

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
Yayın No: 62

DÖRDÜNCÜ ULUSLARARASI SAKARYA MEYDAN
MUHAREBESİ VE HAYMANA SEMPOZYUMU
(11-12 EYLÜL 2019)

THE FOURTH INTERNATIONAL SYMPOSIUM OF SAKARYA
BATTLE AND HAYMANA
(11-12 SEPTEMBER 2019)

Yayına Hazırlayanlar
Temuçin Faik ERTAN
Hasan DİNÇER

Ankara 2021

Ankara Üniversitesi Yayın No: 646

ISBN: 978-605-136-523-7

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASİMEVİ
İncitaşı Sokak No: 10
06510 Beşevler/ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 65
Basım Tarihi: 09/07/2021

SEMPOZYUM KURULLARI/COMMITTEES OF SYMPOSIUM

ONUR KURULU/HONORARY BOARD

- Prof. Dr. Erkan İbiş (Ankara Üniversitesi Rektörü)
Mansur Yavaş (Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı)
Hüseyin Göktürk (Haymana Kaymakamı)
Turan Erdoğan (Çine Kaymakamı)
Özdemir Turgut (Haymana Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Ömer Özkan (Akdeniz Üniversitesi Öğretim Üyesi)
Abbas Güçlü (Gazeteci-Milliyet Gazetesi Yazarı)

DÜZENLEME KURULU/REGULATORY COMMITTEE

- Prof. Dr. Temuçin F. Ertan
Prof. Dr. Hakan Uzun
Dr. Öğr. Üyesi Sedef Bulut
Arş. Gör. Bahar İzmir
Gülcan Erkan Atakan
Mehmet Öztaş
Ferdî Çakmak

BİLİM KURULU/SCIENTIFIC COMMITTEE

- Prof. Dr. Bego Omercevic (Tuzla Üniversitesi/Bosna-Hersek)
Prof. Dr. Bige Sükan (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Danuta Chmielowska (Varşova Üniversitesi/Polonya)
Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İnce Erdoğan (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Prof. Dr. Engin Berber (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Fabio Grassi (Sapienza Üniversitesi-İtalya)
Prof. Dr. Hakan Uzun (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. İrade Memmedova (AMEA Tarih Enstitüsü/Azərbaycan)

Prof. Dr. Mehmet Çevik (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Mesut Çapa (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin Ayışığı (VanYüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Necdet Hayta (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Necmettin Aygün (Aksaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Osman Akandere (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Rafal Witkowski (Adam Mickiewicz Üniversitesi/Polonya)

Prof. Dr. Redzep Skrijelj (Yeni Pazar Devlet Üniversitesi/Sırbistan)

Prof. Dr. Sevinç Aliyeva (Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi/Azərbaycan)

Prof. Dr. Şennur Şenel (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Prof. Dr. Temuçin F. Ertan (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Tülay Alim Baran (Yeditepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Yasemin Doğaner (Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Masoumeh Daei (Tabriz Payame Noor Üniversitesi/İran)

Doç. Dr. Mehmet Kaya (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Doç. Dr. Mersiha Imamovic (Tuzla Üniversitesi/Bosna-Hersek)

Doç. Dr. Necdet Aysal (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Nihada Delibegović Dzaniz (Tuzla Üniversitesi/Bosna-Hersek)

Doç. Dr. Seyfi Yıldırım (Hacettepe Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Mete Kaan Namal (Akdeniz Üniversitesi)

Dr. Öğretim Üyesi Sedef Bulut (Ankara Üniversitesi)

Dr. Eleni Filippidou (Atina Üniversitesi/Yunanistan)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	IX
ÖNSÖZ	XI

AÇILIŞ

a) Açış Konuşmaları

Özdemir TURGUT (Haymana Belediye Başkanı)	3
Muhammet GÜRBÜZ (Haymana Kaymakamı)	5
Fatih ŞAHİN (Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkan Yardımcısı)	7
Prof. Dr. Abdülkadir GÜREL (Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı)	9
Levent GÖK (TBMM Başkan Vekili ve Ankara Milletvekili)	11

b) Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı'nın Gelişimi Hakkında Bilgi

Ömer AYGÜL (Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı Müdürü) .	12
--	----

c) Şiir

İhsan Edip DOĞAN (Polatlı İstiklal Madalyalılar ve Kore ve Kıbrıs Devlet Övünç Madalyalılar Derneği Başkanı)	13
--	----

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYMANA'YA DAİR...

Abbas GÜÇLÜ (Milliyet Gazetesi)	19
Yıldırım TÜRKMEN (Adalet Bakanlığı Önceki Müsteşar Yardımcısı)	21
Faruk KÜÇÜK (Dericizade Yönetim Kurulu Önceki Başkanı)	23
Emekli Tümgeneral Mehmet OKAN (Milli Savunma Üniversitesi)	25

İKİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE HAYMANA

- Mersiha İMAMOVIÇ: *Similarities and Difference Between Bronze Age Cultures: Hittite's (Ankara Area) and of Bosnian and Herzegovinian* 29
- Meryem ORAKÇI: *Haymana Basımına Genel Bir Bakış*..... 47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAYMANA TARİHİNDEN BİR KESİT

- Necmettin AYGÜN: *1851 Tarihli İskân Defteri 'ne Göre Haymana ve Cihanbeyli 'nin Sosyal ve İktisadi Görünümü* 69
- Mehmet KAYA: *Milli Mücadele Döneminde Haymana ve Çevresinde Asayiş Bozukluğu* 89

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DE YUNAN İŞGALİ

- Ramazan Erhan GÜLLÜ: *Mütarekeden İşgale Kadar İzmir 'de Yunanistan 'ın ve Rum Ortodoks Kilisesinin Faaliyetleri* 101
- Esra ÖZSÜER: *Milli Mücadele Döneminde Yunan Ordusu Tarafından Çıkarılan Cephe Gazeteleri ve Haber İçerikleri*..... 123
- Çiğdem Kılıçoğlu CİHANGİR: *Sakarya Meydan Muharebesi İle İlgili Yunan Terminolojisi*..... 149
- Murat SOYSAL: *Yunan Kralı Konstantinos'un Anadolu'ya Gelişi ve Faaliyetleri* 171

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'DE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

- Metin AYIŞIĞI: *Sakarya Zaferi ve Topyekûn Seferberlik* 191
- Osman AKANDERE: *Muharebelerin Devam Ettiği Süreçte Sakarya Savaşı İle İlgili Haberler ve Türk Kamuoyundaki Heyecanın İstanbul ve Anadolu Gazetelerine Yansımaları*..... 209
- Volkan PAYASLI: *Bir Gazetecinin Milli Mücadele Yıllarına Dair İzlenimleri: Asım Us ve Vakit* 225

ALTINCI BÖLÜM

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NE DIŞ DÜNYADAN BAKIŞ

- Sevinç ALİYEVA: *Rusya Arşivlerinde Sakarya Meydan Muharebesi* 265
- Masoumeh DAEİ: *1919-1922 Yıllarında Türkiye'de Ortaya Çıkan Gelişmeler ve İran Devleti*
- Bahar GÜRSEL: *İngiliz ve Amerikan Kamuoyunda Sakarya Meydan Muharebesi* 299

YEDİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE'YE DAİR DEĞERLENDİRMELER

- Nihada Delibegović DŽANIĆ: *Eternal Messages of The Enlightener And The Reformer, Mehmed Džemaludin Čaušević*..... 315
- Dilşen İNCE ERDOĞAN: *İngiltere Dışişleri Bakanlığı Yazışmalarında Kemalist Hareket (1921)*..... 327
- Resul BABAĞLU: *Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in (Okyar) Londra Misyonu Örneğinde Milli Mücadele'nin İkili Diplomasi Boyutu* 347

SUNUŞ

Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi ile Türk topraklarının işgali karşısında Türk halkı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvayı Milliye Birlikleri kurarak yerel direnişe başlamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden sonra da yurt çapında örgütlenerek Milli Mücadele'yi başlatmıştır.

1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı; ülkenin kurtarılmasına dönük mücadelenin daha merkezi bir yapı ve meşru bir zemine oturtulması açısından dönüm noktası olmuştur. TBMM, yeni bir devlet kuruluşunun gereklerini yerine getirmek, ulusal bağımsızlığa engel olan sorunları bertaraf etmek gibi çok cepheli bir mücadele yürütmüştür. İnönü Savaşları, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz Türk yurdunu kurtuluşa ulaştıran askeri aşamalar olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi, yurdun kurtuluşunda önemli bir aşama olduğu kadar, vücuda getirdiği siyasi gelişmeler yönünden Avrupa tarihi açısından da müstesna bir konuma sahiptir. Bu önemli tarihsel olay, 2013 yılından beri Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Haymana Belediyesi'nin birlikte düzenlediği "Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana" adlı sempozyumlarda ele alınmaktadır. 2016 senesinden itibaren uluslararası düzeyde düzenlenen sempozyumlarda, ele alınan konu yelpazesi sürekli genişlemiş, farklı ülke bilim insanlarının katılımıyla yaklaşım ve yorum zenginliği artmıştır. Sakarya Meydan Savaşı'nın askeri, siyasi, kültürel açılardan ele alınması yanında, Haymana ilçesinin iktisadi, turistik potansiyelinin ve güncel sorunlarının da akademik düzeyde irdelenmesi sempozyumların klasik bir vasfı haline gelmiştir.

Sempozyum bildirilerinin düzenli biçimde kitaplaştırılması, konuya dair bilimsel metinlerin kalıcılığını, okuyucu için kolay ulaşılabilirliğini mümkün kılmakta aynı zamanda Cumhuriyet dönemi tarihçiliğine mütevazı bir katkı sağlamaktadır.

Türk tarihinin önemli olaylarının toplum hafızasında canlı tutulmasında, bağımsızlık ve ilerleme konularında bilgi üzerinde yükselen bir bilinç oluşmasında, kuruluş amaçları doğrultusunda çalışmalarını yürüten Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü başta olmak üzere "Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana" sempozyumunun düzenlenmesinde katkıları olan kişi ve kurumlara şükranlarımı sunar, başarılar dilerim.

Prof. Dr. Necdet Ünüvar
Ankara Üniversitesi Rektörü

ÖNSÖZ

Türk Kurtuluş Savaşı, Batı emperyalizminin Türk toplumu için tasarladığı gelecek projesini geçersiz kılması yönüyle, Türk tarihindeki diğer savaşlardan ayrıldığı kadar, 20. Yüzyılın da en önemli olgularındandır.

“Savaşlara son verecek savaş” olarak nitelenen Birinci Dünya Savaşı, sömürgeci Avrupa ülkeleri açısından, Türk topraklarının paylaşımını da içeren, emperyalist hedeflerin gerçekleşme beklentisini ifade etmekteydi. Batı’nın beklentileri Türk halkı açısından ise yurtsuzlaşma tehlikesinin belirmesi idi.

Batılı büyük devletlerin, savaş yorgunu ve Mondros Ateşkesi ile savunma imkanlarından mahrum bırakılmış Türklerin direniş gösteremeyeceğini düşündüğü koşullarda, pek dağınık da olsa Milli Mücadele başlamıştı.

1919 yılında başlayıp 1922’de zaferle biten Türklerin mücadelesine bütünlüklü biçimde bakıldığında Mustafa Kemal, bağımsız yaşamak isteyen halkına bunun gerçekleşme yollarını gösteren/uygulayan lider olarak belirmektedir. Yurdun kurtuluşunun öncelikle ve kesinlikle merkezi bir yapının yönetiminde topyekun ve düzenli bir silahla mücadele ile mümkün olabileceği görüşünün somutlaşma aşamaları, kongreler, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışı ve düzenli ordunun yürüttüğü savaşlardır.

Türk Kurtuluş Savaşı’nın dönüm noktalarından olan Sakarya Meydan Muharebesi yedi yıldır Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü’nün öncülüğü ve Haymana Belediyesi’nin desteği ile “Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana” adlı sempozyum serilerinde ele alınmaktadır. Sakarya Meydan Savaşı, Cumhuriyet tarihçiliğinde sıklıkla işlenen konulardan olmakla birlikte; söz konusu muharebeyi gerçekleştirdiği coğrafyada ele almak, Haymana ve Polatlı’nın zaferdeki rolünü insan ve coğrafya unsuru yönüyle ayrıntılandırmak, uluslararası katılımcılar vasıtasıyla Sakarya Meydan Savaşı’nın başka toplumların tarihindeki savaşlar ile taşıdığı paralellikleri tespit etmek, sempozyumumuzun ayırt edici niteliklerinden olsa gerektir.

Son dört yılda uluslar arası katılımı düzenlediğimiz sempozyumda içerik bir önceki yıla göre sürekli değişmekte ve zenginleşmekte, tarihçi olmayan tanınmış simaların da katılımıyla özellikle gençlerin sempozyuma ilgisi canlı tutulabilmekte, bildirilerin kısa sürede kitaplaşması ile bilgi birikimi kalıcı kılınmaktadır.

Sempozyuma katılarak bildirilerini sunan kıymetli bilim insanlarına, çeşitli mesleğe mensup seçkin katılımcılara, sempozyumun düzenlenmesinde katkı yapan Haymana Kaymakamı Sayın Muhammet Gürbüz ve Haymana Belediye Başkanı Sayın Özdemir Turgut'a, bilimsel çalışmalarımızı her zaman destekleyen Ankara Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Erkan İbiş ve üniversite yönetimine, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü akademik ve idari personeline teşekkürü bir borç biliriz.

Temuçin Faik ERTAN-Hasan DİNÇER

2020-ANKARA

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Özdemir TURGUT **(Haymana Belediye Başkanı)**

Sayın TBMM Başkanvekilim, Ankara Milletvekilim, Ak Parti Genel Başkan Yardımcım, Sayın Rektör Yardımcım, Sayın Kaymakamım, değerli öğretim üyeleri, kıymetli konuklar; öncelikle 15 Temmuz dâhil, bu ülkeyi bize bırakan bütün şehitlerimizi rahmetler anıyor, gazilerimize sağlıklı bir ömür diliyor, hoş geldiniz diyorum.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Haymana Kaymakamlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Haymana Belediyesi tarafından ortaklaşa düzenlenen sempozyumumuza ve Haymana'ya hoş geldiniz. Haymana Hititler, Firigyalılar, Selçuklular ve Osmanlılara yurt olmuştur. Gerçekleştirdiğimiz proje ile Haymana kaplıca sularının dünyanın en iyi termal suyu olduğu tescil ettirmiş bulunmaktayız. Emeği geçenlere teşekkür ederim. Yurt içi/dışı fuarlarda ilçemizin bu zenginliğini tanıtmak için çabalamaktayız.

Haymana'yı önemli kılan diğer husus Sakarya Savaşı'nın yaşandığı topraklarda bulunmasıdır. Sakarya, Haymana-Polatlı-Temelli üçgeninde yaşanmış dünyanın en uzun meydan savaşıdır. Ankara'yı ele geçirmek için Yunanlılar önce Haymana'yı ele geçirmek istemiştir. Bu sebeple Çaldağı, Mangal Dağı ve Duatepe'de şiddetli çatışmalar yaşandı. Haymana son kale durumunda idi. İzmir'in işgali sonrası Haymana'dan çekilen protesto telgrafları, kurulan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve faaliyetleri, Mustafa Kemal'e Ankara'ya gelişinden sonra verilen destek önemli hususlardır. Bu konuları ayrıntısıyla ele alacak olan bu sempozyum çok önemlidir. Cumhurbaşkanımızın başkanlığında 8 Şubat 2015'teki Bakanlar Kurulu toplantısında Haymana milli park ilan edilmişti. Bu katkıları için kendilerine teşekkür ediyoruz. Saygılar sunuyorum.

Muhammet GÜRBÜZ (Haymana Kaymakamı)

Sayın TBMM Başkanvekilim, Ankara Milletvekilim, Genel Başkan Yardımcım, Sayın Rektör Yardımcım, Sayın Belediye Başkanım, kıymetli öğretim üyeleri, değerli misafirler, kıymetli şehit yakınları ve gazilerimiz, sivil toplum kuruluşlarının üyeleri; son kale Haymana'ya hoş geldiniz.

Türk tarihindeki önemli savaşlardan biri Sakarya Savaşı'dır. Bu vesileyle vatan söz konusu olduğunda milletçe fedakarlıktan kaçınmayan, Mustafa Kemal başta olmak üzere tüm şehit ve gazilerimizi saygı ve minnetle anıyorum. Bugün burada, 1683'ten beri yaşanan geri çekilmenin durduğu, ikinci Çanakkale denebilecek Sakarya Zaferi'ni anıyoruz.

23 Ağustos 1921'de Yunan ordusunun Mangal Dağı'na saldırısıyla başlayan, 22 gün 22 gece Çaldağı, Türbe Tepe'de gerçekleşen Mustafa Kemal'in orduya komuta ettiği, Gazilik unvanı aldığı bu kutlu mücadele ile 12 Eylül 1921'de Haymana'dan püskürtülen Yunan Ordusu 9 Eylül 1922'de denize döküldü. Konunun derinliğini hocalarımız bize sunacaklardır. Bu sempozyumda Haymana'nın Milli Mücadeledeki rolünün belirginleştirilmesine katkı sunan Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü yönetici ve çalışanlarına, Haymana Belediye Başkanı'na teşekkür ederim. Haymana'nın termal turizm ve kültür-tarih turizminin odağı haline gelmesi yolunda çalışacağımızı vurguluyor, sempozyumun başarılı geçmesini diliyor, teşekkür ediyorum.

Fatih ŞAHİN
(Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkan Yardımcısı)

Sayın TBMM Başkanvekilim, Ankara Milletvekilim, Sayın Rektör Yardımcım, Sayın Kaymakamım, Saygıdeğer Belediye Başkanım, Haymana'nın saygı değer yöneticileri, kıymetli öğretim üyeleri, değerli konuklar hoşgeldiniz.

Sempozyumu düzenleyen bütün kurumlara teşekkür ederim. Başta Gazi Mustafa Kemal ve silah arkadaşları olmak üzere Sakarya Zaferi'nin kazanılmasında emeği geçen herkesi saygı ve minnetle anıyorum. Şehitlerimizi, gazilerimizi, isimsiz kahramanlarımızı şükran ve rahmetle anıyorum.13 Eylül 1921'de bütün dünya, maddi-manevi gücünü yitirmiş bir milletin Anadolu bozkırında bir güneş gibi yeniden doğuşuna şahit oldu. Balkan Savaşlarından başlayarak dokuz yıl aralıksız savaştan milletimiz kurtulmak için kutlu bir mücadele başlatmıştır. Savaş yorgunu Türklerin elinde Anadolu'dan başka toprak parçası kalmamıştı. Yunanlılar egemen güçlerin desteği ile yıkıcı bir işgal harekâtına girişmişti. Mustafa Kemal'in başlattığı direniş mücadelesi son sözünü söylememiş olan milletimizin bağrından imanıyla bir güneş gibi yükselecekti. Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nde Yunanlıların galip gelmesi kıt kanaat imkânlarla savaştan ordumuzda moral bozukluğuna sebep oldu. Büyük bir öngörüyle ordumuzu Sakarya nehrinin doğusuna çekerek yeni savunma hattı oluşturmak, toparlanmak amaçlanmıştı. Polatlı Haymana arasındaki 40 kilometrelik alana çekilen ordumuz var oluş savaşı vermeye hazırlanıyordu. Türk halkı tam bir seferberlik halindeydi.

Türklerin haksız savaşları yoktur. Bizler her zaman hakkın, insan onurunun, adalet ve merhametin koruyucusu olduk. Yüz yıl önceki savaşımızda sömürgeciliğe karşı yürütölmüş onurlu kutlu bir kurtuluş mücadelesi idi. Sakarya bir daha diz çökmek üzere ayağa kalkan halkımızın tarihe yazılan kahramanlık destanıdır. Sakarya sabrın, kardeşliğin bilinci ve şuurudur. Çanakkale ve Malazgirt'in taşıdığı anlam ne ise Sakarya da odur. Çanakkale'deki kahramanlıkların benzeri Haymana'da yaşanmıştır. Bin yıldır Anadolu vatan yapan ruh burada yeniden küllerinden doğmuştur. Bozkırın yiğit çocukları, anaları Sakarya Zaferi'nin baş kahramanlarıdır.

Büyük başarılarımızı akademiye, bilim ve kültür eğitim alanlarına yeterince yansıtamamak önemli bir eksikliğimizdir. Dolayısıyla bu konuyu işlemek üzere toplanan sempozyumda emeği geçenlere teşekkür ediyorum. Bütün şehit ve gazilerimizi minnetle anıyor sempozyumun başarıyla geçmesini diliyorum.

Prof. Dr. Abdülkadir GÜREL
(Ankara Üniversitesi Rektör Yardımcısı)

Sayın TBMM Başkanvekilim, Ankara Milletvekilim, Genel Başkan Yardımcım, Sayın Kaymakamım, Sayın Belediye Başkanım, kıymetli öğretim üyeleri, değerli misafirler sempozyumumuza hoşgeldiniz.

20. yüzyılda gerçekleşen iki büyük savaştan biri olan Birinci Dünya Savaşı, hem dünya hem de Türk tarihi üzerinde son derece etkili olmuştur. Bu savaşın sonuçlarından diğer çok uluslu imparatorluklar gibi, Osmanlı Devleti de olumsuz etkilenmiş ve dağılmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından bir son olurken, Türk milleti için yeni bir başlangıç teşkil etmiştir. Türk milleti Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde, yıkılan Osmanlı Devleti'nin yerine, bir ulusal devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayarak tarihe geçmiştir.

Bu kutsal mücadelenin bir parçasını oluşturan ve bir ölüm kalım savaşı olan Sakarya Meydan Muharebesi ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma sürecinin daha iyi anlaşılması açısından her zaman farklı bakış açılarıyla incelenmeye değer bir askeri gelişmedir. Ayrıca öncesindeki ve sonrasındaki siyasal ve ekonomik gelişmeler nedeniyle sadece askeri tarihle ilgilenen araştırmacıların değil, farklı disiplinlerden gelen akademisyenlerin de her zaman ilgisini çekmiştir. Çünkü Ankara yakınlarında, daha doğrusu burada yani Haymana'da kazanılan zafer, Yunan ordusunun ilerlemesini durdurmakla kalmamış, yaklaşık bir yıl sonra elde edilecek nihai zaferin de habercisi olmuştur.

Öte yandan bu savaş sırasında cereyan eden hayati çarpışmaların büyük bir kısmı Ankara'nın Polatlı ve Haymana ilçeleri sınırlarında gerçekleşmiştir. Bu sebeple, tarihi açıdan büyük öneme sahip bu bölgede, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü sekizinci sempozyumu düzenleyerek Sakarya Savaşı ve Haymana ile ilgili yeni belgelerin ve çalışmaların ortaya konulması hususunda bir kez daha aracı olmuştur.

Bu yıl düzenlenen sempozyumu özel kılan bir diğer özelliği de, Türk Milli Mücadelesi'nin 100. yılında düzenlenmiş olmasıdır. Çünkü 1919 yılı, ülkenin işgalden-kurtuluşa, dahası Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna doğru giden yolun başlangıcını temsil etmektedir. Bu açıdan

değerlendirildiğinde, Türk Milli Mücadelesi'nin 100. yılını idrak ettiğimiz 2019 yılında, Türk tarihi açısından dönüm noktası olarak kabul edilebilecek bir olayla ilgili olarak düzenlenen bu sempozyumun önemi ve değeri daha da artmaktadır.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün bu etkinlikte bir paydaş olarak bulunması rastlantı değildir. 1942 yılında kurulmuş olan bu köklü enstitümüz, Cumhuriyetin ilk üniversitesi olan Ankara Üniversitesi'nin toplumla bütünleşmesi geleneğinin bir parçası olarak bu etkinliğe damgasını vurmuştur.

Daha açık bir deyişle “Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana” konulu sempozyum, Ankara Üniversitesi'nin yerel yönetimlerle işbirliğine ve ortak projeler üretmeye ne denli önem verdiğini göstermesi açısından da anlamlı bir akademik etkinliktir. Ankara Üniversitesi'nin birimlerinden biri olan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün, Haymana Belediye Başkanlığı ile ortaklaşa düzenledikleri söz konusu bilimsel şölen, Üniversite ile yerel yönetimler arasındaki işbirliğine örnek teşkil etmektedir.

Sempozyumda sunulacak bildiriler ise her biri alanında yetkin akademisyenlerin yaptıkları özenli ve ciddi çalışmaların bir ürünü olarak görünmektedir ve Milli Mücadele dönemi ile Ankara ve Haymana'nın yerel tarihinin aydınlatılmasına katkı sağlayacaklarına şüphe yoktur. Bu sebeple, sempozyumda sunulacak ve akademik yeterlilikleri konusunda hiçbir kuşku taşımadığımız bildirilerin toplumsal hafızanın canlı tutulmasına katkı sağlayacağına olan inancımız tamdır.

Son olarak, sempozyumu düzenleyen ve destek olan Temuçin Faik Ertan'a, Abbas Güçlü'ye, hocalarımıza, Haymanalılara teşekkür eder, başarılar dilerim.

Levent GÖK
(TBMM Başkan Vekili ve Ankara Milletvekili)

Sayın Ankara Milletvekilim, Sayın Rektör Yardımcım, Sayın Kaymakamım, Sayın Belediye Başkanım, kıymetli öğretim üyeleri, değerli misafirler, kıymetli şehit yakınları ve gazilerimiz, kıymetli muhtarlar, sevgili kadınlar ve öğrenciler... Öncelikle hepinizi saygı ve sevgi ile selamlıyorum.

Seğmenlerimizi izledik. Seğmenlerle Haymanalılar arasında yakın bağ vardır. Bugünkü seğmenler, 27 Aralık 1919'da Mustafa Kemal'i karşılayan seğmenlerin torunlarıdır. Erzurum ve Sivas kongrelerinde mandave himaye reddedilmiş, vatan bir bütündür kararı alınmıştı. Ankara'ya Atatürk geldiğinde, kıştı, soğuktu, Ankara karlıydı. Bala'nın Beynam köyünde yolun açılmasını beklediler. Yol açılınca Dikmen sırtlarında neredeyse bütün Ankaralılar Mustafa Kemal'i karşıladı. Binlerce Ankaralı ve seğmen Dikmen sırtlarında arabasından inen Mustafa Kemal'in ilk sözünü merak ediyordu. "Nasılısınız Ankaralılar" dedi Mustafa Kemal!.."Sağol Paşam seni görmeye geldik uğruna ölmeye geldik." şeklinde karşılık verdi Ankaralılar!..Mustafa Kemal'i karşılayan seğmenlerin atlarının nerdeyse tamamını Haymanalılar vermişti.Bugün seğmen halayının Haymana'ya koşarak gelmesi bu minnet duygusunun bir ifadesidir.

Haymana Milli Parkı'nı tamamlamak öğrencilerin hizmetine sunmak, ilçenin termal suyunu tanıtmak için çalışıyoruz. İlçemiz gelişmişlik sıralamasında maalesef sonlardadır. Bunu değiştireceğiz. Gereken her şeyi yapacağız. Eğitime, sağlığa önem vererek ilçemizi ilerleteceğiz. Bunun için önceliğitemal turizme vereceğiz. Haymana'nın geleceği termal sularda ve milli parkta yatmaktadır. Bununla beraber tarihimizi öğrenmeliyiz. Öğrencilerimiz sempozyum kitaplarını okumalıdır.

Sempozyumda emeği geçen Temuçin Faik Ertan'a teşekkür ediyoruz. Emeği geçen herkese Sayın Kaymakama, Sayın Belediye Başkanına, Abbas Güçlü'ye teşekkür ediyorum. Sempozyuma başarılar diliyorum.

a. Ömer AYGÜL (Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı Müdürü)
Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı'nın Gelişimi Hakkında Bilgi

Milli Parklar olarak yaptığımız çalışmalar hakkında kısacabilgi vermek istiyorum. Milli Park 8 Şubat 2015'te ilan edildi. Parkımızın günümüze ulaşmış varlıklarını; mevziler, siperler, şehitlikler, anıtlar, muharebede kullanılan binalar oluşturmaktadır. Sakarya, bildiğiniz üzere tarihteki en uzun meydan muharebesidir. Milli Park'ın sınırları saptanırken özel mülkler, yerleşim alanları dışarıda tutulmuş olup, on dört parça üzerine inşa edilmiştir. Milli Parkın alanı 138500dekardır.Sınırları Mangal Dağı'ndan başlayıp en son Duatepe'de bitmektedir. .

Çalışmalara başladığımızda haritalandırılmış mevziimiz yoktu. Siperler kısa süre içerisinde haritalandırılıp koordinatlandırıldı. Milli Park ilanına kadar 61000 metrelik siper saptandı. Akabinde 52000 metre, Milli Park dışında 6000 metre siper tespit edildi. Toplam siper uzunluğu 118801 metredir. Milli Park dışındaki siperleri ve şehitlikleri de parka dahil etmek için parkta revizyon çalışmasını başlatmış bulunmaktayız. Şehitliklerin tespitinde eski askeri haritaları, kadastro haritalarını, köylülerin bilgilerini, arazi gözlemlerimizi kullanıyoruz. Şehitlik olduğuna karar vermek için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi ile yaptığımız protokol doğrultusunda onlarla çalışıp son kararıveriyoruz. Bugüne kadar jeoradar ile 180 000 metrekare alan taradık, 115 tane şehitlik saptadık. Şehitliklerde 2200-3600 arasında şehidimizin olduğunu düşünüyoruz. Şehitlikleri anıtsal olarak ihya etme yanında, dış etkenlerden korumak için tedbir alıyoruz. Haymana'dan başlayıp Polatlı'da biten Diriliş Yolu'nu dağcılık Federasyonu ile birlikte düzenledik. Kamp alanları da mevcuttur.

c) Şiir

**İhsan Edip DOĞAN (Polatlı İstiklal Madalyahılar ve Kore ve Kıbrıs
Devlet Övünç Madalyahılar Derneği Başkanı)**

**Tarih 13 Eylül 1921 Günlerden Salı: Şanlı Ordumuz Koşuyor
Sakarya'ya**

Mustafa Kemal Paşa Zafertepe'de dürbün başında
Kahraman ordularını denetliyor Zafertepe kaşında
Askerlerimiz bir elinde kılıç, öbür elinde mızrakla
Alay kumandanları askerinin önünde koşuyor yaya
Koşuyor piyadelerimiz, süvarilerimiz Sakarya'ya

Tüm Mehmetçikler yaya koşuyorlardı Sakarya'ya
Koşuyor piyadelerimiz ayakları çıplak, çarıkla
Süngülerini takmışlar tüfeklerine koşuyorlar yaya
Ölümden hiç korkmadan koşuyorlar Sakarya'ya
Neymiş ölüm, korkar mı hiç şehit oğlu şehitler

Mustafa Kemal Paşa Zafertepe'de dürbün başında
Topçu alaylarını gözetliyor Zafertepe'nin kaşında
Babamın 13. Topçu Alayı durmadan vuruyor ya
Askerlerimizin bir elinde kılıç, öbür elinde mızrakla
Allah Allah nidalarıyla Yunan'ı döküyor Sakarya'ya

Fevzi Paşa bir elinde mavzer, öbür elinde Kur'an
Var mı cihanda bu kahramanların karşısında duran?
İsmet Paşa mevzilerde bir elinde telsizle ayakta
Kesin emirler veriyor tümenlerine hedef Sakarya
Tüm Mehmetçikler yaya koşuyorlardı Sakarya'ya

Alay kumandanları askerinin önünde koşuyorlar yaya
Duatepe'den koşuyorlar subay, er ayaklarında çarıkla
Kahraman ordumuz koşuyor Mangal Dağı'ndan yaya
Süngü takmış koşuyor Mehmetçikler çavuş, onbaşı, er
Koşuyor şanlı ordumuz Zafertepe'den Sakarya'ya

Askerimiz Yıldız Dağı'ndan Beş Tepeler'den şahlanıyor
Sarıçal Dağı'ndan, Türbetepe'den koşuyor çarıkla yay
Kahraman ordumuz Yunan'ı kovalıyor Kara Dağ'dan
Süngü takmış koşuyor Mehmetçikler çavuş, onbaşı, er
Allah Allah deyip zalim Yunan'ı döküyorlar Sakarya'ya

Alay kumandanları askerinin önünde koşuyorlar yaya
Allah Allah deyip Yunan ordusunu döküyor Sakarya'ya
Ağır sahra topçu bataryalarının koruma atışlarıyla
Piyadelerimiz süngü takmış önlerinde sancakla koşuyor
Yunan ordusunu kahramanca döküyorlar Sakarya'ya

Askerimiz Mangal Dağı, Çaldağı'ndan koşuyorlar yaya
Aksakallı dedeler, kadın, erkek, kız çocukları da
Ellerinde yaba, kazma, kürek, bıçak ve satırlarla
Koşuyorlar Haymana'dan, Polatlı'dan ayakları çıplak
Allah Allah deyip zalim Yunan'ı döküyorlar Sakarya'ya

Koşuyor kahraman şanlı ordumuz Sakarya'ya
Yaşlı dedeler, kadın, erkek, kız ve çocuklar yaya
Koşuyor al dudaklı dul gelinler ellerinde satırla
Haymana'dan, Polatlı'dan koşuyorlar çıplak ayakla
Yunan ordusunu kovalayıp döküyorlar Sakarya'ya

Alay kumandanları askerinin önünde koşuyor yaya
Askerimiz bir elinde kılıç, öbür elinde mızrakla
Koşuyor şanlı, kahraman ordumuz hedef, Sakarya
Al dudaklı dul gelinler de satır, bıçak ve yabalarla
Yunan ordularını döküyorlar gazi, şanlı Sakarya'ya

Aksakallı dedeler, nineler, kadın, erkek, çocuklar
Çanakkale gazileri ellerinde sancak ve bayrakla
Takma kol ve bacaklarıyla koşuyorlar Sakarya'ya
Sarıkamış, Gazze, Filistin gazileri de gelmiş yaya
Yunan ordularını döküyorlar gazi, şanlı Sakarya'ya

Askerimiz koşuyor bir elinde kılıç, öbür elinde sancak
Çıkan seslere istersen nal sesidir de istersen mızrak
Tarihin silinmeyen derin izleri var ne yöne baksak
Derin uykudan uyanıp da ah biraz doğrulabilsek
Şu koca cihanı inletir sesimiz, yelimiz bizim.

26 Ağustos 2014

Polatlı Sakarya Meydan Muharebesi Mevzilerini Gezerken Duygularım

Mustafa Kemal Paşa bulutların üstünde kahraman ordusuna bakıyor
Adana'dan şehit Cabbar Çavuş semalarda kandillerini yakıyor
Amasya'dan Şehit Sami Onbaşı'nın ruhu semalarda ışıklar saçıyor
Konya'dan Gazi Veysel Turan Çavuş bulutların üstünde koşuyor
Kerkük'ten Şehit Yüzbaşı Saim Efendi kanatlarını çıkararak koşuyor

Fevzi Paşa mevzilerde bir elinde mavzer öbür elinde Kur'an okuyor
Kastamonu'dan Şehit Recep Onbaşı Çaldağı'ndan Yunan'a bakıyor
Polatlı'dan Gazi Mehmet Yalçın Sarıçal Dağı'nda kandilleri yakıyor
Giresun uşakları eğri kamalarını Yunan'ın kara bağrına kakıyor
Ordu'dan Şehit Onbaşı Dursun Mangal Dağı'ndan kanatlanmış uçuyor
Polatlı'dan Gazi Sıdık? Erden süngü takmış, Yunan'ın ardından koşuyor

İsmet Paşa elinde telsizle ordularına emirler veriyor hedef Sakarya
Polatlı'dan Gazi Mustafa Koçak Çavuş ağır yaralanmış ama ayakta
Ayaş'tan Şehit Rüstem Çavuş koşuyor bulutların arasında bayrakla
Çubuk'tan Şehit Vehbi Onbaşı kanatlanmış uçuyordu Sakarya'ya
Polatlı'dan Gazi Jandarma Mehmet emir bekliyor Bebi Köyü'nde

Albay Kazım Özalp ordusuna emirler veriyor Zafer Tepe kaşında
Polatlı'dan Gazi Tahir Doğan Çavuş Sarıçal'da sahra topu başında
Çorum'dan Gazi Ömer Küyük süngü takmış Karatepe'den koşuyor
Polatlı'dan Gazi Habip Yüksel elinde mavzeriyle istasyonda nöbette
Bolu'dan Şehit Er Durmuş durur mu süngüsünü takmış koşuyor
Eskişehir'den Gazi Yakup Satar Yunan askerlerinin ardından koşuyor

19 Mayıs 2015

BİRİNCİ BÖLÜM
HAYMANA'YA DAİR...

Abbas GÜÇLÜ **(Milliyet Gazetesi)**

Sakarya Meydan Muharebesi ismi yerine Haymana Meydan Muharebesi adının kullanılması için çalışma yapılmalıdır. Türkiye dünyada çok önemli bir konumda olmasına karşın, tarih ve coğrafya dersleri hak ettiği değeri müfredatta bulamamaktadır. 15 Temmuz ile ilgili güzel bir video hazırlanmış. Ancak Sakarya Zaferi ondan bin kat daha önemli. Bir varoluş mücadelesi. Neden Sakarya Zaferi için bir görsel sunum hazırlanmamış bu sempozyumda. Bunun yanında Haymana'nın üç-beş bin yıllık geçmişi de işlenmeliydi burada. Bu sempozyumda Haymana'da işsizlik, tarih, tarım gibi konuları da işleyerek, ilçemizi geleceğe nasıl daha iyi taşıyabiliriz bunları da tartışmalıyız. Haymana geçmişte tarım merkezi iken bugün tarımın adı yok. Haymana'da tarımı kim unutturduysa bu hatadan dönmek için çalışmalıyız. Zengin tarihimize uyan biçimde örneğin, Sakarya Meydan Muharebesi zorunlu ders olarak okutulmalıdır. Kaymakam Bey bunu sizden bekliyoruz. Öğrenciler başta olmak üzere Ankara'da yaşayan, Ankara'ya gelen herkesin Milli Parkı ziyaret etmesi sağlanmalıdır. Sakarya, Çanakkale'den daha önemlidir.

Yunan askeri Haymanayı geçseydi Ankara'yı işgal edecekti. O zaman nasıl bir Türkiye şekillenecekti. Saray Yunanlılar ile uzlaşmaya hazırды. Böyle bir yenilgi Mustafa Kemal'in idamı, Türk devletinin kurulamayışı, Osmanlının çeşitli parçalara ayrılması ile bitecekti. Ne Osmanlı ne Türkiye Cumhuriyeti olacaktı. Ortadoğu'daki sıradan bir devlet olacaktık. Okul bunu öğretmelidir çocuğa. Eğitimin birinci amacı iyi yurttaş yetiştirmektir. Ancak bugün Türkiye Cumhuriyeti iyi yurttaş yetiştirmiyor. Levent Bey'den rica ediyorum. Ankara'daki bütün öğrencilerin buradaki Milli Parkı görmesi için çalışma yapınız. İlçe ve Büyükşehir belediyelerinden de çok şey bekliyoruz. Zaferin 100. Yılına da görkemli bir şekilde hazırlanmalıyız.

Siyasetçilerin eğitimi ciddiye almalarını sağlamak zorundayız. Siyasetin önemli işler listesinde ilk onda eğitim yer almıyor. İyi yargıç, iyi öğretmen, iyi doktor yetiştirmek zorundayız.

Yıldırım TÜRKMEN
(Adalet Bakanlığı Önceki Müsteşar Yardımcısı)

Mondros Ateşkes Anlaşması'nı takiben işgaller ve direniş hareketleri belirmişti. Mustafa Kemal mezuniyet sonrasında Suriye'de görev yapmış, Hareket Ordusu'nda yer almış, kurmaylığı, 1912'de Tobruk ve Derne'de, Balkan Savaşı'nda savaşmış, nihayet Çanakkale'de düşmanı mağlup etmişti. Ordu müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsuna çıktığında, mili mücadelenin halk ile birlikte yürütülmesini sağlamak yolunda çalışmıştı. Amasya Genelgesi yayınlandı, Erzurum ve Sivas kongreleri kongreleri toplandı ve Heyet-i Temsiliye oluşturuldu. 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya geldiğinde, Mustafa Kemal'i Dikmen sırtlarında coşkuyla karşılayanlar arasında yüze yakın Haymanalı bulunmaktaydı. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açıldı. Düzenli ordu kuruldu. Daha sonra Birinci ve İkinci İnönü Savaşları ile düşman yenilgiye uğratıldı. Ama Kütahya-Eskişehir yenilgisi sonucunda Türk ordusu Sakarya'nın gerisine çekildi. Sakarya Savaşında Mustafa Kemal; "hattı müdafaa yoktur sathı müdafaa vardır" dedi. Savaştan önce TBMM'de Mustafa Kemal'e Başkomutanlık yetkisi verilmişti. Sakarya Savaşı'nda Çaldağı, Mangal Dağı birkaç kez el değiştirdi. Yunan ordusu büyük kayıplar vererek çekildi. Zafer sonrasında Mustafa Kemal'e Gazilik unvanı ve Mareşallik rütbesi verildi. Sakarya Zaferi Viyana'dan beri yaşanan çekişmesi bitirdi. Kars Anlaşması ile Sovyet sınırı kesinleşti. İngilizler Türk esirleri serbest bıraktı. Fransa Misak-ı Milliye kabul etti. Ukrayna ile dostluk anlaşması imzalandı. Savaşta Mustafa Kemal'in kullandığı Harp taktiği Yunan generallerince çözülememiştir. Sakarya Savaşı'nda Haymanalıların katkıları çok değerlidir.

Faruk KÜÇÜK
(Dericizade Yönetim Kurulu Önceki Başkanı)

Sempozyumda emeği olan herkese teŖekkürler. Aranızda bulunmaktan memnunum. Bülbülün gülü anlatması gibi esnaf olarak esnaf dünyasından söz edeceğim. Dericilikle iŖtigal etmekteyim. Bugün Haymana'da daha çok turizmden söz edilse de 1960'larda ilçemiz tarım ve hayvancılık merkeziydi. Güdül'den yirmiye yakın araba ilçemize gelir tiftik satın alırdı. Son yirmi yıldır bunun üretimi yok artık. En son Siirt'ten yün getirilerek ilçemizde satıldığını öğrendim. Eskilerde, Türkiye'nin her yerinden kaplıcalar için insanlar gelirdi. Evler pansiyon olarak kullanılıyordu. Hiç unutmam, Turizm Bakanlığı'nın Ankara'nın kaplıcalarını tanıtan kitabında Haymana yazılmamıŖtı. İlçemizin de ilave edilmesi için girişimde bulundum. Benzer bir hatayı Ankara Üniversitesi'nin bir hocası yapmıŖtı. Ama düzeltme sözü verdi. Polatlı'da tarih hakkında yapılan bir toplantıda da yine Haymanadan hiç söz edilmemiŖti. Oysa biz çocukluğumuzda çok dinledik büyüklerimizden savaŖın Haymana'daki dağlarda nasıl cereyan ettiğini. Ŗehitliklerin belirlenmesi, Milli Park için yapılanlar çok güzel. İnŖallah Haymanamızı güzel günler bekler. Bütün Ŗehitlerimizi rahmetle yadediyorum. Gazilerimize sağlıklar diliyorum.

Emekli Tümgeneral Mehmet OKAN (Milli Savunma Üniversitesi)

Türk Kurtuluş Savaşı'ndaki başarımızı Mustafa Kemal'in dehası ve milletimizin hamiyeti ile izah etmek mümkündür. Aralıksız 22gün 22 gece sürmesiyle dünya tarihinde tektir Sakarya Savaşı. Yunanlıların amacı Türk varlığını ortadan kaldırmak idi. Sevr'i kabul ettirmek. Muharebe ismiyle anılan iki şehrimiz vardır. Çanakkale ve Sakarya!..Düşman saldırısı, Anadolu'ya doğudan yöneldiğinde Erzurum- Horasan-Pasinler veya Sivas-Uzunyayla hatlarını kullanır. Bu noktalar tarih boyunca işgallerin durdurulduğu veya durdurulamadığı yerler olmuştur. Batıdan gelen saldırılarda ise Afyon-Kütahya ya da Sakarya hattı kullanılır. Sakarya, Anadolu içine yönelen işgale karşı son savunma mevziidir. Sakarya yaklaşık 100 km bir mesafedir. Sakarya hattının Haymana bölümü taarruza daha müsaittir. Burada askeri kuvvetlerin birbirini takviye etmesi de mümkündür. Mustafa Kemal bu coğrafi özellikleri çok iyi bilmekteydi. Yunan ordusu askeri teçhizat ve sayıca üstündü. Mustafa Kemal bu farkın yarattığı zafiyeti coğrafya üstünlüğü ile telafi etti. Sakarya'nın doğusuna çekildikten sonra Mustafa Kemal, düşman takip ederse yeni ikmal noktaları oluşturacak yeni sorunlarla karşılaşacak ama ordumuz toplu kalacak şekilde düşünmekteydi. Çekilme, düşmanı ikmal noktalarından uzaklaştırma, onu namüsaıt şartlarda kısıtlayıp imha etme planıydı. Bu bizim geleneksel Türk yöntemidir. Bu yöntemi Mohaç'ta, Sırsındığı'nda, Malazgirt'te uyguladık. Aslında Mustafa Kemal Sakarya'da düşmanı tamamen bitirmek istemişti. Ancak bazı noktalarda beklenmeyen gelişmelerin olması bunun Büyük Taarruz aşamasına kalmasına sebep oldu. Kütahya-Eskişehir sonrası ordudan firar edenler yüzde 40'ya yaklaşmıştır. Bunlar engellenemezken kaçaklar Anadolu'da eşkıyalık yapmakta, bazı şer odaklarının emellerine hizmet etmekteydi. Bazı askerler ayak parmağından veya omzundan kendini vurarak askerliğe elverişsiz hale gelemeğe çalışmıştı. Sert tedbirlere rağmen bu gibi fiiller hemen bitmemiştir. Benzer durumlar her orduda yaşanır. Zira geri çekilme orduda morali düşürür. 100 kilometrelik alanı terk etmişsiniz, menfi propaganda var ve de 10 yıldır savaşı bir ordunuz. Harp Okulu'nun birinci sınıfları ile Kuleli'nin üçüncü sınıfları silahlı altına alınmıştır. Çünkü subay mevcudumuz çok azdır. Ancak 600 subayı yetiştirip bu savaşa katabilmişizdir. Harp Okulu'nun ikinci sınıfları zaten savaşta fiilen yer almıştı. Kuleli'nin ikinci sınıfları kiloları ve yaşları uygun olmadığı için savaşa kabul edilmemiştir. Bu kadar olumsuzluğa rağmen milli ordunun bu zaferi elde etmesi bir mucizedir. Mucizenin diğer

unsurları milletimizin hamiyeti, büyük önderin dehasıdır. Askeri sahada halen uygulanmakta olan stratejilerden söz etmek istiyorum. Tarihte ilk kez *oynak savunma* ve *derin savunma* stratejisini süvarilerle muharebe sahasına Mustafa Kemal sokmuştur. Nice zaman sonra modern ordular tankın muharebe sahasına girmesiyle oynak savunma ve derin savunmadan bahseder hale gelmişlerdir. Bu da 1950'ler sonrasında stratejiye dönüştürülmüş olup hala tartışılmaktadır. *Doruk noktası* tabiri 2000'li yıllardan itibaren ordularda kullanılmaya başlanmıştır. Sakarya'da 100 yıl önce ilk defa Mustafa Kemal kullandı bu taktiği. Statik ihtiyaç yerine daima değişir ihtiyatlar kullanmak halen muharebe sahasında uygulaması olmayan yöntemlerdir. Komutanlar asla ihtiyatlarının başkası tarafından kullanılmasına müsaade etmezler. Büyük Önder herkesin ihtiyatını birbirine kullandırmıştır. Bu da eldeki az güçle çok iş yapmanın bir başka örneğidir. Tabii kritik yer ve zamanda kendisinin bulunması ise bu işin en anahtar/düğüm noktasıdır.

Bu arada Haymana'nın il olmasının, Abbas Bey'in adlandırma konusundaki önerilerinin gerçekleşme olasılığını da arttıracığını düşünüyorum.

İKİNCİ BÖLÜM
ÇEŞİTLİ YÖNLERİYLE HAYMANA

SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN BRONZE AGE CULTURES: HITTITE'S (ANKARA AREA) AND OF BOSNIAN AND HERZEGOVINIAN

Mersiha İMAMOVIĆ*

INTRODUCTION

The strength of the former Hittite state in the Middle East, was behind Egypt, Babylon/Assyria. The Hittites ruled central Anatolia from 1.700 BC to 1.200 BC. Their religion was imbued with Sumerian/Babylonian, Assyrian, Louvian and Hurrian influences, which can best be seen through multiethnicity, that is, assimilation with other peoples and tribes of the Middle East. In comparison with the other middle eastern civilizations mentioned, we know the least about the Hittite. Written sources about them appear only during the Hellenistic period. Thanks to the clay tablets and cuneiform, which they have taken from Sumerian, aspects of their daily life have been revealed, such as their knowledge of iron (making it the first place in that part of the world) and a vast knowledge of horse breeding, which has created the type of light war chariots.¹ Stone is prominent in Hittite architecture, just as it was in Egyptian and Assyrian ones. What we know of the Bronze Age in present-day Bosnia and Herzegovina is based solely on material sources, since there weren't ancestral-tribal communities that knew the script or that were politically, economically, or militarily organized, that is, there was no unity or a group or an individual with higher power or reign. Stone is present in the architecture that was used to build (settlements on hills).²

There are two reasons why I chose this topic:

* Docent/Assistant Professor, The Faculty of Humanities and *Social Sciences* University of Tuzla, mersiha.imamovic@untz.ba

¹ Melita Viličić, Arhitekt i njegov nacrt u starom vijeku I. Prapovijest, Egipat, Mezopotamija, **Prostor**, Vol. 7(1999), No. 2(18), 176.

² **Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine**, tom 1, 115; Petar Oreč, Nova saznanja o prapovijesnim gradinskim naseljima iz Hercegovine, **GodišnjakCBI**, ANUBiH, 28, Sarajevo, 1992-1997, 43-50.

1. The first reason is the archeological excavations in Gavur-Kalesi, carried out as a result of the desire of the first President of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk, which places this prominent military leader and politician not only among the greatest leaders of the world, but also the greatest admirers of culture and science, side by side with the greatest politicians and intellectuals of the old world: Alexander Macedonian and Octavian Augustus.

2. Another reason is that the symbol of the University of Ankara is a solar disk that the Hittites believed in, and was found in excavations that began in 1935.

Gavur-Kalesi

In Turkish, Gavur-Kalesi means "Fortress of the Unbelievers." It is located about 60 kilometers southwest of Ankara, about 2 kilometers northwest of the village Dorfes Dereköy in the Hayman district.³ Due to its location, several civilizations have left their mark on this area. The first to make Gavur-Kalesi monumental notable were the Hittites. Who chose this place for to hold their religious ceremonies/rituals.

Comparing this site with other Hittite sites, which have similar remains, it can be observed that they were all established at high elevations. Gavur-Kalesi is located at an altitude of 1150 m and lies 60 m above the neighboring (valley), in the form of a natural hill.

During the mission in Asia Minor, completed in 1861, by the explorer Georges Perrot and his companion Guillaume, Gavur-Kalesi, or the impressive cement-free cyclopic wall at this site, they were published in an 1865 study.⁴ Even more impressive are the grandiose reliefs in stone.

³ Tim Flohr Sorensen, Stephen Lumsden, *Hid in Death's Dateless Night: The Lure of an Uncanny Landscape in Bronze Age Anatolia*; in: **The Archaeology of Anxiety, The Materiality of Anxiousness, Worry, and Fear**, 71.

⁴ G. Perrot, E. Guillaume, *Ghiaour-Kalé-si, ses murailles cyclopéennes, ses bas-reliefs talliés dans le roc*, **Revue archéologique**, n.s., Vol. 12, Presses Universitaires de France, 1865, 1-2. The aforementioned researchers considered that these reliefs represented the Hittite king and his son.

Picture 1. Remains of cyclopean walls Gavur-Kalesi; downloaded <https://www.hittitemonuments.com/gavurkale/gavurkale09.jpg>

Expedition director Stephen Lumsden holds surveying target on remains of the southeast corner of the cyclopean retaining wall at Gavurkalesi. The andesite stones which make up the wall were quarried about a mile away. (Photo taken Sept. 1994)

Picture 2. Remains of cyclopean walls Gavur-Kalesi; downloaded: <http://www.sierranet.net/~beever/gkwallum.jpg>

Bosnia and Herzegovina also have cyclopean walls, but from the early period, from the Iron Age and they belong to the Illyrian tribe Daorsi.⁵

Picture 3. Remains cyclopean walls Daorson (Stolac, Bosnia and Herzegovina),

from the archive Mersiha Imamović

By 1930 it was thought that the area was a strong fortress, probably built during the reign of the Hittites. But since the time of Atatürk, Gavur-Kalesi gets the place it deserves, although the science still has space for this site.

The first excavation at Gavur-Kalesi, published in the studies by H. Von Osten, which states, among other things: *Given the sincere interest of Gazi and a great opportunity to make at least a trial excavation at Gavur-Kalesi, I did not hesitate to fulfill his desire... Almost every day, we had visitors from Ankara, mostly officials and diplomats.*⁶ On 29th of May Gazi visited site Gavur-Kalesi where he spent two hours and excavations lasted for 10 days.

⁵ Đuro Basler, Gradina u Ošanićima kod Stoca, **Naše starine**, III, Sarajevo, 1956, 79-94; Zdravko Marić, Arheološka istraživanja na Gradini u Ošanićima kod Stoca 1963. godine, **Glasnik Zemaljskog muzeja**, XXVII/XXVIII, Sarajevo, 1973, 173-235; Zdravko Marić, Daorsi, **Godišnjak CBI**, X,8, Sarajevo, 1973, 109-124; Zdravko Marić, Prahistorijska i protohistorijska utvrđenja na području Daorsa, **Posebna izdanja CBI**, XXIV; 6, Sarajevo, 1975, 103-110; Boško Marijan, Sjeveroistočna vrata u megalitskom zidu na Gradini u Ošanićima kod Stoca, **Diadora**, sv. 18-19, Zadar, 1997, 19-46; Brunislav Marijanović, Završna istraživanja akropole na Gradini u Ošanićima kod Stoca, **Glasnik Zemaljskog muzeja**, n.s. sv. 39, Sarajevo, 1984, 11-22.

⁶ Hans Henning Von Der Osten, **Discoveries in Anatolia 1930-31**. (eds. James Henry Breasted - Thomas George Allen), The University of Chicago Press Chicago, Illinois, 1933, 58-64.

29 Mayıs 1930'da Ankara-Haymana yakınlarındaki Gavurkale Hitit Anıtı'nda kazıyı yöneten H. von der Osten, Atatürk'ü karşıyor. Gazı burada kazı yapılmasını bizzat kendisi işletmiştir. Kaynak: H. H. von der Osten, Gavurkale Kılavuzu s. 6. İstanbul 1937.

Picture4. President Atatürk's visit to the Gavur-Kalesi site in 1930 (From: H. Von Osten)

Impressive large reliefs in the rock still attract the attention of archaeologists and historians, but also other people who are interested in the ancient history of modern-day Turkey.⁷ Similar reliefs, or three deities (triads), exist at Yazilikaya near Bogazköy⁸

In the scientific community, opinions have been divided about the relief at Gavur-Kalesi, but most researchers, such as H. Osten⁹, J. Garstang¹⁰, E. Meyer¹¹, E. Akurgal¹², M. Darga¹³ and T. Bryce¹⁴, consider the figures displayed to symbolize three deities, while E. Akurgal thinks that male figures represent the deities: the god of the storm (Teshuba) and his son (Telpina).

⁷ Overview of Hittite monuments: <https://www.hittitemonuments.com/> (10.6.2019)

⁸ See: Maurits N. Van Loon, **Anatolia in the second millennium B.C.**, Leiden E. J. Brill, 1985, 43, 44.

⁹ Osten considered the two male figures to represent gods or a prince accompanied by a god approaching a seated mother - the goddess of ancient Anatolia (H. Von Osten, **Discoveries in Anatolia 1930-31.**), 63.

¹⁰ Hans Henning Von Der Osten, **Discoveries in Anatolia 1930-31.** (eds. James Henry Breasted - Thomas George Allen), The University of Chicago Press Chicago, Illinois, 1933, 64, note 1.

¹¹ Ibid, note 2.

¹² https://www.geocaching.com/geocache/GC2TH0P_gavur-kalesi?guid=e4f1377f-ddc4-4ac7-890a-d64319b64f75 (8.5.2019).

¹³ A. Muhibbe Darga, **Hitit Sanatı**, İstanbul: Akbank, 1992, 184.

¹⁴ Trevor Bryce, **The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia. The Near East from Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire**, London-New York, 2009, 250.

Together with the female figure goddess-mother (Arin), to whom they approach, they form a triad. The site may have been used by some as the tomb of a king or an important person, but it certainly did not represent the mausoleum of the great king, as Gavur-Kalesi is more than 250 kilometers from the capital of the Hittite state - Bogazkey.¹⁵ Even the tombs of the Hittite kings are still unknown¹⁶, although for now, robbed Gavur-Kalesi is a possible chosen site for a royal tomb.¹⁷ On the basis of the investigations carried out so far, without the archaeological finds found, which would certainly speak of a kind of burial, one can say that the stone reliefs in Gavur-Kalesi are merely a symbol of religious rites.

Picture 5. The two gods walk toward the goddess; downloaded:
<https://www.hittitemonuments.com/gavurkale/>

The triad consists of: two deities in the image of a man - large human figures and a deity in the image of a woman. They are also a religious and artistic expression of the Hittite age. Their costumes and appearance are noticeable in the reliefs. On the male figures are noticeable pointed hats with horns that symbolize the deity. Shoes with twisted endings on the toes are also visible, which may be some form of traditional footwear. One deity has no beard, while the other one has. They both carry sword belts from their weapons. Male figures - Two Hittite gods are stepping toward the less visible sitting goddess (Arini) on the left.

¹⁵ Deena Ragavan, **Heaven on Earth, Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World**(Oriental Institute Seminars),University of Chikago, 2012, 156.

¹⁶ Nevzat Çevik, **Kaam Yayinlari Olba**,VIII (Özel Sayı), Mersin, 2003, 223.

¹⁷ Lucinda C. Reeves, **Aegean and Anatolian Bronze Age Metal Vessels: a Social Perspective**, London, 2003, 86.

Gordion

Gordion is about 50 km from Gavur-Kalesija and about 80 km from Ankara, southwest. Due to the importance of the site, which was once the capital of the Phrygian state, as well as due to the complexity of archeological findings from several civilizations, over 30 excavations were carried out in Gordion (Polatla). The first excavations began in 1950, and in 1951, during one of the excavations in the village Yassihöyük, a Hittite cemetery was discovered. The main part of the excavation is focused on an area called Yassihöyük (citadel embankment).¹⁸ Settlements and funeral remains extend over an area of more than 2 km.¹⁹

The reconstruction of the Bronze, or Hittite period, presents difficulties because of intense, later events. These are thousands of buildings and graves that are buried on top of hidden archeological remains, river sludge and deposits from the surrounding hills.

The Hittite graves were unchanged in gravel or substrate, at a level that followed the natural slopes of these geological layers.²⁰ Three main types of inhumation have been identified: ordinary inhumations, cist graves and pithos graves, the latter by far the most numerous category. No cremation burials from the Hittite period were encountered.²¹

- The skeletons in the tombs and all those in the pithoi are buried in a shrunken position.²²
- Basically this is the rule of inhumation, although there are those in the reclining position too.²³
- Consistency in orientation is observed, and a preferred head-to-foot orientation is northwest (NW) - southeast (SE)²⁴
- In cist graves and common inhumations, the orientation is inconsistent.

¹⁸ Brian Rose, **Fieldwork at Phrygian Gordion, 2013–2015.**, Archaeological Institute of America, New York, 2017, 137.

¹⁹ Gareth Darbyshire-Gabriel H. Pizzorno, **Gordion in history**, Volume 51, Number 2, expedition, 14, See: <https://www.penn.museum/documents/publications/expedition/PDFs/51-2/GordionInHistory.pdf>(10.5.2019)

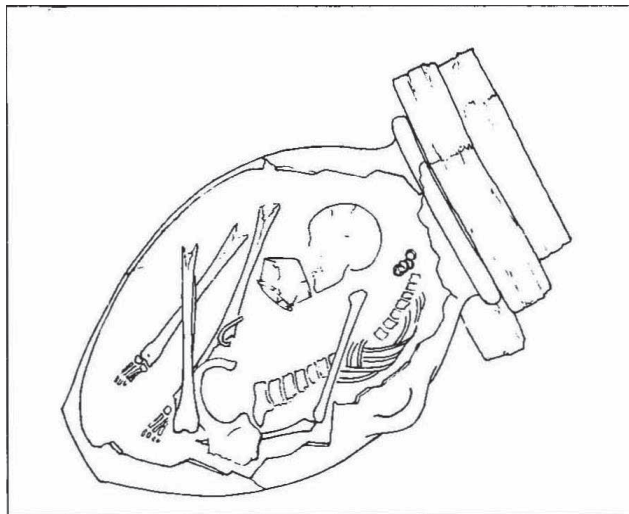
²⁰ Machteld J. Mellink, **A Hittite Cemetery at Gordion**, The University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1956, 3

²¹ Ibid

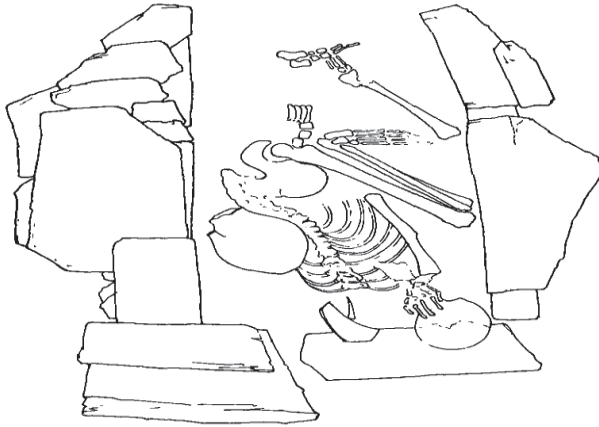
²² Greek, large earthen vessel (diameter 1 m, up to 2 m high) for oil storage and grain in ancient Greece and Rome. Sometimes used to bury the deceased.

²³ Machteld J. Mellink, **A Hittite Cemetery at Gordion**, The University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1956, 3

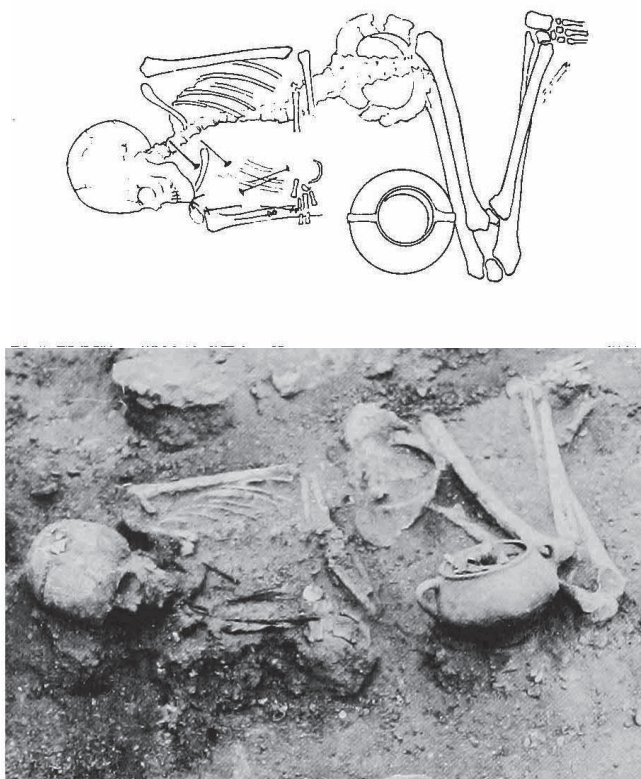
²⁴ Ibid

Pictures 6. and 7. Pithos graves. Burial from the Middle Bronze Age Cemetery in Gordion on the eastern edge of the Sakarya Valley: (<https://www.penn.museum/sites/expedition/gordion-in-history/>) and Machteld J. Mellink, *A Hittite Cemetery at Gordion*, 1956.

Pictures 8. and 9. Cist-grave; Machteld J. Mellink, *A Hittite Cemetery at Gordion*, 1956.

Pictures10. and 11. Ordinary inhumation; Machteld J. Mellink, A Hittite Cemetery at Gordion, 1956.

No overhead markings have been found in the form of tombstones, such as stelae or ara, but mounds (made of stone or in combination of stone, brick and earth), which were formed during inhumation, were observed. The reconstruction of the original surface of the cemetery cannot be carried out due to the destroyed stratigraphy, but it can be concluded that the cemetery was extended east and southeast due to the very location of the pithos graves.

In order to look for similarities and differences between the two societies, the Hittite and the Bosnia and Herzegovina in the Bronze Age, we will use the theses of eminent scholars Mark Bloc and Peter Berk that address this issue.

Marc Bloch distinguished:

„Comparisons between 'neighbors' from comparisons between societies that are distant in space and time ... Royal Healers (1924) developed

*comparisons between neighbors, England and France ... Feudal Society gave an overview of medieval Europe , but also included a section on Japan, in which the author noted similarities in the position of knights and samurai, but also emphasized the difference between a unilateral obligation that tied a samurai to his master and a mutual obligation between a master and a vassal in Europe“,*²⁵

while Peter Burke thought „*that only by comparison could we be able to see what was absent, in other words, to understand the meaning of a specific absence“.*²⁶

The spiritual culture of the Bronze Age of present-day Bosnia and Herzegovina

The Bronze Age in present-day Bosnia and Herzegovina has not been sufficiently explored, and what we know about religion is known by the small number of direct archeological confirmations whom confirm that religion has played an important role in the lives of people of the Bronze Age. It is hard to say that there was a unified religious system in place, but it is known that human communities of the Bronze Age believed in the cult of the dead, the solar cult, the cult of the waters and the cult of house deities.²⁷

The Early and Middle Bronze Age are characterized by settlements on hills fortified with stone drywall or ramparts, and cattle breeding as their primary form of living. Archeological research in Bosnia and Herzegovina has confirmed that during the Early and Middle Bronze Age, there were small moving communities consisting of a nomadic or semi-nomadic population without tightly bounded territories. Such communities may have lacked technological experience, confirming the absence of Bronze Age findings.

A turning point occurred in the Late Bronze Age, when rather clearly bounded larger territorial units were formed with the early ancestral- tribal aristocracy, as indicated by some of the rich rumored graves of the Late Bronze Age.²⁸ A much larger number of findings belong to this period²⁹,

²⁵ Marc Bloch, **The Royal Touch: Monarchy and Miracles in France and England**, New York: Dorset Press, 1989; William H. Sewell, Jr, **Marc Bloch and the Logic of Comparative History, History and Theory**, Vol. 6, No. 2 (1967), : Blackwell Publishing for Wesleyan University , 208-218; Piter Berk, **Istorija i društvena teorija**, Beograd, 2002, 32.

²⁶ Piter Berk, **Istorija i društvena teorija**, Beograd, 2002, 32.

²⁷ Arheološki leksikon, Tom 1, 144-5.

²⁸ Borivoj Čović, Glasinačko područje, in: **Praistorija jugoslavenskih zemalja**, IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 183-190, 260-267.

²⁹ Isto, 106; Borivoj Čović, Vodeći arheološki tipovi kasnog bronzanog doba na području Delmata, **Godišnjak CBI**, ANUBiH, 6, Sarajevo, 1970, 67-99.

which indicates the mastery of bronze metallurgy, that is, the processing, production and use of bronze objects found in a considerable number of pantries. A Late Bronze Pantry from Majdan / Ridžali (Middle Bosnia) could refer to a religious rite, but it certainly speaks of individual or collective ownership, perhaps of a wider community or clan.³⁰

For the reconstruction of religious ideas about the afterlife, graves take the first place. Unfortunately, they are poorly researched, except for a few dozen graves from the Early and Middle Bronze Age in eastern Bosnia and Herzegovina. Certain cult or religious symbolism had jewelry, weapons, military equipment as well as pottery found in graves. The jewelry could also be related to the social status of the deceased, one such example tells us about the religious-social aspect, is a spiral-eyed pendant with a tubular middle section, characteristic of central Bosnia and Glasinac (eastern Bosnia).³¹ Ritual shattering of pottery and scattering of ash is noticeable in some graves.³² Veliki Žuželj in Miletina near Ljubuški could have been a shrine, erected during the Bronze Age (perhaps early), dedicated to the dead.³³

Two types of graves are characteristic of Bosnia and Herzegovina: flat graves and tumuli. Tumuli dominate through the early and middle Bronze Age. The concentration of tumulus and flat graves varies from region to region during the Late Bronze Age. Flat graves are thus represented in northern and central Bosnia, as well as in western Herzegovina, while burial under tumuli is practiced mainly by the bearers of the rumored cultural group.³⁴ They are almost dominated by inhumation, with the stretched position of the deceased.³⁵ Borivoj Čović says:

„The orientation of the graves is also quite uneven, though one could say that the dead are laid more often in the north-south direction (ie south-north) than in relation to sunrise and sunset (west-east, or east-west)“³⁶, different from the Hittite graves at Gordion.

³⁰ Martina Blečić-Kavur, Aleksandar Jašarević, Kasnobrončanodobna ostava Majdan/Ridžali, **Godišnjak CBI**, ANUBiH 43, Sarajevo, 2014, 35-49.

³¹ Tino Tomas, Mirko Rašić, Grob kasnoga brončanog doba iz Stare Teskere (Ljubuški)- A Late Bronze Age Grave from Stara Teskera (Ljubuški), **Archaeologia Adriatica**, IX, 2015, 69-83.

³² Blagoje Govedarica, Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasinačkom području, **Godišnjak CBI**, 17, Sarajevo 1978, 28.

³³ Patar Oreč, Prapovijesna svetišta kod Mostara i u Miletini kod Ljubuškoga, **Godišnjak CBI**, ANUBiH, 27, Sarajevo, 1991, 41-42.

³⁴ Borivoj Čović, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja, **Glasnik Zemaljskog muzeja**, N.S., Arheologija, Sarajevo, 1963, 41-61; Borivoj Čović, Živko Mikić, Praistorijske lubanje iz grobova glasinačkog područja, **Godišnjak CBI**, ANUBiH, XI, Sarajevo, 1973, 29-92.

³⁵ Glasinačko područje, in: **Praistorija jugoslavenskih zemalja**, IV-bronzano doba, 419-420.

³⁶ Ibid, 420.

A total of 1234 mounds were excavated at Glasinac, of which 250 are empty.³⁷ What is characteristic of the Bronze Age of present-day Bosnia and Herzegovina is the parallel burning and burial, with many local differences. This is best expressed through Glasinac, which is dominated by inhumation, while incineration is characteristic of northern Bosnia.³⁸

The solar cult, as the source of life, has occupied an important place, both in prehistory and in history. During the Bronze Age in Bosnia and Herzegovina it was one of the most important cults. But we don't know a lot about life nor religion during the early stages of the Bronze age. Fortunately for us, though, the Late Bronze age sheds some light onto the daily life and religion. The finds in Bosnia and Herzegovina, which characterize this cult, are: decorative plates in the form of a wheel or disk, then concentric circles, then water birds and swastikas (hooked cross), and geometrical human figures. The sun cult (the migratory birds) and the stylized swan, depicted on fragments of bronze vessels from Lukavac³⁹, the negative of a water bird on a mold from Donja Dolina near Bosanska Gradiška⁴⁰, a bronze pendant of a duck from the Boljanić pantry near Gračanica⁴¹, and a similar pendant from Brodski Varoš.⁴² The pendant dates from XII to XI century BC.⁴³ Drawings on the rock in Žljeb near Višegrad (Rock under the letter)⁴⁴, could also be connected to the solar cult, while ceramic and bronze products of the Central Bosnian group preserved the visual symbols of the solar disk in the form of concentric circles.⁴⁵ Sridnja Gomila on Orlac near Mostar could have served as a place for a solar cult.⁴⁶ There must have been more such places.

³⁷ <http://tempusbiherit.ba/documents/lectures/Glasinac-1.pdf> (10.6.2019).

³⁸ Borivoj Čović, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja, **Glasnik Zemaljskog muzeja**, N.S., Arheologija, 50.

³⁹ Borivoj Čović, Bronzno i željezno doba, in: **Kulturna istorija Bosne i Hercegovine**, Sarajevo 1966, 107.

⁴⁰ **Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine**, tom 1, 145.

⁴¹ Radmila Jovanović, Dve preistoriske ostave iz severoistočne Bosne, **Članci i građa za kulturnu istoriju Muzeja istočne Bosne**, 2, Tuzla, 1958, 23-35.

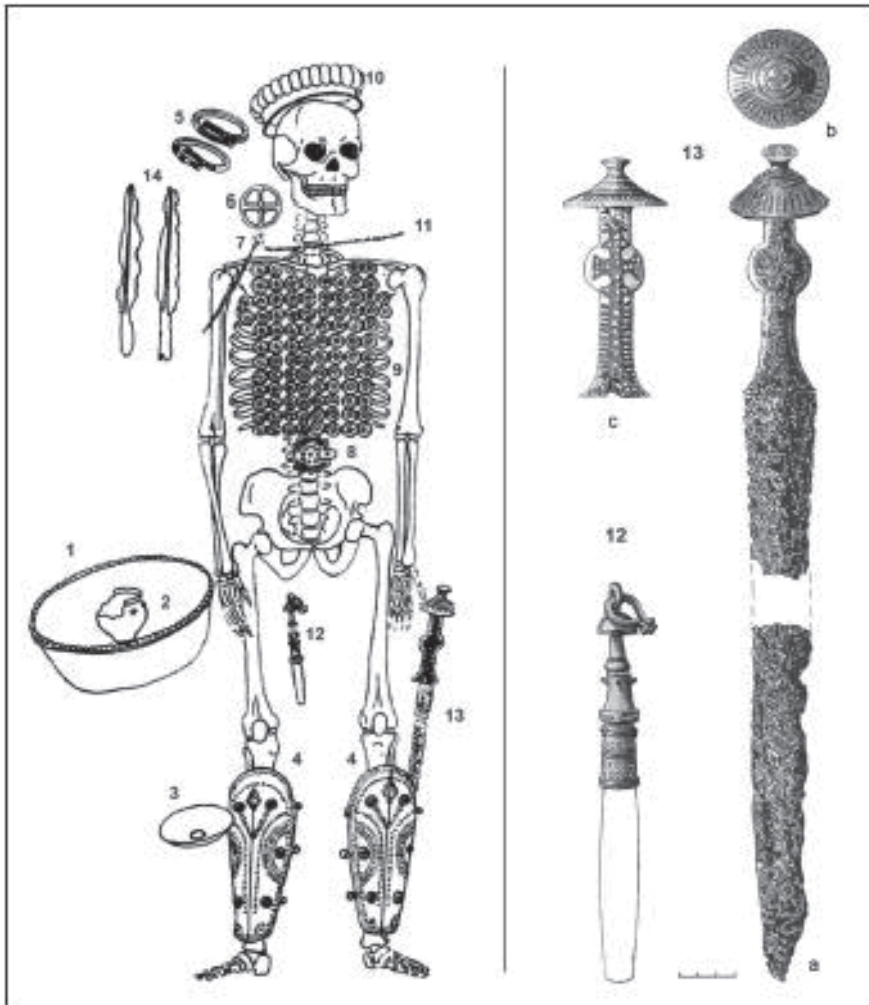
⁴² Alojz Benac, Kulturni simboli kod Ilira, **Posebna izdanja CBI**, ANUBiH, LIV (10), 25.

⁴³ Borivoj Čović, **Kulturna istorija Bosne i Hercegovine**, Sarajevo 1966, 100.

⁴⁴ Alojz Benac, **Kulturni simboli kod Ilira**, 18.

⁴⁵ Borivoj Čović, **Od Butmira do Ilira**, Sarajevo, 1976, 210.

⁴⁶ Patar Oreč, Prapovijesna svetišta kod Mostara i u Miletini kod Ljubuškoğa, **Godišnjak CBI**, ANUBiH, 27, Sarajevo, 1991, 39-41.

Picture 12. Lokalitet: Ilijak:grob i prilozi (Forim: B. Govedarica)⁴⁷

⁴⁷ Blagoje Govedarica, Problem interpretacije ukrašenih brusova s Glasinačkog područja, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 110, br. 1, Split, 2017, 44, Picture 2.

Picture 13. Symbols and objects of the solar cult: 1. Blatnica, Mladikovine, Teslić; 2, 4: The middle Bosnian group; 3, 5: Lower Valley, Sanski Most (Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine)

CONCLUSION

The Hittites left a strong mark on the history of mankind. They had their own state (the first Indo-European in the Mediterranean), which coincides, in chronological terms, with the Bronze Age of present-day Bosnia and Herzegovina. Thus, in Bosnia and Herzegovina, the Bronze Age occurred at the same time as in today's Turkey. But when it comes to present-day Bosnia and Herzegovina, we cannot speak of any nation or civilization during the Bronze Age, but only of ancestral-tribal communities. However, they have one thing in common - a belief in a higher power. Whatever they were and what they manifested, they still existed.

The stone reliefs which still exist in Gavur-Kalesi today, and which Haymana can be proud of, are not present in Bosnia and Herzegovina during the Bronze Age. The first stone reliefs in Bosnia and Herzegovina appeared much later, when it entered the Roman Empire (1st century AD). However, astral cults are noticeable both in Hittites and in human communities in Bosnia

and Herzegovina. Also, through the way of burial, we see that both believed in the afterlife, which still represents a great unknown. Common to Gordion and Bosnia and Herzegovina during the Bronze Age is the inhumation and absence of tombstones in the form of stelae or ara. All of the above characteristics of both societies have similarities in terms of spiritual life, which is a noticeable religiosity.

Bibliography

Books

- *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, tom 1.
 - Benac, Alojz, Kultni simboli kod Ilira, *Posebna izdanja CBI*, ANUBiH, LIV (10).
 - Berk, Piter, *Istorija i društvena teorija*, Beograd, 2002.
 - Bloch, Marc, *The Royal Touch: Monarchy and Miracles in France and England*, New York: Dorset Press, 1989.
 - Bryce, Trevor, *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Western Asia. The Near East from Early Bronze Age to the Fall of the Persian Empire*, London-New York, 2009.
 - Çevik, Nevzat, *Kaam Yayinlari Olba*, VIII (Özel Sayı), Mersin, 2003.
 - Borivoj Čović, Bronzono i željezno doba, in: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1966.
 - Čović, Borivoj, *Od Butmira do Ilira*, Sarajevo, 1976.
- Čović, Borivoj, Glasinačko područje, in: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, IV-bronzano doba, Sarajevo 1983, 183-190.
- Darga, A. Muhibbe, *Hitit Sanati*, İstanbul: Akbank, 1992.
- Loon, Maurits N. Van, *Anatolia in the second millennium B.C.*, Leiden E. J. Brill, 1985.
- Marić, Zdravko, Prahistorijska i protohistorijska utvrđenja na području Daorsa, *Posebna izdanja CBI*, XXIV, 6, Sarajevo, 1973.
- Mellink, Machteld J., *A Hittite Cemetery at Gordion*, The University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia, 1956.
- Osten, Hans Henning Von Der, *Discoveries in Anatolia 1930-31*. (eds. James Henry Breasted - Thomas George Allen), The University of Chicago Press Chicago, Illinois, 1933.

Ragavan, Deena *Heaven on Earth, Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World* (Oriental Institute Seminars), University of Chicago, 2012.

Reeves, Lucinda C., *Aegean and Anatolian Bronze Age Metal Vessels: a Social Perspective*, London, 2003.

Sorensen, Tim Flohr, Lumsden, Stephen, *Hid in Death's Dateless Night: The Lure of an Uncanny Landscape in Bronze Age Anatolia*; in: *The Archaeology of Anxiety, The Materiality of Anxiousness, Worry, and Fear*, New York, 2016.

Scientific papers

- Basler, Đuro, Gradina u Ošanićima kod Stoca, *Naše starine*, III, Sarajevo, 1956, 79-94.
- Blečić-Kavur, Martina, Aleksandar Jašarević, Kasnobrončanodobna ostava Majdan/Ridžali, *Godišnjak CBI*, ANUBiH 43, Sarajevo, 2014, 35-49.
- Čović, Borivoj, Pogrebni običaji praistorijskih stanovnika glasinačkog područja, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, N.S., Arheologija, Sarajevo, 1963, 41-61.
- Čović, Borivoj, Vodeći arheološki tipovi kasnog bronzanog doba na području Delmata, *Godišnjak CBI*, ANUBiH, 6, Sarajevo, 1970, 67-99.
- Čović Borivoj, Mikić, Živko, Praistorijske lubanje iz grobova glasinačkog područja, *Godišnjak CBI*, ANUBiH, XI, Sarajevo, 1973, 29-92.
- Darbyshire, Gareth, Pizzorno, Gabriel H., *Gordion in history*, Volume 51, Number 2 expedition, 14, 2009, See: <https://www.penn.museum/documents/publications/expedition/PDFs/51-2/GordionInHistory.pdf>
- Blagoje Govedarica, Novi arheološki prilozi istraživanju tumula na glasinačkom području, *Godišnjak CBI*, 17, Sarajevo 1978, 15-36.
- Blagoje Govedarica, Problem interpretacije ukrašenih brusova s Glasinačkog područja, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 110, br. 1, Split, 2017, 37-65.
- Jovanović, Radmila, Dve preistoriske ostave iz severoistočne Bosne, *Članci i građa za kulturnu istoriju Muzeja istočne Bosne*, 2, Tuzla, 1958, 23-35.

- Marić, Zdravko, Arheološka istraživanja na Gradini u Ošanićima kod Stoca 1963. godine, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXVII/XXVIII, Sarajevo, 1973, 173-235.
- Marić, Zdravko, Daorsi, *GodišnjakCBI*, X, 8, Sarajevo, 1973, 109-124.
- Marijan, Boško Sjeveroistočna vrata u megalitskom zidu na Gradini u Ošanićima kod Stoca, *Diadora*, sv. 18-19, Zadar, 1997, 19-46.
- Marijanović, Brunislav Završna istraživanja akropole na Gradini u Ošanićima kod Stoca, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n.s. sv. 39, Sarajevo, 1984, 11-22.
- Oreč, Patar, Prapovijesna svetišta kod Mostara i u Miletini kod Ljubuškoga, *Godišnjak CBI*, ANUBIH, 27, Sarajevo, 1991, 35-43.
- Oreč, Petar, Nova saznanja o prapovijesnim gradinskim naseljima iz Hercegovine, *GodišnjakCBI*, ANUBiH, 28, Sarajevo, 1992-1997, 43-50.
- Perrot, Georges, Guillaume, Edmond, Ghiaour-Kalé-si, ses murailles cyclopéennes, ses bas-reliefs talliés dans le roc, *Revue archéologique*, n.s., Vol. 12, Presses Universitaires de France, 1865, 1-14.
- Rose, C. Brian *Fieldwork at Phrygian Gordion, 2013–2015.*, Archaeological Institute of America, New York, 2017, 135-178.
- Sewell, William H., Jr, *Marc Bloch and the Logic of Comparative History, History and Theory*, Vol. 6, No. 2, 1967, Blackwell Publishing for Wesleyan University, 208-218.
- Tomas, Tino, Rašić, Mirko, Grob kasnoga brončanog doba iz Stare Teskere (Ljubuški)- A Late Bronze Age Grave from Stara Teskera (Ljubuški), *Archaeologia Adriatica*, IX, Zadar, 2015, 69-83.
- Viličić, Melita, Arhitekt i njegov nacrt u starom vijeku I. Prapovijest, Egipat, Mezopotamija, *Prostor*, Vol. 7(1999), No. 2(18), 157-180.

Web resources

<https://www.hittitemonuments.com/>

https://www.geocaching.com/geocache/GC2TH0P_gavur-kalesi?guid=e4f1377f-ddc4-4ac7-890a-d64319b64f75

<http://tempusbiherit.ba/documents/lectures/Glasinac-1.pdf>

<https://www.penn.museum/documents/publications/expedition/PDFs/51-2/GordionInHistory.pdf>

HAYMANA BASININA GENEL BİR BAKIŞ

Meryem ORAKÇI*

Giriş

Yerel basın, bir bölgenin kültürel ve demokratik gelişimi için büyük önem taşımaktadır. Bölgedeki hizmetlerin halka duyurulması ve yöneticileri halk adına denetleyip, yönetim ile halk arasındaki iletişimi sağlamanın yanı sıra demokrasi kültürünün yerleşmesine yardımcı olmaktadır.⁴⁸ Aynı zamanda bölge insanları açısından yerel basının yaygın basına göre ayrı bir anlamı bulunmaktadır. Genel basından farklı olarak, yaşanan çevreye yönelik aktarılan gelişmeler, bireylerin bölgelerine olan duyarlılığını artırmakta ve ortak bir amaç etrafında toplanmalarını yani dayanışmayı doğurmaktadır.⁴⁹

Haymana basını ve gelişimini konu alan bu çalışma Milli Kütüphane’de bulunan “Sürelî Yayınlar” kısmında yapılan araştırma sonucu ortaya konmuştur. Haymana’nın bağlı bulunduğu Ankara ilinde basının gelişimine bakıldığında sürecin 1874 yılında çıkarılan *Vilayet Gazetesi*’yle başladığı görülmektedir.⁵⁰ Ancak Ankara, Milli Mücadele döneminde bir merkez olmasıyla birlikte önem kazanmış, Heyet-i Temsiliye reisi Mustafa Kemal Paşa’nın 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara’ya gelişinden kısa bir süre sonra, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi yayımlanmaya başlamıştır.⁵¹ Yunus Nadi’nin İstanbul’daki *Yeni Gün* gazetesini Ankara’ya taşımasıyla birlikte Milli Mücadele döneminde Ankara’da çıkan gazete sayısı ikiye

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

⁴⁸ Suat Gezgin, “Türkiye’de Yerel Basın”, **Türkiye’de Yerel Basın**, Editör: Suat Gezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 177-178.

⁴⁹ Gezgin. “a.g.m”, s. 278.

⁵⁰ 8 Ekim 1964 tarihli Vilayet Nizamnamesi uyarınca Vilayet Sisteminin oluşturulması doğrultusunda yayımlanmaya başlayan gazeteler için bkz: Bülent Varlık, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 99.

⁵¹ Yücel Özkaya, “Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa’nın Basınla İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, s. 905.

yükselmiştir.⁵²Sonrasında, 13 Ekim 1923 tarihinde, şehrin başkent olmasıyla birlikte basın hayatı büyük bir ivme kazanmıştır. 1920'lerden itibaren günlük siyasi gazetelerin yanı sıra, sanattan spora tarımdan ekonomiye değin farklı alanlarda zengin bir külliyat ortaya çıkmıştır.⁵³

Ancak merkeze uzak olan ilçelerde ilk örnekler daha geç bir dönemde verilmeye başlanmıştır. Bu bölgelerde dikkat çekici bir ortak nokta ilk gazetelerin çıkışının Demokrat Parti dönemine rastlamasıdır. Aynı zamanda bu gazeteler çoğunlukla Demokrat Parti ilçe teşkilatlarıyla bağlantılı olarak çıkmıştır. İlçelerdeki ilk gazeteler 1954 yılında *Polatlı ve Beypazarı Postası*, 1958 yılında *Çubuk Sesi* ve 1959 yılında *Ayaş Postası*'dir.⁵⁴Haymana'da da diğer ilçelerdeki gibi ilk gazete Demokrat Parti yıllarında, partiyle bağlantılı olarak yayımlanmıştır. Ancak sonraki yıllarda siyasi bir partiyle bağlantılı tek sayılık bir gazeteye rastlansa da yayımlanan diğer gazeteler Haymana öğretmenlerinin ilçedeki çeşitli konuları merkeze aldıkları yayınlar olmuştur.

1- Haymana Gazetesi (1959)

Haymana'nın ilk gazetesi 1959 yılında yayımlanan *Haymana* gazetesidir. Gazetenin sahibi dışarıdan bir isim olan Polatlılı Neşet Ekrem Evirgen'dir. 25 Eylül 1959 tarihli sayıyla birlikte bu bilgilere gazetenin kurucusunun A. Celal Şimşek olduğuna dair ibare eklenmiştir.⁵⁵ Mesul müdürü Fevzi Özer, idare müdürü ise eski belediye başkanı Ali Galip Çağlar'dır. "*Salı ve Cuma günleri çıkar siyasi gazetedir*" ibaresi taşıyan gazetenin ilk sayısı 21 Ağustos 1959 tarihinde çıkmıştır. Gazete idarehanesi Taşocağı Sokağı No: 4 Haymana, Ankara bürosu ise Anafartalar sokakta Hüdaverdi Han'dır. Yayın hayatı boyunca 15 kuruş fiyatla satılmıştır.

⁵² Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 104. Gazete, Milli Mücadele esnasında cepheden gelen haberler, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları ve halkın İstanbul Hükümeti'ne karşı tepkileri gibi İstanbul basınında yer almayan konuları ele almıştır. Bkz: **Hayata Dair Genel Bilgiler: Hâkimiyet-i Milliye'de Altıncı Sayfa Yazıları**, Derleyenler: Temuçin Faik Ertan, Çağla Derya Tağmat, Libra Kitap, İstanbul, 2019, s.29.

⁵³ İsmail Hakkı Tevfik'in çalışmasına göre 1933 yılında yayımlanan bazı gazete ve dergiler şunlardır: **Ankara Haftası, Ankara Sinemaları, Gürbüz Türk Çocuğu, Kadro, Ülkü, Varlık, Adliye Ceridesi**. İsmail Hakkı Tevfik'in 1933 yılına değin yayımlanmış ve o tarihte yayımlanmaya devam eden süreli yayınları konu alan eseri için bkz: İsmail Hakkı Tevfik, **Ankara Vilayeti Gazete ve Mecmuaları**, Tefeyyüz Matbaası, Filibe, 1935.

⁵⁴ Bunlardan farklı olarak Kalecik'te 1942 yılında **Kalecik** adlı aylık bir edebiyat dergisi çıkarılmıştır.

⁵⁵ A. Celal Şimşek aynı zamanda 1956 yılında **Polatlı Postası** adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete halen internet üzerinden yayımlanmaya devam etmektedir. Bkz: <https://www.polatlipostasi.com/kategori/e-gazete/>, 05.02.2020.

Gazetenin ilk sayısında “Haymana” imzasıyla yayımlanan yazıda ilçede bir gazete çıkarmak fikrinin eskiye dayandığı fakat ancak mümkün olabildiği belirtilmiştir. Haymanalılardan gazeteyi benimsemeleri, şikâyet ve memnuniyetlerini dile getirmeleri istenmiştir. Bunun yanı sıra gazetenin bir partiyle bağlantılı olmasına rağmen partililik yapılmayacağı, şahsi kavgalardan uzak durularak ilçe sakinlerinin huzurlarına saygı gösterileceği, diğer partili vatandaşların kırılmayacağı sözü verilmiştir:

...Yolumuz apaçık bir şekilde çizilmiştir. Çalışa ve geceyi gündüze katan bir iktidarın takdirdarı olarak vazifemize devam edeceğiz. Ancak bu tutumumuz diğer partili vatandaşları kırmaya bir sebep teşkil etmeyecek ve böyle bir harekete tevessül etmemiz halinde bizi haklı göstermeyecektir. Haymana her şeyden evvel Haymanalılarındır. Onların siyasi görüş ayrıklıklarından mütevellit hareketlerde kardeşçe bir yol tutmaları bizim için bir memleket vazifesi olacaktır...⁵⁶

Gazetenin amaçlarını belirttiği ve kendini tanıttığı ilk sayıda aynı zamanda gazete sayfalarının eli kalem tutan okuyuculara açık olduğu dile getirilmiştir.⁵⁷ İlk sayıdaki bu çağrı üzerine ikinci sayıda öğretmen Hasan Hüseyin Saygılı “Birkaç Söz” başlıklı bir yazı kaleme alarak, gazetenin çıkmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve ilçede turizmin gelişmesine katkıda bulunacağına inandığını belirtmiştir.⁵⁸ Saygılı aynı yazısında gelecek sayılarda Haymana’yı tanıtan yazılar göndereceği sözünü vermiştir. Bu sözünü tutarak, Doktor Tayyar Kuşçu’nun “Haymana Kaplıcaları ve Faydaları” kitabından ilçenin coğrafyası ve tarihiyle ilgili alıntılardığı kısımları “Haymana Mektubu” başlığıyla gazeteye göndermiştir.⁵⁹

Yine Haymana Mahkeme Zabıt Kâtibi Şevket Bağcı bir mektup yazarak ilçenin adını taşıyan bir gazetenin çıkmasından büyük bir mutluluk duyduğunu belirtmiş ve gazete sahiplerine teşekkürlerini iletmiştir. Bağcı da Saygılı gibi Haymana turizminin gelişmesi için tüm şartların uygun olduğunu belirtmiştir:

“İlçemiz çok eski kazalardan biri olup Sivrihisar ve Polatlı’nın kendisine bağlı olduğu yıllardan beri şifasıyla dünyaca nam alan kaplıcaya sahip olduğu, her yıl

⁵⁶ “Çıkarken”, **Haymana**, 21 Ağustos 1959.

⁵⁷ “Çıkarken”, **Haymana**, 21 Ağustos 1959.

⁵⁸ “...Günden güne artan nüfusuyla, Türkiye’nin turistik bir bölgesi olmaya müsaittir. Bundan böyle bu gazetede okuyacağınız bilgiler sizi Haymana’ya daha çok bağlayacak ve yılda 4-5 yüz bin kişinin uğradığı bu kazaya siz de şifa bulmak için uğrayacaksınız...”, H. Hüseyin Saygılı, “Yayladan: Birkaç Söz”, **Haymana**, 25 Ağustos 1959.

⁵⁹ H. Hüseyin Saygılı, “Haymana Mektubu: Tanıyalım”, **Haymana**, 1 Eylül 1959. Ayrıca bkz: Tayyar Kuşçu, **Haymana Kaplıcaları ve Faydaları**, Işıl Matbaası, İstanbul, 1946.

kasabaya on binlerce banyocu ziyaret ettiği ve Ankara'ya devamlı otobüs seferleri bulunduğu, aynı zamanda birinci sınıf Hayvancı ve çiftçilikle iştigal eden, evvelce 180 şimdi 100 köyü bulunan kasabada her türlü sanatkârı, tüccar ve esnafıyla bezenmiştir."⁶⁰

Bağcı, ilçenin tanıtımı için tek eksiğin bir gazete olduğunu, dolayısıyla *Haymana* gazetesinin çıkışıyla bu eksiğin tamamlandığını memnuniyetle belirtmiştir. Göğüs hastalıkları uzmanı Doktor Abdullah Duman da ilçede çıkacak bir gazetenin ülkenin olaylarından Haymanalıların haberdar olmasını ve ilçenin eksiklikleri ile ilçe halkının isteklerinin kamuoyunda duyurulmasını sağlayacağını yazmıştır. Bu nedenle gazetenin öneminin büyük olduğunu dile getiren Duman maddi ve manevi olarak okuyucuların gazeteye desteğini istemiştir.⁶¹

Ancak iki sayfadan oluşan gazetede *Haymana*'ya yeterince yer ayrılmamıştır. Gazetenin yedi aylık ömründe ilçe ile ilgili yaklaşık yirmi haber bulunmaktadır. Bu haberler nadiren manşette olmak üzere genellikle ilk sayfada yer almıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

“*Haymana Belediyesi Müspet Bir Şekilde Çalışmalarına Devam Ediyor*” (25 Ağustos 1959)

“*Haymana Kaymakamı Hayrettin Gündeniz'in Gazetemize Demeci*” (28 Ağustos 1959)

“*Cezaevinden Sabaha Karşı İki Mahkûm Kaçmaya Teşebbüs Etti*” (2 Ekim 1959)

“*Şehir Kulübünde Çıkan Kavga*” (27 Kasım 1959)

“*Haymana Kaymakamlığına Bayram Turan Tayin Edildi*” (5 Şubat 1960)

“*Mezardan Çıkarılarak Otopsi Yapılan Kadın*” (5 Şubat 1960)

⁶⁰ “Bir Mektup Aldık”, *Haymana*, 28 Ağustos 1959.

⁶¹ Abdullah Duman, “Çadırdan”, *Haymana*, 2 Ekim 1959.

Haymana, 3 Ocak 1960.

İlk sayılarda gönderilen mektuplarda gazetenin ilçe halkının şikâyet ve isteklerini duyurma görevini üstleneceği ümit edilmiştir. Ancak gazete yayın hayatı boyunca *Haymana*'ya dair bir soruna yer vermiştir. “Haymanalılar bir lise istiyor” başlıklı yazıda ortaokul mezunu fakir öğrencilerin Ankara’ya giderek lise eğitimini almalarının mümkün olmadığı yazılmış, 1959 mezunu 19 öğrencinin bu nedenle eğitim hayatlarının sona erdiği belirtilmiştir.⁶² İlgili kurumların Haymanalıların bu isteğini dikkate alacağına inanıldığı dile getirilmiştir.

Bununla birlikte ilk sayfada ağırlıklı olarak Ankara, Ankara çevresi ve ülke gündemine yer verilmiştir. İkinci sayfada ise çoğunlukla Türkiye ve Dünya’daki spor haberleri özellikle de futbol yer almıştır. “Cemiyet Hayatı” bazen de “Ankara’dan haber var” başlıklı kısımda Ankara’da ünlü isimlerin katıldıkları veya verdikleri davetlerden izlenimler aktarılmıştır. Bunların dışında genel olarak dünyadan ilginç haberler, yeni gösterime giren filmler, magazin haberleri ve birkaç sayıda çeviri hikâyelere yer verilmiştir. İleride örneklerinin görülebileceği şekilde, okuyuculardan gelen hikâye-şiiirler bu ilk gazetede yer almamıştır. Gazete, 12 Şubat 1960 tarihli 24. sayısıyla yayın hayatına veda etmiştir.

2- *Kaplıca Gazetesi* (1965-1968)

Ulaşabildiğimiz ikinci gazete 1965 yılında yayımlanmaya başlayan ve 15 günde bir çıkan *Kaplıca* gazetesidir.⁶³ Gazete 1965 tarihinde yayımlanmaya

⁶² “Haymanalılar bir lise açılmasını istiyor”, *Haymana*, 25 Eylül 1959. Ortaokul müdürü Behçet Alptekin, gazeteye bir mektup yazarak, mezun sayısının 19 değil 32 olduğunu belirtmiştir. İlgili haberi yapan muhabiri “*kulaktan dolma bilgilerle*” haber yaptığı, gazeteyi ise bu haberi yayımladığı için eleştirilmiştir. “Ortaokul müdüründen aldığımız tazvih”, *Haymana*, 6 Ekim 1959.

⁶³ 1959 yılında Demokrat Parti İlçe Teşkilatına ait bir bülten çıkarıldığı bilinmektedir. Ancak bu bültene ulaşılammıştır. Bkz: Halil İbrahim Uçak, *Tarih İçinde Haymana*, Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği, Ankara, 1987, s. 208.

başlamıştır. Gazete sahibi Haymana Öğretmenler Derneği, sorumlu yöneticisi H. Hüseyin Saygılı'dır. Gazetenin yıllık ücreti 500 kuruş, altı aylığı 250 kuruş, sayısı ise 20 kuruş ücretle satılmıştır. *Kaplıca*'nın baskı ve dizgisi Ankara Resimli Posta Matbaasında yapılmıştır. Gazete başlığında “*Eğitim, Öğretim Aktüalite Gazetesi*” ibaresi yer almıştır. Gazetenin amacının eğitim-öğretim sorunlarını eleştirmek, bu konularda yayın yapmak, kalemleri ile köy meselelerini dile getiren öğretmenlerin yazılarını sunmak olduğu dile getirilmiştir.⁶⁴ *Kaplıca*'nın birinci yılı vesilesiyle kaleme alınan bir yazıda bahsedilen bu amaçların gerçekleştirildiği ve okuyucunun ilgisinin kazanıldığı belirtilmiştir:

“...Gazetemiz bu sayısı ile bir yaşına basmıştır. Bir yıllık yayın hayatı içinde Kaplıca amacına uygun yayını ile okuyucularının takdirini kazanmış ise bahtiyardır. Haymana Öğretmenler Derneğinin yayın organı olarak maddi olanaksızlıklar içinde bir yılını gelersiz sonuçlandırmak bizlere cesaret vermiştir. Bundan böyle de aynı imkânlarla yayın hayatını devam ettireceğine inançlıyız. Okuyucularımızdan gördüğümüz yakın ilgi bizlere şevk vermiş ve bir sonra çıkacak sayı için hazırlıklarımızı okuyucularımıza hemen ulaştırmak heyecanı ile yapmaya koyulduk. Haymana'da hazırlanan ve Ankara'da basılan Kaplıca en kısa zamanda ve en seri vasıtalarımızla okuyucularımıza ulaştırılmıştır. Kaplıca'nın hazırlık ve abonelerimize ulaştırılması içinde çalışan gönüllülerimize müteşekkirimiz...”⁶⁵

İki sayfa yayımlanan gazete, amaçları ve yazı kuruluşuyla bağlantılı olarak eğitim, çocuk sağlığı gibi konulara ağırlık vermiştir. Birinci Sayfada “Başyazı” köşesinde gazetenin sorumlu yöneticisi H. Hüseyin Saygılı'nın yazısı verilmiştir. Yine ilk sayfada Halil Koç'un yapılan yollar, okullardaki etkinlikler, tayinler gibi Haymana'daki gelişmeleri aktardığı “On beş günün olayları” yer almıştır. İlk sayfadaki başka bir köşe “*Kaplıca'dan Size*” başlığı altında farklı yazarların eğitim, çocuk sağlığı üzerine yazılarını paylaştığı köşedir. Örneğin 25. Sayıda Tabur Aydın'ın “tebellik” başlıklı yazısı, 28. Sayıda ise Hasan Hüseyin Saygılı'nın “Çocukta Korku ve Giderilmesi” konulu yazıları yayımlanmıştır. İlk sayfada zaman zaman şiirlere de yer verilmiştir. Bununla birlikte ilçeyle ilgili olarak idarecilerle yapılan görüşmelere ilk sayfada yer ayrılmıştır.

⁶⁴ “On Beş Günün Olayları”, **Kaplıca**, Tarih Okunmuyor (1966).

⁶⁵ “On Beş Günün Olayları”, **Kaplıca**, Tarih Okunmuyor (1966).

Gazetenin ikinci sayfasında eğitimle ilgili gelişmelerin verilmeye devam edilmiştir. Aynı zamanda gazete ilçenin tanıtımı görevini de üstlenmiş, adıyla uygun olarak özellikle Haymana kaplıcalarına dikkat çekilmiştir:

*Haymana Belediye Kaplıcaları 1966 yılı sezonunu açtı. En yetkili kalemlerin, mütehassıs doktorların salık verdiği ve binlerce hastanın yüzde yüz şifa bulduğu Haymana Kaplıcaları radyoaktivite yönüyle her vücuda iyi gelen her yorgun vücudu dinlendiren ayrıca mafsal ağrıları, müzmin romatizma, siyatik ve adele ağrılarını gideren Haymana Kaplıcalarına geliniz görünüz. Bu bir toplum görevimizdir, duyururuz.*⁶⁶

Kaplıca gazetesinin tüm sayılarına ulaşılamamıştır. Gazetenin akıbetiyle ilgili 1971 yılında yayımlanmaya başlayan bir diğer gazete olan *Haymana'nın Sesi* gazetesinde küçük bir bilgi bulunmaktadır. Buna göre üç yıl devamlı olarak çıkarılan gazete 1968 yılında kapanmıştır.⁶⁷

3- Haymana 1967

Üçüncü gazete, 10 Haziran 1967 tarihli “*CHP Haymana İlçesi Yardımcı Kolları Özel Çay Gazetesi*” başlığıyla yayımlanan “*Haymana*” adlı gazetedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu gazete tek sayı yayımlanmıştır.⁶⁸ Dört sayfalık gazetenin ilk sayfasının sol üst kısmında “Ortanın solu Atatürk yolu” ibaresi yer almıştır. Yine bu sayfada İsmet İnönü ve Bülent Ecevit ile ilgili haberlere ve övgü dolu şiir ve yazılara yer verilmiştir.⁶⁹ İkinci sayfada CHP Ankara teşkilatında yer alan isimler tanıtılmış ve bu kişilerin yazıları yer almıştır. CHP Haymana Gençlik Kolu Başkanı, Kadın Kolu Başkanı, İlçe Başkanı ve Belediye Başkan'ı Halil Balcı'nın ağzından mizahi şiirler yazılmıştır:

*Partimindir Eylülde de bu belediye
AP'liler hastalanmış. Ne diye?
Ne beklerler, ne umarlar bilinmez
Eylül'de veririz mendil hediye*⁷⁰

⁶⁶ **Kaplıca**, Tarih Okunmuyor (1966), Sayı:28.

⁶⁷ “...bir zamanlar *Haymana*'da Kaplıca isimli bir yayın organımız vardı. On beş günlük aktüel olayları aktettiren, meslektaşlarımıza mesleki konuları aktaran ve halkımıza her mevzuda yararlı olmaya çalışan bu yayın organımızı üç yıl devamlı olarak çıkardık. Çeşitli nedenler yüzünden bu gazetemizi çıkaramadık...”,**Haymana'nın Sesi**, 13 Ekim 1970.

⁶⁸ “*CHP Haymana İlçe Kadın Kolu ile Gençlik Kolumun beraber tertipledikleri çay sebebiyle, çıkaracakları gazetede benim de yazımın bulunmasını istediler...*”,Yurdusev Arıç, “Başaracağız”, **Haymana**, 10 Haziran 1967.

⁶⁹ “...Bülent Ecevit her zamankinden sıhhatli, her zamankinden daha azimli olarak satılmışların, kiralıkların, menfaat soytarılarının karşısında, ihmal edilmiş, yıllar yılı aldatılmış, yalanla, dolanla oyları çalışmış olan Büyük Türk Milletinin hizmetindedir...” “Sömürücülerin, tutucuların, gericilerin kâbusu: Bülent Ecevit”, **Haymana**, 10 Haziran 1967.

⁷⁰ Halil Balcı”, **Haymana**, 10 Haziran 1967.

Üçüncü sayfada CHP Ankara il teşkilatının gazeteye ilettikleri tebrikleri yayımlanmıştır. Yine o dönemde parti içerisindeki bölünmelere geniş yer verilmiş ve bu gelişmeler iğneleyici bir dille eleştirilmiştir.⁷¹ Son sayfada “Bu da bizler” başlığıyla resimli olarak gazetenin çıkarılmasını sağlayan gençlik kollarındaki üyeler, yine dörtlüklerle tanıtılmıştır.

4- Haymana'nın Sesi 1970-1971

70'li yıllarda Haymana'da yayımlanan tek gazete, 13 Ekim 1970 tarihinde ilk sayısı çıkan *Haymana'nın Sesi*'dir. Gazetenin sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü Avukat Sevim Günyaktı Hanım, yazar kadrosu ise Haymana öğretmenlerinden oluşmuştur. Muhtemelen bu nedenle ilk sayfanın sağ üst köşesinde kara tahta başında Atatürk resmedilmiştir. Gazete “*müstakil fikir, sanat ve haber gazetesi*” ibaresiyle haftada bir Salı günleri yayımlanmıştır. Gazetenin merkezi Çaldağ Sokak Haymana, basıldığı yer ise Töyko Matbaası Rüzgârlı sokak Ankara'dır. Gazete, 50 kuruş fiyatla satışa sunulmuştur.

Diğer yayınlar gibi ilk sayıda gazetenin amaçlarından bahsedilmiştir. Buna göre *Haymana'nın Sesi*'nin öncelikli amacı yurt ve dünya haberlerini, fikir ve sanat olaylarını Haymana'ya taşımak ve ilçeden de haberler vermektir. Ayrıca okuyucuların, ilk ve ortaokul öğretmen ve öğrencilerinin de çeşitli konulardaki yazıları ile şiir ve diğer kültür-sanat alanındaki yazılarıyla gazeteye katkıda bulunmaları çağırısı yapılmıştır.⁷²

Gazete yazarlardan biri olan Çaldağ İlkokulu müdürü Hasan Kapıcı da ilk sayıda yayımlanan yazısında gazeteyi ülke sorunları ile ilgili ve edebi yazılarla beslemenin her aydının görevi olduğunu dile getirmiş ve gazeteye yazı gönderilmesini istemiştir.⁷³ İlk sayıda yapılan çağrı doğrultusunda, ilk sayfada zaman zaman gazeteye yollanan yazılara yer verilmiştir. Bunlardan biri Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencisi Hüseyin Soyer'in turizmin gelişmesi için bir turizm bürosu kurulmasını önerdiği “Haymana ve Turizm” başlıklı

⁷¹ 1965 yılında parti çizgisinin Ortanın Solu olarak belirlenmesine karşı çıkan sekiz parti meclisi üyesi (Turhan Feyzioğlu, Orhan Öztrak, Coşkun Kırca, Turan Şahin, Ferit Melen, Fehmi Alpaslan, Süreyya Koç, Emin Paksüt) istifa ederek, 12 Mayıs 1967 tarihinde Güven Partisini kurmuşlardır. Bkz: Gürcan Bozkır, “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, VI/15, (2007/Güz), s. 275-308.

⁷² *Başkent'in en güzel ve tanınmış ilçelerinden biri olan Haymana'da toplum olaylarını yansıtan bir yayın organının bulunamayışı en büyük medeni ihtiyaçtan yoksunluktur. Bu nedenle özellikle kasabamızdan haberler verecek, çeşitli kuruluşlarını, tarihi ve turistik yerlerini, eğitim müesseselerini tanıtacak sanat ve kültürel konulara yer verip gerçek gayesi Haymanalılara hizmet olan Haymana'nın Sesini çıkarmaya karar verdik “Atılımımız”, Haymana'nın Sesi, 13 Ekim 1970.*

⁷³ Hasan Kapıcı, “Gazetemiz Çıkarken”, *Haymana'nın Sesi*, 13 Ekim 1970.

yazısıdır.⁷⁴ Yine Hasan Kapıcı ve Bahattin Çalış'ın Köy Enstitüleri'nin 31. kuruluş yıldönümü vesilesiyle yazdıkları yazılar ilk sayfada verilmiştir.

Gazete içerik açısından 1959 yılında yayımlanmış olan *Haymana* ile benzerlik göstermektedir. İki sayfadan oluşan gazetenin ilk sayfasında ağırlıklı olarak ülke ve dünya gündemine yer verilmiştir. İlçeye dair verilen nadir manşet haberlerden biri 23 Ekim 1970 tarihinde gerçekleşen ve dokuz kişinin hayatını kaybettiği trafik kazasıdır.⁷⁵ Ancak *Haymana* ile bu yönden benzerlik göstermekle birlikte manşet haber dışındakiler genellikle ilçe ile ilgili haberler olmuştur. Bu haberlerden bazıları şunlardır:

“Kaplıca hamamında hafif atlatılan bir yangın oldu.” (13 Nisan 1971)

“Ortaokul öğrencileri okulun camlarını kırdılar.” (1 Haziran 1971)

“Haymana-Ankara arasında taksiler dolmuş yapmaya başladı.” (18 Haziran 1971)

“Belediye sineması açıldı.” (27 Temmuz 1971)

İkinci sayfa çoğunlukla Haymana ve Haymanalılara ayrılmıştır. Bu sayfada zaman zaman “ilçemizde spor” başlığıyla spor haberleri verilmiş, gazete yoluyla ilçe halkının birtakım şikâyetleri dile getirilmiştir. Örneğin 8 Aralık 1970 tarihinde yayımlanan sayıda Haymana İlkokullarının senelik kömür tahsislerini henüz alamadıkları, havaların soğumasıyla birlikte öğretmen ve öğrencilerin zor durumda kaldıkları yazılmıştır. Öğrenciler hastalanmadan evvel ilgililerin görevlerini yapmaları istenmiştir.⁷⁶ Bir başka şikâyet, ilçe belediyesine hitaben yapılmıştır. Kaplıca mevsiminin gelmesiyle birlikte Belediye Çay Bahçesinin kalabalıklaştığına dikkat çekilmiştir. Burada bulunan havuzun etrafında koruyucu parmaklıklar olmamasının özellikle çocuklar için tehlike oluşturduğu yazılmış ve belediyenin acilen önlem alması istenmiştir.⁷⁷Yine 1959 *Haymana* gazetesiyile karşılaştırıldığında ilçe esnafının reklam konusunda bu gazeteyi tercih ettiği görülmektedir. Bu gazeteyle birlikte Haymana esnafı ürünlerinin tanıtım, yaptıkları kampanyalar ve hizmetleriyle ilgili bilgi vermek için basını kullanmaya başlamıştır:

Sayın Haymanalılara Müjde

İlçemizde imal edilmekte olan Çaldağ Gazozu, vişne, limon, portakal çeşitleri ile ve emsalleri ile mukayese edilemeyecek nefis tadı ve içimi ile hizmetlerinize ucuz

⁷⁴ Hüseyin Soyer, “Haymana ve Turizm”, **Haymana'nın Sesi**, 24 Kasım 1970.

⁷⁵ “Kazamızdaki Büyük Trafik Faciası 9 Ölü 11 Yaralı”, **Haymana'nın Sesi**, 27 Ekim 1970.

⁷⁶ “Kazamız merkez okulları hala kömürünü almadı”, **Haymana'nın Sesi**, 8 Aralık 1970.

⁷⁷ “Haymana Belediyesinin Dikkatine”, **Haymana'nın Sesi**, 8 Haziran 1971.

fiatlarla sunulmuştur. Parklardan, büfelerden ısrarla aramız. Evlere kasa ile servis yapılır.

Çaldağ Gazozu

Habil Avcı, Polatlı Cad. No: 25

HAYMANA⁷⁸

Bunların dışında doğum, nişan, evlilik gibi ilçe halkına dair gelişmeler tebrik temennileriyle aktarılmıştır.⁷⁹ İkinci sayfa aynı zamanda ilçe halkının şiire olan yatkınlığının görüldüğü sayfa olmuştur. Gazeteye yollanan şiirler ikinci sayfanın ağırlıklı konusu olmuştur. Bu şairler arasında dikkat çekici isimlerden biri adeta “Haymana ozanı” diyebileceğimiz Emine Er Hanım’dır. Emine Hanım, özellikle ilçeyi derinden sarsan üzücü gelişmeler üzerine şiirler kaleme almıştır. Bunlardan biri Çaldağ İlkokulu öğretmeni Mehmet Özerkan’ın ölümü üzerine “Mehmet Özerkan’a değişim” başlığıyla yazdığı şiirdir.⁸⁰ Yine yaşanan trafik kazasında hayatını kaybeden kişiler için de “Ağıt” başlığıyla uzun bir şiir göndermiştir.⁸¹ Emine Hanım dışında ilçede görevli memurlar ve öğrencilerin çeşitli konularla ilgili yazdıkları şiirler ikinci sayfada yer almıştır. Aynı zamanda Haymana dışında yaşayan okuyucuların şiirleri de gazetede yer bulmuştur. İlçe dışında abonelerin olduğunu gösteren bu özlem dolu şiirlerden biri Emirdağ’dan gönderilmiştir:

*Emirdağ’ın vardır sıra dağları
Üzerinde pare pare dağları,
Gariplik çökmüş simsiyah dağları,
Haymana’nın nerde Çaldağları.
Geldi geçti yaz ayları,
Gayri dostum kalem olsun.
Emirdağın Mehmetçiklerinden,
Hepinize selam olsun.
Kasaplara, manavlara,
Haldeki arkadaşlara,
Havası hoş Haymanaya,
Emirdağ’dan selam olsun.⁸²*

⁷⁸ “Sayın Haymanalılara Müjde”, **Haymana’nın Sesi**, 27 Temmuz 1971.

⁷⁹ “İlçemiz öğretmenlerinden Selahattin Bulut ile Ankara Ziraat Bankası memurelerinden Güler Hadimoğlu müşterek yaşantılarının başlangıcına 4 Şubat 1971 günü Gençlik Parkı nikah salonunda seçkin bir davetli topluluğu huzurunda yapılan nikah töreninden sonra başlamışlardır. Kendilerini Haymana’nın sesi adına tebrik eder mutlu ve sıhhat dolu bir ömür dileriz. “Mesut Bir Evlenme”, **Haymana’nın Sesi**, 2 Mart 1971.

⁸⁰ “On aydır ezrail gezdi peşinde/ Kabire girdin 37 yaşında/ Boynu bükük yetim kaldı eşinde/ Yetimleri için ağlan komşular...”, Emine Er, “Mehmet Özerkan’a Değişim”, **Haymana’nın Sesi**, 22 Aralık 1970.

⁸¹ Emine Er, “Ağıt”, **Haymana’nın Sesi**, 15 Aralık 1970.

⁸² Hüseyin Yılmaz, “Gurbetten Selam”, **Haymana’nın Sesi**, 13 Nisan 1971.

Gazetede düzenli köşe yazıları yer almamıştır. Birkaç sayı boyunca, Haymana dışından bir isim Yekta Güngör Özden tarafından “Sorumluluk Duygusu”, “Fikir Suçu”, “Anadolu’ya” gibi başlıklar taşıyan farklı konularda yazılarına yer verilmiştir. Özden’in yazdığı kitabın tanıtımı da yapılmıştır.⁸³ Sayfalarından okurlarının benimsedikleri anlaşılabilir gazete, ulaşamadığımız nedenlerden ötürü 16 Kasım 1971 tarihinde 58. sayısıyla yayın hayatına veda etmiştir.

4- Çaldağ 1980

Haymana’ya ait ulaşılabilir beşinci yayın Çaldağ Anonim Şirketi’ne ait tek sayılık bültenidir. İçerisinde şirketle ilgili bilgiler ve basında şirketle ilgili yazılan makaleler yer almıştır. Şirketin ortaklarıyla bir haberleşme vasıtası olması amacıyla çıkarıldığı belirtilen bülteninde, ilçe ilgili herhangi bir haber bulunmamaktadır.⁸⁴

5- Haymana Gazetesi 1986

Haymana’nın en uzun soluklu gazetesi olan *Haymana Gazetesi*’nin ilk sayısı 26 Aralık 1986 tarihlidir.⁸⁵ Haymana Erkoç matbaada basılan gazete, bu yönüyle yayın yeri Haymana olan ilk süreli yayındır. “*Haftalık siyasi bağımsız gazete*” ibaresiyle çıkan gazetenin sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü Erdoğan Koç, idari yönetmeni Haymana İlçe Milli Eğitim müdürlüğü yapmış olan Halil Koç’tur. Mahalli haberler Ersen Koç, spor haberleri Hızır Kaplan tarafından aktarılmıştır. 50 kuruş fiyatla satışa sunulan gazete, 20 Mart 1987 tarihinde zamlanarak 100 kuruş olmuştur.⁸⁶

⁸³ “Hukukçu Avukat değerli Yekta Güngör Özden’in Hukuk Rehberi adlı kitabı çıktı”, **Haymana’nın Sesi**, 22 Aralık 1970.

⁸⁴ “Muhterem Ortaklarımızın Dikkatine”, **Çaldağ**, 31 Aralık 1981.

⁸⁵ Gazete bugün de internet üzerinden, yayına devam etmektedir. Bkz: <http://www.haymanagazetesi.org/index.php?count=257>, 3 Şubat 2020. Bu bildiriye gazetenin ilk bir yıllık kısmından bahsedilecektir.

⁸⁶ “Gazetemiz 100 lira oldu”, **Haymana Gazetesi**, 20 Mart 1987.

Gazetemize Gösterilen ilgiye Teşekkür Ederiz.

Haymana GAZETESİ

Haymana Gazetesi, 13 Şubat 1987.

Gazetenin çıkışı ilçede ilgiyle karşılanmıştır. Gazeteye gönderilen veya şahsi olarak yapılan SHP genel başkanı Erdal İnönü, ANAP milletvekili Sezai Pekuslu, DSP Ankara İl Başkanı Kubilay Özkay gibi önemli isimlerin tebrik ve başarı dilekleri ilk sayılarda yer almıştır. Aynı zamanda okuyucuların gazeteye yazılarıyla katkı sağlamaları, devamlılığı için ilan vermeleri ve abone olmaları istenmiştir:

Yayın hayatına başlayan Haymana Gazetesi'nin yayın ilkeleri birinci sayısında yayınlanmıştır. Bu ilkeler gazetenin tüm Haymanalıların olacağını göstermektedir. Bu tutumla gazetemiz ilçemizin ekonomik, kültürel ve toplumsal yaşamına katkıda bulunacaktır. Ancak bunun gerçekleşmesi için tüm hemşerilerimizin katkısı gerekmektedir. Gazeteye haber göndermeli, yazmalıyız. Basım, haber, yorumlarını eleştirmeliyiz. Öneriler getirmeliyiz. Gazeteyi tüm Haymanalılara ulaştırmalıyız. Abone bulmalıyız. Duyuru ve reklam vermeliyiz. Görev hepimizindir, gazete hepimizindir.⁸⁷

Yine bu gazeteye birlikte yerel reklamlarda önemli ölçüde artış yaşanmıştır. İlçe esnafı 1986 yılına kadar yayımlanmış olan gazetelerin hepsinden daha çok *HaymanaGazetesi*'ni tercih etmiştir.⁸⁸ İlçedeki

⁸⁷ "Haymanalılara Çağrı Gazete Hepimizindir, **Haymana Gazetesi**, 2 Ocak Cuma.

⁸⁸ "Okul sezonunda ucuzluk Çalış Kırtasiyede: Bezli siyasi-fiziki haritalar, Atatürk büstleri, İlk-orta-lise- E. Mes. Lisesi ders kitapları, okul öğrenci çantası, bavul, bont çanta ile

etkinlikler, Haymanalıların çeşitli başarıları ve okullardaki yarışmalar yer verilen diğer alanlardır.⁸⁹ Aynı zamanda bu gazeteyle birlikte yerel yöneticiler ve siyasi isimler halka ulaşmakta gazeteyi bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır. 6 Eylül 1987 tarihinde gerçekleşen siyasi yasakların kaldırılmasına yönelik halk referandumu öncesi siyasi partilerin Haymana ilçe başkanlıkları halkın “Evet” veya “Hayır”oylarını istemek için gazete sayfalarını kullanmışlardır. Gazete, bu önemli referandum öncesinde ilk defa ilçede bir kamuoyu yoklaması yapmış ve “Evet”sonucunun çıkacağını duyurmuştur.⁹⁰Siyaseten yönlendirmenin yanı sıra partiler yeni yıl, bayram gibi tebriklerini *HaymanaGazetesi* yoluyla iletmışlerdir.⁹¹Siyasete geniş yer ayırmasıyla birlikte, bir okuyucunun gazetenin taraflı olduğu eleştirisi üzerine, hiçbir siyasetçi veya partiye bağlı olunmadığı vurgulanmıştır:

“...Gazetemiz Mustafa Namal gazetesi değil. İlçemize hizmet veren herkesin gazetesidir. Eğer Belediye Başkanı Mustafa Namal Haymana'ya hizmet veriyor ve biz de bunu haber ediyor isek, bu gazetemizin çıktığı ilk sayısındaki yayın ilkelerimize sadık kaldığımızın bir işaretidir. Gazetemizin siyasi görüşü belli “haftalık bağımsız siyasi gazete.” Sayın okurum Haymana Gazetesini siz ister okuyun ister okumayın mevcut okurlarımız bize yetiyor. Bizim Mustafa Namal'dan yana değil. Haymana ve Haymanalılarından yana olduğumuzu yumuşakça fiskelerim.”⁹²

Gazete “*Haymana Gazetesi Haymanalılarındır*” ibaresini sıkça kullanmış ve yukarıda belirtildiği gibi okuyuculardan gazeteye yazılarıyla katkıda bulunmalarını istemiştir. Bu doğrultuda ilçe halkının en çok katkıda bulunduğu süreli yayın bu gazete olmuştur. Her sayfada Haymanalıların kaleme aldığı köşe yazıları, şiirler, çeşitli konularda görüşler yer almıştır.

Dört sayfadan oluşan gazete, tamamen ilçeye dair gelişmelere ve okuyucuların gelen yazılara ayrılmıştır.⁹³ İlk sayfada Haymana'ya dair bir

hizmetinizdedir. Emekli Öğretmen Bahattin Çaltış, Yaylakent Pasajı, no:11, Haymana,” Haymana Gazetesi, 11 Eylül 1987.

⁸⁹ “Haymanalı sanatseverlere duyuru, Haymana Lisesi resim öğretmeni Osman Özbilen'in 30 Ocak-14 Şubat 1987 tarihleri arasında Denizli Akbank Sanat Galerisinde resim sergisi vardır.” **Haymana Gazetesi**, 23 Ocak 1987.

⁹⁰ Halil Koç, “Haftadan Haftaya: Evet-Hayır”, **Haymana Gazetesi**, 4 Eylül 1987. Referandum sonunda “Evet” kazanmış ve siyasi yasaklar kaldırılmıştır. Bkz: Mehmet Turhan, **Siyaset ve Anayasa**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1995, s. 146.

⁹¹ “Demokratik Sol Parti halkımızın yeni yılını kutlar, yeni yılda mutluluk, sağlık, barış ve özgürlük içerisinde 1987 yılının Sosyal Demokratlara başarılı olması dileğiyle saygılar sunarız. DSP Haymana İlçe Yönetimi Kurulu.” **Haymana Gazetesi**, 2 Ocak 1987.

⁹² “Fiske: Haymana ve Haymanalıdan Yanayız”, **Haymana Gazetesi**, 6 Kasım 1987.

⁹³ Bazı sayılarda sayfa sayısı artmıştır. Örneğin yedinci sayıda, sayfa sayısı altıya çıkmış, fazla iki sayfada şiir ve köşe yazılarına ayrılmıştır. Bkz: **Haymana Gazetesi** 6 Şubat 1987.

veya birden fazla haber yer almış, aynı zamanda Halil Koç “Haftadan Haftaya” başlıklı köşesinde her hafta ilçe ile ilgili değişik bir meseleye değinmiştir. Yine 20. sayıdan itibaren ilçeye dair çeşitli şikâyetlerin yer aldığı “İğne-Çuvaldız” isimli bölüm ilk sayfada aktarılmaya başlamıştır.⁹⁴

İkinci sayfada Mahir Yalçınkaya “Yorum”, Ankara Ticaret Lisesi Muhasebe Gurubu öğretmeni Veysel Ateş ise “Çözüm” adlı köşelerinde özellikle eğitim, ekonomi ve güncel konulara dair yazılar kaleme almışlardır. Haymana İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü de yapmış olan öğretmen Tahir Güler “Eğitim Köşesi” başlığı altında eğitime dair meselelere değinmiş, aynı zamanda eğitimciler tarafından kendisine gönderilen yazılara yer vermiştir.⁹⁵ Yine ressam Fehim Güler resme dair yazılar yazarken, Haymana dışından bir isim olan Yunus Yurdakul “Kıyıda Köşeden” adlı köşede özellikle kültür-sanat ve edebiyat boşluğunu doldurmuştur.⁹⁶ 14. sayıdan itibaren okuyuculardan gelecek hikâyeler için bir bölüm ayrıldığı duyurulmuş ve “Arkadaşım” adlı ilk hikâyeye yer verilmiştir.

İkinci ve üçüncü sayfalarda Haymanalıların şiirleri de yer almıştır. *Haymana'nın Sesi* gazetesinde şiirleri yayımlanan Emine Er Hanım aynı şekilde Haymana'daki önemli olaylar veya isimler için yazdığı şiirlerini göndermeye devam etmiştir.⁹⁷ Ancak ağırlık olarak öğretmen ve öğrencilerin şiirleri yayımlanmıştır. Özellikle Haymana köylerinden öğretmenlerin köylerini tanıttıkları ve ilçenin çeşitli yönlerden övüldüğü şiirler dikkat çekicidir:

*Ankara'ya çok yakın, bir saatlik yolun var.
Çok çalışkan insanın seksen beş köyün var.
Dertlere derman katan bir şifalı suyun var.*

Sekizinci sayı ise sekiz sayfa yayımlanmış, bu sayıda farklı isimlerin yazılarının yanı sıra bir tam sayfa gazeteyle gösterdikleri ilgiden dolayı okuyuculara teşekkürle yer verilmiştir. Bkz: **Haymana Gazetesi**, 13 Şubat 1987.

⁹⁴ “Haber vereli üç ay oldu. İlçemizin şehir içi taşımacılığı için Belediye iki adet otobüs aldı dedik. Bugüne kadar bekleдик, halen gelemedi. Nereden geleceğini bilemiyoruz ama bu süre içinde yaya olsa her mesafeden Haymana'ya ulaşırdı sanıyoruz. Yayalarımız uzun süren kış boyunca epey tabanvay dolmuşçuluğu yaptılar...” “İğne Çuvaldız”, **Haymana Gazetesi**, 8 Mayıs 1987, sayı 20.

⁹⁵ Örneğin 13 Şubat 1987 tarihinde Tahir Güler köşesinde 12 Eylül İlköğretim Okulu Müdürü Mehmet Yaraloğlu'nun “Ruhların Mimarı, Öğretmen” adlı yazısına yer vermiştir.

⁹⁶ “Birlikte çalıştığım öğretmen bir arkadaşım, babasının uzun yıllar yayımladığı bir gazeteyi bir süre ara verdikten sonra yeniden yayımlayacağını, benim de orada yazmamı istediğini söyledi...Haymana'da yayımlanan bir gazeteydi bu, epey de sürdü bu gazetede ki çalışmalarım”, “Dumansız” düşünce ve edebiyat grubunun çok yönlü bir yazarı: Yunus Bekir Yurdakul”, <https://sevrasutatlioglu.com/2016/08/12/yunus-bekir-yurdakul/>

⁹⁷ “...bizim kasabamız başkente yakın/ yaşı genç aklı çok başkana bakın/ bundan böyle yüzü gülecek halkın/ başkanım Namal'ı tebrik ederim...”, Emine Er, “Başkana Övgü”, **Haymana Gazetesi**, 27 Şubat 1987.

*Ne kadar methetsem seni değer Haymana.
İki bükün gelenler dimdik olup gidiyor.
Gittikleri yerlerde hep senden söz ediyor.
Sende bir hafta kalan gidip yine geliyor.
Nasıl anlatayım seni Haymana.
Cimcimene gelenler orda huzur buluyor
Yatağında yatanlar hülyalara dalıyor.
Onulmaz dertlerine orda çare buluyor.
Ne kadar methetsem seni değer Haymana.
Belediyen çalışır gece gündüz durmadan.
Başkan huzur bulmuyor sana hizmet vermeden.
Kıymetin bilmezler seni gelip görmeden.
Nasıl methedeyim seni seni Haymana.
Hastanen, okulun, tatlı suyun var.
Anlatmakla bitmez daha neyin neyin var.
Ne kadar methetsem seni azdır Haymana.⁹⁸*

Üçüncü sayfada avukat Levent Gök “Haftanın içinden” adlı köşede ilçeden ziyade ülke gündemine dair haftanın olaylarını değerlendirmiştir. 43. sayıdan itibaren Halil İbrahim Uçak “Kulis” adlı köşede “ Haymana’da siyasi partilerin tarihi”, “sporumuza adını yazdıran Haymanalılar” gibi başlıklar altında ilçe tarihine yönelik araştırmaları verilmiştir. Üçüncü sayfada da kültür-sanat yazılarına devam edilmiş ve Nil F. Göçer’in “Deneye deneye” ve Güldeste’nin “Kültür Sanat” adlı köşelerine yer verilmiştir.

Üçüncü sayfada “Dert babası” başlıklı küçük köşede gazeteye mizahi bir dokunuş yapılmıştır. Kurmaca bir soru sorulmuş ve dert babası takma adıyla bu soruya iğneli ve esprili bir cevap verilmiştir. Bu sayfada dini konulara da yer verilmiş, M. Büyük Cami İmamı Dursun Ali Zorlu her hafta dini bir meseleyi ele almıştır. Zaman zaman emekli öğretmen Bahattin Çalış’ın da eğitimle ilgili yazılarının bu sayfadan verildiği görülmektedir.

Gazetenin son sayfası spora ayrılmıştır. Haymana spor ile ilgili gelişmeler bu sayfanın ağırlığını oluşturmuştur. Bununla beraber Erdal Koç, 12 Eylül İlköğretim okulu Beden eğitimi öğretmeni Zekeriya Ayan ve lise öğrencisi Yılmaz Keskin spor, spor eğitimiyle ilgili görüşlerini yazmıştır.

Gazetenin eğitimci kadrosu doğrultusunda öğrenci yazılarına ayrı bir önem verilmiştir. Örneğin Endüstri meslek lisesi öğrencisi Ender Güney’in kompozisyon yarışmasında ikinci olması tebrik edilmiş ve bir sonraki sayıda

⁹⁸ Necati Şahin, “Haymana”, **Haymana Gazetesi**, 2 Ocak 1987.

bu kompozisyon yayımlanmıştır.⁹⁹ Aynı zamanda okullarda yapılan bilgi yarışmaları ve düzenlenen törenler hakkında detaylı bilgi verilmiştir.¹⁰⁰ Gazetenin ilk yılında birkaç yazı dizisi de bulunmaktadır. Bunlardan ilki Endüstri Meslek Lisesi Müdürü Emin Salman'ın kaleme aldığı Türkiye ve Dünya'da kadınların konumu ve kadın haklarının gelişimi ile ilgili görüşlerini aktardığı “Kadınlar”, voleybolun temel teknikleri ve kurallarının açıklandığı Erdal Koç'a ait “Voleybol öğretiyoruz” ve Şahin Kargın'ın “Haymana'nın jeolojik yapısı” yazı dizileridir.

Gazetenin birinci yılının kutlandığı 25 Aralık 1987 tarihli sayıda ilk bir yılın muhasebesi yapılarak, gazetenin amaçlarını yerine getirmesi sayesinde okuyucuların ilgisinin kazanıldığı dile getirilmiştir. Halkın yanı sıra kaymakamlık ve diğer bağlı kuruluşların, Belediye Başkanı Mustafa Namal'ın ve Haymana'daki siyasi partilerin de tarafsızlığı nedeniyle gazeteye destek verdiği belirtilmiştir.¹⁰¹ Gerçekten gazetenin ilk yılı incelendiğinde gerek yöneticilerin gerek halkın bu gazeteyi benimsediği ve çeşitli düşünce ve isteklerinin aktarılmasında bir araç olarak kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir.

Sonuç

Haymana'da basın hayatı 1959 yılında başlamış ve 1987'ye kadar altı gazete yayımlanmıştır. 1959 yılında ilk örneğini veren Haymana basını zamanla daha yerel bir görüntü kazanmıştır. İlk yayımlanan gazetelerde, Haymana ve Haymanalılara çok az yer ayrılırken, son gazetede haber, köşe yazısı ve ilanların tamamen ilçeye ait olduğu görülmektedir. Yine aynı doğrultuda, okuyucular ilçe basınına zamanla ilgi göstermeye, katkı sağlamaya ve gazetelerden faydalanmaya başlamışlardır. 70'li ve 80'li yıllardan örneği verilen iki gazetede, daha önce olmadığı kadar okuyucu mektubu, şikâyeti ve değişik alanlarda köşe yazıları yer almıştır. Aynı zamanda ilçe esnafının verdiği reklamlar da gazetenin benimsendiğinin bir göstergesi olmuştur. Dolayısıyla 1959 yılından başlayan denemeler uzun ömürlü olmasa da gazete kültürünün yerleşmesinde büyük bir rol oynamıştır.

⁹⁹ “Endüstri Meslek Lisesi Öğrencisi Ender Güney Kompozisyon Yarışmasında Dereceye Girdi”, **Haymana Gazetesi**, 10 Nisan 1987. Ayrıca bkz: Ender Güney, “Ağaç Sevilmemi”, **Haymana Gazetesi**, 24 Nisan 1987.

¹⁰⁰ “12 Eylül İlköğretim Okulu 7. Sınıflar arası düzenlenen bilgi yarışmasında Canan Koca, Erdal Öztürk, Mamure Yener ve Sadi Sarı'dan oluşan 7/C sınıfı 140 puanla birinci oldu. Yarışmada ikinciliği 7/D 110 puanla, üçüncülüğü 7/B 100 puanla ve dördüncülüğü de 7/A 70 puanla kazandılar...”, **Haymana Gazetesi**, 24 Nisan 1987.

¹⁰¹ Halil Koç, “Haftadan Haftaya”, **Haymana Gazetesi**, 25 Aralık 1987.

Haymana’da yayımlanmış gazeteler ağırlıklı olarak ilçeyi tanıtmaya amacı taşımıştır. İlçenin turistik açıdan potansiyeli olmasına rağmen hak ettiği değeri görmediği düşüncesi hâkim olmuş, gazeteler yoluyla özellikle Haymana’nın sahip olduğu doğal kaynaklar tanıtılmaya çalışılmıştır.

Haymana basının en karakteristik özelliği eğitimcilerin yayımlanan gazetelere olan katkısıdır. Gazeteleri çıkaranlar veyabaşka meslek gruplarına mensup kişilerin sahibi olduğu gazeteleriyazılarıyla canlı tutanlar daha çok öğretmenler olmuştur. Öğretmenler ilçenin eğitim sorunları, çocuk sağlığı gibi konuların yanı sıra Haymana’nın genel sorunlarıyla ilgili olarak da farkındalık oluşturmaya çalışmışlardır. Özellikle eğitimcilerin basın konusundaki tüm bu çabalarına rağmen 1986 yılına kadar yayımlanan gazeteler uzun ömürlü olmamıştır. Ancak tüm bunlar bir birikim oluşturmuş, bu tecrübe de 1986 yılında yayın hayatına başlayan *HaymanaGazetesi*’nde kendini göstermiştir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- BOZKIR, Gürcan, “Türk Siyasal Hayatında Cumhuriyetçi Güven Partisi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VI/15, (2007/Güz), s. 275-308.
- ERTAN, Temuçin Faik, Tağmat, Çağla Derya (Derleyenler), **Hayata Dair Genel Bilgiler: Hâkimiyet-i Milliye’de Altıncı Sayfa Yazıları**, Libra Kitap, İstanbul, 2019.
- GEZGIN, Suat, “Türkiye’de Yerel Basın”, **Türkiye’de Yerel Basın**, Editör: Suat Gezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- KUŞÇU, Tayyar, **Haymana Kaplıcaları ve Faydaları**, Işıl Matbaası, İstanbul, 1946.
- İsmail Hakkı Tevfik, **Ankara Vilayeti Gazete ve Mecmuaları**, Tefeyyüz Matbaası, Filibe, 1935.
- ÖZKAYA, Yücel, “Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa’nın Basınla İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3.
- TOPUZ, Hıfzı, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- TURHAN, Mehmet, **Siyaset ve Anayasa**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1995.

UÇAK, Halil İbrahim, **Tarih İçinde Haymana**, Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği, Ankara: 1987.

VARLIK, Bülent, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul: 1985.

Gazeteler

Çaldağ

Haymana (1959)

Haymana (1967)

Haymana Gazetesi

Kalecik

Kaplıca

Haymana'nın Sesi

İnternet Kaynakları

“Dumansız” düşünce ve edebiyat grubunun çok yönlü bir yazarı: Yunus Bekir Yurdakul, <https://sevrasutatlioglu.com/2016/08/12/yunus-bekir-yurdakul/>.

Haymana Gazetesi, <http://www.haymanagazetesi.org/index.php?count=257>.

Polatlı Postası, <https://www.polatlipostasi.com/kategori/e-gazete/>, 05.02.2020.

6 Ocak 1987
CUMA
Yıl : 1 Sayı : 3
(K.D.V. Dahil)
Fiyatı : 30 TL.

Haymana GAZETESİ

Sahibi ve Sorumlu
Yazı İşleri Müdürü
Erdoğan KOÇ

Haftalık Bağımsız Siyasal Gazete

Gazetemize Büyük ilgi

Gazetemiz muhabiri Ersen Koç SHP Genel başkanı Erdal İnönü ile görüştü. (Haberî Hafıza)
Bölgemiz ANAP Milletvekili Sezai Pekuşlu Gazetemizi ziyaret ederek abone oldu.

Hafta sonu dinlenmek in ilçemize gelen Bölümiz Milletvekili M. Sezai Pekuşlu ilçemizde ahvaleri ziyaret ederek jansörlerimizin dert ve kışkırtıcı dinledi. Seçim zamanı dışında yapılan bu ziyaret vatandaşlar tarafından tak birle karşılandı. Milletvekil M. Sezai Pekuşlu Belediye Başkanı Mustafa Namlı'la birlikte ilk defa PTT karışındaki Mehmet Usta'nın kah-

veye geldi. Burada vatandaşlarla sohbet etti. Kahvede bulunanlar kendisine çeşitli sorular yönelterek yardımını istediler. Komşuların çoğu Ziraat Bankası borçlarının tahakkükü bağlanmasa, hapislik verilmesini hususunda yardımlarını traktör alımlarında ipotek olarak istenen 350 dekar tarlanın çok olduğunu, oranın düşürülmesini istedikler. Ayrıca kahvede bulunan Kore

Cazisi bir vatandaş masanın kenarında mağdur olduğunu masaj verilmesini hususunda yardımlarını istedi. Sohbet devam ederken Karayollarından emekli bir hemşerimiz ilçe köylerinin kış aylarında mahsur kalmaması için Kirazoğlu ve Devecipınar köylerine bakım evi yaptırmasını istedi. Milletvekili M. Sezai Pekuşlu'nun bu konularda araştırıp yardımcı olacağı vatandaşların mut-

M. Sezai Pekuşlu Matbaayı ziyaretinde Matbaa ve Haymana Gazetesini Sahibi Erdoğan Koç'la birlikte. (Foto : ÖZLEM)

lulukuna sebep oldu. Daha sonra Erkoç Matbaasını ziyaret eden M. Sezai Pekuşlu'ya Haymana Gazetesinin 1 ve 2 sayfası verildi. Haymana'nın Mahallî Gazeteye

komşuluğunu öğrenen Milletvekilimiz "Hayırlı bir teşebbüs olmuş Haymanna'mıza hayırlı uğurlu olsun Haymana eksikliği duyuluyordu. Bir boşluğu doldurmuş, ya-

şaması için elimizden geldiğince yardımcı oluruz." Diyerek gazetemize abone oldu. Daha sonra Haymana Spor yöneticilerinin dileklerini dinledi. Haymana Spor Yöneticileri var-

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HAYMANA TARİHİNDEN BİR KESİT

1851 TARİHLİ İSKÂN DEFTERİ'NE GÖRE HAYMANA VE CİHANBEYLİ'NİN SOSYAL VE İKTİSADİ GÖRÜNÜMÜ

Necmettin AYGÜN*

Giriş

Bu bildiri, aslı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 3525 Numaralı Nüfus Defteri'ne (BOA. NFS. d 3525) dayanmaktadır. İlgili nüfus defteri 120 sahifeden oluşmakta olup, 21 Şaban 1267 (21 Haziran 1851) tarihlidir ve kapak kısmı mevcut değildir. Defterin ilk sayfası Cihanbeyli Aşireti ve aşirete bağlı köyler ile başlamakta, bu dönemde idari anlamda Cihanbeyli Aşireti'ne bağlı olan diğer sekiz aşiretle (Mikailli, Şeyhbizinli, Modanlı, Atmanlı, Hemanlı, Sehanlı, Zeyveli ve Geygel) ilgili kayıtlar ile devam etmektedir. Defter, bir iskân defteri olması hasebiyle, bahsi geçen dokuz aşiret ahalisinin iskân oldukları yerde ikamet edeceklerine, devletin kurallarına uyacaklarına vb. dair devlete kefalet verdiklerini gösteren tutanaklar ve imzalar (mühürler) ile sona ermektedir. Burada, bu arşiv defterindeki kayıtlar üzerinden Haymana'nın sosyal ve iktisadî yapısına dair tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Osman Bey ve ailesinin, Aşıkpaşazade'nin betimlemesiyle “göçer-evli”, yani konar-göçer olmasından hareketle devlet içerisinde konar-göçerler toplumu oluşturan birkaç unsurdan biri olarak görülmüşlerdir. Onların sayısal anlamda büyük bir insan ve hayvan gücü potansiyeline sahip olmalarının yanında askeri seferlerin lojistiği ve yeni fethedilen yerlere yerleştirilerek buraların Türkleşme ve İslamlaşmasına katkıda bulunmaları başta olmak üzere sahip oldukları pek çok diğer hususiyetler nedeniyle devletin dikkatine mazhar olmaları durumu ortaya çıkmıştır.

Bu nokta-i nazardan devlet, konar-göçerlerin sosyal ve iktisadi yapılarının korunmasına büyük özen göstermiş, hukuki anlamda varlıklarının devamı için gereken yasaları oluşturmuştur. Bu bağlamda devlet öncelikli olarak bu gruplara yaylak ve kışlak alanları belirlemekte, onlar da bu sahalar arasında mevsimsel hareketlerini gerçekleştirmekteydiler. Bununla beraber sürüleriyle birlikte yaylağa giderken veya yaylaktan dönerken köylülerin ekili

* Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aygunnecmettin@gmail.com.

alanlarına zarar vermeye ve benzeri asayiş problemlerine yol açmış olmaları nedeniyle, devlet 1691'den itibaren konar-göçerleri yerleşik hayata geçmeye teşvik etmiş, bu amaçla önemli mesafeler de kat etmiştir. Bu uğurda kat edilen en önemli ve sonuncu teşebbüs ise Tanzimat-ı Hayriye'nin (1839) ilanından sonra başlamıştır.

1840'lara gelindiğinde devlet, benimsenen merkezileşme fikri ve bununla bağlantılı olarak toplumu oluşturan kesimler üzerinde otoriteyi tesis etme önceliğinde konar-göçerlerin ıslahına ve iskânına daha bir ehemmiyet vermeye başlamıştır. Tanzimat-ı Hayriye'nin ilanı (1839) hızlanan modernleşme hareketleri bağlamında Tanzimat Fermanı'nın üç öncelikli ilkesi olan askerlik, vergi ve asayiş konusu öncelikli hedefler arasına girmiştir. Aşiretlerin Tanzimat-ı Hayriye'ye uygun olarak mal ve mülklerinin yazılıp bundan böyle "yerleşik ahali gibi" herkesin tahammülüne göre vergilendirilmesinin yeni usulün gereği idi¹. Vergi meselesinin yanında devlet, aşiretlerin yerleşik düzene alınmasıyla onların ziraatla uğraşacağı ve böylece üretime katkıda bulunacağını da hesaplamaktaydı². Asayiş işi de vergi kadar önemli idi. Nitekim Orta Anadolu örneğinde aşiretlerden kaynaklanan eşkıyalık hareketlerinin almış olduğu boyut, ülkenin birçok sahasında fukaranın malından ve canından ümidini kesmesi derecesine varmıştı.

Ankara ve Bozok Valisi Vecihi Paşa'nın 20 Aralık 1848 tarihli yazısına göre, Orta Anadolu'da Tanzimat'ın ilk on yılında aşiretlerin yol açtığı kargaşalık nedeniyle ekonomik ve ticari hayat neredeyse durma noktasına varmıştı. Kimi aşiretler devletten daha güçlü bir konumda idiler. Bu süreçte, Orta Anadolu'daki (Bozok, Kayseri, Sivas ve Konya) konar-göçerleri iskâna tabi tutma işi, devlet tarafından Ankara Valisi Mehmed Vecihi Paşa'ya verilmişti. 1848-49 yılları konargöçerlerin iskânında önemli mesafelerin kat edildiği bir sürece karşılıktır. Devlet ise kendisinden hangi aşiretin nereye yerleştirileceğine dair bir liste hazırlamasını istemiştir. Vecihi Paşa'nın gayretleriyle 1848-1850 sürecinde Afşar ve Rışvan aşiretleri gibi büyük aşiretler yanında küçük aşiretler de iskâna tâbi tutulmuştur. Devlet, iskân aşamasında ikna yolu yanında, iskân çalışmaları bitinceye kadar aşiret beylerinin gözaltına alınmasını da uygulamaya koymuştur. Ayrıca, iskân edilenlerden firar etmeyeceklerine, eşkıyalık yapmayacaklarına dair senet alınmış, bunlar muhtar ve imamları marifetiyle kefalete bağlanmıştır. Bu tedbirler sayesinde firarlar önemli ölçüde azalmıştır. Bu arada devlet, aşiretlerin yerleşik düzene uyum sağlayabilmeleri için onlara tarım arazisi, öküz ve tohum yardımında da bulunmuştur³.

¹ Abdullah Saydam, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiretlerin İskânına Dair Gözlemler", **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler** (Sempozyum Bildirileri, Tarsus, 14 Mayıs 2000), Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 221.

² Vecihi Paşa'nın bu konuyu kapsayan raporu için bk. Faruk Söylemez, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi-Rışvan Aşireti Örneği**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 172.

³ Saydam, agm, s. 227.

İskândan sorumlu Vecihi Paşa'nın 16 Şubat 1849 tarihli yazısına göre, bölgenin en büyük aşireti olan Rışvan iskân edilerek itaat altına alınır, bölgede yaşayan Cihanbeyli ve Afşar aşiretlerinin de boyun eğmeleri mümkün olacaktır. Dolayısıyla, konumuz olan Cihanbeyli Aşireti ve bağlantıları olan diğer aşiretler ile ilgili iskân defteri, Orta Anadolu'daki-yukarıda bahsi geçen-Rışvan Aşireti ve benzeri aşiretlerin 1848-50 arasında üçer beşer hane olarak köylere dağıtılıp parçalanmalarına, ufalanmalarına dayanan iskân hareketlerinin bir parçası olarak görülebilir. Nitekim bahsi geçen Cihanbeyli Aşireti ve bağlantıları ile ilgili iskân defteri de 1851 tarihlidir.

Konu bütünlüğü bağlamında, Cihanbeyli Aşireti ve bağlantıları ile ilgili olan 3525 numaralı nüfus defterine göre aşiret ve bağlantılarının iskânı hakkında bilgi verelim. Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu defter Cihanbeyli Aşireti ve bağlantıları olan diğer aşiretlerin Rışvan Aşireti gibi "dağıtılarak" iskân edilmiş olduklarına dair bilgi vermemektedir. İlgili iskân defteri, aşiretin yaşamakta oldukları/meskûn oldukları köylerinden firar etmeyecekleri, eşkıyalık yapmayacakları gibi hususlara dair ağa ve beyleri ile muhtar ve imamları marifetiyle kefalete bağlanmalarından müteşekkil tutanaklardan oluşan bir defterdir. Ancak, bu defter haricinde müteferrik bazı arşiv belgeleri, aşiret ve bağlantılarının iskân edilmesi için Meclis-i Âlî-yi Umûmi'de karar alındığı ve bu karara bağlı olarak da padişahın iradesinin/emrinin çıktığını göstermektedir. Bu karara göre aşiret ve bağlantılarının iskânı Ankara Mutasarrıfı Vasıf Paşa'ya verilmişti. Ankara Eyaleti sınırlarında kalan Harameyn Perakendesi ile diğer perakende (dağınık hâlde yaşayan) aşiretlerin iskânı da bu görev dâhilinde idi. 27 Şubat ve 17 Mart 1845 tarihli olan bu kayıtlarda aşiretin iskânına başlanıp başlanmadığı veya iskânın ne şekilde gerçekleşeceği hususlarında bilgi bulunmamaktadır⁴. Ancak her hâlükârda en erken 1844 yılının sonlarında veya en geç 1845 yılının ilk iki ayında alınan bir kararla aşiretin iskânına karar verildiği kesindir.

Cihanbeyli ve bağlantılı konar-göçerlerin 1849-1851 sürecinde iskân edildiği bir gerçektir ve bu duruma 3525 numaralı defterin sonunda yer alan kefaletnamelerde de kısaca değinilmektedir. Bunlardan birinde "ol vechile iskânları icrâ kılınmış ise de..." ifadesi geçerken⁵, defterin sonunda yer alan ve Cihanbeyli Aşireti Kaymakamı ve azalarının imzasını taşıyan bir diğer yazıda ise, Haziran 1851'de Tuğlak adındaki yerde bir umum (genel; herkesi içine alır tarzda) meclis kurulduğu, meclise Aşayir-i Seb'a (Yedi Aşiret) Kaymakamlığı tabir edilen Cihanbeyli ve bağlı aşiretlerin bilcümle ihtiyar, muhtar, hanedan ve söz sahiplerinin katıldığı ifade edilmektedir. Bu toplantıda aşiretin iskânı ve münasip mahallere yerleştirilmesine müstenid olan padişah emrine bağlı kalınarak aşiretin iskân edildiği belirtilmekte, ancak bazı

⁴ BOA. İ. DH, 99/5008.

⁵ BOA. NFS. d. 3525, s. 121.

aşiretlerin iskân oldukları köylerin mera ve mezraalarının taşlık olduğundan hareketle hayvanlarının telef olduğu, kendilerinin de ekin mahsûlünden mahrum oldukları için bunların buralardan alınarak Haymana Kazası ile Aksaray Kazası'nda olan ve eşkıya baskısı nedeniyle elli seneyi aşkındır boş duran birkaç adet viraneye “toplucu nakledildikleri” anlatılmaktadır⁶.

Bu süreçte normalden fazla kalabalık olan köy ahalisinden bir kısmının alınarak nüfusu az olan köylere veya hiçbir şekilde meskûn olmayan bazı mahallere yerleştirilmiş olmaları da ihtimal dahilindedir. Bununla beraber, Cihanbeyli ve bağlantılarının iskânı, kuvvetle muhtemel, büyük oranda aşiret ahalisinin zaten yaşamakta oldukları, yani kışlak olarak kullandıkları köylerde kalmaya/meskûn olmaya icbar edilmeleri ve eskiden olduğu gibi Sivas taraflarına gidip gelmelerinin yasaklanması şeklinde gerçekleşmiş görünmektedir. Böylece aşiret ahali meskûn oldukları köylerinde ziraat yapacak veya köyleri ve çevresiyle sınırlı kalacak şekilde hayvan besleyeceklerdi. Bu durum, aşiretin yaşam alanının kuzey güney doğrultusunda Ankara ile Konya, batı-doğu doğrultusunda ise Afyon ile Kırşehir arasında sınırlandırılması demektir. Nitekim arşiv kaynağımız olan 3525 numaralı defterdeki bir kefaletnamede yer alan ifade bu anlamda önemlidir: “Hepimiz muhtar ve müdür ve kaymakam tarafından icabına göre yazma ve basma mürur tezkiresi almadıkça iki saat mesafede bulunan köylere veya diğer mahallere gitmeyip, hiçbir kimseyi de salıvermeyeceğimize...”. Neticede 3525 numaralı nüfus defterine göre Cihanbeyli Aşireti ile idari anlamda ona bağlı konumdaki Mikaili, Şeyhbizimli, Modanlı, Atmanlı, Hemanlı, Sehanlı, Zeyveli ve Geygel'den oluşan dokuz aşiretin liderleri ve sair ileri gelenlerinin ortak mühürleri, imzaları ile kefalet altına alınmaları söz konusudur⁷. Aşiret beyleri ile yine bu aşiretlerin diğer ileri gelenleri olan muhtar, ihtiyar, hanedan ve diğer söz sahipleri iskânları bağlamında 1851 tarihli bu kefaletnameler ile devlete verdikleri sözlerden bazıları şu şekilde idi:

-Bunlardan geriye kalan komşularımız bundan böyle meskûn olduğumuz köylerimizde öşürlerimizi ödemek üzere ziraatle, ziraate kudreti olmayanlarımız ise çobanlık, hizmetkârlık, devencilik ve gerektiği zaman ortakçılık ile meşgul olacağımızı, başıboş bir ferdimizin bırakılmayacağını,

-Hayvanlarımızı kemal-i derecede koruyup kollayarak (hıfz ederek) köylerimize ve civar köylerimize, vakti geldiğinde müsaade buyurulan meralarımıza gidip gelirken, mera mahallinde ikamet ederken kimsenin ekili tarlalarına ve mahsullerine bir türlü zarar ve ziyan vermeyeceğimize,

⁶BOA. NFS. d. 3525, s. 123.

⁷ İlgili metin için bk. BOA. NFS. d. 3525, s. 121-123.

-Hepimiz muhtar ve müdür ve kaymakam tarafından icabına göre yazma ve basma mürur tezkiresi almadıkça iki saat mesafede bulunan köylere veya diğer mahallere gitmeyip⁸, hiçbir kimseyi de salıvermeyeceğimize,

-Aramızdan kura ile alınacak asker neferini bahane/mazeret üretmeden vereceğimize, asker (asakir-i nizamiyeden) olup da firar edenler kardeş ve akrabamız ve komşumuz velev evladımız olsun araştırıp buldurarak muma-ileyhimaya teslim edeceğimize.

Yukarıda yer verilen ve aşiretin birbirlerine kefil edilmesiyle ilgili olan üç ayrı kefaletnamede geçen ifadeler, Cihanbeyli Aşireti ve bağlantılarıyla birlikte toplamdaki dokuz aşiretin 1851’de “Aşair-i Seb’a Kaymakamlığı” olarak adlandırılan “Cihanbeyli ve Tevabii Aşiretler” olduğu ifade edilmektedir. Yine bu kayıt, 1851’de Cihanbeyli ve bağlantılarının bir kaza meclisi tarafından⁹: “Meclis-i Cihanbeyli” idare edilmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Kaza meclisi Cihanbeyli kaymakamı yanında Cihanbeyli Naibi (kadı vekili) Mehmed Nureddin, Tahrirat Kâtibi Seyit İsmail, Mal Kâtibi Abdullah Rakım ile Nüfus Mukayyidi Seyit Kâmil’den oluşmaktaydı¹⁰. Bunların yanında bahsi geçen dokuz aşiret, dokuz farklı müdür ile toplamdaki 31 aza ile idare edilmekteydiler. Nitekim ilgili kefaletname metinlerinin altına basılan mühürlere göre:

-Cihanbeyli Aşireti’nin müdürü Seyit Şeyh İbrahim idi ve kendisi haricinde 8 azası,

-Zeyveli Aşireti’nin müdürü İsmail olup, ayrıca 5 azası,

-Hemanlı Aşireti’nin müdürü Seyit Hasan idi ve 2 de azası,

-Mikailli Aşireti’nin müdürü Hacı Osman olup, ayrıca 2 de azası,

-Atmanlı Aşireti’nin müdürü Osman adını taşımaktaydı ve 2 azası,

-Geygel Aşireti’nin adını tespit edemediğimiz müdürünün haricinde 3 azası,

-Şeyhbizimli Aşireti’nin adını tespit edemediğimiz¹¹ müdürünün haricinde 3 de azası,

⁸ Anlaşılan yürüme mesafesi olarak iki saat tutan uzaklıktaki yerleşimlere izin almadan gidip gelebilecekler iken, iki saatten fazla mesafede olan yerleşimlere gitmek için amirleri olan muhtar, müdür veya kaymakamdan izin belgesi (mürur tezkiresi) almaları zorunlu tutuluyordu.

⁹ Kaza İdare Meclisi, kaymakam başkanlığında, mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi (naib), müftü ve varsa gayrimüslim cemaatlerin ruhani resileri gibi tabii üyeler ve ikisi müslim, ikisi gayrimüslim dört seçilmiş üyeden oluşması gerekiyordu. Bk. İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 82.

¹⁰BOA. NFS. d. 3525, s. 123.

¹¹ 7 Mart 1852’ye tarihli başka bir kayıta bu kimsenin Mehmet Bey olduğu ifade edilmiştir, bk. BOA. İ. MVL. 00246/8927-1.

-Modanlı Aşireti'nin adını tespit edemediğimiz müdürünün haricinde 3 de azası,

-Sehanlı (Şıhanlı: Şeyhanlı) Aşireti'nin müdürü Seyit Mustafa idi ve 3 de azası bulunmaktaydı.

Şüphesiz Cihanbeyli üst çatısı altındaki aşiretlerin bu tarz örgütlenmeleri, devletin Tanzimat devri merkezileşmesi bağlamında aşiretleri kontrol altına alma düşüncesine dayalı olan idari reformlar kapsamındadır. Bilindiği üzere 1840'lar ile birlikte devlet, konar-göçerleri nüfus büyüklüklerine göre kaza (kaymakamlık), müdürlük veya ser-muhtarlık gibi idari adlar altında yönetmeyi denemiştir. Ancak "kaymakam" unvanı alan aşiret idarecilerinin (aşiretin eski "mir"lerinin) eski uygulamalarını terk etmeyerek kanunlara aykırı hareket etmeye teşebbüs etmeleri karşısında devlet, aşiretlerin bu idari ayrıcalıklarını kaldırılarak onları aynı coğrafyayı paylaştıkları kaza veya sancaklara bağlamış¹², böylece aşiretlerin yarı özerk olan idari yapıları da bu şekilde tarihe karışmıştır.

HAYMANA-CİHANBEYLİ SAHASINDA MESKÛN KONAR-GÖÇERLERİN COĞRAFÎ SAHASI VE SINIRLARI

Günümüzde Çorum iline bağlı merkez köylerden biri olan Kuruçay'da meskûn olan Zeyveli Aşireti hariç, 1830-1851 arasındaki süreçte Cihanbeyli Aşireti ve bu aşirete ait teşekküllerin güneydeki sınırlarını (aşiretin güneydoğu kısımlarında kalan Kulu ile İnevi ve İnsuyu köyleri hariç) Cihanbeyli-Çeltik çizgisinin oluşturduğu, Cihanbeyli Aşireti'ne mensup ahalinin, 1830'larda (İnevi ve İnsuyu'nun batısında kalan) Böğrüdellik Köyü ile daha güneyde kalan Saray Köyü (Konya İli-Sarayönü İlçesi); en batıda Emirdağ-Afyon ile neredeyse sınır teşkil eden Küçükhasan Çiftliği Köyü ile Çeltik Köyü (Çeltik İlçesi-Konya) ve bu köyler arasında kalan Cihanbeyli Platosu'nda yaşamakta oldukları söylenebilir. Çeltik, Pirbeyli ve Küçükhasan Çiftliği hem Turgut Kazası ve hem de Cihanbeyli Aşireti'ne bağlı olan yerleşimlendendi. Bu durum daha sınırlı olmak üzere Konya İli'nin Yunak İlçesi ile İnevi ve İnsuyu köyleri için de geçerlidir.

¹² 18 aşiret veya cemaatten oluşan Boynuinceli Aşireti örneği için bk. Necmettin Aygün, "Nüfus Defterleri'ne Göre Boynuinceli Aşireti (1830-1845)", **Bellekten**, Sayı 295 (2018), s. 937-952.

Tablo I: 1851’de Haymana-Cihanbeyli Sahasında Meskûn Konar-Göçerlerin Güney Sınırlarını Oluşturan Yerleşimler

Eski Adı	Bağlı Bulunulan Üst Aşiret/ Alt Aşiret veya Cemaat	Günümüzdeki Adı ve Bağlı bulunduğu İlçe/İl
Çeltik Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Çeltik İlçesi/Konya
Aliçomak Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Yukarıaliçomak Mah. Çeltik/Konya, Aşağıaliçomak Köyü, Emirdağ/Afyon
Pirbeyli Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Piribeyli Mah. Yunak/Konya, Aşağıpiribeyli Köyü, Emirdağ/Afyon
Viran Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Örenköy Köyü, Emirdağ/Afyon
Ağzıaçık Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Yukarı Ağzıaçık/Yeşilyayla Mah. Yunak/Konya
Yunak Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Yunak/Konya
Pir Kadıruşağı Köyü	Cihanbeyli Aşireti	-
Kurdoğlu Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Kurtuşağı (Kurdan) Mah. Yunak/Konya
Küçükhasan Çiftliği	Cihanbeyli Aşireti	Küçükhasan Mah. Çeltik/Konya
Ada (Kasımoğlu) Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Adakasım Mah. Çeltik/Konya
Esmanuşağı Köyü	Cihanbeyli Aşireti	-
Böğrüdilik Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Böğrüdilik Mah. Cihanbeyli/Konya
Saray Köyü	Cihanbeyli Aşireti	Sarayönü/Konya

Cihanbeyli Aşireti ile ona bağlı olan diğer aşiretlerden oluşan Cihanbeyli konfederasyonunun kuzey sınırları ise Şeyhbizünlü Aşireti’nin en kuzeyde kalan köyleri ile sınırlıydı. Bu köyler Haymana İlçe merkezinin bir miktar kuzeyinde kalan Durutlar, Sarıgöl, Karaömerli ve Dereköy köylerini kapsamaktaydı. Bu hat, doğu-batı ekseninde Polatlı ilçe merkezinden Kulu-Ankara karayolu üzerinde kalan Bezirhane yerleşimi arasına uzanan bir hat ile ifade edilebilir. Bu sınırın Ankara-Gölbaşı İlçesi ile en yakın temas noktasını ise Oyaca Yeşilçam Köyü ile Boyalık Köyü oluşturmaktaydı ki Oyaca ve Boyalık köyleri bu yıllarda bahsi geçen Cihanbeyli ve bağlı diğer sekiz aşiretten müteşekkil idari birime değil, Haymanateyn Kazasına bağlı idi¹³.

¹³ Şennur Şenel, Aysun Yalçın, “Ankara Eyaleti Haymanateyn Kazasının XIX. Yüzyıl Ortalarında Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Tespitler ve Sonuçlar”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4 (2009), s. 95.

Tablo II: 1851’de Haymana-Cihanbeyli Sahasında Meskûn Konar-Göçerlerin Kuzey Sınırlarını Oluşturan Yerleşimler

Eski Adı	Bağlı Bulunulan Üst Aşiret/Alt Aşiret veya Cemaat	Günümüzdeki Adı ve Bağlı bulunduğu İlçe/İl
Durutlar	Cihanbeyli Aşireti/Şeyhbizimli Aşireti	Durutlar, Haymana/Ankara
Sarıgöl	Cihanbeyli Aşireti/Şeyhbizimli Aşireti	Haymana/Ankara
Karaömerli	Cihanbeyli Aşireti/Şeyhbizimli Aşireti	Haymana/Ankara
Dere	Cihanbeyli Aşireti/Şeyhbizimli Aşireti	Dereköy, Haymana/Ankara

Bu durumda Durutlar, Sarıgöl, Karaömerli ve Dereköy yerleşmelerinin dışında (kuzey veya kuzey doğusunda: şimdiki Gölbaşı ve civarından Polatlı’nın kuzey taraflarına varan saha) kalan ve sayıları 30’u aşan köy yerleşiminin Haymanateyn Kazası adındaki başka bir idari birime bağlı olmaları durumu ortaya çıkmaktadır¹⁴. Kısacası 1850’lere doğru Haymana’da idari anlamda iki farklı kaza mevcut görünmektedir. Bunlardan biri, konumuz olan Aşayir-i Seb’a Kaymakamlığı -ki kaymakamlık idari anlamda ancak kaza statüsünde olan birimlerde tesis edilirdi- diğeri ise bahsi geçen Haymanateyn Kazasıydı.

HAYMANA-CİHANBEYLİ SAHASINDA SOSYAL VE İKTİSADİ YAPI (NÜFUS, MESLEKLER-MEŞGALELER)

Demografik Durum: 1851 tarihli ve 3525 numaralı deftere göre Haymana-Cihanbeyli sahasında konar-göçer menşeli toplam 103 köy yerleşimi mevcuttur. Bunun 13’ü Cihanbeyli Aşireti, 40’ı Sehanlı ve Hemanlı aşiretlerini de içeren Soryanlı Cemaati, 7’si Mikâilli Aşireti, 21’i Şeyhbizimli Aşireti, 6’sı Tokallı (Tökeli) Aşireti, 7’si Modanlı Aşireti, 8’i Atmanlı Aşiretini de içeren Geygel Aşireti ve 1’i de sadece Kuruçay adındaki köyden¹⁵ oluşan Zeyveli Aşireti başlığı adı altında kayda alınmıştı. Bahsi geçen 103 köyde 2900 hane reisi bulunmaktaydı. Bu da (2900 x 5 =) 14.500 kişilik bir nüfusa karşılık gelmektedir. Aynı dönemde Haymanateyn Kazasında ayrıca 4025 kişilik bir nüfus daha meskündür¹⁶. Bu durumda 1840-1850 arasında Haymana-Cihanbeyli sahasında (günümüzdeki Gölbaşı sahasından Kulu hariç Çeltik ve Yunak’ı da kapsayan sahaya kadar) toplamda 18.525 kişilik bir nüfusun¹⁷ yaşamakta olduğuna hükmetmek mümkündür.

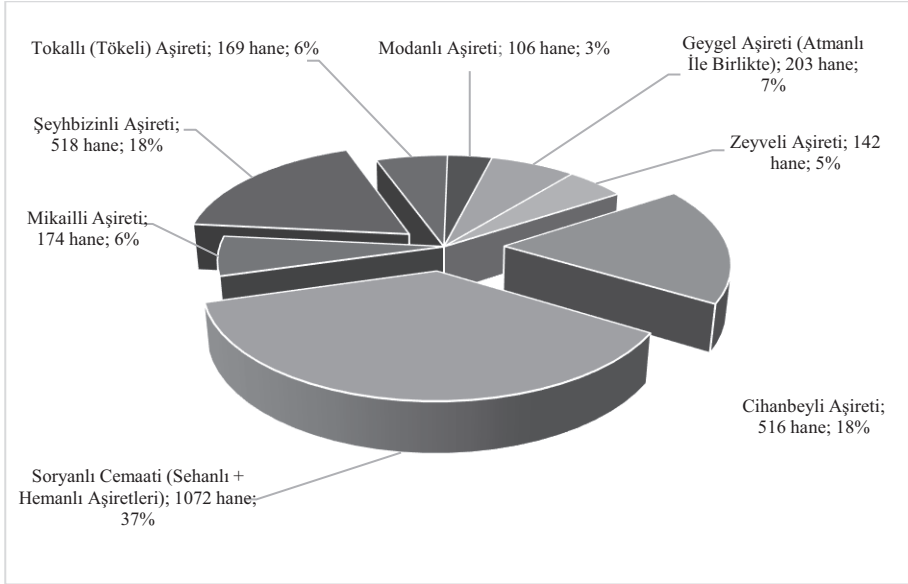
¹⁴ Şenel-Yalçın, agm, s. 95.

¹⁵ Haymana sahasında bu adda bir köy tespit edilememiştir. Günümüzde Kuruçay adında bir yerleşim Çubuk İlçesi ve Akşehir İlçesinde bulunmaktadır.

¹⁶ Şenel-Yalçın, agm, s. 99.

¹⁷ Bu nüfustan Çorum’da ikamet etmekte olan Kuruçay’daki Zeyveli Aşireti’ne mensup olan 142 hanelik (710 kişilik) nüfus çıkarıldığında geriye Haymana-Cihanbeyli sahasında 17.815 kişilik bir nüfus kalmaktadır.

Bu köyler içerisinde Kuruçay 142 hane (710 kişi)¹⁸, Çeltik¹⁹ 129 hane (645 kişi), Katırlı 86 hane²⁰ (430 kişi), Pirbeyli 69 hane (345 kişi), Yüzükbaşı 56 hane (280 kişi), Odabaşı Çiftliği 55 hane (275 kişi), Katırlı 51 hane (255 kişi), Evliyafakı 48 hane (240 kişi), Balçıkhisar 46 hane (230 kişi), Alahacılı 47 hane (235 kişi), Uzunoglu Çiftliği 47 hane (235 kişi), Tacir 46 hane (230 kişi)²¹ ve Alacak ile beraber İncirli 50 hane (250 kişi) nüfuslarıyla bu sahanın en kalabalık köylerini oluşturmaktaydılar. Bu dönemde bu sahadaki köylerin ortalama 20 ile 30 hane (100-150 kişi) arasında değiştiği dikkate alındığında, yukarıda bahsi geçen köylerden her birinin, Çeltik Köyü örneğinde, ileride bir kasaba veya ilçe merkezine dönüşme potansiyeli taşımakta oldukları rahatlıkla söylenebilir.

Grafik I: Haymana-Cihanbeyli Sahasındaki Konar-Göçer Aşiretlerin Nüfus Oranlarının Dağılımı

¹⁸ Çorum ilinde kalmaktadır.

¹⁹ Günümüzdeki Çeltik İlçesini oluşturan köy yerleşimi. Bu köyde aynı zamanda, meselâ 1830'da Esbkeşan (Atçekenler) taifesinden Turgut Kazası'na bağlı Bozulus Türkmeni menşeli İzzeddinli Cemaati'nden 20 hane daha yaşamaktaydı. Bk. Necmettin Aygün, **Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)**, Aksaray Üniversitesi Somuncubaba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt I, Ankara, 2016, s. 203.

²⁰ Bunun 19 hanesi Modanlı Aşireti, 67 hanesi ise Mikâilli Aşiretine mensuptur.

²¹ Köyde ayrıca konar-göçer topluluklardan olmayan ve Haymanateyn Kazasına bağlı olan 27 hane (135 kişi) daha mevcuttur. Bk. Şenel-Yalçın, a.g.m., s. 98. Bu da toplamda 365 kişiye karşılık gelmektedir.

Aşiret bazında bakıldığında ise, yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere Şeyhbizimli Aşireti 518 hane ve Cihanbeyli Aşireti de 516 hane ile bahsi geçen aşiretler içerisinde en önemli kısmı oluşturmaktaydı. Soryanlı Cemaati adı altında kayda alınan Hemanlı ve Sehanlı aşiretlerinin de Cihanbeyli ve Şeyhbizimli taifelerini aratmayan hane sayılarına, nüfusa sahip oldukları ortadadır.

Meslekler-Meşgaleler: 3525 numaralı iskân defteri meslekleri-uğraşları açıkça göstermesi açısından kayda değer bir hususiyet taşımaktadır. İlgili defter, aşiret adı ve bu aşiretlere bağlı olan köy adlarına göre tertip edilmiştir. Bu doğrultuda, defterde her bir aşirete (boya) farklı bir kısım ayrılmış olup, bu kısım aşiretin adı ile başlamakta, köylerin adları ve bu köylerde meskûn olan hane reislerinin adlarıyla devam etmektedir. Aşiret bireyleri deftere kaydedilirken sadece aile reislerinin adlarına yer verilmiş, ailenin diğer bireyleri hakkında herhangi bir kayda yer verilmemiştir. Dolayısıyla kayda alınan hane reisleri üzerinden değerlendirmelerde bulunmaya imkân vermesi, bu defterin ayırt edici ilk ve en önemli özelliğidir. Defterde hane/aile reisinin ne işle meşgul olduğu, “Ağnam-keş ve üç çift öküzüyle rençber olduğu”, “Bir çift öküzüyle rençber ve ashab-ı ağnam bulunduğu”, “Karyeden Halil Efendi çobanı olduğu”, “Bu dahi rençber ve karyenin imamı olduğu”, “Kendisinin devesiyle ticaret eylediği”, “Abdal olduğu” gibi kısa ancak önemli ibarelerle belirtilmiştir. Bu kısa ibareler üzerinden özelde her bir aşiretin, daha genelde ise Cihanbeyli ve bağlantıları olan konar-göçerlerin sosyal ve iktisadi potansiyeli belirtilmiştir²².

Haymana-Cihanbeyli sahasında meskûn olan konar-göçerlerin meşgaleleri bahsi geçen 3525 numaralı defterin arkasındaki kefaletnamelerin birinde açıkça dile getirilmiştir: “Bunlardan geriye kalan komşularımız bundan böyle meskûn olduğumuz köylerimizde *öşürlerimizi ödemek üzere ziraatle, ziraate kudreti olmayanlarımız ise çobanlık, hizmetkârlık, devecilik ve gerektiği zaman ortakçılık ile meşgul olacağımızı*, başıboş bir ferdimizin bırakılmayacağını...”²³. Belirtilen uğraşları ana iş kolları olarak görmek gerekir. Bunların yanında ahalinin daha başka alanlarda faaliyet göstermeleri de söz konusudur. 3525 numaralı defterdeki kayıtlar ile teşkil edilen Tablo III Haymana-Cihanbeyli sahasındaki konar-göçer menşeli aile reislerininmeşgalelerini göstermektedir.

Nitekim Tablo III’e göre meslek sahipleri büyük oranda tarım ve hayvancılık sektöründe faaliyet göstermekteydiler. Aşiretlerde tarım ve hayvancılık baskın şekilde ana geçim kaynağıdır. Sadece tarım ile meşgul olan

²² Detayı için Katrancı Köyü örneğine bakılabilir. Bk. Ek I ve II.

²³ *BOA. NFS. d. 3525*, s. 123.

hane sayısı genelin %28,8'ine, tarımla uğraşanların yanında hayvan besleyen hane sayısı ise genelin %10,5'ine karşılıktır. Yani doğrudan tarım ve hayvancılık ile meşgul olan hane sayısı genelin yaklaşık %40'ına karşılık gelmektedir. Bu sayıya sadece koyun ve deve sahibi olanlar ile işi çobanlık olanlar eklendiğinde bu oran %60'ın üzerine çıkmaktadır. Buna tarım ve hayvancılık sektörü üzerinden bu işin ticaretini yapanlar ve tarım-hayvancılığa hizmet eden işlerde çalışanların(amele/ırgad) da eklenmesi halinde tarım ve hayvancılık sektörü vasıtasıyla maişet temin edenlerin oranı yaklaşık %70'e ulaşmaktadır. Geriye kalan nüfusun %2,2'sini çerçiler, %0,5'ini din adamları, %1,5'ini hademe/hizmetliler, %1'ini sabi ve yetim olanlar, %1,3'ünü abdallar, %0,6'sını özürlüler-engelliler, %0,2'sini askerler ve %6,1'ini de diğer kategorisinde toplanan sa'ül, amelmande, fevt, mefkud vs. oluşturmakta olup, bunların dışında kalan nüfusun (%18'inin) ise meslekleri kayıtlı değildir. Bu göstergeler Haymana ekonomisinin açıkça tarım ve hayvancılık üzerinden yürümekte olduğunu göstermektedir. Oysa 1500'lerde, Osmanlı'da konar-göçerlerin ana meşgalesi baskın şekilde sadece hayvan beslemektir. Ancak bu yıllardan itibaren konar-göçerlerin ilkin yerleşik hayata geçmeye, akabinde de kışlaklarında yavaş yavaş ziraatle de meşgul olmaya başlamaları²⁴, birkaç yüz yıl sonra Haymana örneğindeki gibi bu toplulukların da ziraatle içi içe olmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla 1850'lere geldiğinde konar-göçerlerin küçükbaş hayvan sayısı kadar büyükbaş hayvana da sahip olmaları söz konusudur²⁵. Bu bağlamda, 1851'de Haymana-Cihanbeyli sahasında amele/ırgat oranının bir hayli düşük olması (%0,9) ahalinin geçimlik ekonomi ölçeğinde kâfi miktarda toprağa sahip olduğunun, yani ziraatle uğraştığının göstergelerindenidir.

Ayrıca, Tablo III'e göre koyun tüccarı veya devesiyle ticaret yapanların oranı düşük görünmekle (%7,3) beraber, kırsal bir toplumsal yapı içerisinde %7,3 gibi bir oran açıkçası dikkate değer bir orandır ve ifade edilmeye değerdir. Sahip oldukları develerini kiraya vermenin yanında bilhassa koyun ticareti o kadar önemlidir ki, Cihanbeyli Aşireti ve ona bağlı olan diğer sekiz aşiretin 1840'lardaki baş idarecisi olan Alişan Bey aynı zamanda bir koyun tüccarıdır. O, İstanbul ve Trabzon ile iş yapan; İstanbul'a ve Trabzon'a canlı hayvan sevk ederek bir ölçüde ihracat yapan biridir²⁶. Trabzon örneğinde bu hayvanlar, muhtemel limandan gemilere yüklenerek daha başka yerlere sevk edilmekteydiler. Bu durumu Katrancı Köyünü 1861'de gören Perrot da ifade

²⁴ Cihanbeyli-Hayman konar-göçerlerine komşu konumda bulunan Atçeken konar-göçerleri örneği için bk. H. Basri Karadeniz, "Atçekenler ve Kulu", **Kulu Sempozyumu Bildirileri**, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 63, 68.

²⁵ Genel bir değerlendirme için bk. Necmettin Aygün, "Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadi Örüntüler ve Trabzon'da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)", **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı 25 (2018), s. 11-68.

²⁶ Bu konu ile ilgili başka bir makale çalışmamız devam etmektedir.

etmektedir. Perrot'un gözlemleri Haymana sahasındaki konar-göçerlerin sosyal ve iktisadi şartlarına dair çok önemli bilgiler içermektedir. O, 29 Eylül 1861'de Haymana'nın Katrancı Köyü'ne gider. Yani, 3525 numaralı defterin kayda alındığı tarihten 10 yıl sonra. Buranın gördüğü en büyük Kürt köyü olduğunu söyler. "Bu çayırılıkta, yüz kadar deve duruyor, kervan dinleniyor. Düz bacalı evlerin bacalarında uçları aşağı sarkan çullar görünüyor. Kara çadırlar hala kazıklarında dikili duruyorlar. Yemek hazırlayan kadınlar çadırların arasından gidip geliyorlar. Boyunlarında gümüş sikkelerden kolyelerle çocuklar yerde yuvarlanıyorlar ve taylar kişneyerek annelerini arıyorlar."²⁷ Bey²⁸ unvanını verdikleri liderlerinin evine misafir olur ve beyin evinin içyapısını, sofranın kurulup yemeğin servis edildiğinden sofraya oturuş şekline ve yemekten sonra gelen kahveye ve içilen tütüne kadar detaylı olarak anlatır.²⁹

²⁷ Georges Perrot, *Les Kurdes de L'Haimaneh*, Revue des Deux Mondes, tom cinquante-cinquieme, Paris 1865, s. 19.

²⁸ Bu "bey" in Mollahaliloğulları'ndan olması gerekir ki, bu aile aynı zamanda koyun tüccarıdır. Bk. Ek I.

²⁹ Perrot, *age*, s. 21.

Tablo III: Haymana-Cihanbeyli Sahasındaki Konar-Göçerlerin Hane Reislerinin Meşguliyetleri (1851)

Aşiret Adı	Hane Sayısı	Sadece Öküzyle Rengper (Ziratçı)	Sadece Koyun Sahibi	Öküzyle Rengper ve Koyun Sahibi	Öküzyle Rengper ve Koyun Tüccarı	Koyun Sahibi ve Koyun Tüccarı	Sadece Koyun Tüccarı	Deve Sahibi	Devesiyle Ticaret Yapmakta	Çerçi	Coban	Amele/Irgad	Din Adamı	Hademe/Hizmetli	Yetim veya Sabi	Abdal	Özürü	Asker	Diğer
Cihanbeyli	516	96	21	116	7	18	4	16	5	5	46	10	4	7	8	5	6	4	15
Soryanlı	1072	233	23	119	29	21	46	48	8	34	165	8	2	13	19	20	12	3	67
Mikailli	174	37	23		2		14	11	3	10	41								20
Şeyhbizinli	518	243	14		13		17	6	4	17	83	9	6	16		4			44
Tokallı	169	35	1						1		5		3	1			1		11
Modanlı	106	60		9							5	1		7	1				15
Geygel	203	119	1	1	4	1	1	12			45			2	1	11		1	5
Zeyveli	142	13	25	62	15	1	4				22								
Toplam	2900	836	108	307	70	40	86	93	21	66	412	28	15	46	29	40	19	8	177
%	100	28,8	3,7	10,5	2,4	1,3	2,9	3,2	0,7	2,2	14,2	0,9	0,5	1,5	1	1,3	0,6	0,2	6,1

Seyyahı en çok şaşırtan şeylerden birisi de insanların kışın soğuk günlerinde yakacak olarak kullanmak üzere hazırladıkları tezek olmuştur. Seyyah tezeğin hazırlanışını detaylı olarak anlatır. Yemeklerin bu tezekle hazırlanması, hatta bir keresinde tütününün bile bir tezek parçasıyla yakılması onu çok şaşırtır.³⁰Perrot, Karaömerli, Eskiçalış, Tamburoğlu, Evliyafakı ve diğer ziyaret ettiği köylerin tümünde aynı kıyafetlere, aynı dile ve aynı davranış şekillerine rastladığını yazar. Her gittiği yerde Kürtlerin çadır kültürlerini unutmadıklarını fakat evler de inşa ettiklerini gördüğünü yazar. Seyyahın bölge Kürtlerinin iktisadi yaşamları hakkında söyledikleri belirtilmeye değerdir:

“...Kendilerini süslemeye bayılıyorlar ve pahalı kıyafetlerini, Grenli dokulu Şam çeliği silahlarını, reislerinin sahip olduğu güzel yarış kırsaklarını tarımdan kazandıklarıyla almıyorlar. Onları bu kadar zengin yapan şey yetiştirip İstanbul’a, İzmir’e ve Trabzon’a sattıkları atlar, hayvan sürüleridir³¹. Buradan İstanbul’a yolculuk 40 gün sürer. Katrancı Köyü Haymana’nın en zengin köylerinden biridir. Kervancılara kiraladıkları 60 develeri vardır. Tam yetişkin bir deve 8,000 para (piastre), yaklaşık 1,600 frank ediyor. Diğer hayvanların ederine göre bu muazzam bir rakam. Tarla sürebilen yetişkin bir öküzün ederi 1,000 paradır. Henüz sabana sürülecek kadar değilse sadece 6,000 eder. Burada bir deveye sahip olmak batıda bir yük gemisine sahip olmak gibidir. Bu develerle Anadolu’nun her yerine taşımacılık yapılabilir³².”

Perrot’un bir diğer önemli eseri ise Souvenirs'd'un Voyage en Asie Mineure’dur. Bu eserde de İç Anadolu Kürtleri ile ilgili önemli bilgiler mevcuttur: “... Adapazarı’ndan bir Ermeni bunlardan büyükbaş hayvan almaya geldi (...) Kürt inek çobanları Ankara’dan Konya’ya kadar olan bölgede büyük hayran sürülerini otlatırlar³³.”

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde Haymana-Cihanbeyli sahası konar-göçerler açısından hem yerleşip maişet temin edilen bir kışlak, hem de doğudan gelip

³⁰ Texier de Haymana’dan bahsederken buranın sakinlerinin eski zamanlardan beri tezeği yakarak ısındıklarından bahseder. Çünkü bölgenin başlıca özel karakteri ağaçtan hemen hemen tamamen yoksun olmasıdır. Bk. Charles Texier, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, (Çev: A. Suat), Cilt II, Ankara, 2002, s. 430.

³¹ Bu dönemde İzmir ve Trabzon, Osmanlı’nın en önemli ihraç ve ithal limanlarından. Bk. Necmettin Aygün, **Karadeniz’den Osmanlı Ekonomisine Bakış**, Cilt I-II, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2016.

³² Perrot, *age*, s. 25.

³³ George Perrot, *Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure*, Michel Lévy Frères, Paris, 1864, s. 317-318.

Emirdağı ve Sivrihisar üzerlerinden daha batıya geçmek için kullanılan önemli bir yol-aktarma güzergâhı olmuştur. Haymana-Cihanbeyli sahası Osmanlı-Safevi ilişkilerinin dingin olmayan seyrinden daima etkilenmiştir. Bilhassa, öncesi ve sonrasıyla 1514 Çaldıran Savaşı ve 1578-1639 yılları arasında fasılalarla devam eden Osmanlı-Safevi savaşları Erzurum-Kars sahasını yaylak, Suriye'nin kuzey kısımlarını kışlak olarak kullanan konar-göçerleri yaylaklarından etmiştir. Kızılbaş Safevinin tehditlerine maruz kalan konar-göçerler ilkin güneye yani kışlakları olan Halep-Rakka-Urfa sahasına, akabinde de Antep, Malatya ve Sivas hattından Orta Anadolu'ya girmeye başlamışlardır. 1650'lere gelindiğinde artık, bir zamanlar memleketleri Anadolu'nun doğu kısımları olan pek çok konar-göçer ahalinin Kayseri üzerinden Anadolu'nun orta kısımlarına geldikleri veya gelip yerleştikleri Osmanlı arşiv kayıtlarıyla da sabittir. Akabinde bu türden göçler devam etmiş, 1850'lere gelindiğinde ise Haymana-Cihanbeyli sahası aslen menşei Anadolu'nun doğusu veya Güney Azerbaycan olan konar-göçerler ile dolmuştur. Bunlardan biri de bildiri konumuz olan Cihanbeyli Aşireti ve bu aşiret idaresi altında bulunan diğer sekiz aşiret veya cemaattir. Bahsi geçen bu aşiretler 1850'lere doğru Aşayir-i Seb'a Kaymakamlığı yani Yedi Aşiret veya Yedi Boy Aşireti Kaymakamlığı adı altında müstakil bir kaza/kaymakamlık olarak idare edilmekteydiler. Durutlar köyünden Çeltik ve Yunak'a kadar yaklaşık 103 kadar köy ile Orta Anadolu'da varlıklarını devam eden bu aşiretler, hayvancılık yanında ziraatle de maişet temin etmekteydiler. Onlar hayvancılık, tarım ve ticaret ile bunlara katkı veren daha alt kollardaki uğraşlarıyla sosyal ve kültürel yapılarını koruyarak günümüze kadar gelebilmiş olmalarıyla Osmanlı rengini, Türk-İslam kültürünü Orta Anadolu'ya nakşetmeleriyle müstesna bir hususiyete sahiptirler.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA. NFS. d. 3525.

BOA. İ. MVL. 00246/8927-1.

BOA. İ. DH, 99/5008.

Telif ve Tetkik Eserler

AYGÜN, Necmettin, “Nüfus Defterleri’ne Göre Boynuinçelü Aşireti (1830-1845)”, **Bellekten**, Sayı 295 (2018), s. 937-952.

AYGÜN, Necmettin, “Osmanlı Devleti Kırsalında İktisadî Örüntüler ve Trabzon’da Koyun (Sürü) Sahipleri (1722)”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, Sayı 25 (2018), s. 11-68.

- AYGÜN, Necmettin, **Karadeniz'den Osmanlı Ekonomisine Bakış**, Cilt I-II, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları, Ankara, 2016.
- AYGÜN, Necmettin, **Nüfus Defterleri'nde Aksaray'ın Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1830-1845)**, Aksaray Üniversitesi Somuncubaba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt I, Ankara 2016.
- KARADENİZ, H. Basri, “Atçekenler ve Kulu”, **Kulu Sempozyumu Bildirileri**, Kitap Dünyası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 63-79.
- ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- PERROT, George, **Souvenirs d'un Voyage en Asie Mineure**, Michel Lévy Freres, Paris, 1864.
- PERROT, Georges, **Les Kurdes de L'Haimaneh**, Revue des Deux Mondes, tom cinquante-cinquieme, Paris, 1865.
- SAYDAM, Abdullah, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Aşiretlerin İskânına Dair Gözlemler”, **Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler-Sempozyum Bildirileri**, Tarsus, 14 Mayıs 2000, Yörük Türkmen Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 217-229.
- SÖYLEMEZ, Faruk, **Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi-Rişvan Aşireti Örneği**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011.
- ŞENEL, Şennur- YALÇIN, Aysun, “Ankara Eyaleti Haymaneteyn Kazasının XIX. Yüzyıl Ortalarında Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Tespitler ve Sonuçlar”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı 4 (2009), s. 93-110.
- TEXIER, Charles, **Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi**, (Çev: A. Suat), Cilt II, Ankara, 2002.

EK I: Katrancı Köyü'nde Meskûn Mikâilli Aşiretine Mensup Ahalinin Hane Reisleri ve Meşguliyetleri (1851)

Hane	Adı	Meşgalesi	
1	Molla Halil oğlu Molla Ahmed	Celeb tüccârı ve ağnâm	s. 68
2	Molla Halil oğlu Tacir Süleyman	Tüccâr-ı ağnâm	
3	Şamlıoğlu Bekir	Bir çift öküz ile rençber olduğu	
4	Molla Süleyman oğlu Abdullah	Bu dahi	
5	Diyarbakirlioğlu Yusuf	Kendüsü Diyarbakir'den memleketi cânibine 'azimet idüb ve çocukları sabî olduğu	
6	Emir Çoban oğlu Hüseyin	Molla Süleyman Ağa'nın ağnâm çobanı olduğu	
7	Molla Süleyman oğlu Rasil	Çerçi olduğu	
8	Kara Mehmed oğlu İsmail	Bu dahi	
9	Koca Ömer oğlu Hasan	Sene 61 Adapazarı'na nakl-i hâne itmiş olduğu	
10	Kör oğlu Mehmed	Bir çift öküzüyle rençber olduğu	
11	Rendoğlu Süleyman	İki çift öküzüyle rençber olduğu	
12	Bezakioğlu Abdullah	İnek çobanı olduğu	
13	Halil oğlu Mustafa	Kendüsü fevt oğlu sabî ve yetim olduğu	
14	Kel İsa oğlu İbrahim	Hacı Ahmed'e çoban olduğu	
15	Abdülaziz oğlu Süleyman	Kendüsü fevt çocukları karyede kuzu çobanı olduğu	
16	Şatı oğlu Mehmed	Sene 61 Eskişehir ardasına nakl-i hâne itmiş olduğu	
17	Rend oğlu Hasan	Kendüsü fevt oğlu Asker-i Şâhâne'de olduğu	
18	Kuru oğlu Mustafa	Kendüsü davarı çobanı olduğu	
19	Tuzcu Halil	Sâ'il olduğu	
20	Molla Süleyman oğlu Mehmed	Bir çift öküzüyle rençber olduğu	
21	Kör Ali oğlu İsmail	Kendüsü davarı çobanı olduğu	
22	Emin oğlu Ali	Sene 61 Kırkağaç tarafına nakl itmiş olduğu	
23	Cebrail oğlu Rasil	Sene 61 Çarşamba Kazası'na nakl	
24	Kara Rasil oğlu Mehmed	Sene 61 Kırkağaç tarafına nakl	
25	Abuzar oğlu Şems	Bu dahi Kırkağaç'da sene 61	
26	Ali oğlu Gün Hasan	Bir çift öküzüyle rençber olduğu	
27	Osman oğlu Öksüz Abdullah	Terzi esnafından olduğu	
28	Halid oğlu A'mâ Hüseyin	Bir çift öküzüyle rençber olduğu	
29	Hacı İbrahim oğlu İbrahim	Kendüsünün devesi serbânı olduğu	s. 69

Hane	Adı	Meşgalesi	
30	Hacı İbrahim oğlu Davarcı Mustafa	Tüccâr-ı ağnâm	
31	Hacı İbrahim oğlu Süleyman	Bu dahi	
32	Hacı İbrahim oğlu Halil	İki çift öküzüyle rençber olduğu	
33	Hızır oğlu İbrahim	Çerçi olduğu	
34	Deli Mehmed oğlu Mehmed	Celeb tüccârı olduğu	
35	Kör Osman oğlu Mustafa	Bir çift öküzüyle rençber olduğu	
36	Molla Süleyman oğlu Hüseyin	Kendüsü davarını râ'î ider çoban olduğu	
37	Abdulgaffur oğlu Ahmed	Hasan'da yoz çobanı olduğu	
38	Topaloğlu İsmail	Tüccâr-ı ağnâm	
39	Şemseddin oğlu Süleyman	Kendüsünün devesi serbânı olduğu	
40	Cari ³⁴ Halil oğlu Ahmed	Sarı Halil oğlu Abdullah serbânı olduğu	
41	Cari Halil oğlu Abdullah	Tüccâr-ı ağnâm ve sâhib-i şütür	
42	Şemseddin oğlu Hüseyin	Suğur Bey'de serbân olduğu	
43	Koca Osman oğlu Cır Mehmed	Kendüsünün davarını râ'î ider çoban olduğu	
44	Türkmanoğlu Mustafa	Şemdin Ağa'nın serbânı olduğu	
45	Hot oğlu Abdullah	Çoban karyede	
46	Kör Ömer oğlu Osman	Bir çift öküzüyle rençber olduğu	
47	Abuzar oğlu Ahmed	Hacı Ahmed'in serbânı olduğu	
48	Topal oğlu Abdullah	Tüccâr-ı ağnâm	
49	Cari Mehmed oğlu Halil	Kendüsü davarını râ'î ider çoban olduğu	
50	Kemal oğlu Halil	Sarı Haliloğlu'nun davar çobanı olduğu	
51	Şemdinoğlu Süleyman bin Şemseddin	Kendüsü devesi serbân olduğu	
52	Zandoğlu Hüseyin	Kendisi davarı çobanı	
53	Uzun Mehmed oğlu İsmail	Bu dahi	
54	Karacaoğlu Kel Mehmed	İki çift öküzüyle rençber olduğu	
55	Sarı Halil oğlu Halil	Tüccâr-ı ağnâm	
56	Karaca oğlu Bilal Hasan	Kendisi davarı çobanı	
57	Karaca oğlu Hüseyin	Çoban	
58	Şemseddin oğlu Osman	Bu dahi	
59	Şemdinoğlu Süleyman bin Mehmed	Kendi devesi serbânı	
60	Şemdinoğlu İbrahim	Celeb tüccârı	s. 70
61	Şemdinoğlu Süleyman bin Zandi	Bir çift öküzüyle rençber olduğu	

³⁴ "Cari" olarak da okunmaya müsaittir. Bu kelime günümüzde dahi kullanılmakta olup Orta Anadolu'da hızlı, çabuk anlamlarına gelmektedir.

Hane	Adı	Meşgalesi	
62	Murtaza oğlu İbrahim	Kendüsünün davarı çobanı	
63	İloğlu İbrahim	İki çift öküzüyle rençber olduğu	
64	Hacı İbrahim oğlu Osman Hacı	İki çift öküzüyle rençber oğlu	
65	Murtaza oğlu Abdullah	Karyede çoban	
66	Hacı İbrahim oğlu İsmail	Bir çift öküzü olub rençber olduğu	
67	Murad oğlu Topal Ali	Kendüsü davarını râ'î ider çoban olduğu	

EK II: Katrancı Köyü'nde Meskûn Modanlı Aşiretine Mensup Ahalinin Hane Reisleri ve Meşguliyetleri (1851)

Hane	Adı	Meşgalesi	
1	Memiş oğlu Abbas	Bir çift öküzüyle rençberlik eylediği	
2	Mahmud oğlu Ali	Bir çift öküz tedârik iderek rençberliğe beşâret eylemiş	
3	Mehmed oğlu Han İsa	Hanesiyle mefkûd olduğu	
4	Mehmed oğlu İbrahim	Karye-i mezkûrda sığır çobanı olduğu	
5	Mehmed oğlu Nabi	Kasaba-i (...) Şabanözü Karyesi'ne nakl itmiş olduğu sene 61	
6	Abdullah oğlu Halil	Bir çift öküzüyle rençber olduğu	
7	Mahmud oğlu Hasan	Bu dahi	
8	Mustafa oğlu Salim	Bu dahi	
9	İbrahim oğlu Ahmed	Bu dahi	
10	Ahmed oğlu İbrahim	Bu dahi	
11	Tancaoğlu Hasan	Yetim ve sabî olduğu	
12	Ömer oğlu Hasan	Kasaba-i (...) Şabanözü Karyesi'ne nakl itmiş sene 61	
13	Ömer oğlu İbrahim	İlgın Kazası'na nakl itmiş olduğu sene 61	
14	Salih oğlu Ali (...)	Merkûm musinn olub oğlu Toyçayırı Karyesi'nde Sâfi oğlu Ali'de hizmetkâr olduğu	
15	Ali oğlu Ahmed	Fevt sene 61	
16	Celil oğlu Tacir Mehmed	Karye-i mezkûrda sığır çobanı olduğu	
17	Ömer oğlu Osman	Fevt sene 61	s. 106
18	Hüseyin oğlu Ali	Mefkût	
19	Ali oğlu Turcu Mahmud	Merkûm karye-i mezkûrda Şeyhbizünlü Keleş nam kimesnenin öküzleriyle iştirak rençberlik eylediği	

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE HAYMANA VE ÇEVRESİNDE ASAYİŞ BOZUKLUĞU

Mehmet KAYA*

Giriş

Asayişin sağlanmasında yaşanan sıkıntıların toplumun sosyal ve ekonomik ve siyasi yönden etkilediği şüphesizdir. Devletlerin güç kaybettiği dönemlerde asayişin sağlanmasında zorlukların yaşanması doğaldır.

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılda başlayan güç kaybı 19. yüzyılın ortalarından itibaren telafi edilemez bir duruma gelmiştir. Birbirini izleyen savaş yılları devletin güç kaybetmesinde otoritenin eksikliğinin doruğa ulaştığı dönemler olmuştur. bu anlamda Balkan Savaşları ve onu izleyen Birinci Dünya Savaşı ve mütareke ile başlayan işgaller dönemi ülkenin bir çok yerinde asayişin bozulmasında etkili olmuştur.

Ankara'nın da böyle bir durumdan etkilenmemiş olması zaten düşünülemez. Bu etkiler Haymana ve çevresinde de belirgin bir şekilde görülmektedir. Asayiş bozukluğunu sadece eşkıyalık hareketleri olarak ele almak eksik bir tanımlama olacaktır. Yerel yönetici ve görevlilerin usulsüz davranışları, kaçakçılık, asker firarileri, sürgünler ve bu dönemin getirdiği salgınlar ve kıtlıklar da bu anlamda ele dikkate alınması gerekir.

1-Yerel Yönetici ve Görevlilerin Usulsüzlükleri

Asayiş bozukluğunda yerel yöneticilerin kanunlara uymayan davranışlarının payı büyüktür. Yöneticilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri, keyfi davranışları ve usulsüzlüklerin başlıca nedenleri arasında sayılabilir. Gerek savaş yıllarında gerekse milli mücadele döneminde yerel yönetimde yaşanan istikrarsızlık bu davranışların artmasında önemli rol oynamıştır. Haymana'nın Fokos köyünde kardeşi Kaplan'ın evinin yarısının jandarma karakolunca işgal edildiği, kardeşinin şehit olması yüzünden

* Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü kayamehmet@ohu.edu.tr

ailesinin de hakkını savunamayıp evin kalan kısmında sefil bir hayat sürdüklerine dair Abdullah tarafından 31 Ocak 1918 tarihinde Ankara Vilayetine dilekçe verilmiş, Vilayet de konuyu Dâhiliye Nezareti'ne aktardı.³⁵

Haymana Kaymakamı Hüseyin Faik ve Belediye Reisi Cemal Efendilerin vazifelerindeki suiistimal nedeniyle muhakeme edilmeleri kararlaştırılmış, vilayetten bunlara dair evrakın 1918 yılının kasım ayı sonlarında gönderilmesi istenmişti.³⁶

Kaymakam ve bazı yöneticiler hakkında usulsüzlük tespit edildiği bazı durumlarda bu yöneticiler ya görevlerinden alınmakta, ya da başka bir yere atanmaktaydılar. 1916 yılının Aralık ayının sonlarında Haymana Kaymakamı Ali Kemal ve Keskin kaymakamı Halit Beyler hakkındaki şikâyetlerin devam etmesi üzerine bu iki kaymakamın görev yerleri değiştirildi, Haymana Kaymakamı Kalecik'e, keskin Kaymakamı da Haymana'ya atanması için nezaretten izin istendi.³⁷ İnceleme 1919 yılının Mart sonlarında sonuçlandı. Kaymakama isnat edilen Hıristiyan halka kötü muamelede bulunduğu dair iddianın asılsız olduğu, hapsedildiği iddia edilen Papaz Jorj'un kaymakama hakaret ettiği, ancak hapsedilmeyip durumun izlendiği ortaya çıkmıştı.³⁸ Ali Kemal Bey hakkındaki suçlamaların 1920 yılının Temmuz ayında da devam ettiği anlaşılmaktadır.³⁹ Nallıhan kaymakamı hakkında da usulsüzlük iddialarına dair nezarete bilgi verilmişti.⁴⁰ Bu konuda yerinde inceleme yapmak üzere gönderilecek kişi ya da kişilerin harcırahlarının Ankara vilayetince karşılanması gerektiği bildirilmişti.⁴¹ Kaymakam hakkındaki şikâyetlerin 1919 yılının Şubat ayı ortalarında devam ettiği anlaşılmaktadır.⁴²

Haymana Kazası İdare Meclisi azalığına seçilen Hacı Göğüşzade Ömer Efendi kendisine iftira atılıp tayinin yapılmadığını öne sürerek, haksızlığın giderilmesi için Haymana Kaymakamlığı vasıtasıyla sunduğu dilekçesi nezarete 1919 yılının Nisan ayı sonunda iletildi.⁴³

Haymana Bidayet Mahkemesi Reisi Fahri Efendi hakkında tüccardan Hüseyin Hüsnü ve Yusuf Efendiler içeriği belirtilmeyen şekilde şikâyette bulunmuşlardı. Dâhiliye Nezareti konunun araştırılması için inceleme yapılması 1919 yılının Temmuz ayı başlarında kaymakamlıktan istenmişti.⁴⁴

³⁵ COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ek 46/5, (1).

³⁶ COA, Şura-yı Devlet ŞD, 1373/ 39.

³⁷ COA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi ŞFR, 619/19.

³⁸ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye asayiş DH. EUM AYŞ, 1/72, (1).

³⁹ COA, Şura-yı Devlet ŞD, 1374/65.

⁴⁰ COA, Dâhiliye Nezareti idare-i Umumiye DH. İ. UM, 11/9, (1).

⁴¹ COA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi DH. ŞFR, 577/28.

⁴² COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye DH. İ. UM, 20/2, (1).

⁴³ COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ek, DH. İ. UM EK, 50/ 108 (1).

⁴⁴ COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi DH. İ. UM, 11/9, (1).

Nallıhan Şeriyye Mahkemesi Başkâtibi Salih ve İdare-yi Hususiye memuru Ali Efendiler hakkında geçici verilen tevkif müzekkeresinin süresinin uzatılması yerel yönetimin onayıyla uygun bulundu.⁴⁵

Yerel yöneticilerin kaza halkının kendisini karşılamaması üzerine bazı uygunsuz davranışlarda bulunduğu görülmektedir. Ayaş'a atanan Kaymakam Rıfat Bey ilçeye gelişinde kendisinin karşılanmamasına içerlemiş, bunu bazı kanunsuz hareketlerde bulunarak göstermişti. 1918 yılının Mayıs ayı sonlarında bu yöndeki şikâyet üzerine nezaret konunun araştırılmasını vilayetten istedi.⁴⁶

Ayaş Mal Müdürü Cemal, Aşar kontrol memuru Asaf, Duyun-u Umumiye memuru Ali Efendiler haklarındaki şikâyet sebebiyle tahkikat başlatıldı. Soruşturma için vilayetten adı geçen kişilerin evrakları istendi.⁴⁷

Koçhisar'dan Abidin imzasıyla Dâhiliye Nezaretine gönderilen telgrafta kendisine ait un fabrikası için ihtiyaç duyduğu kömüre Bala kaymakamlığınca el konulduğu belirtiliyordu. Nezaret vilayete konunun araştırılmasını bildirdi.⁴⁸

Bala da ikamet ederken kaymakam, naip ve jandarma kumandanının kanun dışı hareketine maruz kaldığını belirten Şamlı bedevi Muhammet b. Muhammet Medlali'nin iddialarının araştırması istenmişti.⁴⁹ Kazadaki yerel yönetici ve görevlilerin usulsüz davranışlarının sadece bu kişilerle sınırlı kalmadığı anlaşılmaktadır. Mal Müdürü Muhtar, aşar kontrol memuru, Belediye Reis Vekili Şakir, kol memuru Faik ve tahsildar Şükrü Efendiler hakkında da inceleme başlatılmış, muhakeme edilmelerine izin verilmişti.⁵⁰

Yerel öneticilerin keyfi davranışları karşısında zarar gören bazı kimseler bu duruma mukavemet edebilmişler, sonunda istenmeyen sonuçlarla karşılaşmışlardır. Bala kazası Aşar memuru hasan Hüseyin Efendiyi Çiğdemli nahiyesi muallimi Hüseyin öldürmüştü. İstanbul'a kaçtığı düşünülmesine rağmen 1919 yılının Ocak ayı ortalarında hala bulunamamıştı.⁵¹

Yiyecek sıkıntısı dönemin en önemli sorunlarından biri idi. Askeriyenin yiyecek ihtiyacının karşılanmasına yönelik usulsüz davranışlar meydana geliyordu. Sivrihisar tüccarından Ali Rıza Efendinin Beypazarı'nın kapılı köyündeki mağazasındaki pirince askeriyece rızası dışında el konulmuştu. Ali Rıza Bey de bu durumu nezarete şikâyet etmişti.⁵²

⁴⁵ COA, Dâhiliye Nezareti, DH. HMS, 3/8.

⁴⁶ COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye DH. İ. UM, 11/9, (1).

⁴⁷ COA, Şura-yı Devlet ŞD, 1374/39.

⁴⁸ COA, Dâhiliye Nezareti idare-i Umumiye DH. İ. UM 20/2, (1).

⁴⁹ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 5.Şb DH. EUM 5.Şb, 18/24, (1).

⁵⁰ COA, Şura-yı Devlet ŞD, 1374/40.

⁵¹ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 6.Şb DH. EUM 6.Şb, 47/65, (1).

⁵² COA, Dâhiliye Nezareti idare-i Umumiye EK, DH. İ. UM EK, 46/3, (1).

Nallıhan'ın Çarhan köyünde bulunan meralarının Ankara eski mebusu Hilmi Efendi tarafından gasp edildiğine dair şikâyeti Mehmet ve Dursun ve arkadaşı nezarete iletmışlerdi. Nezaret de gereğinin yapılması için arzuhali valiliğe gönderdi.⁵³

2-Asker Kaçakları ve Firariler

Asayiş bozukluğu kapsamında önemli bir sorun olan asker kaçakları ve firarilerin durumunu da ele almak gerekir. Bu anlamda savaş yıllarındaki otorite boşluğu olayların artış göstermesinde etkili olmuştur. Cebel-i Lübnan'ın Cevriye kazasından babalarını ziyaret için Haymana'ya gelen çocukların uzun bir müddet geri dönmemeleri üzerine Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinden Ankara Vilayetine 18 Ocak 1918 tarihinde gönderilen yazıda söz konusu kişilerin memleketlerine iade edilmeleri istenmiştir.⁵⁴

Asker kaçaklarının yerli halk ve tüccara karşı zulümleri artarak devam ediyordu. 1918 yılının başında tiftik ve saire ticareti için Haymana'nın Katrancı köyüne gelen iki Rum asker kaçaklarınca öldürülmüştü. Takibat sonucunda olaya karışan firariler yakalanmıştı.⁵⁵

Otorite boşluğu ve muhtemelen içeriden yapılan yardımlarla hapisten firarlara sık rastlanıyordu. Bu firarilerden bir kısmı kısa sürede yakalanabildiği gibi, yakalanamayanlar da eşkıyalığa başlıyor, ya da eski mesleklerine dönüyorlardı. Bu anlamda Haymana hapishanesinden kaçan Hamza ve Musa adlı mahkûmlar 1918 yılının Haziran ayı ortalarında kısa sürede yakalandılar, yine firarilerden Osman oğlu Ali'de bir süre sonra teslim oldu.⁵⁶

Mudurnu kazası Çarşamba nahiyesinden Avcı İsmail oğlu Kara Hüseyin Nallıhan'da eşkıyalık yaparken ölü, Haydar oğlu bayram ve kardeşi Rıza Bala kazasında sağ ele geçirilmişlerdi.⁵⁷

3-Sürgünler

Devlet çeşitli olaylara karışan azınlıklar ve yabancılardan bazı kimseleri Haymana ve çevresinde ikamete mecbur etmişti. Bu mecburiyet içerisinde Ermeni komitacılar ve diğer ülkenin güvenliği için tehlikede görülen kişiler yer alıyordu. Haymana'da ikamete mecbur tutulan Emil Boveriman'ın Polatlı sevk Memuru Abdülhamit Efendinin yardımıyla firar etmişti. Firarinin

⁵³ COA, Dâhiliye Nezareti idare-i Umumiye Ek, DH. İ. UM EK, 51/96, (1).

⁵⁴ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 4.Şb DH. EUM 4.Şb, 23/74, (1).

⁵⁵ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 6.Şb DH. EUM 6.Şb, 52/64.(1).

⁵⁶ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6.Şb DH. EUM 6.Şb, 40/2, (1).

⁵⁷ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 6.Şb DH. EUM 6.Şb, 37/54, (1).

bulunması, aynı zamanda sevk memuru hakkında tahkikat başlatılması kararlaştırılmıştı.⁵⁸

Şüpheli hareketlerinden dolayı Haymana'ya sürgün edilen Şehremini Başkatibi ve Müdür Vekili Üsküplü Hakkı Efendi'nin burada herhangi bir kötü durumunun rastlanmadığı, ancak durumunun yakından incelenebilmesi için vilayet merkezinde bulundurulup gözlenmesi Emniyet-i Umumiye Müdüriyetince vilayete 23 Şubat 1918 tarihinde bildirilmişti.⁵⁹

Belgelerde bazen sürgünün neden gerçekleştiğine dair bir açıklama yer almıyordu. Haymana'da sürgün olan Onnik Muratoğlu'nun eşi kocasının affedilmesini isteyen dilekçe sunmuştu. Emniyet Umumiye Müdüriyeti yaptığı araştırmada eşinin Hollanda Sefarethanesinden maaş aldığı, üzerinde altı adet mülk bulunduğu tespit edilmiş, bu durum şüpheli bulunmuştu.⁶⁰ Rusya tebaasından Zarohi Popof kocasının(Artaki) Haymana'da sürgündeki eşinin hastalığı sebebiyle İstanbul'a gönderilmesi talebini iletmişti.⁶¹

Sürgünler yanında bazı şartlar nedeniyle Haymana'da ikamet etmek zorunda kalan kimseler de vardı. Seferberlikten önce gelmiş, ancak harbin başlamasıyla ülkesine dönememiş Kafkasya Müslümanlarından Somof oğlu Ahmet savaşın bitmesinden sonra Kasım 1918'de ülkesine geri dönebilmişti.⁶²

Esirlerin bölgede tutulduklarına dair bilgiler mevcuttur. Bu anlamda İngiliz esirlerden Okost Memo hastalığı sebebiyle kendisinin tedavisi için Konya'ya nakledilmesini istemiş, bu da uygun görülerek 1917 yılının Ekim ayı sonlarında Konya'ya sevk edilmişti.⁶³

Sürgünler arasında dönemin önemli simaları da bulunuyordu. İttihat ve Terakki muhalifi Alemdar gazetesinin müdürü Ahmet Kadri Bey de Ayaş'ta sürgünde idi. Kaymakamlıktan gönderilen yazıda bu kişi hakkında nasıl bir muamele yapılacağı 1918 yılının Şubat ayı başında sorulmaktaydı.⁶⁴ Yerel yönetim siyasi sürgünleri gözlem altında tutmaktaydı. Sürgünlerin görüştükları kimselerin isim listeleri cetvel halinde düzenlenerek Dahiliye Nezaretine gönderilmekteydi.⁶⁵ Nisan ayı başlarında bazı sivil esirlerin Emniyet-i Umumiye Müdüriyetinin isteğiyle Çankırı'da ikamet ettirilmeleri kararlaştırıldı.⁶⁶

⁵⁸ COA, ,Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 4.Şb DH. EUM 4.Şb 16/22, (1).

⁵⁹ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 1.Şb DH. EUM 1.Şb 10/ 7, (1).

⁶⁰ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 2.Şb DH. EUM, 2.Şb, 50/37, (1).

⁶¹ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5.Şb DH. EUJM 5.Şb, 57/45, (1); DH. EUM 5.Şb, 63/21, (1).

⁶² COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5.Şb DH. EUM 5.Şb, 75/46, (1).

⁶³ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2.Şb DH. EUM 2.Şb, 75/29 (1).

⁶⁴ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 1.Şb, DH. EUM 1.Şb, 9/ 32 (1).

⁶⁵ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 1.Şb DH. EUM 1.Şb, 9/12, (1).

⁶⁶ COA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem DH. ŞFR, 86/49.

Ermeni komitacıları da faaliyetlerinden dolayı çeşitli şehir ve kazalara sürgüne gönderilmişlerdir. Bu kazalar arasında Ayaş da yer almıştır. Taşnaksütyun komitesi mensubu Dikran oğlu Serkiz Bağdikyan önce Ankara merkeze, daha sonra buradan da Ayaş kazasına gönderilmişti. Sürgünde iken herhangi bir kasıt olmaksızın, eceli ile 1918 yılının Mart ayı başında ölmüştü.⁶⁷ Bu kişiden başka Yorgi Aleksandır, Kırkor Hamparsumyan ve Pantoyan Pattersiyan adında örgüt üyesi kişiler de Ayaş'ta sürgünde idiler.⁶⁸ Bir süre sonra Ayaş'ta sürgünde tutulan bazı Ermeniler serbest bırakıldılar.⁶⁹ Bazı casusların sürgün yeri olarak Ayaş kazası seçilmişti. İngiliz uyruklu casus George Mano Ayaş'ta sürgünde iken eceliyle vefat etmişti.⁷⁰ Bu kişi düşman denizaltılarına kılavuzluk ettiğinden casuslukla suçlanmıştı.⁷¹

4-Eşkıyalık

Eşkıyalık hareketleri de otorite boşluğu nedeniyle Birinci Dünya Savaşı ve takip eden milli mücadele döneminde önemli bir etkiye sahipti. Bölgede önemli bir güce sahip Kör Dede adlı şaki halkı derinden etkilemekteydi. Soygun ve diğer filler nedeniyle Haymana, Bala, Keskin civarında elli adamıyla korku salmıştı. Valiliğin eşkıyalığı önlemede yetersiz kalması sebebiyle takviye kuvvet için Dâhiliye Nezareti'ne 1916 yılının Ocak ayı başlarında müracaatı olmuştu.⁷² Eşkıya sık yer değiştirdiğinden takip etmek de güçleşiyordu.⁷³ Beypazarı ve Sivrihisar civarında kara Ali çetesi de bölgedeki önemli, çetelerden biri idi. Çetenin yakalanması için 1918 yılının Nisan ayında çalışmalar devam ediyordu.⁷⁴

Eşkıyalık hareketlerinde yerel yöneticilerin desteklediğine dair şikâyetler de söz konusuydu. Bu şikâyetlerin birtakım garazkâr hareketlerden kaynaklanmış olması da göz ardı edilmemelidir. İttihat ve Terakki'nin yönetimden düşmesiyle bazı yöneticilerin İttihatçılığı bilindiğinden bunlar hakkında asılsız ithamların olması da mümkündür. Haymana Kaymakamı Ali Kemal Bey ittihatchılıkla suçlanmakta, bölgedeki çetelerin ittihat ve Terakki'ye bağlı olduğu savunulmaktaydı. Yozgatlı Mustafa Çavuş'un kaymakam hakkındaki iddiasının araştırılıp başlarında Haymana'dan Polatlı'ya gitmekte olan iki yolcu eşkıya tarafından soyuldu, kısa bir süre sonra ikisi yakalandı, diğerlerinin de yakalanması için takibat başlatılmıştı.⁷⁵ Haymana'da eşkıyalık

⁶⁷ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2.Şb, DH. EUM 2.Şb, 50/10, (1).

⁶⁸ COA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi DH. ŞFR, 601/80.

⁶⁹ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2.Şb, DH. EUM 2.Şb, 65/34, (1).

⁷⁰ COA, Hariciye Nezareti Siyasi HR. SYS, 2153/20.

⁷¹ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 5.Şb, DH. EUM 5.Şb, 57/15, (1).

⁷² COA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi DH. ŞFR, 579/ 14, (1).

⁷³ COA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi DH. ŞFR, 85/15, (1).

⁷⁴ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 6.Şb DH. EUM 6.Şb, 35/41, (1).

⁷⁵ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş DH. EUM AYŞ, 8/24, (1).

olduğu gibi, buradan giden bazı kimselerin başka yerlerde de eşkıyalık yaptığı da görülmekteydi. Haymanalı üç eşkıya Konya'nın Saidli kazası Köstengel köyünü basıp çok miktarda para gasp edip, halka da zarar vermişlerdi. Eşkıyadan Haymanalı üçü yakalanmış, kalan sekizinin de yakalanmasına çalışılmaktaydı.⁷⁶ Bu eşkıya Koçhisar kazasında da şekavete başlamış, alınan tedbirlerle tekrar Ankara hududuna geri dönmüşlerdi. Görüldüğü üzere eşkıyanın kendisi için durumun en uygun olduğu yerlerde faaliyetlerini sürdürdüğü, olumsuz durumlarda kolayca yer değiştirebildiği anlaşılmaktadır.⁷⁷

Eşkıyalık hareketlerinde bazen kendi aralarında anlaşmazlık sebebiyle ters düştükleri görülmekteydi. Asker firarisi Koçhisarlı Seyyit Ahmet başka bir firari Haymanalı Ahmet'i aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle öldürmüştü.⁷⁸

Bazı çetelerin askeri kıyafet giyerek çiftlik ve evleri basıp, soygunda buldukları da sık rastlanan bir durumdu. Beypazarı'nın Dibecik Çiftliğini basan yedi eşkıya Martini tüfek ve elli adet cephaneyi alıp kaçmıştı.⁷⁹ Burada dikkat çeken nokta eşkıyanın silah ve para gaspı yaparken bunları elde edebileceği yerleri bilmesi, çoğunlukla bölgenin insanı olmasıdır. Baskın sonrasında çete hakkında takip başlatılmış olup Durmuş adlı şaki ölü ele geçirildi.⁸⁰

Şekavet olaylarında yerli halktan yardım edenler de vardı. Böyle bir durumda yardım edenler cezalandırılmaktaydı. Bala'nın Küçük cami köyünden Battal beş yıl kürek cezasına çarptırıldı, bu cezası 1922 yılının Ağustos ayında affedildi.⁸¹ Ankara Hükümetinin şekavetten vazgeçip teslim olanlar hakkında af çıkarmasıyla 1921 yılının Mart ayında Beypazarı kazasında bazı eşkıya da hükümete sığındılar.⁸² Kalecik kazasında şaki Kurt İsmail affolunduğu takdirde emrindeki kişilerle garp cephesinde görev yapacağını ifade etmiş, Şubat 1920'de Heyet-i Temsiliye hakkındaki takibatı ertelemişti.⁸³

Tarihi belirtilmeyen bir belgede Beypazarı'ndaki asilerin yenilgiye uğratıldığından söz edilmektedir. Muhtemelen bunlar asker kaçakları ve çetelerin iç isyanlardaki bölgedeki durumuna vurgu yapılmaktadır.⁸⁴ Bu hareketin 1920 yılının Nisan ayında devam ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁵ Kuva-yı

⁷⁶ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş DH. EUM AYŞ, 25/9, (1).

⁷⁷ COA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem DH. ŞFR, 85/15.

⁷⁸ COA, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 6Şb DH. EUM 6.Şb, 30/23, (1).

⁷⁹ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 6.Şb DH. EUM 6.Şb, 55/30, (1).

⁸⁰ COA, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 6.Şb DH. EUM 6.Şb, 40/20, (1).

⁸¹ CCA, 30.18.1.1-25.26.2, 28.08.1922.

⁸² CCA, 30.18.1.1-2.38.8, 08.03.1921.

⁸³ CCA, 30.18.1.- 1.17.20, 25.02.1920.

⁸⁴ Tite Arşivi, Kutu 31, Belge 201.

⁸⁵ Tite Arşivi, Kutu 28, belge 146, (2), 25.04.1920.

milliyenin Beypazarı'ndaki şekaveti aynı ayın 27'si itibariyle bastırıp Bolu'ya doğru ilerlediği belirtilmektedir.⁸⁶ Beypazarı'ndan sonra Nallıhan'da da asayiş birkaç gün içinde sağlanmıştı.⁸⁷

5- Kaçakçılık

Kaçakçılık da dönemin otorite boşluğunda yaygın görülen asayiş bozuklukları içerisinde yer alıyordu. Tütün kaçakçılığı en çok yapılan maddeler arasındaydı. Kaçakçıları takiple görevli jandarma Abdullah ile reji kolcuları hakkında kaçakçı Albay oğlu Mehmet'i yaralamak suçlamasıyla haklarında kovuşturma başlatılmıştı. Görüldüğü üzere jandarmanın kolluk görevini yapması sırasında böyle bir suçlama ile karşı karşıya gelmesi adalet mekanizmasında görülen aksaklıklar arasında yer almaktaydı.⁸⁸

6-Halkın Durumu

Yıllardır devam eden savaşlar devlet yanında halkı da zor duruma düşürmüştü. Ekilemeyen topraklar, ürünlerin yetiştirilememesi, halkın temel ihtiyaçlarını karşılamasına engel oluyordu: bu anlamda tohumluk ihtiyacı da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bununla ilgili zaman içerisinde birçok şikâyetin olduğu belgelere yansımaktadır. Haymanalı çiftçiler kendilerinin tohumluk ihtiyaçları karşılanmadığı takdirde açlıkla karşı karşıya geleceklerini ifade eden telgrafları Haymana Kaymakamlığına 1918 yılının Mart ayı başında vilayete aktarılmıştı.⁸⁹ Bu konuda çiftçilere tohumluğun ulaştırılması için gerekli çalışmasının yapılmasına dair 1919 yılının Ocak ayı başlarında vilayete emir verildi.⁹⁰ Nallıhan'dan Hasan ve diğer bazı kişiler nezarete çektiği telgrafta öşür dışında ordu iâşe hissesinin alınması halinde aç kalacaklarını bildirdiler.⁹¹ İâşe bedellerinin ödenmediğinden bahisle Nallıhan'dan muhtar Hacı Şükrü imzasıyla zor durumda oldukları belirten telgraf gereği yapılmak üzere Şubat 1919'da Ticaret ve Ziraat Nezaretine gönderilmiştir.⁹²

Mülteci ve muhacirlerde asayiş bozukluğu anlamında önemli bir sorundu. Haymana'da bulunan Şark muhacirlerinin 1921 yılının Nisan ayı içerisinde memleketlerine gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁹³ Ayaş ve Beypazarı kazalarında belgelerde sayısı tam belirtilmemekle birlikte, göz ardı

⁸⁶ Tite Arşivi, Kutu 28, Belge 76, (1), 27.04.1920.

⁸⁷ Tite Arşivi, Kutu 28, Belge 81, (2), 01.05.1920.

⁸⁸ COA, Şura-yı Devlet, ŞD 50/38.

⁸⁹ COA, Dâhiliye Nezareti idare-i Umumiye Müdüriyeti Ek DH. İ. UM EK 46/ 66, (1).

⁹⁰ COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Müdüriyeti, DH. İ.UM, 13/2, (1).

⁹¹ COA, Dâhiliye Nezareti idare-i Umumiye DH. İ. UM, 20/3, (1).

⁹² COA, Dâhiliye Nezareti idare-i Umumiye DH. İ. UM, 20/3, (1).

⁹³ CCA, 272.0.0.1, 23.830.15.16.03.1921.

edilemeyecek derecede Rum ve Ermeni'nin mecburi iskân ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Birinci Dünya Savaş yıllarında böyle bir uygulamaya başvurulmuş, savaş sonrasında bunların memleketlerine gönderilmeleri kararlaştırılmıştı. Sevklerinde deniz yolu ulaşımı kullanılacağından Samsun'a gönderilmeleri için 1918 yılının Kasım ayı başlarında Aşar ve Muhacirin Müdüriyetine başvurulmuştu.⁹⁴ Nallıhan kazasında tehcir sonrasında geri dönen bazı Ermenilerin ev ve arazilerini satarak Adana tarafına göç etmekteydiler.⁹⁵ Ayaş kazasında muhacir ve mültecilere kanunlar çerçevesinde düzenlenmiş olan usulden aykırı bir şekilde yevmiyelerinin verilmiş olduğu anlaşıldığından sarfiyat cetvelinin gönderilmesi istenmişti.⁹⁶ Beypazarı ve Ayaş'ta bulunan Trabzon muhacirlerden Eskişehir'e gelenlerin 1919 yılı Kasım ayında İstanbul'a sevkleri gerçekleştirilerek durumları vilayetten sorulmuştu.⁹⁷ Haymana'da olduğu gibi Bala'da da Erzurum muhacirleri bulunuyordu. Bunlardan geri dönmek isteyenlerin 1921 yılı Mart ayından itibaren memleketlerine gidebilecekleri Şubat ayı ortasında Ankara vilayetine bildirildi.⁹⁸

Beypazarı'nda dişi koyunlarla erkek keçilerden tekâlif-i harbiye suretiyle alım yapılması mukarrer iken bu konuda kanuna aykırı bir şekilde bu iki cinsten verginin alınması karşısında Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Dâhiliye Nezareti arasında 1918 yılı Şubat ayı ortalarında yazışmaların gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁹⁹

Halkın karşılaştığı zorluklar arasında yangın ve benzeri afetler de derinden etkilemekteydi. 1918 yılının mart ayı başlarında Beypazarı'nın Merdivendere mahallesindeki yangın halkı zor durumu düşürmüştü, yangın zedeler güç durumda kalmışlardı. Mart ayı sonlarında yangında zarar görenlerin acil ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik Meclis-i Vükela kararıyla iki bin lira gönderildi.¹⁰⁰ Halk evlerinin yeniden inşası için ormandan vergi ödemedi ağaç kesme talebinde bulunmuş, Ticaret ve Ziraat Nezareti bu teklifi kabul etmemişti.¹⁰¹ Bir süre sonra bu mağduriyet dikkate alınarak zarar görenlere parasız kereste verilmesi 1921 yılının Ocak ayında kabul edilmişti.¹⁰² Nallıhan'da da benzer büyük çaplı meydana gelmişti. 1919 yılının Nisan ayı ortalarında meydana gelen yangında zarar görenler için vilayet tertibinden beş bin lira verilmesi yine Meclis-i Vükela kararıyla uygun

⁹⁴ COA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem DH. ŞFR, 93/119.

⁹⁵ COA, Dâhiliye Nezareti Şifre Kalem DH. ŞFR, 629/85.

⁹⁶ CCA, 272.0.0.74-66.22.16, 09.03.1918.

⁹⁷ CCA, 272.0.0.14-75.23.1, 02.11.1919.

⁹⁸ CCA, 272.0.0.12-38.30.11, 15.02.1921.

⁹⁹ COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ek, DH. İ. UM EK, 46/40, (1).

¹⁰⁰ COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye DH. İ. UM, 19/3, (1); Meclis-i Vükela Mazbataları MV 211/135.

¹⁰¹ COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye DH. İ. UM, 19/3, (1).

¹⁰² CCA, 30.18.1.1-2.32.20, 27.01.1921.

bulundu.¹⁰³ Beypazarı'nda olduğu gibi, Nallıhan'daki yangında zarar görenler evlerinin inşası için kestikleri kerestelerin vergiden muaf tutulması için ihtiyar heyetinden Hakkı ve arkadaşlarının verdiği dilekçe incelenmek üzere Ticaret ve Ziraat Nezaretine sevk edildi.¹⁰⁴

Doğal afetler içerisinde çekirge ve benzeri haşeratin verdiği zararlar göz ardı edilebilecek düzeyde değildi. Nallıhan kazasında çekirge tehlikesine karşı hapishanede basit suçlardan hükümlü bulunanların çekirge itlafında kullanılmasına dair Meclis-i Vükela onay vermişti.¹⁰⁵

Sonuç

Devlet otoritesinin savaş yılları nedeniyle iyice azaldığı bu dönemde sadece haymana ve çevresinde değil, ülkenin her tarafında görülen bir nitelik taşımaktadır. Savaşı izleyen mütareke döneminde asayiş bozukluğu devam etmiş, işgallerin başlamasıyla artık içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir.

Asayiş bozukluğu kuva-yı milliyeden orduya geçiş sürecinde azalma göstermiş, eşkıyalık ve asker firarileri için çıkarılan hıyanet-i Vataniye ve İstiklal mahkemeleri kanunları da bu azalma da önemli bir etken olmuştur.

Kaynakça

1-Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası BEO

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş DH. EUM AYS

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye DH. İ. UM

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ek, DH. İ. UM EK

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi DH. ŞFR

Meclis-i Vükela Mazbataları MV

Şura-yı Devlet, ŞD

2-Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi

3-Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü TİTE Arşivi

¹⁰³ COA, Bab-ı Ali Evrak Odası BEO, 342763, 29 Recep 1337/ 30 Nisan 1919; Meclis-i Vükela Mazbataları MV, 215/118, 16 Şevval 1337/ 17 Mayıs 1919.

¹⁰⁴ COA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ek, DH. İ. UM EK, 52/112, (1-2).

¹⁰⁵ COA, Meclis-i Vükela Mazbataları MV, 212/10; Bab-ı Ali Evrak Odası BEO, 338556, .27 Recep 1337/28 Nisan 1919.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE'DE YUNAN İŞGALİ

MÜTAREKEDEN İŞGALE KADAR İZMİR'DE YUNANİSTAN'IN VE RUM ORTODOKS KİLİSESİNİN FAALİYETLERİ

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

Giriş

Mondros Mütarekesi henüz imzalanmadan, İzmir Rum basınında Osmanlı idaresine ve Türklere karşı sert yayınlar yer almaya başlamıştı. Savaşın Osmanlı Devleti aleyhine sonlanacağı kesinleştikten sonra Rumlar arasından önemli bir grup İzmir'de Rumlar'ın idarede söz sahibi olmaları gerektiği yönünde söylem ve faaliyetlere başlamışlardı¹. Mütareke imzalanınca yaşanması muhtemel problemlerle birlikte İzmir'de gayrimüslim unsurlar ve farklı gruplarla ilgili tartışmalar dış basında da sık sık gündeme gelmekteydi².

Bu ortamda, bölgedeki Müslüman/Türk ahali ile yerel yetkililer ise sürecin sonuçlarını görmek için endişeli bir bekleyiş içindeydiler. Celâl Bayar mütarekenin hemen öncesinde gittiği İzmir'deki siyasi havadan bahsederken Rumların ve Türklerin durumlarını şu şekilde tasvir eder:

“İzmir'e girince, Türk muhitini kara bir elem bulutunun kaplamış olduğunu gördüm. Vaziyeti muhakeme edebilenlerin ağzını bıçak açmıyordu. Kalabalık Rum kütlenin ise için için bayram yaptığına şüphe yoktu. Görünüşteki halleri, ileride kopacak fırtınayı bekleyen bir deniz gibi sakindi. Yalnız Türk ve Rum gazeteleri arasında hafif münakaşalar başlamıştı.”³

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
ramazan.gullu@istanbul.edu.tr

¹ Zeki Arıkan, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, s. 17.

² “Governor of Smyrna in the Cabinet”, **The Observer**, 13 October 1918, p. 7.; “Governor of Smyrna Reported in Cabinet”, **The Christian Science Monitor**, 15 October 1918, p. 1.

³ Celâl Bayar, **Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Gidiş**, Cilt: 1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 24.

Basında yaşanan kimi tartışmalar, zaman zaman küçük çaplı toplumsal gerginliklere de neden olmaktaydı. Rumlar tarafından başlatılan gerginlikler ve sert tavırlar, İzmir özelinde karşılaşılan en önemli problem olmakla birlikte, ülkenin birçok noktasında olduğu gibi İzmir’de de daha farklı problemler de bulunmaktaydı. Mütareke süreci, birçok bölge gibi, İzmir’in idarî durumunda da kargaşaya sebebiyet vermişti. İzmir, Aydın Vilâyeti’nin merkez sancağı durumunda idi. Bölgenin en önemli yerleşimi ve idarî merkez İzmir idi. Mütarekeden işgale kadar olan süreçte Aydın Valiliği görevinde beş defa değişim yaşanmıştı⁴. Mütareke imzalandığı sırada valilik görevinde meşhur İttihatçı Rahmi Bey bulunmaktaydı. Mütareke sonrası, Rahmi Bey görevden alınmış, öncelikle Vali Vekili olarak bölgedeki Kolordu Kumandanı (Sakallı) Nurettin Paşa atanmış, sonradan da eski Şam Valisi Tahsin (Uzer) Bey Aydın Valisi olmuştu. Tahsin Bey, 20 gün gibi kısa bir süre valilik yaptıktan sonra Tevfik Paşa hükümetinin iktidara gelmesi sonrası azledilmişti⁵. Tahsin Bey’in yerine Hürriyet ve İtilâf Fırkası yanlısı Ethem Bey atanmış ancak valilik için yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmayan Ethem Bey vazifesini sürdüremeyerek kısa süre içinde o da azledilmişti. 1919 yılı Ocak ayında da Nureddin Paşa, Aydın Vilâyeti’ne asil vali olarak atanmıştı. Nureddin Paşa, aynı sıralarda Urla’da çıkan bir Rum ayaklanmasını bastırıldığı gibi, bölgedeki Rum taşkınlıkları ve kilisenin faaliyetlerine karşı da sert tavırlarıyla bilinmekteydi⁶. Mart 1919’da Nureddin Paşa da azledilerek yerine (Kambur) İzzet Bey atanmıştı. Hem önceki valilerden Rahmi Bey’in hem de Nureddin Paşa’nın azledilmelerinde bölge Rumlarının faaliyetlerinin – özellikle İzmir Rum Metropoliti Hrisostomos’un – etkisi vardı. O yüzden Müslüman/Türk ahali arasında bu görevden almalar itiraz ve endişelere neden olmuştu. İşgal öncesi İzmir’de, Celâl Bayar’ın “Vahdeddin’in en oynak adamlarından birisi” olarak tanımladığı⁷ İzzet Bey’in valilik görevine getirilmesi Rumların İzmir’deki faaliyetlerine kolaylık sağlanması ve Hrisostomos gibi radikal din adamlarına imkân verilmesi şeklinde değerlendirilmişti⁸. İzmir basını da hükümetin İzmir’e gerekli önemi vermediği gibi mütareke sonrası yaşanan olayların ciddiyetinin de farkında olunmadığı görüşündeydi. İzmir’in mütarekeden sonra kendi haline bırakıldığı ve Rumlara imkân sağlandığı düşünülüyordu⁹.

⁴ Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, s. 40-41.

⁵ Mustafa Şahin – Cemile Şahin, “Osmanlı’nın Son Döneminde Partizanlık ve İç Çekişmeler Sebebiyle Azledilen Tahsin (Uzer) Bey’in – İşgal Öncesi – 20 Günlük İzmir Valiliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 22, İzmir, Bahar 2011, s. 33-45.

⁶ Nureddin Paşa’nın bölgedeki faaliyetleri için bkz. Necati Fahri Taş, **Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler**, Nehir Yayınları, İstanbul 1997, s. 67-89.

⁷ Celâl Bayar, **Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Giriş**, Cilt: 5, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 154.

⁸ Bülent Atalay, “İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, Haziran 2009, s. 34-35.

⁹ “Bu Vilâyete Yazıkdır ve Günahdır!”, **Anadolu**, nr. 2147, 3 Aralık 1918, s. 1.

Mütareke Sonrası Vilâyette İlk Karışıklıklar

İzmir'deki yerel yetkililer mütarekenin üzerinden henüz bir hafta kadar zaman geçtiği bir sırada hükümete verdikleri bilgilerde, İzmir Rumlarının İtilaf Devletleri ve Yunanistan lehine gösteriler yapma hazırlığında olduklarını ifade etmekteydiler. Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesi için mitingler dahi düzenleyerek İtilaf Devletleri'ni etkileme amacıyla oldukları da verilen bilgiler arasındaydı¹⁰.

Mütareke imzalandıktan sonra işgal sürecine kadar olan dönemde İzmir'de "Rumların ilk büyük gövde gösterisi ve taşkınlığı" ise İngiliz Monitor Kumandanı Dixon'ın 6 Kasım 1918 günü İzmir limanına gelişiyle olmuştu. İzmir Rum Metropolitliği tarafından organize edildiği düşünülen ve aralarında bazı papazların da bulunduğu kalabalık bir Rum kitlesi, Yunan bayrakları açarak İngiliz Kumandanı karşılama törenine katılmışlardı. Tören sonrası şehirde tezahürat devam etmiş, Aya Fotini Kilisesi'ndeki Türk bayrağı indirilerek yerine Yunan bayrağı çekilmişti. Türk kamuoyu, yaşananları "Türklerin hissiyat-ı milliyesini rencide edecek nümayişler" olarak değerlendirmiş ve Rumlara karşı yine büyük bir tepki oluşmuştu. İzmir Türk basını, Rumların nümayişi sırasında yaşananların hukuki olarak açık bir suç teşkil ettiğini ve bunun dünya kamuoyuna anlatılması gerektiğini yazıyordu¹¹. İngiliz basını ise Kumandan Dixon'un karşılanması sırasında organize edilen törene 50.000'den fazla Rum'un katıldığını yazmıştı. Ahalinin coşkusu ve şehirde oluşan ortamın, bölge Rumlarının Yunanistan ile birleşme arzularını açıkça ortaya koyduğu ifade edilmekteydi¹².

İlerleyen günlerde şehirde bazı yerlerden Türk bayraklarının indirilerek yerine Yunan bayraklarının çekildiği ve Türklere çeşitli saldırıların yapıldığı olaylar yaşanacak, bu hadiseler Türk basınında eleştirilere neden olmakla birlikte, idari olarak bu tür olayları engellemek mümkün olamayacaktı. Hem

¹⁰ Aydın Vali Vekili Nureddin Paşa'dan Dâhiliye Nezareti'ne 5 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1334 (1918) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 601/31.

¹¹ "İzmir'de Yunan Don Kışotları'nın İnkisar-ı Elimi", **Yeni Gün**, nr. 66, 9 Kasım 1918, s. 1.; **Türk İstiklâl Harbi I – Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 194.; Zeki Arıkan, **a.g.e.**, s. 17.; Victoria Solomonidis, "**Greece in Asia Minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin, 1919-1922**", King's College, University of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra, 1984, s. 24. İzmir Türk basınında özellikle *Anadolu* ve *Duygu* gazeteleri İngiliz Kumandan'ın karşılanması ve sonrasında yaşananlar aleyhine yayın yapmışlardı. "Türklere Bir Hitâbe", **Anadolu**, nr. 2122, 8 Kasım 1918, s. 1.; "(Duygu) Refikimizin Bir Teşebbüsü", **Anadolu**, nr. 2124, 10 Kasım 1918, s. 1.; "Nümayiş Münâsebetiyle Adliyede", **Anadolu**, nr. 2126, 12 Kasım 1918, s. 1.; "Nümayişin Mâhiyyet-i Kanuniyesi Hakkında", **Anadolu**, nr. 2127, 13 Kasım 1918, s. 1.

¹² "Greeks of Asia Minor – Reunion Demanded", **The Manchester Guardian**, 9 December 1918, p. 4.

yerel yetkililer hem de Türk basını, olayların bizzat İzmir Rum Ortodoks Metropolitliği tarafından organize edildiği görüşündeydi. Rumların taşkınlıkları İngiliz Kumandan Dixon tarafından dahi aşırı bulunmuştu. Olayların sorumlusu olarak bizzat metropolitliği görmese de halkı sakinleştirecek gücün kendileri olacağını düşünen Dixon, bir süre sonra metropolithaneyi ziyaret ederek Rumların nümayişlerini biraz hafifletmelerini istemişti¹³. Sadece İzmir merkezinde değil Aydın Vilayeti'ne bağlı diğer yerleşimlerde de bölgenin Yunan idaresine bırakıldığı iddiasıyla Hristiyan din adamlarının Osmanlı idaresi aleyhine faaliyetler yaptıklarına dair merkeze birçok şikâyet gitmekteydi. Resmî Yunan işgali başlayıncaya kadar bu tür şikâyetler sürekli tekrarlanmaya devam edecektir¹⁴.

Türk bayraklarının indirilerek yerlerine Yunan bayrakları çekilmesi hadiselerinin öncelikle Aya Fotini Kilisesi'nden başlatılmış olması da yerel temsilciler ve Türk kamuoyu açısından, hadiselerin arkasında metropolitliğin olduğunun delili olarak görülüyordu. Metropolitliğin kışkırtmalarıyla ilerleyen süreçte çeşitli Rum grupları tarafından, şehirde asayişin bozulmasına neden olan birçok farklı olay yaşanmakla birlikte, Rum gazetelerinde Türklerin silahlandıklarına dair propagandalar yapılmakta, böylece mütareke sonrası şehrin güvenliğinin bozulmuş olduğu şeklinde müttefiklere mesaj verilmekteydi. Türk basınında ise bu tür olayları kınayan yazılar yazılmakta, Rumların tavırlarının savaş sırasında yaşanan olumsuzluklarla alakalı olmadığı zira Türklerin de savaşta birçok zarara uğradığı vurgulanmaktaydı. Türk kamuoyu yaşananları - haklı olarak – şehrin işgalini sağlamak amacıyla yapılan propagandalar olarak değerlendirmekteydi. İzmir Rum basınıının da aynı propagandaya dâhil olduğu gerekçesiyle İzmir Türk basını kadar İstanbul basını da İzmir'deki Rum gazetelerine karşı sert yayınlar yapmaktaydı¹⁵. Hatta Rum gazetelerinin, İzmir'e Miralay Konstantin'in komutasında bir fırka asker çıkarılarak iç bölgelere gönderildiğini yazdıkları, doğru olmayan bu haberle Türklerin sindirilmek istendiği ifade edilmekteydi. Türk kamuoyu bu yalan haberin kasten yayılarak Rumların bölgedeki etkinliklerini artırma çabasında oldukları görüşündeydi¹⁶. Ayrıca, İzmir Rum Metropolitliği'nin faaliyetleri açıkça yasalar karşısında suç teşkil etmesine rağmen, mütareke döneminin

¹³ “İzmir Rumları”, **Hâdisât**, nr. 28, 16 Kasım 1918, s. 1.; Victoria Solomonidis, “Greece in Asia Minor ...”, s. 24.

¹⁴ Mütarekeden sonra İzmir Metropolitliği ve din adamlarının tahrikiyle Rumların Müslüman ahali ve Osmanlı Devleti aleyhine tavır ve faaliyetlerine dair yerel yetkililer, ahali ve bazı sivil temsilcilerin şikâyet telgraflarına örnekler; **BOA. BEO.** 4553/341472.

¹⁵ “İzmir'de Rum Gazetelerinin Tahrikatı”, **Yeni Gün**, nr. 63, 6 Kasım 1918, s. 2.; Yunus Nadi, “Rumlar ve Türkler”, **Yeni Gün**, nr. 64, 7 Kasım 1918, s. 1. İzmir Türk basınıının yayın politikası ve süreçle ilgili tavrı hakkında detaylı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, **a.g.e.**, s. 17-26.

¹⁶ “İzmir'de Yunan Askeri”, **Hâdisât**, nr. 27, 15 Kasım 1918, s. 2.

şartları itibariyle bu suçlara karşı hiçbir yasal işlem yapılamamaktaydı¹⁷. Hükümet, Rumlar tarafından yapılanlar hakkında resmî bir müdahalede bulunulup bulunulmayacağı konusunda dahi net bir tavır ve bilgiye sahip değildi. Meclis-i Mebusan'daki mebuslardan bazıları hükümetten durumla ilgili bilgi istemişler¹⁸ ancak ilk günlerde bir cevap alamamışlardı. İzmir Rumlarının Müslüman ahaliyi rencide eden faaliyetlerine karşı önlem alınması için devam eden soru ve şikâyetlere karşılık hükümet, önce İstanbul Rum Patrikhanesi'ne uyarıda bulunulmasını istemiş ancak sonradan patrikhaneye yapılacak bir uyarıdan sonuç alınamayacağı ifade edilerek vazgeçilmişti. Bunun yerine, Hariciye Nezareti'ne bilgi verilerek, İstanbul'da bulunan İngiliz Amiral Calthorpe ile yapılacak görüşmede konuyla ilgili olarak Amiral'e bilgi verilmesi istenmişti¹⁹. Calthorpe ile birlikte diğer İtilaf Devletleri mümessillerine ve sorumlu amiraller ile birlikte İzmir'de görevli İtilaf Devletleri mümessillerine gerekli bilgilerin verildiği, İzmir'de gereken yerlere uyarılarda bulunulmasının sağlanacağı, sonradan Dâhiliye Nezareti'nce Aydın Vilayeti'ne bildirilmişti²⁰.

Ancak yaşananlarda herhangi bir değişiklik meydana gelmeyecektir. Rumların İzmir'deki faaliyetlerini İngiliz Amiral'e engelletmeye çalışmak zaten hükümetin aczinin ve çaresizliğinin açık ifadesiydi. Buna karşılık İzmir Rum basınının Türklerin Rumlara saldırılarına yönelik iddiaları, Rum gazeteleri ve diğer Rum kaynakları esas alınarak Batı kamuoyu ağırlıklı olmak üzere dünya kamuoyunda da yer bulmakta ve bölge Rumlarının tehdit altında oldukları ifade edilmekteydi. İşgal öncesi müttefiklere yönelik kamuoyu oluşturma çabalarının açık göstergeleri olan haberlerde, Türklerin Rumları açıkça "katletmekle" tehdit ettikleri ifade edilmekteydi. Rumları tehdit ederek örgütlenen grupların arkasında ise İttihatçılar vardı. İttihatçılar tarafından

¹⁷ İzmir Rum Ortodoks Metropolitliği'nin mütareke sonrası faaliyetlerinin açıkça suç teşkil etmesine rağmen hiç birşey yapılamaması hakkında, İzmir Türk gazetelerinde yayımlanan bir hukukçunun konu hakkındaki görüşü şu şekildeydi: "... Metropolithane, resmen tanınmış bir dairedir. Ruhanî olsun cismanî olsun daire-i mezkur memurlarının kavanin-i devlete muhalif olarak hükümet-i metbuaları aleyhine nümâyîş tertip etmeleri, aynı daire-i resmîyeye ecnebi sancağı keşide eylemeleri ve bu sancağa karşı haziruna sadakat yemini verdirmeleri, Devlet-i Aliyye'nin sancağını parçalamaları ceza kanununun ikinci faslında tafsilâtı muharrer Devlet-i Aliyye'nin emniyet-i dahiliyesini ihlâl eden ceraimdendir.", 13 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1334 (1918) tarihli *Duygu ve Anadolu* gazetelerinden aktaran Zeki Arıkan, **a.g.e.**, s. 20.

¹⁸ Saruhan mebusları İbrahim ve Mehmed Sabri beylerin Meclis-i Mebusan'a sundukları takrir sureti; **BOA. DH.İ.UM.EK.** nr. 112/16 lef 1.

¹⁹ 24 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1334 (1918) tarihli Meclis-i Vükela Mazbatası; **BOA. MV.**nr. 213/27. Sadaret'ten Hariciye ve Dâhiliye Nezaretleri'ne 26 Teşrîn-i Sâni (Kasım) 1334 (1918) tarihli tezkire; **BOA. BEO.**nr. 4543/340710 lef 1.

²⁰ Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 12 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1334 (1918) tarihli tezkire; **BOA. BEO.**nr. 4546/340884 lef 1. Dâhiliye Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne 19 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1334 (1918) tarihli telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 94/177.

silahlandırılmakta olan Türklere karşı müttefik filolarının müdahalede buldukları da bu haberler arasındaydı. Yunanistan da bu tür haberleri İzmir'e yönelik taleplerinin haklılığının göstergesi olarak müttefiklere ve Batı kamuoyuna iletmekteydi. Hem İzmir Rum basını hem de Yunanistan tarafından 1919 yılı Mayıs ayında Yunan ordusu İzmir'e çıkana kadar bu tür haberler yayılmaya devam edilecekti²¹.

İzmir Metropolit Hrisostomos ve Faaliyetleri

Mütareke döneminde İzmir Rum Ortodoks Metropolitiği görevinde, Rumlarla ilgili birçok gelişmede adından sıklıkla bahsedilen, daha önce bahsettiğimiz olaylarda da adı geçen Hrisostomos Kalafatis bulunmaktaydı. Hrisostomos, mütareke ve Millî Mücadele dönemleri boyunca, Yunan ordusu lehine faaliyetleri ve Kuva-yı Milliye karşıtlığı ile adı çok sık duyulan ve konuşulan din adamlarının biriydi. Patrikhane tarafından II. Abdülhamit döneminin sonlarından itibaren birçok yerde görevlendirilmiş olan Hrisostomos, o dönemlerde de Osmanlı idaresi ile sık sık problem yaşayan ve devlet yetkililerinin “güvenilmez” olarak kabul ettikleri bir ruhaniydi. Yunanistan lehine çalışmaları sebebiyle Drama’da görev yaptığı sırada orada yaşayan Bulgarların da şikâyetçi olduğu metropolit hakkında Rum komite ve çetelerine yardım ve yataklık yaptığı, silah temin ettiği gibi birçok suçlamada bulunmuş hatta bazı dönemlerde Hrisostomos’un görev bölgesi dışında dolaşması dahi yasaklanmıştı. 1910 yılında da Osmanlı Hükümeti’nin önce uygun görmemesine rağmen patriğin kefaleti üzerine verdiği onayla İzmir Metropolit olmuştu. Birinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde İzmir vilayet idaresi ile çeşitli problemler yaşamaya devam eden Hrisostomos, savaşın başlamasıyla birlikte yerel idare tarafından önemli bir tehdit olarak değerlendirilmişti. Bu yüzden Aydın Valisi Rahmi Bey, Hrisostomos’u Polis Müdüriyeti aracılığıyla İzmir’den uzaklaştırarak İstanbul’a göndermişti. Savaşın sonuna kadar İstanbul’da kalan Hrisostomos, Mondros Mütarekesi imzalandıktan birkaç ay sonra tekrar İzmir’e dönecekti²². Ayrıca Hrisostomos

²¹ “Young Turk Activities – Position in Smyrna District”, **The Irish Times**, 11 December 1918, p. 5.; “Smyrna Reports Turkish Massacres”, **The Christian Science Monitor**, 12 December 1918, p. 5.; “Allies Shell Turk Bands: Athens Hears Situation at Smyrna is Extremely Critical”, **The New York Times**, 18 December 1918, p. 3.; “Pan-Hellenism in Asia Minor”, **The Christian Science Monitor**, 21 December 1918, p. 2.; “The Turks Giving Trouble: Fortified Near Smyrna”, **South China Morning Post**, 23 December 1918, p. 7.; “Turks Massacres Greeks: Great Unrest Reported Over Disposition of Smyrna Region”, **The New York Times**, 21 March 1919, p. 3.

²² Ulvi Keser, “Millî Mücadele Döneminde Ayrılıkçı Faaliyetlerde Kilisenin Rolü ve Hrisostomos-Hrisanthos Girişimlerine Kesitsel Bir Bakış”, **Turkish Studies**, Volume: 5/3, Summer 2010, s. 1641-1643.; Bülent Atalay, “İşgal Döneminde İzmir Metropolit Hrisostomos”, s. 33-34.

İzmir'e dönmeden önce, savaş sırasında Aydın Valisi olan Rahmi Bey İttihatçı olduğu için görevinden alınarak İstanbul'a çağırılmıştı. Kamuoyunda, Rahmi Bey'in görevden alınmasında Hrisostomos'un şikâyetlerinin de etkili olduğu düşünülmektedir. Sonraki bazı valilerle de çeşitli problemler yaşayacak olan Hrisostomos, İzmir'deki Hürriyet ve İtilaf Fırkası temsilcilerinin de desteğiyle Nureddin Paşa'nın İzmir Valiliği'nden alınmasında da şikâyetleriyle etkili olmuştur²³.

Hrisostomos, mütarekenin hemen ardından İzmir'e dönmemişti. Aydın Valisi Tahsin Bey, Kasım ayı ortalarında Dâhiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafında, Hrisostomos'un İzmir'e dönmek üzere İstanbul'dan ayrılacağını haber aldıklarını ifade etmekteydi. Metropolitin İzmir'e gelişi sırasında Rumların onukiskopos olarak patrikhanedeki gelişmelerin içerisinde yer almaktaydı. Venizelos, kendi istediği bir kişinin patrik seçilmesini sağlayana kadar patrik seçimlerini yaptırmayacaktı. Bu durum Osmanlı kanunlarına aykırı olmasına rağmen birçok olay gibi bu konuda da Osmanlı kanunları dikkate alınmamaktaydı²⁴. Ayrıca patrikhane başta İzmir'in işgali olmak üzere Yunanistan'ın müttefiklerden istediklerini alabilmeleri için İngiliz Anglikan Kilisesi ile de yakın ilişkide bulunmaktaydı. Siyasi olarak İngiltere yanlısı olan Venizelos'un politikalarına uygun olarak patrikhane de Anglikan Kilisesi ile birlikte hareket etmek ve kilise üzerinden Yunanistan'a gerekli siyasi desteği sağlamaya destek olmak arzusundaydı. Mütareke dönemi boyunca sık sık Anglikanlarla Ortodoksların birleşmesi fikri de gündeme getirilmişti²⁵. Hatta Patrik Vekili Dorotheos Mammelis, barış görüşmelerine dâhil olmak için Paris ve Londra'ya giderken basına verdiği bazı beyanlarda özellikle Anglikan ve Ortodoks kiliselerinin ittifakları hatta birleşmeleri tartışmalarını gündeme getirmiş ve bunun muhtemel olduğunu ifade etmişti. Patrik Kaymakamı'nın tavrı, İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemesi için kilisenin de desteğini sürdürmesi çabasından başka bir şey değildi²⁶.

Aynı politikalar Hrisostomos tarafından da desteklenmekte ve sürdürülmekteydi. İzmir'de patrikhane politikaları aynen uygulanacaktı. Yine

²³ Celal Bayar, **a.g.e.**, Cilt: 5, s. 151-154.

²⁴ Patrik seçimleri ancak 1921 yılı sonlarında yapılacak, Venizelos'un arkadaşı ve kendisi ile benzer siyasi görüşlere sahip olan, aynı zamanda İngiltere yanlılığı ile bilinen Meletios Metaksakis patrik olarak seçilecekti. Meletios Metaksakis'in patrik seçim süreci hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, **Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 88-105.

²⁵ 1922 yılı Temmuz ayında Patrik Meletios Metaksakis, kendisi ve Patrikhane Sen Sinodu adına Anglikan Kilisesi öğretilerinin doğruluğunu kabul eden bir deklarasyon yayımlamıştı. Yunan ordusunun geri çekildiği sırada İngiltere'nin desteğinin devamını sağlamak hedefiyle yayımlanan deklarasyon, Ortodoks Kilisesi içerisinde sonraki yıllarda da çeşitli tartışmalara sebebiyet vermişti. Ramazan Erhan Güllü, "Yunanistan'ın Anadolu İşgali ve Sonrasında Anglikan Kilisesi ile İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Arasındaki İlişkiler (1919-1923)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, V/1 (2016), İstanbul 2017, s. 85-107.

²⁶ "Patrik Efendi'nin Beyânâtı", **Hâdisât**, nr. 79, 14 Mart 1919, s. 1.

patrikhanenin daha önce tesis ettiği ve savaş sırasında yerlerinden ayrılan ve tekrar dönmek isteyen Rumlara destekte bulunmayı hedefleyen “Sığınmacılara Yardım Komitesi” de İzmir’de görevliydi²⁷. Bu komitenin işleyişinden de Hrisostomos sorumluydu. Bütün bunların etkisiyle Hrisostomos’un İzmir’e gelişi hükümet tarafından da oldukça önemli ve takip edilmesi gereken bir durum olarak görülmekteydi. Hrisostomos, İzmir’e gelmek için İstanbul’dan ayrıldıktan sonra hükümet, Aydın Valisi Tahsin Bey’in daha önce çektiği telgrafında ilettiliklerini hatırlatarak, İzmir’de Rumlar Hrisostomos’u karşılarken büyük bir nümayiş yapmak isterlerse, önceden yerel yetkililerin önlem alarak, böyle bir duruma fırsat vermemelerini istemekteydi²⁸.

Buna rağmen Hrisostomos’un gelişi sırasında Rumların gösterilerine engel olunamamıştı. Hrisostomos 2 Ocak 1919 günü İzmir’e ulaşmıştı. İzmir’e girişi sırasında aslında hükümetin endişe ettiği kadar geniş çaplı bir gösteri veya olumsuz bir hadise yaşanmamıştı²⁹. Bununla beraber kalabalık bir Rum kitlesi metropoliti karşılamak için toplanmıştı. Hrisostomos’un dört yıllık bir aradan sonra şehre dönüşü İzmir Rumları için son derece önemli bir hadise olduğu gibi, aynı zamanda 1919 yılının da ilk önemli gelişmesiydi. Basmane İstasyonu’nda kalabalık Rum topluluğu tarafından karşılanan Hrisostomos, büyük bir gösteri ile Aya Fotini Kilisesi’ne kadar getirilmişti. Hrisostomos’un İzmir’e dönüşü, Yunan Hükümeti’nin İzmir’deki propaganda faaliyetleri açısından oldukça önemli bir gelişmeydi³⁰. Hrisostomos’un başında bulunduğu İzmir Metropolitliği ile birlikte bölgede aslında Efes ve Çeşme’de bulunan diğer iki metropolitlik ile birlikte toplamda üç metropolitlik merkezi vardı³¹. Ancak siyasi faaliyetleri ve İzmir merkezinde yer alması açısından İzmir Metropolitliği diğerlerine nazaran daha ön plandaydı. Siyasi faaliyetleri de metropolitliği ön plana çıkaran gelişmelerdendi. Hatta işgal öncesi, İzmir ve civarının işgaline hazırlık çalışmaları yapan metropolitlik, Bursa ve civarının da Yunan işgaline bırakılacağını ifade ederek, kendi bölgesinde gerekli çalışmaları yapması için Bursa Metropolitliği’ni de yönlendirmekteydi³². Dolayısıyla İzmir Metropolitliği’nin siyasi faaliyetlerinin, diğer metropolitliklerin önünde hareket etmesini sağladığı söylenebilir. Ancak Rum ahalinin tamamı bu siyasi faaliyetlere dâhil olmadığı gibi bölgedeki tüm metropolitlikler ve din adamları

²⁷ Victoria Solomonidis, “Greece in Asia Minor ...”, s. 26.

²⁸ Dâhiliye Nezareti’nden Aydın Vilayeti’ne 19 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1334 (1918) tarihli telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 94/246.

²⁹ Aydın Valisi Ethem Bey’den Dâhiliye Nezareti’ne 2 Kanun-ı Sâni (Ocak) 1335 (1919) tarihli şifre; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 609/25.

³⁰ Engin Berber, **a.g.e.**, s. 86.

³¹ Engin Berber, **a.g.e.**, s. 87.

³² Dâhiliye Nezareti’nden Aydın Vilayeti’ne 4 Şubat 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 96/59.

da Yunanistan'ın ve genel olarak patrikhanenin politikalarını desteklemiyorlardı. Örneğin İzmir Rum Metropolitliği'nin çalışmalarına karşılık Aydın Sancağı'nda bulunan Aydın Rum Metropolitliği vazifesini yürüten Smaragos³³, Osmanlı kimliğine vurgu yaparak işgale ve Yunanistan'ın faaliyetlerine karşı çıkmaktaydı. Fakat bu tür din adamı ve sivil ahalinin sayısı oldukça azdı ve toplum üzerinde çok etkili olamıyorlardı. İzmir Rum Metropolitliği öncülüğünde diğer birçok metropolitlik ve kilise merkezi ile birlikte Rum cemiyetlerinin çoğunluğu da işgal yanlısı politikaları destekliyorlardı³⁴.

Hrisostomos, her hâlükârda bu sürecin en önde gelen aktörlerinden biriydi. İzmir Rum Metropolitliği'nin diğer metropolitlik merkezlerinin önünde bir konuma sahip olmasında en büyük pay kendisine aitti. İzmir'e geldikten sonra, önceki yıllardaki tavrını daha da sertleştirerek sürdürmüştü. Kiliselerdeki vaazlarında sert siyasi söylemler kullanıyor, yönettiği ayin ve verdiği vaazları İzmir'de bulunan Yunan askerî temsilcileri de takip ediyordu³⁵. Yunanistan ve Yunanistan'a bağlı temsilcilikler açısından Hrisostomos, Yunanistan'ın bölgedeki hedefleri ve işgal hazırlıkları için çok önemli bir figürdü. Yunanistan'ın başarısı ve bölge Rumlarının hedeflerine ulaşabilmeleri için Hrisostomos'un sadece yanında bulunulması gereken değil, tavsiyelerine de uyulması gerekmektedir. Müttefiklere, Yunanistan'ın İzmir bölgesindeki taleplerinin haklılığını anlatmak için böyle bir dinî liderin çalışmaları oldukça önemli görülmekteydi. Hrisostomos da kendisinden beklenenleri yerine getirmek için çalışmaktaydı. İşgalden kısa süre önce, (İstanbul'da bulunduğu sırada kaleme aldığı) “Les persécutions des Chrétians” (Hristiyanlara Zulüm) başlıklı bir eser de yayımlayarak, eseri yerli Rumlara ve müttelik temsilcilerine dağıtmıştı. Diğer propagandaları gibi bu eserle de Türklerin Rumlara zulümlerinden bahsediyor, İzmir'i Yunanların işgal etmelerinin gerekliliğini ve haklılığını vurgulamaya çalışıyordu³⁶.

³³ Aydın Rum Metropolitliği, bu metropolitlikte görev yapan din adamları ve Metropolit Smaragos'un görev süresi hakkında bkz. Demetrius Kiminas, **The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs**, Vol.: I, The Borgo Press, USA, 2009, s. 86-87.

³⁴ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, “İkinci Meşrutiyet'ten Milli Mücadele'ye Anadolu'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2017, s. 132-133.

³⁵ Nureddin Paşa, valilikte görevli olduğu müddetçe birçok husus gibi Hrisostomos'un kiliselerdeki vaazlarında kullandığı siyasi üslup hakkında da şikâyetçi olmuştu. Aydın Valisi Nureddin Paşa'dan Dâhiliye Nezâreti'ne 12 Şubat 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 615/28. **BOA. DH.EUM. 3. Şb.** nr. 27/47 lef 2.

³⁶ Dâhiliye Nezâreti'nden Aydın Vilâyeti'ne 26 Nisan 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 98/306. Hariciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 4 Mayıs 1335 (1919) tarihli tezkire; **BOA. DH.EUM.AYŞ.** nr. 9/20 lef 2.

Türk yetkililer açısından Hrisostomos'un "en başta gelen görevi yerli Rumları, Türkler aleyhine teşkilâtlandırmaktı." Aya Fotini Kilisesi'nde ele geçirilen bir belgede Hrisostomos'un Atina ile yaptığı bir yazışmada İzmir'deki hedeflerinin şu maddeler halinde belirlendiği ifade edilmektedir:

- "İzmir ve Ege Bölgesi'nde nüfus yoğunluğunun Rumlarda olduğunu gösteren bir belgenin hazırlanması
- İzmir'de ve özellikle Birinci Kordon'daki emlak ve arazinin Rumlar tarafından satın alınması hususunun sağlanması için Anadolu Bankası'ndan istenilen paranın alınması
- İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali için Anadolu'nun bütün şehir ve köylerindeki Rumlar tarafından imzalı belgeler hazırlanıp acele Başpapaz Chrysostomos (Hrisostomos) eliyle İstanbul Patrikhanesi'ne gönderilmesi
- Yunan işgal ordusuna katılacak gönüllü Rum çetelerinin hazır duruma getirilmesi
- Rumca gazetelerde, asayişin bozulduğunu ve Türklerin Rumlara zulüm yaptıklarına dair haberler belirtilerek, mahalli çapulculuk hareketlerinin arttığının yazılması."³⁷

Celâl Bayar da Hrisostomos'un işgal öncesi faaliyetlerinden bahsederken, kendisine bağlı diğer papazları da tamamen siyasi propagandalar için yönlendirdiğinden ve Türkler aleyhine kışkırttığından bahseder. Hatta şehrin işgal edildiği gün bazı papazların Rumları, Türklerle saldırmaları için açıktan tahrik ettiklerini anlatır³⁸. Bazı metropolit ve papazların Rumları,

³⁷ Türk İstiklâl Harbi I ..., s. 201.

³⁸ Celâl Bayar, İzmir'in işgal edildiği gün, Hrisostomos olduğu söylenen ama kendisinin kim olduğunu tam olarak görüp emin olamadığı bir papazın Türklerin katledilmesi için ahaliyi teşvik edişini şöyle anlatır:

"Bütün bu kanlı vak'alara sahne olan rıhtım boyunda – İzmirliğin deyimiyile Kordon'da – başında mor renkli papaz külâhı, sırtında haki elbisesiyle bir süvari peyda oldu. Kordonun bir başından öbür başına atını süratle sevk ediyor, her gidip gelişinde, yolu üzerindeki insanları, Türkler aleyhine 'ölüme' teşvik ediyordu. Bu adamın yüksek sesle bağırıp çağırması, halkın adâvet duygularını körüklüyor, tecavüz ve taaddinin artmasına sebep oluyordu. Bana bu günahı irtikâp edenin, İzmir Rum Metropolit Hrisostomos olduğunu söyleyenler oldu. Bu, din ve Allah adamı olması lâzım gelen ruhaninin siyasi işlerde ne kadar pervasız ve atılgan olduğunu bilmeme rağmen, söylenenleri bana tam kanaat verecek derecede bulmadığım için, vak'ayı kaydetmekle ve kahramanını da "süvari adam" diye isimlendirmekle yetindim. Fakat şurasını ilave etmeye mecburum: 15 Mayıs sabahı, İzmir Metropolit Hrisostomos'un bütün Rum papazlarıyla birlikte, Yunan ordusunu rıhtım üzerinde 'takdis' ederek Hristiyan ahâlinin taassubunu tahrik ettikleri ve yine Metropolit cenaplarının işgalden bir gün önce, 14 Mayıs'ta, ihtilalci bir demeç verdiği ne kadar hakikat ise, at üzerinde böyle bir adamın da papaz kıyafetiyle tahrikatta bulunduğu o kadar doğru bir vak'adır. Şu halde:

Müslüman ahaliye karşı tahrik ederek Müslümanlara yönelik saldırıları organize ettiklerine yönelik şikâyetler sadece İzmir’le sınırlı kalmayarak, birçok bölgede hem de işgal öncesinde hem de işgaller süresince devam eden sıradan problemler haline gelecektir³⁹. Ayrıca işgal süreci boyunca İzmir Metropolit Hrisostomos’un dönemin Aydın Valisi İzzet Bey ile yakın ilişkide olduğu da ifade edilmektedir⁴⁰. İzzet Bey, Yunan işgalinin ilerleyen aylarında Hrisostomos hakkında Dâhiliye Nezareti’ne çektiği bir telgrafta, İstanbul basınında Hrisostomos’un patrikhaneye İzmir’deki memuriyeti hakkında verdiği bilgilere dair çıkan haberlerin asılsız olduğunu belirtmişti. Kendisiyle görüşüğünü ve metropolitin çıkan haberlerin doğru olmadığını⁴¹ belirttiğini söyleyen İzzet Bey’in metropolit ile ilişkisi dikkate alınırca, Hrisostomos’la yakınlığı dolayısıyla böyle bir açıklama yaptığı hatta telgrafı bizzat metropolitin talebi üzerine çekmiş olabileceği de düşünülebilir. İzzet Bey’in işgal öncesinden itibaren, millî güçlerin olası bir işgale direnmesine muhalefet ettiği gibi sonrasında da çatışmayı önleyerek toplumu birarada yaşatmak adına Yunan yetkililerle temas haline olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır⁴².

Yunan Kızılhaçı’nın Faaliyetleri

Yunan Kızılhaçı Osmanlı topraklarında mütareke dönemi öncesinde de faaliyetlerde bulunmaktaydı. Meşrutiyet döneminde görülen Kızılhaç çalışmaları, kısmen Birinci Dünya Savaşı sürecinde de görülmüştü. Mütareke döneminde ise bu durum yoğunluk kazanacaktı. Yunan Kızılhaçı’na benzer olarak başka ülkelerin Kızılhaç heyetleri de yine Osmanlı coğrafyasında faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Aslında bu durum, uluslararası antlaşmalarla belirlenen yardım komitesi şartlarına uygun değildi. Antlaşmalarda belirlendiği şekliyle, her ülkede – olağanüstü gereklilikler hâricinde – sadece

Bu mor renkli papaz külahını taşıyan adam kimdir?

Bu suale benim tarafımdan verilecek cevap: Kim ise, Allah günahlarını affetsin, demekten ibarettir.”

Celâl Bayar, **Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Giriş**, Cilt: 6, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 56.

³⁹ Örneğin işgalin hemen ertesinde, Uzunköprü Metropolitinin Rum kiliselerinde verdiği vaazlarla Rumları Müslümanlara karşı tahrik ettiğine dair Edirne Vilâyeti’nden yapılan şikâyet dönemin genel havasını yansıtmaktadır. Edirne Vilâyeti’nden Dâhiliye Nezareti’ne 20 Mayıs 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.KMS.** nr. 52-1/73 lef 2.

⁴⁰ Bülent Atalay, **a.g.m.**, s. 34-35.; Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 390-391.

⁴¹ Aydın Valisi İzzet Bey’den Dâhiliye Nezareti’ne 5 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.KMS.** nr. 57-1/4.

⁴² Özellikle Kâmil Erdeha, eserinde İzzet Bey’i bu konuyla çok net ifadelerle suçlar ve eleştirir. Erdeha’ya göre işgale karşı tedbir alınamamasının başlıca sorumlusu İzzet Bey olduğu gibi, sonraki süreçte de her zaman Yunanlar ve yerli Rum basını ve örgütleriyle yakın ilişkilerde olmuştur. Kâmil Erdeha, **a.g.e.**, s. 388-399.

o ülke tarafından resmen kurulmuş olan yardım komiteleri görev yapabilirlerdi. Ancak Yunan Kızılhaçı mütareke dönemi boyunca, Osmanlı Rumlarına yardım gerekçesiyle Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde faaliyette bulunmuş, dönemin şartları gereği Osmanlı Devleti de bu faaliyetleri engelleyememişti. Kızılhaç çalışmaları doğal olarak sadece ahaliye yardım çalışması olarak kalmayarak birçok probleme de sebebiyet verecek ve devlet tüm bunlarla da uğraşmak mecburiyetinde kalacaktı⁴³.

1919 yılı başlarından itibaren gazetelerde, Yunan Kızılhaçı'nın İzmir'e gelerek, İzmir ve civarında şubeler açacağı yazılmaya başlanmıştı. Bu şubelere bağlı olarak da bölgede Kızılhaç'a ait hastane ve dispanserler kurulacaktı. 20 Ocak 1919 günü Yunan Kızılhaçı'na ait bir hastane gemisi İzmir'e gelmiş ve Kızılhaç ilk faaliyetlerine başlamıştı. Öncelikle İzmir'de üç dispanser açılmış, birçok ilaç ve farklı ihtiyaç malzemesi getirilmişti. İzmir merkezinde bulunan Rum hastanelerinden birisi de Kızılhaç hastanesine dönüştürülmüştü. Ardından gelen farklı bir heyetle de İzmir civarında kurulacak şubeler için çalışmalar başlatılmıştı. Kızılhaç hastanesinde hasta bakımına da başlanmıştı. Hasta bakımı ücretsiz ve her milletten insana yapılmaktaydı. Ayrıca hasta bakımı ve iane toplanmasına destek gerekçesiyle Yunanistan'dan "sıhhiye otomobilleri" getirilmişti⁴⁴. İzmir'deki yerel yetkililer ve Türk kamuoyu Kızılhaç heyetinin bölgeye siyasi propaganda kastıyla geldiği konusunda kuşkuya sahip değildi. Bölgede herhangi bir büyük çaplı çatışma, salgın hastalık veya benzer bir olay olmadığı halde Kızılhaç'ın yardım amacıyla İzmir'e geldiğini belirtmesi gerçekçi bulunmuyordu⁴⁵. Hatta Celâl Bayar'ın, Yunan Kızılhaçı'nı İzmir'e getiren gemiyle gelen iki Giritli Türk gencinden aldığını belirttiği bilgilere göre, Kızılhaç mensuplarını getiren gemide daha önce Türkiye'den kaçmış olan Rum komiteciler, Kızılhaç memuru görüntüsü altında Yunan subayları da gelmişti. İlaç sandıkları ve sıhhi eşyalar arasında da silahlar ve komitecilere ait elbiseler bulunmaktaydı. Ayrıca bu şekilde İzmir'e gelen subayların, silahlı olarak güçlü bulunmaya devam etmekle birlikte çatışmadan uzak durulmasını ve Türklerle iyi geçinerek zaten Yunanistan'a dâhil edilecek olan İzmir ve civarında Türklerin

⁴³ Benzer sorunlara rağmen Osmanlı sınırlarına gelmeyi başaran Yunan Kızılhaçı'nın çalışmalarına başka bir örnek olarak Trabzon'daki faaliyetleri hakkında bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Mütareke Döneminde Yunan Kızılhaçı'nın Trabzon'daki Faaliyetleri", **100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu (25-26 Ekim 2018, Trabzon) Bildirileri**, Cilt: II, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 779-790.

⁴⁴ İzmir Sıhhiye Müdüriyeti'nden Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne 9 Şubat 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 613/57.

⁴⁵ Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan Kızılhaçı'nın Faaliyetleri (1919-1920)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, İzmir 1992, s. 218-219.; Süleyman Tekir, "Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XIX, Özel Sayı: İzmir'in İşgali, İzmir 2019, s. 43-48.

direnış göstermesine neden olacak olaylara girişilmemesini tavsiye ettikleri de Bayar'ın naklettiği bilgiler arasında yer almaktadır⁴⁶. Bu politika kısa süre içinde daha belirgin şekilde uygulanmaya başlanarak, Rumlarla Türkler arasında bir itilaf tesis edilmesi için uğraşılacak, böylece barış konferansında İzmir'in Yunanistan tarafından işgalinin onaylanması ve işgal sonrası da Türklerin direnişiyle karşılaşılmaması sağlanmaya çalışılacaktır.

Yunan Kızılhaçı işgal öncesinde bu kadar yoğun faaliyetlerle İzmir'de bulunurken Kızılzay bölgeye ancak işgalden sonra, Ağustos 1919'dan sonra gelebilmiřti⁴⁷. Dolayısıyla, faaliyetlerine gerek kalmaması için bir karşı çalışma olmadığı ve geniş çaplı talepler olmasa da bölge halkının çeşitli ihtiyaçları bulunduğu için Kızılhaç'ın sağlık çalışmaları çerçevesinde bölgedeki yerel ahali ile temas kurma imkânı çok da zor olmamaktaydı. Sıhhiye Müdüriyeti, Kızılhaç'ın İzmir'e gelmesinin hemen ardından şehirde Hilâl-i Ahmer'in de (Kızılzay) karşı faaliyetlerde bulunması için çalışmalar yapılması talebinde bulunmaya başlamıştı. Genç doktor kadrosu ve yeterli ödenekle Kızılzay'ın yapacağı çalışmalar, Kızılhaç'ın bölgedeki Yunan propagandasına karşı bir önlem olabilirdi. En azından seyyar faaliyetlerde bulunan Kızılzay ekipleri Türk idaresi için önemli bir destek olacaktı⁴⁸. Ancak Ağustos ayı sonrasına kadar merkezden İzmir'e böyle bir destek gönderilmesi mümkün olamamıştı.

Kızılzay için taleplerde bulunulmasına rağmen herhangi bir çalışma yapılamaması karşısında Kızılhaç'ın İzmir ve civarındaki faaliyetleri artarak devam ediyordu. Vali Nureddin Paşa, Kızılhaç ve Rum İzci Teşkilatı ile benzer Rum cemiyetlerinin faaliyetlerini Yunan askerlerinin organize ettiğini belirterek İzmir ve civarındaki jandarma sayısının artırılması talebinde bulunmaktaydı. Paşa'ya göre Kızılhaç'ın faaliyetleri aslında tamamıyla askerî faaliyetti⁴⁹. İzmir Sıhhiye Müdüriyeti de Nureddin Paşa ile aynı görüşteydi. Müdüriyet tarafından, Kızılhaç mensubu doktorların sayısının yirmiye bulduğu, bu doktorların da çoğunun aslında Yunan subayı olduğu ifade edilmekteydi. Bu yüzden Kızılzay'ın bölgeye gelmesi, giderek daha fazla öneme sahip olmaktadır⁵⁰.

Aydın Valisi Nureddin Paşa daha sonraki çeşitli telgraflarıyla da, Kızılhaç ile birlikte diğer Rum cemiyetleri ve Rum ahalinin çoğunluğunun

⁴⁶ Celâl Bayar, **a.g.e.**, Cilt: 5, s. 134-136.

⁴⁷ Mesut Çapa, **Kızılzay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Türkiye Kızılzay Derneği Yayını, Ankara, 2010, s. 141.

⁴⁸ İzmir Sıhhiye Müdüriyeti'nden Sıhhiye Nezareti'ne 10 şubat 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.şFR.** nr. 614/84.

⁴⁹ Aydın Valisi Nureddin Paşa'dan Dâhiliye Nezareti'ne 13 şubat 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.şFR.** nr. 615/34.

⁵⁰ İzmir Sıhhiye Müdüriyeti'nden Sıhhiye Müdüriyet-i Umümiyyesi'ne 15 şubat 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.şFR.** nr. 615/45.

yaptıkları faaliyetlerle işgal için altyapı oluşturmaya devam ettikleri hususunda hükümeti sık sık uyarmaya devam etmişti. Kızılhaç'ın hiçbir önlem ve kontrole tabi olmadan dolaşmasını ve yaptığı çalışmaları açıkça işgalin bir ön aşaması olarak değerlendiriyor ve Kızılhaç'ın faaliyetlerinin engellenmesi gerektiğini belirtiyordu. Aksi halde Müslüman ahaliye karşı yerli Rum cemiyetleri ile Yunanlar etkinliklerini artırarak bölgede güçlerini sağlamlaştıracaktı⁵¹. Hükümet ise yardım faaliyeti konumunda olan Kızılhaç çerçevesindeki çalışmaların doğrudan engellenmesinin mümkün olmadığını ifade ederek kendince bir takım kontrol faaliyetleri yürütmeye çalışıyordu. Yerli Rumların Kızılhaç'la ilişkilerini kontrol etmek ve zabitanın gerekli yardımları yapmakla birlikte kontrolü sürdürmesini istemek dışında bir önlem çalışması yapılmış değildi⁵².

Ayrıca bu tartışmalar sürerken İç Anadolu'dan ve diğer bölgelerden Rumların dikkat çekecek bir şekilde İzmir'e göç etmekte oldukları da gözlemlenmekteydi. Aslında mütarekenin imzalanmasından itibaren Yunanistan'ın temel hedeflerinden birinin; savaş sırasında göç eden Rumların geri dönüşü ile birlikte farklı bölgelerdeki Rumların başta Aydın Vilayeti olmak üzere Batı Anadolu Bölgesi'ne göç etmelerini sağlayarak bölgede Rum nüfusun artmasını sağlamak olduğu görülmekteydi⁵³. Zaman ilerledikçe durumun daha ciddi bir hal aldığı anlaşılmıştı. Osmanlı yetkilileri arasında göçlerle ilgili de çeşitli yazışmalar yapılmakta ve durumdan haberdar olunduğu anlaşılmakla birlikte ciddi herhangi bir önlem alınması veya engellemede bulunulması söz konusu olamamaktaydı⁵⁴.

Bütün talep ve uyarılara rağmen Kızılhaç'ın bir an evvel İzmir'de faaliyette bulunmaya başlaması da Kızılhaç'ın çalışmalarının engellenmesi de mümkün olamamıştı. Hatta İzmir merkeziyle birlikte civarda Kızılhaç etkinliğini sürekli artırmaktaydı. Örneğin Urla'ya, önceki çalışmalara ek olarak Nisan ayı sonlarında bir yüzbaşı, iki mülazım ve iki hasta bakıcı kadından oluşan Kızılhaç heyeti, altı yedi sandıklık sıhhiye malzemesi ile birlikte gelmişti⁵⁵.

⁵¹ Aydın Valisi Nureddin Paşa'dan Dâhiliye Nezâreti'ne 21 Şubat 1335 (1919) tarihli şifre; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 616/88.

⁵² Dâhiliye Nezâreti'nden bil-umûm vilayet ve mutasarrıflıklara 28 Nisan 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 98/340.

⁵³ Mustafa Turan, "İzmir'in İşgalinden Önce Anadolu'da Rum Taşkınlıkları ve Tedbirler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 6, Ankara 1990, s. 349.

⁵⁴ Ankara Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne 22 Şubat 1335 (1919) tarihli şifre; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 616/115. Dâhiliye Nezâreti'nden Aydın Vilayeti'ne 13 Mayıs 1335 (1919) tarihli telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 99/183.

⁵⁵ Aydın Valisi İzzet Bey'den Dâhiliye Nezâreti'ne 1 Mayıs 1335 (1919) tarihli şifre telgraf; **BOA. DH.ŞFR.** nr. 628/10.

1 Mayıs 1919'da Kızılay heyeti tarafından alınan bir kararda, Kızıllaç'ın İzmir ve civarındaki faaliyetlerinden duyulan endişe ve hükümete yönelik uyarılar şu şekilde yer almaktaydı⁵⁶:

“Bazı salib-i ahmerlerin ve alelhüsüs Yunan Salib-i Ahmerinin, İzmir ve oraya mücâvir cihetlerde teşkilât icrâ ederek iâne derc etmekte bulunduğu malûm olmakla, bu babda Anadolu cihetlerinde ve herhangi bir tarafında merâkiz ve şubâtımıza malûmat verilerek ecânibin Memalik-i Osmâniyye dahilinde merkez ve şube te'sis ve küşadına hakları olmadığını ve nizamnâme-i esasimiz mucibince, Memalik-i Osmâniyye'de yalnız Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin mevcut olup, kendisine muâdil diğer cemiyet bulunamayacağını ve ancak salib-i ahmerler tarafından lacel-ül-muâvenet gelen heyetler varsa, bunların da cemiyetle temas ederek icâb eden mahal ve surette ifâ-yı vazife-i insâniyetkârane bulunabileceklerinin mezkûr merâkiz ve şubâtımıza mahremane bildirilmesi (ve ayrıca)... zikrolunan ecnebi salib-i ahmerleri için hükümetin bir daha nazar-ı dikkatinin celbine karar verildi.”

İzmir Emniyet Müdürlüğü'nün Kızılay heyetinin raporu ile aynı tarihlerdeki raporunda da Kızıllaç'ın mütarekeden itibaren yürüttüğü faaliyetlerden bahsedilmekte, hatta raporda İzmir'in birçok idari biriminde Yunanistan'ın onayladığı şahısların görev yaptığı ifade edilmekteydi. Resmî işgalden on gün önce yazılmış olan rapor, Kızıllaç başta olmak üzere Rum cemiyetlerinin işgal öncesi çalışmalarını başarıyla yürüttüklerini, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin herhangi bir önlem alamadığı gibi karşı faaliyetlerde de bulunmadığını açıkça göstermekteydi⁵⁷.

Türk – Rum İtilafı Sağlama Çabaları

Rumların İzmir'deki aşırı faaliyetleri ve Türklere yönelik saldırgan tutumları, İzmir'in işgaliyle bölgede bir Yunan idaresi tesis etmeyi hedefleyen Venizelos'u rahatsız etmekteydi. Bu tür faaliyetler dolayısıyla Türklerin Yunanlara karşı tepkisinin artmasını doğru bulmayan Venizelos, işgal sonrası oluşacak sert bir Türk direnişinin bölgeye yerleşme hedeflerine zarar vereceğinin farkındaydı. Bu yüzden işgal öncesinde sert ve saldırgan faaliyetler yerine daha yumuşak politikalar uygulama yanlısıydı. Düşüncelerini yerli Rumlara anlatmak ve daha sakin hareket etmelerini

⁵⁶ Kızılay Arşivi, ds. 335'den nakleden Mesut Çapa, **a.g.e.**, s. 142.

⁵⁷ İzmir Emniyet Müdürlüğü'nün 5 Mayıs 1335 (1919) tarihli raporu; **BOA. DH.EUM.AYŞ.** nr. 8/105.

sağlamak amacıyla da Sakız Adası Valisi Papa Zafiropulos'u İzmir'e göndermişti. Zafiropulos'un da çalışmalarıyla Türklerle Rumlar arasında çatışmaları derinleştirmemek ve daha ılımlı bir hava tesis etmek için her iki tarafın basınının birlikte hareket etmelerini sağlamaya yönelik çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştı. İzmir'de yayımlanan bütün gazetelerin sahipleri, işgalle birlikte Yunan yanlısı bir siyaset takip edecek olan *Köylü*⁵⁸ gazetesinin idarehanesinde toplantıya çağırılmışlardı. *Anadolu* gazetesinin sahibi ve başyazarı Haydar Rüştü Bey'in Celâl Bayar'a aktardığı şekliyle gazetecilerden istenen husus özet olarak şöyleydi:

“Türk – Rum Gazeteciler Cemiyeti kurulmak isteniliyor, Türk ve Rumların iyi geçinmeleri, müşterek bir fikir hayatı yaşamalarının temeli atılabilmek için gazeteciler arasında mütareke teklif olunuyor.”⁵⁹

Rum gazeteleri bu fikir çerçevesinde yayınlarını yoğunlaştırmışlardı. İzmir'deki Yunan Siyasi Mümessili Mavrudis de basına yönelik çalışmaları önemsiyor ve takip ediyordu. Basına yönelik propagandayla, Türk ve Rum gazetelerinde, iki unsurun da birbirini kışkırtacak yayınlar yapmamaları gerektiği ifade edilmekteydi. Böylece Türklerde oluşan tepkinin olabildiğince hafifletilmesi hedefleniyordu⁶⁰. Türk gazeteleri arasında *Anadolu* ve *Duygu* gazeteleri gibi tamamen karşı çıkanlarla birlikte bu düşünceleri olumlu bulanlar da olduğu gibi, *Köylü* gazetesi gibi başlangıçta ihtiyatlı yaklaşıp da sonradan tamamen aynı propagandaya dâhil olanlar da bulunmaktaydı. Yunan gazeteci Kostas Mihaidis'in bizzat sahibi Mehmet Refet ile görüşmesi sonrası yayın politikasını değiştiren *Köylü*'nün, özellikle Mart 1919'dan itibaren daha yumuşak bir dil kullanmaya başladığı görülmekteydi⁶¹. Gazetenin bu politikası sonradan daha ileri seviyeye gidecekti. *Anadolu* gazetesi ise,

⁵⁸ *Köylü* gazetesi Mehmet Refet tarafından çıkarılmaktaydı. Mütareke döneminin başlarında Rumlara karşı yayınlarıyla dikkat çeken gazete, 1919 Nisan ayından itibaren farklı bir politikaya geçerek Yunanların Anadolu politikasının haklılığını savunmaya başlamıştı. İşgal süresince bu tavrını sürdürmüş, Mehmet Refet İzmir'in kurtuluşundan kısa süre önce Yunanistan'a kaçarak Midilli'ye gitmişti. Mehmet Refet, Lozan sonrası Türkiye'ye girişi yasaklanan 150'likler arasında da yer almaktaydı. Zeki Arıkan, **a.g.e.**, s. 7. *Köylü* gazetesinin işgal sürecindeki tavrı için ayrıca bkz. Zeki Arıkan, “*Köylü* Gazetesi ve İşgal”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 2, Ankara, 1988, s. 187-200.

⁵⁹ Celâl Bayar, **a.g.e.**, Cilt: 5, s. 132.

⁶⁰ **Türk İstiklâl Harbi I ...**, s. 199. İzmir Yunan Yüksek Komiserliği'nin Basın Bürosu Müdürü Mihail Rodas, basın üzerine uyguladıkları stratejiyi şu şekilde açıklamaktaydı: “... Öncelikle Türk basını üzerinde propaganda yapmalıydık. Venizelos'un genel direktifleri doğrultusunda Küçük Asya'daki değişik unsurlar ve özellikle Yunanlılar ve Türkler aralarındaki fanatizmi ortadan kaldırmalıydılar. Türk unsurunun fanatik duyguları uyandırılmamalıydı. Bunu yapmak Yunanlıların tavırlarına bağlıydı. Basını hastalığı tedavi etmek için ilaç olarak kullandık.”, Engin Berber, **a.g.e.**, s. 190.

⁶¹ Engin Berber, **a.g.e.**, s. 192.

mütarekenin hemen ertesinden itibaren bazı Türklerin de kullanılarak Rumların İzmir ve civarında iddia ettikleri haklar lehine kamuoyu oluşturulmaya çalışıldığını belirterek, en baştan bu tür teşebbüslere karşı sert bir tavır koymuştu⁶². Gazetenin sahibi ve başyazarı Haydar Rüştü işgalle birlikte gazetesini Antalya'ya taşıyarak, işgal karşıtı yayınlarını oradan sürdürecekti. Diğer taraftan Rum gazetelerinin yayınlarında görülen değişim ve Türklerle uyumlu olmaya yönelik tavırları, Türk basını ile birlikte yerel idarenin de dikkatini çekmişti. 1919 yılı Şubat ayı başlarında Aydın Vilâyeti Valisi Nureddin Paşa, Dâhiliye Nezareti'ne yolladığı bir takririnde, İzmir'de yayımlanan Rum gazetelerinin değişen tavırlarını anlatarak hükümetin dikkatini çekmişti. Mütareke başlangıcından itibaren sert yayınlarla savaş sırasında Rumların yaşadığı sıkıntıların sadece hükümetin değil bütün Türklerin Rumlara karşı bir saldırısı olduğunu vurgulayan Rum basınının, son günlerde aslında yaşananların hükümet içerisinden birilerinin suçu olduğunu, bütün Türklerin olaylardan sorumlu olmadıklarını dile getirmeye başladığını ifade eden Nureddin Paşa, bu çerçevede basının “memleketin aslî unsurları olan Türkler ve Rumların her hâlde birlikte yaşamaları gerektiği” şeklinde yayınlar yaptığını belirtiyordu. Nureddin Paşa ayrıca Rum basını tarafından “Rumların öteden beri birlikte uhuvvet içinde yaşadıkları Türklerle” birarada yaşamaya devam etmeleri gerektiği vurgusu yapılmasını, batılı devletlere yönelik, Yunanların bölgede kardeşçe yaşamı sağlayacakları ve Türk idaresinin güvensiz olduğu şeklindeki propagandaların bir parçası olarak yorumluyordu. Paşa'ya göre, Rum basınının değişen tutumunun Yunanistan tarafından yönlendirildiğinde şüphe yoktu. Bu değişimin en önemli gayesi; Yunanların Müslüman unsurun güvenini kazanarak, İzmir ve civarındaki Yunan emellerinin en büyük düşmanı olan İtalyanlara karşı bölgedeki konumlarını güçlendirmektir. Türklerle ilişkilerini samimi hale getiren Rumlar sayesinde, yakında toplanacak olan barış konferansında Yunanistan, İzmir'i işgal etmek için batılı devletlerden destek almak konusunda İtalyanlardan daha etkin bir konuma sahip olacaktı. Türklerle Rumların zaten birarada ve dostça yaşadıkları vurgusu, doğal olarak Yunanistan'ın masada elini güçlendirecekti. Ancak Nureddin Paşa, Rum basınının bu tutumunu Osmanlı yönetiminin kendi lehine kullanabileceği görüşündeydi. Basının değişen tavrını bir “itiraf” kabul ederek barış konferansında, Osmanlı Devleti sınırlarında zaten Müslümanlara nazaran azınlıkta kalan nüfusları ve Türk/Müslüman ahali ile birarada yaşamları dolayısıyla, Rumların bundan böyle Osmanlı vatandaşı olarak kalmalarının en doğru yol olduğunun belirtilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Paşa'ya göre, Rum basınının bu itirafı, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini savunmak için önemli bir koz olarak kullanılmalıydı⁶³.

⁶² “Sefil Emeller”, **Anadolu**, nr. 2133, 19 Kasım 1918, s. 1.

⁶³ Aydın Valisi Nureddin Paşa'dan Dâhiliye Nezâreti'ne 9 Şubat 1335 (1919) tarihli takrir; **BOA. DH.KMS.** nr. 50-1/4 lef 2.

Ancak durum Nureddin Paşa'nın ifade ettiği kadar Osmanlı Devleti'nin lehine kullanılabilecek bir şekilde değildi. Rum basını bu propagandaları yaparken zaten ortada bir Osmanlı idaresi olduğunu kabul etmediği gibi, batılı devletler nazarında da Osmanlı lehine söylemlerin bir karşılığı bulunmamaktaydı. Rum basınının propagandalarına karşı ancak, Rumların söylemlerinin gerçekçi olmadığı ve işgal için ön hazırlık yaptıkları şeklinde bölgedeki Türk ahaliyi uyararak bir önlem alınabilirdi. İzmir Türk basınının bir kısmı da bu uyarıyı yapmak için çalıştığı gibi Rum basınına da yapılan politik hamlenin farkında olduklarına dair karşılıklar verilmişti. Özellikle *Anadolu ve Duygu* gazeteleri, Rum basınının birlikte yaşam propagandalarına ve ortak cemiyet fikrine şiddetle muhalefet etmişlerdi. Türkleri, İzmir'in Yunanlar tarafından işgaline alıştıırma çabası olarak gördükleri bu teşebbüse karşı her iki gazetenin sert muhalefeti, tasarlanan cemiyetin de hayata geçirilmesini engellemiştir⁶⁴.

Sonuç

Mütarekenin imzalanmasından itibaren Yunan Hükümeti'nin İzmir hakkındaki temel politikasının, vilâyet dâhilindeki Rum nüfusu güçlendirerek, İzmir'in işgali için yürütülen diplomatik faaliyetlere yerelden destek sağlamaya çalışmak olduğu görülmektedir. Bu hususta yürütülen faaliyetlerin merkezinde de başta İzmir Rum Ortodoks Metropolitiği ve başındaki Metropolit Hrisostomos Kalafatis olmak üzere kilise mensupları, yerel Rum cemiyetleri, Rum basını ve Yunan Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyeti gibi topluluklar yer almaktaydı. Bu gruplar aracılığıyla yürütülen faaliyetlerle İzmir Rumları güçlendirilip Türk ahali sindirilmek istenmekle birlikte özellikle basında yürütülen kimi propagandalarla İzmir'deki olası Rum idaresini Türklerin kabullenmeleri sağlanmaya çalışılmaktaydı. Türk ve Rum gazetecilerin ortak cemiyet kurması çalışmaları bu hedefin belirgin örneklerindendi. Bu faaliyetlerle Yunanistan, mütarekeden hemen sonra İzmir'de işgal için gerekli altyapıyı sağlama çalışmalarına başlamıştı. Türklerin işgale "alıştırılmaları" için yapılan kimi uygulamalar bu çalışmaların en önemli boyutuydu. Yunanistan, işgal sonrası sert bir askerî direnişle karşılaşmak istemediği gibi, Müslüman/Türk ahaliye oluşacak tepkilere karşı da önceden çeşitli önlemler almaya çalışmıştı. Aralarında bu politikalara katılmayan kimi din adamı ve siviller bulunsu da yerli Rumların ve kilisenin de çok büyük oranda Yunanistan'ın politikalarını desteklediği görülmekteydi. Ancak bu politikalar başarıya ulaşamayacak ve işgalle birlikte Yunanistan bölgede önceden engelleyemediği direnişle karşılaşacaktı.

⁶⁴ Celâl Bayar, *a.g.e.*, Cilt: 5, s. 132-134.; Zeki Arıkan, *a.g.e.*, s. 26-28.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BEO. nr. 4543/340710;4546/340884;4553/341472

DH.EUM. 3. Şb. nr. 27/47

DH.EUM.AYŞ. nr. 8/105; 9/20

DH.İ.UM.EK. nr. 112/16

DH.KMS. nr. 50-1/4; 52-1/73; 57-1/4

DH.ŞFR. nr. 93/182; 94/177; 94/246; 96/59; 98/306; 98/340; 99/183; 601/31; 602/61; 602/136; 609/25; 613/57; 614/84; 615/28; 615/34; 615/45; 616/88; 616/115; 628/10

MV. nr. 213/27

Gazeteler

Anadolu

Hâdisât

South China Morning Post

The Christian Science Monitor

The Irish Times

The Manchester Guardian

The New York Times

The Observer

Yeni Gün

Kitaplar

ARIKAN, Zeki, **Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918 – 8 Eylül 1922)**, Ankara 1989, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

BAYAR, Celâl, **Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Gidiş**, Cilt: 1, 5 ve 6, İstanbul, 1997, Sabah Kitapları.

BERBER, Engin, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ankara, 1997, Ayraç Yayınevi.

- ÇAPA, Mesut, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)**, Ankara, 2010, Türkiye Kızılay Derneği Yayını.
- ERDEHA, Kâmil, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, İstanbul, 1975, Remzi Kitabevi.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, **Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum / Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)**, İstanbul, 2017, Ötüken Neşriyat.
- KIMINAS, Demetrius, **The Ecumenical Patriarchate: A History of Its Metropolitanates with Annotated Hierarch Catalogs, Vol.: I**, USA 2009, The Borgo Press.
- TAŞ, Necati Fahri, **Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler**, İstanbul, 1997, Nehir Yayınları.
- Türk İstiklâl Harbi I – **Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1999, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

Makaleler

- ARIKAN, Zeki, “Köylü Gazetesi ve İşgal”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 2, Ankara 1988, s. 187-200.
- ATALAY, Bülent, “İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, Haziran 2009, s. 31-50.
- ÇAPA, Mesut, “Anadolu’da Yunan Kızılhaçı’nın Faaliyetleri (1919-1920)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, İzmir, 1992, s. 217-226.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Yunanistan’ın Anadolu İşgali ve Sonrasında Anglikan Kilisesi ile İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Arasındaki İlişkiler (1919-1923)”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)**, V/1 (2016), İstanbul, 2017, s. 85-107.
- “Mütareke Döneminde Yunan Kızılhaçı’nın Trabzon’daki Faaliyetleri”, **100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu (25-26 Ekim 2018, Trabzon) Bildirileri**, Cilt: II, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 779-790.
- KESER, Ulvi, “Milli Mücadele Döneminde Ayrılıkçı Faaliyetlerde Kilisenin Rolü ve Hrisostomos-Hrisanthos Girişimlerine Kesitsel Bir Bakış”, **Turkish Studies**, Volume: 5/3, Summer 2010, s. 1632-1676.
- ŞAHİN, Mustafa - ŞAHİN, Cemile, “Osmanlı’nın Son Döneminde Partizanlık ve İç Çekişmeler Sebebiyle Azledilen Tahsin (Uzer) Bey’in – İşgal

Öncesi - 20 Günlük İzmir Valiliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: X, Sayı: 22, İzmir, Bahar 2011, s. 33-45.

TEKİR, Süleyman, “Yunan İşgali Öncesi İzmir ve Çevresinde Rum Faaliyetleri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XIX, Özel Sayı: İzmir’in İşgali, İzmir 2019, s. 29-61.

TURAN, Mustafa, “İzmir’in İşgalinden Önce Anadolu’da Rum Taşkınlıkları ve Tedbirler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 6, Ankara 1990, s. 349-360.

Tezler

KILIÇOĞLU CİHANGİR, Çiğdem, **İkinci Meşrutiyet’ten Milli Mücadele’ye Anadolu’da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Rum Örgütlenmeleri (1908-1922)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

SOLOMONIDIS, Victoria, *Greece in Asia Minor: The Greek Administration of the Vilayet of Aidin, 1919-1922*, King’s College, University of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra 1984.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YUNAN ORDUSU TARAFINDAN ÇIKARILAN CEPHE GAZETELERİ VE HABER İÇERİKLERİ

Esra ÖZSÜER*

Giriş

İnsanların, bireysel deneyimlerinin ötesinde, etrafında neler olup bittiğini öğrenme merakı temelde yaratılıştan gelen bir ihtiyaç ve güdü olarak tanımlanır. Bilme içgüdüğü insanın çevresinde cereyan eden haberlerin öğrenilmesinde tetikleyici bir görev üstlenir. İnsan, yaşamını sürdürebilmesi, sosyal bağlar oluşturması ve dostu-düşmanı ayırması bakımından haberlere ihtiyaç duyar. Hayatın akışında önemli bir olgu sayılan haber, insan güdüsünü de tatmin eden unsurların başında gelmektedir. Bizzat tanık olunamayan, tecrübe edilemeyen olayların başkaları aracılığıyla dahi öğrenilmesi kişide emniyet, denetim ve özgüven duygusu yaratmaktadır. İnsanın bilme açlığı olarak da adlandırılan bu durum karşılıklı ilişkilerin yapılandırılmasında da faal bir rol üstlenmektedir. Nitekim insanların birbirleriyle karşılaştıklarında ilk yaptığı şey ortak bilgi paylaşımıdır. Çünkü bilgi alışverişi topluluk yaratmanın, beşeri bağlar kurmanın temeli sayılmaktadır. Antropologlar da dünyadaki ilkel kabile topluluklarının günümüze kadar ulaşan kalıntılarını incelediklerinde hepsinin aynı haber tanımını paylaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu farklı toplumların haberleri toplayıp ulaştırmaları için seçtikleri habercilerin ortak niteliği de hızlı koşup tepeleri aşabilen, doğru bilgi toplayabilen ve topladıkları bu bilgiyi dikkat çekici bir biçimde yeniden anlatabilen insanlar olmalarıdır. Aynı dedikodu türünü paylaşan bu insanlar tarih boyunca kültürler arasında benzer haberleri alıp verdiklerinden dolayı habercilik değerleri de buna bağlı olarak varlığını değiştirmeden korunmuştur.⁶⁵

İnsanoğlunun tarımla birlikte yerleşik düzene geçmesi siyasal iletişim uygulamalarının ön plana çıkmasını sağlamıştır. İnsan, tarımsal üretim temelinde yoğunlaşınca, toplum yaşamında kendini savunma ve toplum düzenini sağlama etkinlikleriyle toplumsal roller birbirinden ayrılmıştır. Öte yandan tanrı ve tanrıların kutsal söylemini kalıcı hale getirmek, başkalarıyla paylaşmak ve düzene koymak için insanoğlu gerekli gördüğü her bilgiyi basit

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, ozsueresra@gmail.com

⁶⁵ Bill Kovach & Tom Rosenstiel, **Gazeteciliğin Esasları**, Çeviren: Serdar Göktaş, Odtü yay., Ankara, 2007, s. 11.

şekilde kaydetmeye başlar. İlk olarak mağara duvarlarına çizilen resimler kayıt altına alınan ilk bilgiler olmuşlardır.⁶⁶ Bu sayede insan, kendi yaşamında kullandığı simgelerle birlikte unutkan ve hatta kapasitesi sınırlı olan belleğini çok daha fazla genişletebilmiştir. Toplumsal hayatta tarım ve hayvancılığa ait bilgilerin kayıt altına alınması yazıya olan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. Zira söz uçtuktan sonra kalan tortu yazıdır.⁶⁷ Sözlü iletişim aşamasından önce resim sonra da yazıya geçen insanoğlu MÖ 3000 yılından itibaren yazıyı düşünce ve mantık sisteminin kaydını tutma yanında, siyasal iletişim aracı olarak da kullanmıştır. Yazıcılar tarafından maden, taş, kil, hayvan kemikleri, bitki kabukları, papirüs, parşömen ve kağıt üzerinde kayda geçirilen metinler siyasal iktidarın kurulması aşamasında önemli bir işleve sahip olmuştur. Bu noktada yazı, iktidarın bir parçası halinde kuruluşuna da temel teşkil etmiştir. Yazıyı çoğaltmak için kağıdın kullanılması siyasal iletişimin önemli bir diğer aşamasıdır. İlk defa MÖ 105 yılında Çin’de kullanılan kağıt, sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte bir milat oluşturur. Basın tarihçisi Rene Maze’dir, 911 yılında Çin’de *King-Pau* adlı gazetenin olduğundan bahsetmektedir.⁶⁸

Sokrates’inde ifadesiyle yazılı hale gelen bir bilginin yayılma alanı çok daha geniştir.⁶⁹ Dolayısıyla ilk olarak kral ve prensler gibi iktidar sahipleri kendi durumlarıyla ilgili haberlerin halka duyurulmasında haber kağıtlarını/mektuplarını dağıtma yolunu tercih etmişlerdir. Tüccarlar, devlet adamları, aydınlar ve kilise mensupları meraklarını gidermek, önemli gördükleri, ilgi uyandıracığını düşündükleri haberleri elle yazıp çoğaltarak bülten halinde isteyenlere satmışlardır.⁷⁰ XVII. yüzyılda haber kağıtları modern anlamda ilk gazetelerin yayınlanmasına kadar işlevselliğini sürdürmüşlerdir. Bazı bilim insanları gazetenin menşeyini Antikite’de aramaktadır. Zira gazetecilik uygulaması ilk kez Antik Yunan uygarlığında, Atina’daki Pazar alanında, halkı ilgilendiren önemli konuların duyurulması hususunda sözlü olarak yürütülmüştür. Yine Romalılar, papirüs üzerine yazdıkları, siyasal ve toplumsal hayatı anlattıkları *Acta Diurna* isminde bir gazete çıkarmışlardır. Ortaçağ sonunda ise haberler gezgin halk ozanları tarafından okunan şarkılar ve hikayelerle aktarılmıştır. Ancak basın tarihçisi Georges Weill’e göre gazete, matbaanın icadından sonra (1440) ortaya çıkmıştır.⁷¹

XVII. yüzyıl başlarında İngiltere’deki daha sonra Amerika’daki kahvehanelerde veya birahanelerde gizli bir köşede bulunan kayıt defterlerine gidip gelenlerin yazdığı bilgiler modern anlamda gazeteciliğin de başlangıcını

⁶⁶ Oya Tokgöz, **Siyasal İletişimi Anlamak**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 22-23.

⁶⁷ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 27.

⁶⁸ Rıdvan Bülbül, **Genel Gazetecilik**, Nobel Yay., Ankara, 2000, s. 2.

⁶⁹ Tokgöz, **a.g.e.**, s. 377.

⁷⁰ Bülbül, **a.g.e.**, s. 5.

⁷¹ Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1959, s. 10.

oluşturmuştur. İlk gazeteler, bu kahvehanelerde anlatılan gemicilik haberlerini, dedikoduları ve siyasi tartışmaları toparlayıp kağıda basan matbaacılar tarafından ortaya çıkarılmıştır.⁷² Bazı kaynaklara göre *Avis Relation Oder Zeitung* 1609 yılında Bremen yakınlarında yayımlanan ilk gazete kabul edilmektedir.⁷³ Oysa diğer kaynaklar Hollanda'da 1605 yılında *Niuevetijdengen* adlı ticari bülteni ilk süreli yayın kabul etmektedir.⁷⁴

Toplumların ihtiyacı olan haberleri sağlamak için insanlık tarafından geliştirilmiş bir sistem olan gazete[cilik], dış dünyadaki olaylar, konular ve karakterler hakkında insanları bilgilendirmek gayesindedir. Zira tarihçiler de birlik ve ortak amaç duygusu veren bu türden bilgilerin toplumları bir arada tutabilme gücünü kabul etmektedir.⁷⁵ 1789 yılından sonra Batı Avrupa'da günlük hale gelen gazeteler, XIX. yüzyıla birlikte haber ve fikir konularını derinlemesine ele alan ve nispeten uzun aralıklarla yayımlanan mecmualardan (Revue/Rewiew) net çizgilerle ayrılmıştır. Bu bildiri de 1921-1922 yılları arasında Yunan ordusunun Batı Cephesinde görev yapan askerlerin cepheler arası iletişimi sağlamak amacıyla haftalık çıkardığı Revü gazeteleri ve haber içerikleri değerlendirilecektir.

Yunan Askerlerin Batı Cephesinde Çıkardıkları Revü⁷⁶ Gazeteleri (1921-1922)

10 Temmuz 1921 tarihinde Yunan ordusunun Türk cephesine genel taarruzu ile başlayan ve on beş gün süren Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonunda Türk ordusu, Yunan kuvvetleriyle arada büyük bir açıklık bırakıp orduyu güçlendirmek amacıyla 25 Temmuz 1921'de Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilir. Zira Nutuk'ta da belirtildiği üzere amaç düşmanın hiç durmadan Türk ordusunu takip ederek hareket üssünden uzaklaşmasını sağlamaktır. Böylece mesafeyi açan Yunan ordusu yeniden menzil hatları kurmaya mecbur olup bir çok güçlükle mücadele edecektir.⁷⁷ Öte yandan

⁷² Kovach & Rosenstiel, **a.g.e.**, s. 24.

⁷³ Eyüp Yılmaz, "Sınıf Öğretmeni Adaylarının Gazete ve Dergi Takip Etme Alışkanlıkları ile Eleştirel ve Medya Okuryazarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2013, s. 43.

⁷⁴ Bülbül, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁵ Kovach & Rosenstiel, **a.g.e.**, s. 12, 23.

⁷⁶ Fransızca kökenli bir kelime olan Revü (Revue) TDK sözlüğünde yer alan tanıma göre tiyatrodan çeşitli dans ve oyunlardan oluşmuş, güncel esprilerin, skeçlerin, monologların yer aldığı hafif ve eğlendiricisahne gösterisidir. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=revu> Bu minvalde düşünüldüğünde Yunan ordusu içinde askerler tarafından çıkartılan Revü gazeteleri de siyasi haberlerden ziyade mizah içerikli haberlerin yayımlandığı magazin tarzında haftalık eğlence gazeteleridir.

⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s. 413.

Anadolu'daki Yunan ordusunun durumu dönemin Yunan Başbakanı Dimitris Gunaris'in de teyit ettiği üzere nazik ve kritik bir aşamaya girmiştir. Buna rağmen Yunan tarafı 2-3 gün içinde operasyonlarına yeniden başlama kararından vazgeçmez. Yunanlar Türk ordusu imha edilinceye kadar gerekirse Ankara'ya hatta ötesine kadar taarruzlarına devam ederek ilerleyecektir. Amaç, Başbakan Gunaris'in Yunan basımına verdiği demeçte de belirtildiği üzere Ankara'yı işgal etmek değil, Ankara Hükümeti'ne Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmektir. Öyle ki “düşman” bu harekattan önce imha edilirse Yunan ordusunun fazla ilerlemesine de gerek kalmayacaktır.⁷⁸ Nitekim 14 Ağustos 1921 tarihinde yeniden saldırıya geçen Yunan ordusu, ulaşım hattının genişletileceği yönündeki bazı uyarılara rağmen,⁷⁹ Ankara'ya gerekirse ötesine kadar ilerleme hedefindedir. Öte yandan Milli Mücadelede azimli olan Türk tarafı ise her Yunan taarruzu karşısında direnip uygun hareketlerle Yunan ordusunu durdurmaya ve etkisiz bırakmaya kararlıdır. Böylece yeni orduyu kurmak için yeterli zaman da kazanılmış olacaktır.

Türk ordusunun taktik gereği hiç kayıp vermeden geri çekilmesi her ne kadar yenilgi olarak düşünülme de manevi bir sarsıntı oluşturmuştur. Özellikle kamuoyunda hakim olabilecek ümitsizliğin önüne geçilmesi noktasında Büyük Millet Meclisinin aldığı karar önemli bir adımdır. Meclis yönetimi tarafından başkomutan atanan Mustafa Kemal Paşa, düşmana karşı hemen örgütlenmeye ve ordunun gücünün artırılması yönünde çeşitli düzenlemelere başlar. 23 Ağustos'ta Yunan ordusunun Sakarya Irmağı dolaylarında Türk cephesine doğru ilerleyip taarruza geçmesi sonunda Yunanlar, 13 Eylül'de, büyük zayıf vererek geri püskürtülür. 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız devam eden Sakarya Meydan Muharebesi sonunda Yunanlar Ankara'ya saldırma planını değiştirerek Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattına geri çekilir.

1921 yazında Yunan ordusunun Sakarya nehrini geçip Ankara'ya yönelmesinin sonucunda Eylül'de yaşadığı askeri hezimet, Yunanların planlanan hedeflerini değiştirmesine neden olur. Ordunun Büyük Taarruza (1922) kadar geçen sürede ufak çatışmaların dışında büyük savaşlar vermemesi Yunan askerlerinde hem belirsizlik hem de umutsuzluk yaratmıştır. Öte yandan cephede savaş talimlerinin yapılmaması Yunan askerlerinde genel rehavet havası da oluşturmuştur. Uzun zamandır askerler tarafından dile getirilen terhis edilme talebi ve savaşın ne zaman sona ereceği konusundaki belirsizlik ordu içindeki huzursuzluk ortamını daha çok arttırmıştır. Yine Yunan ordusunda cephe, lojistik, yiyecek ve su konusunda

⁷⁸ Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 299-300.

⁷⁹ Örneğin Metaksas ve Venizelos Yunan ordusunun Ankara'ya dek ilerlemesini çığlık biçiminde değerlendirmiştir.

büyük sıkıntılar baş göstermiş, Yunan askerleri su ve yiyecek bulamadığı için ciddi sağlık problemleriyle karşılaşmışlardır.⁸⁰ Yunan ordularının geri çekilmesi ile birlikte kimildama kabiliyetlerini yitirmesi, on sene (1912-1922) sürekli savaşan Yunan askerlerinin askeri talimlere gerek duymaması yeni bir meşgale olarak cephe gazetelerini gündeme getirmiştir. 1921-1922 yılları arasında Anadolu’da savaşan Yunan askerlerinin cephe içinde eğlenceli vakit geçirmelerini sağlamak ve kendi aralarında iletişim kurmak amacıyla eli kalem tutan, okuma-yazma bilen askerler kendi tümen ya da bölüklerinde el yazması gazeteler çıkarmaya başlamıştır. Yunanların Anadolu işgali sırasında cephede çıkan ve sadece erat için basılan bu revü gazetelerinin temel işlevi askerin moral-motivasyonunu güçlendirmek ve cephe içinde kendilerine eğlenceli bir meşgale yaratmaktır.⁸¹ Zira Küçük Asya Ordusu Komutanlığı, Büyük Millet Meclisi ordularıyla girişilen savaşlarda verilen ağır kayıplardan olumsuz etkilenen, siperde bekleyerek geçirdiği çetin kışın ardından eve dönme arzusu depresen, buna bağlı olarak isyan eğilimini bazı dönemlerde pratiğe döken askerlerin moral ve motivasyonunu yükseltmek, bir nebze de olsa kendilerini oyalayacak bir meşgaleyle uğraşmalarını sağlamak amacıyla revü gazetelerinin çıkarılmasına izin vermiştir.⁸² Öte yandan Yunan ordusunun Batı cephesinde oldukça geniş bir alana yayılması ordu içindeki lojistik faaliyetlerin ve teçhizatın yetersiz kalmasına sebebiyet vermiş, dolayısıyla Yunanistan’dan Anadolu’ya Atina gazetelerinin gelmesi, gelse bile dağıtılması bir hayli zorlaşmıştır.

Revü gazetelerinin çıkarılmasında bir diğer önemli husus Atina gazetelerinin haber içeriklerinin cephede savaşan askerler açısından artık ilgi çekici bulunmamasıdır. Balkan Savaşlarından itibaren uzunca bir süre cephede bulunan Yunan askerleri gündelik hayatlarından uzak kaldıklarından dolayı Atina gazetelerinde yer alan güncel haberlerin neredeyse hiçbiri kendileri için bir mana taşımamaktadır. Zaten Yunanistan’da var olan basın

⁸⁰ Örneğin Yunan ordusunun Batı cephesinde savaşan piyade er Lefteris G. Paraskevaidis 30 Temmuz 1921 tarihli mektubunda ordudaki su ve yiyecek sorununu şu cümlelerle ifade etmektedir: “*Şimdi Eskişehir’den 40 kilometre uzaklıktayız ve Ankara’ya hareket etmek için emrin gelmesini bekliyoruz. Fakat su konusunda çok büyük sıkıntı çekiyoruz. Çünkü içtiğimiz su oldukça kirli ve bu da her gün midemi rahatsız ediyor. Yiyecek hiçbir şeyimiz de yok...*” Λεφτέρης Γ. Παρασκευαΐδης, **Αδελφή Στρατιώτου. Ημερολόγιο και Αλληλογραφία Ενός Φαντάρου της Μικρασιατικής Εκστρατείας [Askerin Ablası. Küçük Asya Harekatına Katılan Bir Askerin Günlüğü ve Yazışmaları]**, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2008, s. 192.

⁸¹ Κ. Θ. Παπαλεξάνδρου, «Από την ιστορίαν του τύπου. Αι εφημερίδες του μετώπου» [Basın Tarihinden. Cephe Gazeteleri], **Ελληνικά Γράμματα**, 15/02/1929, Έτος Γ, Τόμος Δ, Αριθμός: 41, s. 224.

⁸² Engin Berber, “İşgal yıllarında Anadolu’da Çıkarılan Yunan Ordu Gazeteleri Hakkında Notlar”, **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür yay., İzmir, 2001, s. 130.

sansürü ve haberlerin tam manasıyla gerçeği yansıtmama durumu gazetelerin cepheye ulaşip ulaşmaması noktasında büyük önem de taşımaktadır. Askerlerin bu gazetelerden doğru/net haber alamayacağını bilmesi, toplumsal ve kültürel hayatı yansıtan haberlere cephede rağbet edilmemesi, Yunanistan'dan gelen mektupların sıklıkla cepheye ulaşmaması gibi durumlar Yunan askerlerinin kendi dünyasını oluşturmasına ve gerçek hayatın dışında kurgulanmış revü gazetelerini çıkartmalarına olanak sağlamıştır. Yunan askerlerinin bağlı buldukları tümen ya da bölüklerde çıkartılan revü gazeteleri, kendilerine ait haberler, olaylar, ilişkiler bağlamında yeni bir alan yaratmıştır. Üstelik Yunan askerlerinin psikolojisini, hissiyatını, beklentilerini, dedikodularını yansıtan haberlere Atina basınında yer verilemeyeceği için bu türden gazetelerle kendi dünyalarına ait insanlardan bilgi almak dış dünya ile kıyaslandığında daha ilgi çekici gelmektedir. Böylece askerlerin tüm bu beklentilerini karşılayabilmek ve cephele arasında iletişimi sağlayabilmek amacıyla ilk revü gazeteleri çıkartılmaya başlanır. Yunan arşiv kayıtlarına göre Batı Cephesinde görev yapan askerler tarafından çıkartılan yirmi üçe yakın revü gazetesi bulunmaktadır.⁸³ Elbette bu veriler kesin rakamlar olmayıp sadece isimleri bilinen veya günümüze kadar ulaşabilen gazetelerin toplamıdır. Bununla birlikte Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanlığının iznine tabi olmayan ve illegal yayımlanan cephe gazeteleri de bulunmaktadır. Savaş karşıtı haberler yapan bu tür gazetelerden *Kokinós Fruros* (Kızıl Nöbetçi) orduda telgrafçı olan komünist askerler tarafından izinsiz çıkarılmıştır. Yine *Kokinós Fruros* sempatizanı bir grup asker *Boemios* (Bohem) ve *Bolsevia* (Bolşevik) gazetelerini yayımlamışlardır. Her üç gazetenin ortak özelliği de orduda görev yapan komünist askerlerin savaş karşıtı propaganda yaptığı yayınlar olmasıdır.⁸⁴

Batı Cephesinde çıkan revü gazeteleri türünün ilk örneği değildir. Daha önce, I. Dünya Savaşı'nın ilerleyen dönemlerinde, bu türden gazeteler askerler tarafından çıkartılıp cephele arasında dağıtılmıştır. Hatta Fransızların çıkardığı bir cephe gazetesi Büyük Savaş sona erdikten sonra da Paris'te yayın hayatını uzun süre sürdürmüştür.⁸⁵ Bu türden gazetelerin temel özelliği el yazısı, daktilo ya da teksir makinalarıyla yazılmış olmalarıdır. Ancak Batı Cephesinde çıkartılan Yunan revü gazeteleri Avrupa örneklerinin çok daha gerisinde ve ilkel niteliktedir. Öncelikle çıkartılan gazetelerin hiçbirinde işinin ehli gazeteciler görev almadığından bu yayınlar oldukça acemice hazırlanmıştır. Cephede çıkartılan ilk revü gazetesinin künyesi tam olarak bilinmemekle birlikte Yunan arşivlerinde mevcut olanlar arasında en eskisi 5

⁸³ Δημήτρης Χαροντάκης, «Οι εφημερίδες των στρατιωτών του Μικρασιατικού Μετώπου 1921-22, *Τα Νέα του Ε.Λ.Ι.Α.*, Αριθμός: 62, Θερινό Αρχαιοστάσιο, Αθήνα 2003, s. 19.

⁸⁴ Χαροντάκης, *a.g.e.*, s. 19.

⁸⁵ Παπαλεξάνδρου, *a.g.e.*, s 225.

Aralık 1921 tarihinde ilk nüshasını yayımlayan *Arvila* (Postal) gazetesidir. Yine Yunan arşivleri içinde bir diğer eski gazete, 10 Temmuz 1922 tarihinde son baskısını yapan *Arabas* (*Kağrı*)'dır.

Sakarya Meydan Muharebesi sonunda geri çekilen Yunan ordusu, 1921 kışında kendine meşguliyet yaratmak amacıyla revü gazetelerini çıkarmaya başlamıştır. Ancak bu gazeteler uzun soluklu olmayıp kısa zaman sonra yayın hayatını durdurmuşlar ve çok azı 1922 yazına kadar varlığını sürdürebilmiştir. Gazetelerin devam etmemesinin kesin nedenleri bilinmemekle birlikte dönemin şartları düşünüldüğünde Yunan askerlerinin savaşın ilerleyen dönemlerinde moral ve motivasyonunu kaybetmesi, gazetelerin çıkartılması için gerekli teçhizatın bulunamaması ya da gazeteyi çıkaran askerlerin çatışma sırasında ölmesi gibi etmenler düşünülebilir. Yunan askerleri tarafından cepheye çıkartılan tüm revü gazetelerinin isimleri cephedeki bölük/tümenlerdeki askeri sınıflara göre belirlenmiştir. (Örneğin topçu, piyade, atlı, levazım, vd) Bu türden gazetelerde ciddi isimler yerine satirik nitelendirmeler kullanılmıştır. Örneğin yaya birlikleri çıkardıkları gazeteye Postal, Evzonlar da Püskül adını vermişlerdir. Gazetelerin sadece askeri garnizon içinde dağıtımı yapılmış, cephe dışına çıkarılmamıştır. Gazeteleri çıkaranlar genellikle astsubaylar ya da daha alt rütbeli askerlerdir. Bilhassa ordu içinde yazıcı göreviyle hizmette bulunanlar gazetelerin çıkarılmasında önemli görev üstlenmişlerdir. Aslında dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda cepheye askerlerin büyük çoğunluğu okuma yazma bilmeyen kesimi oluşturmaktadır. Bu nedenle gazeteleri çıkaran askerler orduda mürekkep yalamış azınlık gruba dahil olan kesimdir. Gazetelerin hepsi askerlerin bağlı olduğu birimlerdeki üst rütbeli subayların gözetimleri ve izinleri doğrultusunda çıkartılmıştır. Gazeteler, askerlerin eğlence ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulan komitenin (Epitropi Psihagogias Stratioton) denetiminden geçirildikten sonra basım aşamasına girmiştir. Bazı haberlerde sansüre takılan kelimeler ya da cümleler siyah mürekkeple karalanarak sansürlenmiştir. Bu da gazetelerin özgür basın mantığından uzak, belli sınırlar içinde haber ürettiklerinin kanıtı niteliğindedir.

Revü gazetelerinin baskı sayısı talebe göre değişmekle birlikte genelde iki yüz adedi geçmemiştir.⁸⁶ Çoğu gazete ticari kaygıyla basılmadığından ordu içinde ücretsiz dağıtılmış sadece sınırlı sayıda kiler kağıt ihtiyaçlarını temin edebilmek için ufak bir meblağ belirleyip abonelik usulüyle satılmıştır. Askerler gazete büroları olarak bağlı buldukları birliğin boş alanlarını ya da kantinini kullanmışlardır. El yazması revü gazetelerinin dışındaki gazeteler orduya ait teksir makineleri ya da daktiloyla yazılmışlardır. Orduda matbaa olmamasından ötürü bu gazetelerin baskı kalitesi normal gazetelere kıyasla

⁸⁶ Παπαλεξάνδρου, a.g.e., s. 225.

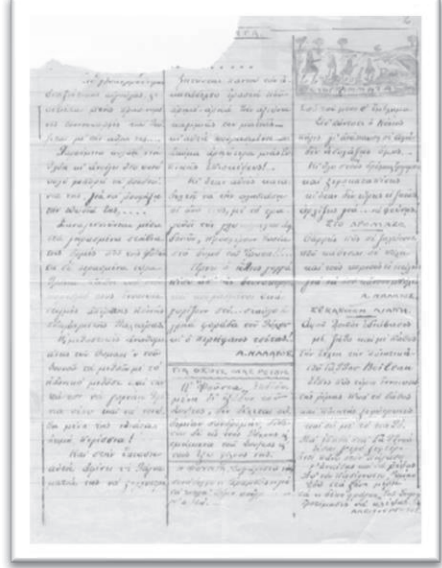
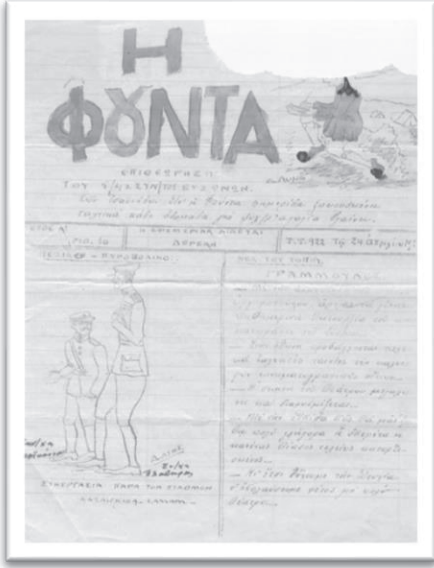
çok iyi değildir. Revü gazetelerinden biri olan ve haftada iki gün çıkartılan *Karavana* (Sefer Tası) dışında diğer tüm gazeteler haftada sadece bir kere çoğunlukla da Pazar günü çıkartılmıştır. Genellikle revü gazeteleri iki ya da dört sayfadan oluşan ufak boyutlu gazetelerdir. Yalnızca *Arabas* (Araba) on iki sayfalık bir gazetedir. Çoğu gazetenin kapak ya da iç sayfalarındaki resimlerde illüstrasyon ve karikatür tarzında görseller kullanılmıştır. Bazı gazeteler, imkan dahilinde, renkli; bazıları da siyah-beyaz baskıda çıkartılmıştır. Gazeteler askerinin keyfini yerine getirmek, eğlenceli vakit geçirmesini sağlamak amacıyla çıkartıldığından daha çok satirik içeriklere sahiptir. Revü gazeteleri özgün gazeteler olmayıp pek çoğu haber içeriğini Atina gazetelerinden almıştır. Bir anlamda Atina gazetelerinin başarısız kopyaları da denilebilir.

Ciddi haber içeriğine sahip olmayan revü gazeteleri daha çok cephedeki yaşamla ilgili bilgiler vermektedir. Satirik tarzda yazılan makalelerde çoğu zaman saçmalık düzeyinde şakalar yapılmıştır. Satirik şiirler, komik mektuplar, askerlerin cephe hayatı, Fransızca hikayelerin kötü çevirileri gazetelerde sıklıkla yer almıştır. Bilhassa Türkler ve Mustafa Kemal Paşa ile ilgili alaycı ifadelerle fazlasıyla yer verilmiştir. Gazetelerde Türkler hakkında “Türk paçavrası” (Turkalades) gibi pejoratif nitelendirmeler yer almış, nadiren Yunanlar da üstü kapalı olarak nüktedan bir dille eleştirilmiştir. Öte yandan revü gazeteleri içeriğinde komik unsurlar barındırmış olsa da tüm bu şakaların, alaycı ifadelerin arkasında askerinin savaş yorgunluğu ve bıkkınlığı görülmektedir. Satır aralarında Yunan askerlerinin savaşmaktan yorulduğu, evlerine dönmek için sabırsızca beklediği, ailelerinden gelen mektuplar sonrasında acı bir özlem duyduğu, savaştan önceki yaşamlarına dönmek istediği, cephede çıkan kötü yemeklerden bıktığı gibi bir çok sitemkar sözler gizlenmiştir. İlginç sayılabilecek bir başka husus ise tüm revü gazeteleri savaş zamanında çıkartılmış olmasına rağmen hiçbirinin içeriğinde vatanperverlik duygularıyla yazılmış, slogan oluşturabilecek haberler bulunmamaktadır.

1921-1922 yılları arasında Yunan askerleri tarafından Batı Cephesinde çıkartılan revü gazeteleri, savaş döneminde askerinin halet-i ruhiyesini yansıtmaya bağlamında önemli veriler sunmaktadır. 1912’den beri Megali İdea ülküsünü yerine getirmek için savaşan Yunan askerlerinin ruh halleri, gerçek hisleri, dönemin atmosferi bu gazeteler aracılığıyla öğrenilebilmektedir. Diğer taraftan bu gazeteler sayesinde Yunan ordusu içinde başlayan hizipleşmenin ve bilhassa komünist grupların antiemperyalist tutumlarının izleri de görülmektedir. Ancak Küçük Asya Bozgunundan sonra Yunan ordusunun Anadolu’dan dağılık birlikler halinde geri çekilmesi, bu revü gazetelerinin de büyük bir kısmının kaybolmasına ya da yok olmasına sebebiyet vermiştir. Dolayısıyla Batı Cephesinde Yunan askerleri tarafından çıkartılan revü gazetelerinden çok azı bugün Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivinde (ELIA)

bulunmaktadır. Bu gazetelerin bir çok nüshası ya da sayfası eksik/kayıp olduğundan düzenli ve tasnif edilmiş bir basın arşivinden bahsetmek mümkün değildir. Cephede çıkartılan ve arşivde kaydı bulunmayan diğer gazetelerin isimleri ya savaş anılarını yazan kişilerin beyanatlarından ya da kişisel (aile) arşivlerinden öğrenilmektedir. Yunan askerleri tarafından cephe içinde yasal olarak çıkartılan ve günümüze kadar varlığını koruyan revü gazetelerinden bazıları şunlardır:

1. Funda (Püskül):

Καυνακ: Η Φούντα, 24/04/1922, Αριθμός: 10, Ταχυδρομικός Τομέας: 922, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 052
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
[Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]

Resimli bir gazete olan *Funda*, Albay Nikolaos Plastiras komutasındaki 5/42 Evzon Alayında görevli astsubaylar tarafından Afyonkarahisar'ın yakınında bulunan Gazlıgöl'de çıkartılmıştır.⁸⁷ Gazetede 5. Evzon Alayındaki askerler için “yerler, iççerler, otururlar” ibaresi kullanılmıştır.⁸⁸ Gazetenin giderlerini Albay Plastiras üstlenmiş ve Evzon Alayının kasasından da ödemeler karşılanmıştır. Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivinde gazetenin

⁸⁷ Nitekim gazetenin ilk sayfasında da uzun boylu asker Albay Nikolaos Plastiras'ın illüstrasyonudur. Η Φούντα, 24/04/1922, Αριθμός: 10, Έτος Α, Τ.Τ. 922, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 052.

⁸⁸ Η Φούντα, 19/06/1922, Αριθμός: 18, Έτος Α, Τ.Τ. 922, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 052.

sadece 24.04.1922, 19.06.1922, 03.07.1922, 10.06.1922 tarihli dört nüshası bulunmaktadır. 22 Şubat 1922 tarihinde ilk baskısını çıkaran *Funda*, toplamda altı sayfadan oluşmaktadır.⁸⁹ Çizgili kağıda elle yazılmış, renkli ve haftalık çıkan bir gazetedir. Sonraki nüshaları daktilo ile yazılmıştır. Gazetenin amblemi evzonları temsil eden uzun mavi püsküllü kırmızı bir festir. Gazete başlığının sağ köşesinde yazı yazan bir evzon askeri resmedilmiştir. Yine gazetenin ilk sayfasında satirik ifadelerle künyesi şu şekilde belirtilmiştir.

Sorumlu müdür: Th. Malavetas.

Yayın tarihi: içerde oturmaktan sıkıldığında.

Gazete bürosu: cephe çukurundaki yeni bina.

Basım yeri: Bay Kondiloforos'un kalem sapı.

*Fiyatı:*⁹⁰ Funda henüz namusunu kaybetmedi çünkü yaşı ufak.

Abonelik: gazeteyi kim okursa bize aynı büyüklükte beyaz bir kağıt göndersin.

Üçüncü sayfada, gazeteyi çıkarmak için Kutsal Ruh'tan (Aya Pnevma) kendilerine ilham vermesini dilediklerini ve bu destekle gazeteyi çıkardıklarını ironik bir dilde ifade etmişlerdir. Gazetenin diğer sayfalarında şiir, düz yazı ve komik metinler, cephede oynanan tiyatro oyunları, telgraflar ve ufak ilanlar bulunmaktadır. İlanların birinde “*gazetemize okuyucular aranmaktadır*” şeklinde esprili bir ifade kullanılmıştır.⁹¹ *Funda*'nın 19 Haziran 1922 tarihli daktilo ile yazılmış nüshasında ise gazetenin amacı yine komik bir şiirle şöyle belirtilmiştir: “*Funda, evzon askerlerinin meşhur bir gazetesidir. Evzonların olduğu yerlerde her hafta çıkar. Aboneliği yoktur. Her yere bedava dağıtılır.*”⁹²

⁸⁹ Gazetenin 22 Şubat 1922 tarihli nüshası Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivinde bulunmamaktadır. Söz konusu nüshanın varlığını K. Th. Papaleksandru'nun şahsi arşivinden hazırladığı ve 1929 yılında *Ellinika Grammata* dergisinde yayımladığı “Basın Tarihinden. Cephe Gazeteleri” başlıklı makalesinden öğrenmekteyiz.

⁹⁰ Yunancada fiyat anlamına gelen “timi” (τιμή) kelimesi aynı zamanda namus, şeref anlamında da kullanılmaktadır. Burada kelime oyunu yapılarak timi kelimesinin yan anlamı kullanılmıştır. (yn)

⁹¹ Παπαλεξάνδρου, a.g.e., s 228-229.

⁹² Η Φούντα, 19/06/1922, Αριθμός: 18, Έτος Α, Τ.Τ. 922, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 052.

2. Lonhi (Süngü)

Kaynak: Η Λόγχη, 16/04/1922, Αριθμός: 5, Τ.Τ. 906, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 024

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
[Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]

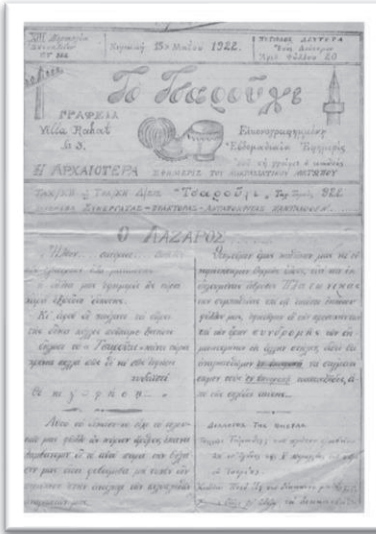
Lonhi, 2. Yunan Kolordusu tarafından Afyonkarahisar, Gazlıgöl'de çıkartılan elle yazılmış haftalık bir gazetedir. Aylık abonelik ücreti 2.5 drahmi, günlük satışı 50 lepta (cent) olarak belirlenmiştir. Gazetede "bu gazeteyi çıkaranlar 2. Kolorduda edebiyata gönül vermiş erlerdir"⁹³ ibaresi, gazetenin içeriğinin edebiyat ağırlıklı olduğu bilgisini vermektedir. Gazetenin Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivinde 09.04.1922, 16.04.1922, 07.05.1922, 14.05.1922, 28.05.1922 tarihli toplam beş nüshası bulunmaktadır. Daha çok askerlerin cephedeki gündelik yaşantılarıyla ilgili haberlere yer verilmiştir. Nitekim gazetenin 16.04.1922 tarihli nüshasında "cephede çamaşır yıkama" alt başlığıyla kullanılan kapak görselinde bir asker nehir kenarında kıyafetlerini yıkamaktadır. Gazetenin "benim sayfam" köşesinde askerlerin rumuz kullanarak gönderdiği edebi yazılardan bir tanesi editör tarafından seçilip yayımlanmıştır. Yine "cephe edebiyatı" adlı köşede askerlerin rumuz isimlerle gönderdiği şiirlere yer verilmiştir. Bu şiirlerin ana teması özlem, ayrılık ve aşk üzerinedir. Yine "yazışmalar" köşesinde gazeteye gönderilen asker mektupları, roman bölümlerinden belli parçalar ve kısa öyküler yayımlanmıştır. Yunan ordusunun resmi cephe gazetesi *Sinadelfos*'ta da

⁹³ Η Λόγχη, 16/04/1922, Αριθμός: 5, Ταχυδρομικός Τομέας: 906, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 024.

(Tertip)⁹⁴ Lonhi ile ilgili çıkan tanıtım yazısı cephe gazetelerinin ne kadar önemsendiğini gösteren ender örneklerden biridir. *Sinadelfos* gazetesinin 5 Haziran 1922 tarihli kritik yazısında *Longi* ile ilgili şöyle bir değerlendirme yazısı yayımlanır:

“Şimdi sayıları gitgide çoğalan cephe gazeteleriyle ilgili ciddi bir kritik yapma zamanı gelmiştir. Fakat hepsi ile ilgili konuşmak mümkün değildir. Çünkü bunu yapmak için gazetenin çok büyük bir zamanını ve köşesini bu işe ayırması gerekir. Bu nedenle bugün sadece bir gazete hakkında değerlendirme yapacağız. Şu an elimizde Lonhi gazetesinin son iki nüshaları bulunmaktadır. Gazeteyi gören birinin hissiyatını ifade edebilecek tek kelime ‘hayret verici’ olabilir. Cephede böyle gazeteler mi çıkarılıyor? Aman Tanrım! Burada bir sanat eserinden bahsedebiliriz. Sadece edebi içeriğinden değil resimlerinden ve karikatürlerinden de söz etmemiz gerekir. Hepsi de adeta birer şaheser.”⁹⁵

3. Çaruhi (Çapula)

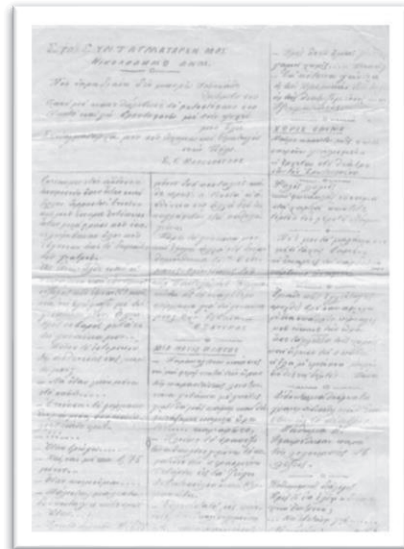
Kaynak: Το Τσαρούχι, 15/06/1922, Αριθμός φύλλου: 20, Ταχυδρομικός Τομέας: 922, Περίοδος Δευτέρα, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 050
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
[Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]

⁹⁴ Sinadelfos (Tertip), Yunan ordusunun resmi gazetesi olarak 1922 yılında İzmir’de sadece 6 ay çıkarılmıştır. (18 Mart 1922 – 14 Ağustos 1922) Cephede çıkartılan revü gazetelerinden biri olmadığı için bildiri metninde yer almamıştır.

⁹⁵ **Συνάδελφος**, 05/06/1922, Έτος Α, Αριθμός: 66, σ. 1.

Yunan ordusunun 13. Tümeni tarafından haftalık çıkartılan *Çaruhi*, resimli ve satirik bir gazetedir. *Çaruhi*'nin Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivinde sadece 15 Mayıs 1922 tarihli dört sayfalık nüshası bulunmaktadır. Bedava dağıtılan gazetenin bürosu *Villa Rahat, Numara 3* şeklinde alaycı bir ifadeyle belirtilmiştir. Gazete kapağında yer alan "*Batı cephesinin en eski gazetesi*" ibaresi *Çaruhi*'nin cephede ilk çıkan gazetelerden biri olduğunu göstermektedir. Gazetenin ikinci sayfasında yer alan "yaşantımızdan" köşesinde iki Yunan askeri, camiden de anlaşılacağı üzere, işgal edilen bir Anadolu köyünde bulunmaktadır. Gazetede tek politik yorum o dönem Yunanistan'da da gündem olan kadınların oy kullanma hakkı ile ilgili satirik değerlendirmedir. Kadınların oy kullanmasına karşı olduklarını çizdikleri karikatürün altına yazdıkları "*eğer kadınların oy kullanma hakkı olsa ilk yapacakları şey erkeklerin üzerine çıkıp onları yük hayvanı olarak kullanmaktır*" ifadesiyle belirtmişlerdir. "geleceğin yük hayvanı" başlığıyla çizilen karikatürde bir erkeğin sırtına binmiş bir kadın resmedilmiştir.⁹⁶ Dolayısıyla o dönemde Yunanistan'da kadınlara verilen hakların artması, erkek iktidarının kadın egemenliği altında ezilmesi biçiminde yorumlanmaktadır.

4. Pir (Ateş):

Kaynak: Το Πυρ, 12/06/1922, Αριθμός φύλλου: 4, Ταχυδρομικός Τομέας: 927, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 050
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
[Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]

⁹⁶ Το Τσαρούχι, 15/06/1922, Αριθμός φύλλου: 20, Τ.Τ. 922, Περίοδος Δευτέρα, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 050.

Yunan ordusunun 43. Piyade Alayı tarafından Mayıs 1922'den itibaren yayımlanan ve satirik bir gazete olan *Pir*, aynı zamanda Batı cephesinde en sonçıkartılan revü gazetelerinden biridir. Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivinde 12.06.1922 ve 19.06.1922 tarihli nüshaları bulunmaktadır. Dört sayfalık gazetenin üç aylık abonelik ücreti erler için 3 drahmi, subaylar için ise 6 drahmidir. Yunan ordusunun resmi cephe gazetesi *Sinadelfos*'ta da *Pir* gazetesi ile ilgili yayımlanan kritik yazısında gazetenin dolu dolu içeriğe sahip olduğu, dikkatle kaleme alındığı, komik metinlerin ve karikatürlerin yer aldığı, baştan sona keyifle okunduğu ifade edilmiştir.⁹⁷ Bilhassa gazetenin 12 Haziran 1922 tarihli kapak resminde kullanılan görsel uzun zamandır evlerinden uzak kalan Yunan askerlerinin eşlerine ve ailelerine kavuşma arzusunun yansıtması açısından dikkate değer bir örnektir. Zira resmin altındaki “*eski muhteşem günlerimiz*” yazısı, 1922 yılında Yunan askerlerinin terhis olma özlemini dile getirmesi açısından da önemli bir cümledir. Aynı gazetenin üçüncü sayfasında, 43. Piyade Alayında görev yapan Albay Dimitris Nikolodimos'a başarılarından dolayı övgü dolu sözler yazılmış ve rütbesinin en kısa zamanda yükseltilip ordusuyla birlikte İstanbul'a girmesi temenni edilmiştir.⁹⁸ Komik öykülere yer verilen gazetenin 19 Haziran 1922 tarihli nüshasında da “sonunda” başlıklı yazı üstler tarafından yapılan kontrollerde sansüre uğramış ve metin içinden doksan bir kelime çıkartılmıştır.⁹⁹ Gazetede gündeme getirilen önemli konulardan biri diğeri de cephede çıkan yemeklerle ilgilidir. Cephede sürekli makarna verildiğinden şikayet edengazete, ilk sayfasında da “*Makarna! Makarna! Anne bile bu makarnayı çocuğuna yedirmez*” ifadesiyle muzip bir karikatür yayımlamıştır. Yine aynı gazetede makarnadan bıkan askerler Yunan ulusal marşı “Özgürlüğe Övgü” dizelerini “Makarnaya Övgü” şeklinde alaycı üslupla değiştirmiştir.¹⁰⁰

5. Arvila (Postal):¹⁰¹

İlk baskısını 5 Aralık 1921 tarihinde yapan *Arvila* (Postal), revü gazeteleri arasında en eski olanıdır. Satirik içerikli bir gazete¹⁰² olan *Arvila*, 2. Yunan Kolordusunun 12. Tümeni tarafından hazırlanmış ve Piyade Albay

⁹⁷ *Συνάδελφος*, 01/07/1922, Έτος Α, Αριθμός: 88, s. 3.

⁹⁸ *Το Πυρ*, 12/06/1922, Αριθμός φύλλου: 4, Τ.Τ. 927, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 050.

⁹⁹ *Το Πυρ*, 19/06/1922, Αριθμός φύλλου: 5, Τ.Τ. 927, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 050.

¹⁰⁰ *Το Πυρ*, 19/06/1922, Αριθμός φύλλου: 5, Τ.Τ. 927, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 050.

¹⁰¹ *Arvila* gazetesinin Yunan arşivlerinde mevcut kaydı bulunmamaktadır. Gazete ile ilgili kapsamlı bilgi K. Th. Papaleksandru'nun 1929 yılında *Ellinika Grammata* adlı dergiye yazdığı “Basın Tarihinden. Cephe Gazeteleri” başlıklı makalesinden sağlanmıştır. Bu durumda kuvvetle muhtemel *Arvila*, Papaleksandru'nun kendi şahsi arşivinde bulunmuş bir gazetedir.

¹⁰² Gazete, “haftalık çıkan satirik asker gazetesi” şeklinde tanımlanmıştır. Χαροντάκης, *a.g.e.*, s. 22.

Periklis Kallidopoulos'un gözetiminde çıkartılmıştır. İki sayfalık gazetenin bazı nüshaları elle, bazıları da teksir makinasıyla yazılmıştır. Cephede çıkartılan diğer revü gazeteleriyle kıyaslandığında daha sistemli ve düzenlidir. Kapak görselinde bir postal ve postalın içinden kulağında kurşun kalem olan bir erin çıktığı resmedilmiştir. Üç sütundan oluşan gazetede daha çok satirik haberler yayımlanmıştır. Örneğin gazetenin 16 Ocak 1922 tarihli sekizinci nüshasında kadınların da askere alınması hususunda hicivli bir yazı kaleme alınmıştır. Yine başka bir sütunda komik hikayelere ve şiirlere yer verilmiştir. Gazetenin ikinci sayfasında daimi yer alan "haftanın olayı" köşesinde cephede geçen gerçek ya da kurgu olaylar komik bir dille anlatılmıştır. Örneğin "Tümenimizin Albayı kahraman P. Kallidopoulos izninden döndü" yazısı bu köşede yayımlanan ilk haberdir. İkinci haberde de Yarbay Athanasios Saketas'ın isim günü sebebiyle kutlama mesajına yer verilmiştir. Üçüncü haber, Yunan ordusunun işgal ettiği Türk köyü Kumartaş'taki¹⁰³ bir ahırın dans salonuna dönüştürüldüğü üzerinedir.

Gazetenin komik yüzlerinden biri de kurgu bir karakter olan Papaz Bulgur'dur. Cephenin papazı olan Papaz Bulgur, üstünde cübbe, kafasında askeri kep, elinde tepsi ile karikatürize edilmiştir. Her hafta gazetenin belli bir köşesinde Papaz Bulgur'a ait komik şiirler yayımlanır. Bu şiirlerden biri de "bir fiçı şarabım bir de karım olsa. Tıka basa karnımı doyurup şişman bir kediye dönerim"¹⁰⁴ dördlüğüyle yazılmış uydurma dizelerdir. Gazetenin ikinci komik kurgu karakteri ise Meraklı'dır. Kabadayı bir asker olan Meraklı, her hafta sevdiği kıza vezinli şiirler gönderir. Şiirlerin birinde Meraklı'nın sevdiği kız hastalanır ve onu görmeye gitmek için komutanlarından izin alamaz. Çünkü ordu sadece ölüm durumunda izin vermektedir. Ordunun izin konusundaki katı tutumunu ironik bir dille dizelerine şöyle yansıtılır: "Eğer ölmüş olsaydın ne olacaktı ki? Ben komutanlarımdan bir izin koparırdım. Seni canlı bulamayacağıma göre kendime başka bir sevgili yapardım."¹⁰⁵ Yine bir başka haberde yakın bir zamanda spor müsabakası düzenleneceğine dair bilgi paylaşılmıştır.

Gazetenin "yazışmalar" köşesinde cepheden gelen asker mektupları yayımlanmıştır. Bu mektupların çoğunda gazetenin cephe içinde az dağıtıldığına dair şikayetler bulunmaktadır. "borsa haberleri" köşesinde cepheye gelen yiyecekler komik bir dille eleştirilmiştir. Burada askere verilen yiyeceklerin ne kadar kötü olduğundan bahsedilmiştir. Borsa analizleri cephedeki patates ve soğan üzerinden yapılmıştır. "Son dakika" köşesinde uydurma bir telgrafa yer verilmiştir. Bu köşede Vatikan'daki papalık seçimlerinde Papaz Bulgur'un seçilmediği haberi yayımlanmıştır. Gazetenin

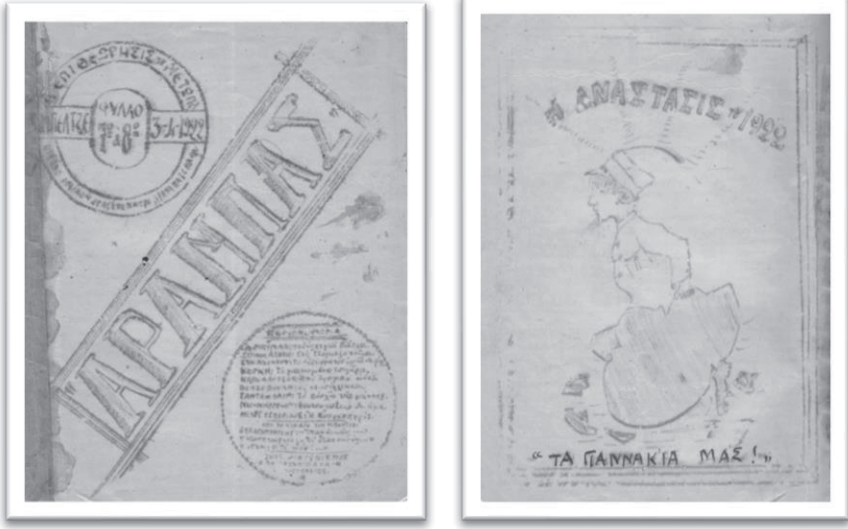
¹⁰³ Afyonkarahisar yakınlarındaki Erenler Köyü eski adıyla Kumartaş Köyü'dür. (yn)

¹⁰⁴ Παπαλεξάνδρου, a.g.e., s 227.

¹⁰⁵ Παπαλεξάνδρου, a.g.e., s 228.

26 Haziran 1922 tarihli (Yıl: 2, Dönem: 2, Sayı: 15) dört sayfalık nüshasında, gazetenin müdürü Paris Habaris, baş yazar da Meraklı ismindeki uydurma kişilerdir. Gazetenin bu sayısında tümende erkek güzellik yarışmasının yapılacağına dair kurgu bir habere de yer verilmiştir. Görüldüğü üzere gazetenin tüm içeriğinde ciddi meseleler yerine askeri neşelendirecek, güldürecek şakalar, şiirler ve komik haberler yer almıştır.¹⁰⁶

6. Arabas (Kağıdı)

Kaynak: Ο Αραμπάς, 03/04/1922, Φύλλο: 7-8 , Ταχυδρομικός Τομέας: 906,
Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 008
Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο.
[Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]

Arabas, 2. Yunan Kolordusunun 2. Bölüğünde hizmet veren telgrafçılar tarafından Afyonkarahisar'a bağlı bir yerleşim yeri olan Belce'de çıkartılmış bir dergidir. Kolorduya ait teksir makinasının bulunduğu atölye *Arabas* dergisini çıkartan askerlerin emrine verildiğinden ekipman ve baskı kalitesi açısından Atina'daki bir çok gazeteyle yarışabilecek düzeydedir.¹⁰⁷ Cephedeki diğer gazete ve dergilerle de kıyaslandığında daha iyi baskısı olan *Arabas*, edebi açıdan yeterli olmasa da cephedeki hayat ile ilgili genel bir kanı oluşturmaktadır. Yunan ordusunun resmi cephe gazetesi *Sinadelfos* da (Tertip) 29 Haziran 1922 tarihli sayısında *Arabas* ile ilgili övgü dolu ifadeleri şu cümlelerle köşesine aktarmıştır:

¹⁰⁶ Παπαλεξάνδρου, a.g.e., s 227-228.

¹⁰⁷ Berber, a.g.m., 125.

“İkinci kolorduda görevli telgrafçılar tarafından çıkartılan mizah dergisi Arabas’ın on ikinci nüshası elimize ulaştı. Abartıya gerek duymadan söyleyebilirim ki sabır ve güzellikle işlenmiş bir sayı olmuş. On iki sayfası da dopdolu. İçeriğinde hoş, naif ve eğlenceli bir muziplik var. Karikatürler ve resimler adeta birer şaheser. Derginin baş editörü her türlü övgüyü hak ediyor. Atina dergilerinin bir çoğu Arabas’ın bu sanatsal görüntüsünü ve içeriğini hiç kıskanmaz mı!”¹⁰⁸

Yaklaşık on iki sayfadan oluşan resimli derginin ilk sayısı Şubat 1922 başlarında, son sayısı da Temmuz ayında çıkmıştır.¹⁰⁹ Derginin ambleminde sabahı müjdeleyen horoz kullanılmıştır. Renkli kapaklı derginin pek çok sayfası komik karikatürlerden ve askerlerin yazdığı hikayelerden oluşmaktadır. Askerlerin dergiye gönderdikleri hikayeler genellikle savaş öncesinde yaşadıkları anılardan derlenmiştir. Örneğin derginin yedinci ve sekizinci sayılarında yer alan ve “Bir Paskalya hikayesi” köşesinde yayımlanan yazıda savaştan önceki Paskalya Yortusu anlatılmıştır.¹¹⁰ Bu türden hikayeler temelde Yunan askerlerinin hayatlarına duyduğu yoğun nostalji duygularınında vurumudur. Arabas dergisinde askerlerin gönderdiği pek çok doğa resmi de kullanılmıştır. Elle yazılan dergi, cephede bedava dağıtılmıştır. Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivinde 3 Nisan 1922 tarihli nüsha dışında diğer sayılar yoktur. Bu sayıda Yunan askerlerinin Belce’deki günlük hayatlarına dair yazılara yer verilmiştir. Örneğin “Belce’nin minaresinden” köşesinde askerlerin Belce’de yaşadığı farklı olaylar ve gündelik hayat sade bir dille anlatılmıştır. “Nasıl muhtar seçilir?” başlıklı köşe yazısında ise Belce’deki muhtar seçimlerinden bahsedilmiştir.¹¹¹

7. Efimeris ton Harakomaton (Siperlerin Gazetesi)

Yunan ordusunun 33. Piyade Alayı tarafından çıkartılan *Efimeris ton Harakomaton* haftalık bir gazetedir. Mayıs 1922 ortalarında çıkartılmaya başlayan ve dört sayfadan oluşan gazete, önce defter kağıdına elle yazılmış daha sonra teksir makinasıyla kopyalanıp çoğaltılmıştır.¹¹² Yunan resmi cephe gazetesi *Sinadelfos*’un 20 Nisan 1922 tarihli sayısında da gazetenin çıktığına dair bir ilana yer verilmiştir.¹¹³

¹⁰⁸ **Συνάδελφος**, 29/06/1922, Έτος Α, Αριθμός: 86, s. 3. Ayrıca Sinadelfos gazetesinde Arabas’ın 14. ve 15. sayılarıyla da ilgili övgü dolu ifadelere yer verilmiştir. **Συνάδελφος**, 09/07/1922, Έτος Α, Αριθμός: 95, s. 2, **Συνάδελφος**, 29/07/1922, Έτος Α, Αριθμός: 112, s. 3.

¹⁰⁹ Παπαλεξάνδρου, **a.g.e.**, s 229.

¹¹⁰ **Ο Αραμπάς**, 03/04/1922, Φύλλο: 7-8 , Ταχυδρομικός Τομέας: 906, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 008.

¹¹¹ **Ο Αραμπάς**, 03/04/1922, Φύλλο: 7-8 , Ταχυδρομικός Τομέας: 906, Κωδικός Τεκμηρίου: ΧΦ. ΓΕ. 008.

¹¹² Χαροντάκης, **a.g.e.**, s. 24, Παπαλεξάνδρου, **a.g.e.**, s 229.

¹¹³ **Συνάδελφος**, 20/04/1922, Έτος Α, Αριθμός: 26, s. 2.

8. Karavana (Sefer Tası)

Yunan ordusunun 5. Tümeni tarafından Nisan 1922 başlarında çıkartılmıştır. Gazetenin sorumlu editörü Teğmen Fotis Diamantopoulos'dur. Daktilo ile tek yüze yazılmış gazete, toplu iğne ile tutturulmuş iki sayfadan oluşmaktadır. Tümen içindeki gündelik hayatı kendisine konu alan gazetenin fiyatı 30 lepta (cent), aylık abonelik ücreti de iki drahmidir. Mayıs 1922'de beşinci nüshasını çıkaran gazete iki sayfa olarak basılmaya başlamış ve gazetenin boyutları da büyütülmüştür. Bu tarihten sonra teksir makinasıyla yazılan *Karavana* haftada iki kere yayımlanmıştır.¹¹⁴

9. Fereces (Ferece)

Papaleksandru'nun verdiği bilgiye göre gazete, Yunan ordusunun 9. Tümeni tarafından çıkartılmıştır.¹¹⁵ Gazetenin künyesi ile ilgili Yunan arşiv kayıtlarında başka bir bilgiye rastlanılmamıştır.

10. Susuro (Fısıltı)

Susuro gazetesi ile ilgili Yunan arşivlerinde farklı bilgiler mevcuttur. Örneğin bazı Yunan kaynaklarında gazete, Yunan ordusunun 26. Piyade Alayı tarafından çıkarılmıştır.¹¹⁶ 17 Temmuz 1922 tarihli üçüncü nüshası ise "*Haziran-Temmuz 1921 muharebelerinde*¹¹⁷ *şehit düşenlerin anısına*" başlığıyla özel sayı olarak yayımlanmıştır. Gazetenin ilk sayfasında da Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde şehit düşen Yunan askerlerinin isimlerine yer verilmiştir.¹¹⁸ Bir başka bilgiye göre *Susuro*, 2. Yunan Kolordusuna bağlı 3. Tümenin kurmay subayı olan Yarbay Dimitrios Kaliankakis tarafından çıkartılan haftalık bir mizah gazetesidir.¹¹⁹

11. Manivela (Kaldıraç)

Gazete ile ilgili net ve kesin bilgiler bulunmamakla birlikte cephede ulaşım hizmetini sağlayan şoförlerin çıkardığı düşünülmektedir. Papaleksandru'nun verdiği bilgiye göre cephedeki en eski gazetelerden biridir. Ayrıca Papaleksandru, kendi şahsi arşivinde, söz konusu gazetenin 25 Aralık 1921 tarihli ikinci nüshasına sahip olduğunu belirtmiştir. Bu noktada gazetenin 1921 başlarında basılmaya başladığı düşünülebilir. Sadece bir sayfadan oluşan gazete çizgili kağıda kurşun kalemle yazılmıştır.¹²⁰

¹¹⁴ Χαροντάκης, a.g.e., s. 24, Παπαλεξάνδρου, a.g.e., s. 229.

¹¹⁵ Παπαλεξάνδρου, a.g.e., s. 229.

¹¹⁶ Παπαλεξάνδρου, a.g.e., s. 229.

¹¹⁷ Belirtilen tarih Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (8-21 Temmuz) olarak düşünülebilir. Çünkü Yunanistan, 1923 yılına kadar Jülyen takvimi kullandığı için tarihler Gregoryan takvimine göre 13 gün geriden gelmektedir.

¹¹⁸ Χαροντάκης, a.g.e., s. 24.

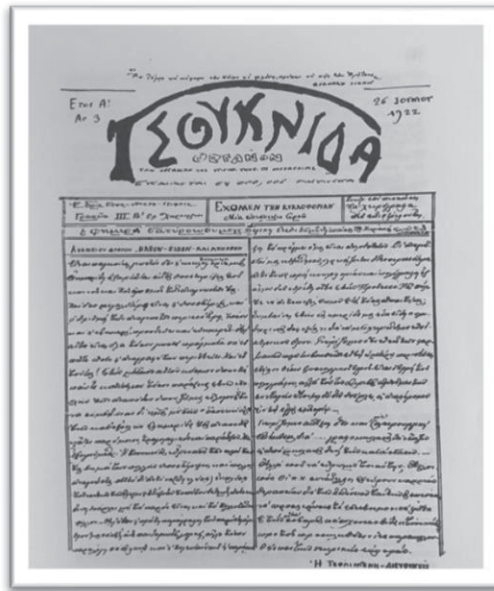
¹¹⁹ Berber, a.g.m., s. 129.

¹²⁰ Παπαλεξάνδρου, a.g.e., s. 229.

12. Forion (Sedye)

Yunan ordusunun 10. Sıhhiye Bölüğü tarafından çıkartılan gazete, ücretini “*bir kutu bit ilacı*” şeklinde satirik bir dille ifade etmiştir. Eğlenceli konulara yer veren *Forion*’a abonelik için yapılması gereken tek şey gazeteyi okuduktan sonra geri iade etmektir. Nitekim Yunan resmi cephe gazetesi *Sinadelfos*’un 4 Haziran 1922 tarihli sayısında çıkan bilgilendirme notunda da *Forion* gazetesine abone olmak isteyenlerin para yerine kırtasiye malzemesi göndermesi rica edilmektedir. Bunları sağlayan kişilere düzenli olarak gazete ve dergi ekinin gönderileceği belirtilir.¹²¹ Ayrıca gazetede çıkan yazıda okuyucuların *Forion* ile ilgili herhangi bir eleştiri yapmaması da istenmiştir. Gazetenin ilk nüshasında farklı çizimlerle birlikte tumbul bir kadın baldırı “*kağıtta olması bile hiç yoktan iyidir*” notuyla resmedilmiştir.¹²²

13. Çuknida (Revir)

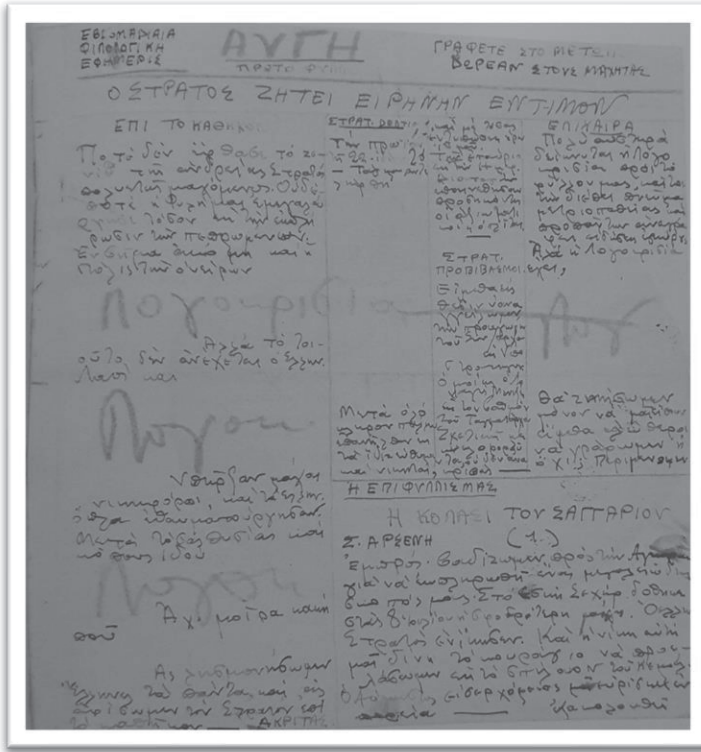
Καυνακ: Η Ένωση Συντακτών Αθηναϊκών Εφημερίδων
Το Αρχείο της ΕΣΗΕΑ
[Atina Gazeteleri Editörler Birliği Arşivi]

¹²¹ *Συνάδελφος*, 04/06/1922, Έτος Α, Αριθμός: 65, σ. 3.

¹²² Παπαλεξάνδρου, *a.g.e.*, s 229; Χαροντάκης, *a.g.e.*, s. 24.

Yunan ordusunun 3. Tümenine bağlı sağlık birimi tarafından çıkartılmıştır. Haftada bir gün (Pazar) çıkan ve elle yazılan gazetede komik ve eğlenceli makalelere yer verilmiştir.¹²³

14. Avgi (Şafak)

Καυνακ: Αρχείο Αδερφών Νεφέλης και Γεωργίας Δεσποτοπούλου Μικρά Ασία [Georgia ve Nefeli Kardeşler Arşivi – Küçük Asya]

Yunan ordusunda gönüllü onbaşı Stavridis Arsenios tarafından çıkartılan Avgi, haftalık edebi bir gazetedir. Elle yazılan bu gazete, cepheye askerlere ücretsiz dağıtılmıştır. Gazetenin “Sakarya Cehennemi” başlıklı yazısında yer alan “İleri! Büyük ülkümüzü gerçekleştirmek için Ankara’ya doğru yürüyoruz. 8 Temmuz’da (21 Temmuz) Eskişehir’de çok çetin bir savaş gerçekleşti. Yunan ordusu zafer kazandı. Bu zafer bize Kemal’in batakhanesine ilerleme cesareti veriyor. Ağustos’un ilk haftası yollardaydık” ifadeleri gazetenin Ağustos 1921 tarihinde çıktığı izlenimini yaratmaktadır. Gazetenin ilk nüshasında en üst sayfada yayımlanan “ordu onurlu bir barış istiyor” ibaresi yine son dönemde

¹²³ Η Τσουκνίδα, 26/06/1922, Έτος Α, Αριθμός: 3.

Yunan ordusunun savaşın sona erip terhis olma isteği konusundaki önemli bir mesajı olarak düşünülebilir. Aynı sayfada yer alan “görevimiz” başlıklı metinde Akritas (Akıncı) rumuzuyla yazılanlar, Yunanistan’ın 1844 yılından beri siyasi hedef gördüğü Megali İdea ülküsünün Yunan ordusu tarafından sonuca ulaştığını anlatmaktadır. Nitekim Yunan irredantizminin önemli safhası kabul edilen 1919-1922 sürecinde ulaştığı sınırlar yazarın da belirttiği üzere o güne kadar tahayyül edilmesi bile mümkün olmayan genişliktedir:

“Uzun yıllar savaşıp kahramanlığın zirve noktasına ulaşan başka hiçbir ordu yoktur. Hiçbir zaman ecdadımız kaderin gerçeğe dönüşmesinde bugün olduğu kadar ileri noktaya ulaşmadı. Hayallerimizin şehrine sadece bir adım kaldı. (Sansür) ... ancak bu durumu Yunan halkı kabul etmez (sansür) ...mücadeleler, galipler vardı ve Yunan silahları mucizeler yarattı. Bu kadar fedakarlıktan sonra işte Tanrı da...(sansür) Ah, kötü kader. Biz Yunanlar her şeyi unutalım ve orduyu göreviyle baş başa bırakalım.”¹²⁴

Gazetede dikkat çeken en önemli unsur sayfanın büyük bir kısmının sansüre uğramasıdır. Sayfa, “sansür” ibaresiyle silinmiş cümlelerinden ötürü neredeyse boş bir gazete görüntüsü vermektedir. Öyle ki gazeteye yapılan bu müdahaleye yazar “güncel” başlıklı yazısında isyan edip şu cümlelerle eleştirmiştir: *“Gazetemize çok sert biçimde sansür uygulanıyor. Gazetemiz ılımlı çizgide olmasına ve gerçekleri yazmasına rağmen ... (sansür)....Tek istediğimiz bize özgürce yazıp yazamayacağımızı söylemeleri. Bekliyoruz.”*

15. Romanca (Romans)

Xr. Canavaras tarafından Yunan resmi cephe gazetesi baş editörü İlias Vutieridis’e bırakılan el yazması bir gazetedir. Gazete hakkında İlias Vutieridis’in beyanatından başka herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹²⁵

16. İho tu Metopu (Cephenin Sesi)

Yunan resmi cephe gazetesi *Sinadelfos*’un 10 Nisan 1922 tarihli sayısında 14. Piyade Alayının çıkardığı *İho tis Metopu* gazetesinden bahsedilmektedir.¹²⁶Söz konusu bilgi dışında gazete ile ilgili Yunan arşivlerinde kayıt bulunmamaktadır.

¹²⁴ Λάδης, a.g.e., s. 63.

¹²⁵ Το Αρχείο Ηλία Βουτιερίδη, [İlias Vutieridis Arşivi], E.Λ.Ι.Α, Φάκελος 2.

¹²⁶ Συναδέλφος, 10/04/1922, Έτος Α, Αριθμός: 18, s. 2.

17. Filiari (Lafazan)

BursaGeçici Askeri Hastanesine ait ambulansların şoförleri tarafından çıkartılmıştır. Gazetenin müdürü, hastanenin depo memurudur ve gazete sabit bir büroda değil, müdürün arabası nereye giderse orada hazırlanmaktadır. Hicivli haber içeriğine sahip olan gazetenin tiyatro etkinlikleri ilanında geçen “*bu akşam Asya Tiyatrosunda: 20 yıldır asker*”¹²⁷ ifadesi Yunan askerlerinin savaş bıkkınlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

18. Romvia (Laterna)j

Mudanya’da, Deniz Yarbay Dimitrios Fokas’ın emrinde bulunan deniz piyadeleri tarafından ilk nüshası Aralık 1921 tarihinde çıkartılan dörtsayfalık gazetedir.¹²⁸

19. Avaftisti (Vaftiz Edilmeyenler)

Yunan ordusunda görevli Binbaşı Nikos Nikolopoulos editörlüğünde Balıkesir’de çıkartılmıştır. Bazı nüshaları elle, bazıları da daktilo ile yazılmıştır.¹²⁹ Yunanistan gazete arşivlerinde gazete ile ilgili kapsamlı bilgilere rastlanılmamıştır.

20. Pikrangathis (Yaban Dikeni)

Binbaşı Nikos Nikolopoulos editörlüğünde Balıkesir’de çıkartılan ikinci gazetedir. Atina’da bulunan Despotopulu arşivinde gazetenin elle yazılmış üç nüshası bulunmaktadır.¹³⁰

21. Karakaksa (Saksağan)

Yunan ordusunun 4. Tümeni tarafından çıkartılmıştır. Gazete ile ilgili tek bilgi, Papaleksandru’nun şahsi arşivinde bulunan *Arvila* gazetesinde geçen *Karakaksa* ilanidir.¹³¹

22. Sangarios (Sakarya Nehri)

Yunan ordusunun 46. Piyade Alayı tarafından çıkartılmıştır. Yine bu gazete ile ilgili tek bilgi Papaleksandru’nun şahsi arşivinde bulunan *Arvila* gazetesindeki ilandır.¹³²

¹²⁷ Berber, **a.g.m.**, s. 127-128.

¹²⁸ Berber, **a.g.m.**, s. 128.

¹²⁹ Φώντας Λάδης, **Χαίρε μέσα από τη μάχη [Savaştan Selamlar]**, Τροχαλία, Αθήνα 1993, s. 56.

¹³⁰ Λάδης, **a.g.e.**, s. 56.

¹³¹ Χαροντάκης, **a.g.e.**, s. 19.

¹³² Χαροντάκης, **a.g.e.**, s. 19.

23. Skapani (Kazma)

Yunan ordusunda görev yapan mühendislerin bağlı bulunduğu iki bölümün birlikte çıkardığı gazetedir. Gazete hakkında verilen tek bilgi Papaleksandru'nun şahsi arşivinde bulunan *Arvila* gazetesinde *Skapani* ile ilgili çıkan ilandır.¹³³

Sonuç

Yunan resmi cephe gazetesi *Sinadelfos*'un(Tertip), 5 Haziran 1922 tarihli nüshasında Mavrianos rumuzuyla bir kritik yazısı yayımlanır. Söz konusu yazıda Batı cephesinde Yunan askerleri tarafından çıkartılan revü gazeteleriyle ilgili şöyle bir değerlendirme yapılmıştır: “... Gerçeği söylemek gerekirse bir gün birisi *Küçük Asya Seferi sırasında Yunan ordusunun tarihi ile ilgili birkaç kelimelik etmekte istediğinde mutlaka cephe gazetelerini/dergilerini araştırmak ve anlamak zorundadır. Aksi takdirde Yunan ordusunun tarihinde büyük bir boşluk bırakır.*”¹³⁴ Nitekim bu değerlendirmede sadece Yunan ordusunun tarihini anlamada değil aynı zamanda Milli Mücadele döneminin “öteki” yüzünü kavramada da önemli bir yol gösterilmiştir. 1921-1922 yılları arasında Batı Cephesinde çıkartılan ve daha çok Yunan askerlerinin moralini yükseltmeye yönelik bazı manevi adımlardan biri sayılan bu gazetelerde askerlerin halet-i ruhiyesi, savaşın karşı taraf için ne anlama geldiği, Yunan ordusu içindeki gündem ve meseleler doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde metinlere yansıtılmıştır. Bilhassa bildiri metninde yazarın gazeteler için kullanmaya gayret gösterdiği “revü gazetesi/dergisi” ifadesi Yunancada da *epitheorisikelimesiyle* verilmiştir. Dolayısıyla söz konusu gazeteler, günlük çıkan gazetelerden farklı olarak, daha çok eğlence ve komik içerikli metinlerin birer toplamı şeklinde düşünülebilir. Ancak her metin veya çizilen her resim ya da karikatür başıboş bir keyfiliğe de hizmet etmemektedir. Satır aralarında gizlenmiş bazı eleştiriler alt okumalarda muhalif bir tutumla yazıldığı kanıtı niteliğindedir. Ordu içinde sansür mekanizmasının ve hatta üstler tarafından sıkı kontrollerin yoğun bir şekilde işletildiği düşünüldüğünde bu gazetelerin karşıt görüşleri propagandist bir tavırla dile getirmesi zaten mümkün değildir. Öyleyse Yunan askerleri savaşın yorgunluğunu, terhis taleplerini ve senelerdir cephede savaşmanın bıkkınlığını önce güldürüp sonra düşündürecek biçimde gazetelerde sunmuşlardır. Öte yandan bizzat Yunan askerleri tarafından çıkartılan bu gazeteler sayesinde Yunanların Türk ulusal hareketi olan Kurtuluş Savaşı'nı nasıl değerlendirdiği de görülmektedir. Yunanların Anadolu işgalini ne şekilde meşrulaştırdıkları gazetelerin haber sütunlarında ortaya konulan bir durumdur. Neticede Yunan askerlerinin

¹³³ Χαροντάκης, a.g.e., s. 19.

¹³⁴ Συναδέλφος, 22/06/1922, Έτος Α, Αριθμός: 66, s. 1.

çıkarttıkları revü gazeteleri, Yunan ordusunun Anadolu işgalini ve Milli Mücadele dönemini “karşı tarafın” gözünden aktarması yönünde farklı ve bir o kadar gerekli bilgiler sunmaktadır.

Kaynakça

1. Arşivler (Yunanistan)

Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α) [Yunan Edebiyatı ve Tarihi Arşivi]

Το Αρχείο Ηλία Βουττιεριδίδη, [İlias Vutieridis Arşivi]

Αρχείο Αδερφών Νεφέλης και Γεωργίας Δεσποτοπούλου Μικρά Ασία [Georgia ve Nefeli Despotopulu Kardeşler Arşivi – Küçük Asya]

Η Ένωση Συντακτών Αθηναϊκών Εφημερίδων, Το Αρχείο της ΕΣΗΕΑ [Atina Gazeteleri Editörler Birliği Arşivi]

2. Süreli yayımlar

Η Φούντα (Püskül)

Η Λόγχη (Süngü)

Συνάδελφος (Tertip)

Το Τσαρούχι (Çapula)

Το Πυρ (Ateş)

Ο Αραμπάς (Kağrı)

Η Τσουκνίδα (Revir)

3. Kitap ve Makaleler

Kovach, Bill & Rosenstiel, Tom, **Gazeteciliğin Esasları**, Çeviren: Serdar Göktaş, Odtü Yay., Ankara, 2007.

Tokgöz, Oya, **Siyasal İletişimi Anlamak**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Bülbül, Rıdvan, **Genel Gazetecilik**, Nobel Yay., Ankara, 2000.

Ertuğ, Hasan Refik, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1959.

Yılmaz, Eyüp, **Sınıf Öğretmeni Adaylarının Gazete ve Dergi Takip Etme Alışkanlıkları ile Eleştirel ve Medya Okuryazarlık Düzeyleri**

Arasındaki İlişki, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2013.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Sonyel, Salahi R., **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Παρασκευαΐδης, Λεφτέρης Γ., *Αδελφή Στρατιώτου. Ημερολόγιο και Αλληλογραφία Ενός Φαντάρου της Μικρασιατικής Εκστρατείας [Askerin Ablası. Küçük Asya Harekatına Katılan Bir Askerin Günlüğü ve Yazışmaları]*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2008.

Παπαλεξάνδρου, Κ. Θ., «Από την ιστορίαν του τύπου. Αι εφημερίδες του μετώπου» [Basın Tarihinden. Cephe Gazeteleri], *Ελληνικά Γράμματα*, 15/02/1929, Έτος Γ, Τόμος Δ, Αριθμός: 41, s. 224-230.

Berber, Engin, “İşgal yıllarında Anadolu’da Çıkartılan Yunan Ordu Gazeteleri Hakkında Notlar”, *21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyum*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2001, s. 121-131.

Χαροντάκης, Δημήτρης, «Οι εφημερίδες των στρατιωτών του Μικρασιατικού Μετώπου 1921-22, *Τα Νέα του Ε.Α.Ι.Α.*, Αριθμός: 62, Θερινό Αρχαιοστάσιο, Αθήνα 2003, s. 18-26.

Λάδης, Φώντας, *Χαίρε μέσα από τη μάχη [Savaştan Selamlar]*, Τροχαλία, Αθήνα 1993.

4. **İnternet Kaynakları**

<https://sozluk.gov.tr/?kelime=revü>.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ İLE İLGİLİ YUNAN TERMINOLOJİSİ

Çiğdem KILIÇOĞLU CİHANGİR*

Giriş

Çoğu ulus devlet, ulusal kimlik inşasında, genel olarak dil, din, tarihsel olgular gibi birtakım kültürel öğelerden hareket eder.¹³⁵ Bu kimlik tanımlamasında, tarih disiplini ise önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Hele ki tarih disiplininin, ulusun kültürel değerlerini, geleneklerini, savaşlarını, zaferlerini, acılarını, kısacası var olma ve varlığını sürdürme mücadelesini, nesilden nesle aktarabilecek ve ulusal bilincin devamlılığını sağlayabilecek bir anahtar niteliğinde olduğu düşünülürse, ulusal kimlik için önemi de anlaşılacaktır. Bu nedenle, okullarda diğer bilimlerin yanında verilen tarih eğitimi, temelde ulusun kültürel değerlerinin korunması, ulusal kimliğin pekiştirilmesi ve ulusal bilincin devamının sağlanması için önem arz eder.

Her ne kadar bu yaklaşım, evrensel tarihçilik anlayışına ya da tarihsel olgu veya olayların yorumlanmasında nesnel veya en azından ortak bir dil kullanma yöntemine ters düşse de, esasen tarihçi, hangi topluma mensup olursa olsun, E. H. Carr'ın deyimiyle, "*kendi değerlerinin, tarihin dışında bir nesnellığı olduğunu öne sürmeyerek koşullandırılmışlıklarını kabul eder.*"¹³⁶ Benzer şekilde G. Iggers'in da tespiti, tarihçinin, "*içinde düşündüğü dünyanın mahkûmu*"¹³⁷ olduğu şeklindedir. Bu nedenle, tarihçinin inançları ve değer yargıları, aidiyet hissettiği toplumun değerleriyle çoğunlukla örtüşür. Dolayısıyla tarihçinin, bağlı olduğu değerler sistemini yok sayarak tarihsel gerçekleri yorumlaması pek de olası görünmemektedir. Kuşkusuz yaşanmış

* Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, kilicoglu@ankara.edu.tr

¹³⁵ Ulusal kimliğin temel unsurları için bkz. Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, (Çev. Bahadır Sina Şener), 6. B., İletişim Yay., İstanbul, 2010, s. 23-33, 42, 45.

¹³⁶ Edward Hallett Carr, **Tarih Nedir?**, (Çev. Misket Gizem Gürtürk), 9. B., İletişim Yay., İstanbul, 2006, s. 96.

¹³⁷ Georg G. Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı**, (Çev. Gül Çağalı Güven), 4. B., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, s. 9.

ya da geçmişe ait bir olaya dair tarihsel gerçeklik de bir tanedir, ancak bu gerçekliğe, ulusal tarihyazımında farklı yorumlar kazandırılabilir. Daha açık bir ifadeyle ulus devletlerin tarihsel olaylara bakışı, ulusal ideoloji çerçevesinde gelişir ve kimi olaylar daha çok öne çıkarılırken kimisi unutulur. Ulusal tarihyazımı, ulus devletin kendi değerler sistemi çerçevesinde tarihsel gerçekleri yorumlar ve tarih biliminin kullandığı özel terim ve ifadeleri, ulusal ideoloji çerçevesinde harmanlayarak kendine özgü bir terminoloji yaratır.

Örneğin, 1453 yılı, Türk tarihyazımı açısından *İstanbul'un Fethi*'ni ifade etmektedir. Ancak bütün dünya 1453 yılını *İstanbul'un Fethi* olarak nitelendirmez. Bu yıl, aynı zamanda, bir başka ulus açısından -Yunanlar açısından- *Konstantinopolis'in Düşüşü*'dür.¹³⁸ Ya da evrensel tarihçilik anlayışı açısından 1453 yılı, *Doğu Roma İmparatorluğu'nun sonu* olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle tarihyazımındaki farklılıklar, kimlik aidiyetleriyle de çok yakın ilişki içindedir. Özellikle yaşanmış bir olaya taraf olanlar, o olay hakkında farklı bakış açıları ve durum tespitleri geliştirebilirler. Bundan dolayı, olay örüntüleri aynı olsa da, ulus devletlerin tarihyazımlarında, ulusal bakış açıları farklı olduğu için kullanılan terminoloji de farklı olabilir. O halde, tarihyazımı da ulusal kimliğin tamamlayıcı bir unsurdur demek yanlış olmayacaktır.

Esasen, tarihsel süreç içinde yaşanan herhangi bir savaş durumundan söz edilirse, bir tarafın kazandığı savaşı, diğer taraf kaybeder. E. H. Carr'a göre; tarihte ezilmek doğaldır, çünkü tarih bir mücadele süreci olmakla birlikte, bu mücadelenin sonuçlarına, başkalarının zararına olmak üzere erişilir. Kaybedenlerin zararını, bazılarının daha çok yararlı çıkmasıyla dengelemeye olanak sağlayacak ölçütler yoktur.¹³⁹ Dolayısıyla herhangi bir savaşa veya olaya taraf olanların, o olaya dair farklı bakış açıları geliştirmeleri de doğaldır.

Konunun ana özneleri olan Türkiye ve Yunanistan açısından bir örnek vermek gerekirse; söz konusu iki devlet de, ulus devlet kimliklerini birbirlerine karşı verdikleri mücadeleler neticesinde kazanmışlardır. Modern Yunanistan devleti, Osmanlı Devleti'ne karşı verilen bağımsızlık savaşıyla ya da Türk tarihyazımında yaygın olan ifadeyle *Yunan isyanı* neticesinde; Türkiye Cumhuriyeti ise genel olarak büyük güçlere, ama özelinde *Yunan*'a karşı verilen bağımsızlık savaşının kazanılması sonrasında kurulmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında, her iki devletin de, tarihyazımlarında birbirleri üzerinden bir tarih kurgusu geliştirdiğini ve toplumsal hafızalarında tarihsel gerçeklere ve olaylara karşı farklı algılar oluşturduklarını söylemek mümkündür.

¹³⁸ Nikos G. Svoronos, *Analekta Neollinikis İstorias kai İstoriografias*, 4. B., Ekdoseis Themelio, Athina, 1999, s. 144.

¹³⁹ Carr, *a.g.e.*, s. 90.

Bu çalışma, söz konusu yorum farklılıklarına odaklanarak Türk tarihyazımında Milli Mücadele olarak adlandırılan döneme Yunan tarihyazımının yaklaşımını ve kullandığı terminolojiyi, Sakarya Meydan Muharebesi özelinde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Milli Mücadele, Türk-Yunan Savaşı, Küçük Asya Seferi: Bir Adlandırma Sorunu

1919-1922 yılları arası, Türk tarihyazımında Milli Mücadele dönemi olarak bilinmektedir. Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan işgallere karşı Türklerin direnişini sembolize eden Milli Mücadele kavramı, Kurtuluş Savaşı, Ulusal Bağımsızlık Mücadelesi gibi adlandırmalarla da ifade edilmektedir. Söz konusu yıl aralığı, aynı zamanda, Mondros Mütarekesi'nin yürürlükte olduğu dönem olması dolayısıyla Mütareke dönemi olarak da addedilmektedir. Ancak Milli Mücadele'nin zihinlerde yarattığı algı ile Mütareke'nin yaptığı çağrışım aynı değildir.

Türk tarih terminolojisinde aynı döneme dair bu kavramlaştırma farkının yanı sıra, Batılı kaynaklarda da Milli Mücadele'nin adlandırılmasına yönelik birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Doğu, Güney ve Batı cepheleriyle birlikte topyekûn bir savaşı ifade eden Milli Mücadele'nin önemli bir kısmını, Batı Cephesi'nde Yunanlara karşı verilen savaş oluşturduğu için Batılı kaynakların bir kısmı, Türk tarihyazımının Milli Mücadele olarak addettiği dönemi, 1919-1922 *Türk-Yunan Savaşı* olarak nitelendirmektedir.¹⁴⁰ Ancak bununla birlikte kimi kaynakta Milli Mücadele kavramı, Türklerin Bağımsızlık Mücadelesi, Bağımsızlık Savaşı gibi terimlerle de karşılanmaktadır.¹⁴¹

Milli Mücadele, 1919-1922 yılları arasında yapılan topyekûn bir savaşı ifade ederken, Türk-Yunan Savaşı, bu dönemde yalnızca Batı Cephesi'nde gerçekleşen muharebelerin genel adıdır. Batı Cephesi'ndeki muharebelerin taraflarından biri olan Yunanistan ise kendi ulusal tarihyazımında söz konusu savaştan *Küçük Asya Seferi* olarak söz etmektedir.¹⁴² Hatta Anadolu'daki Yunan işgal ordusu da özel bir isme sahiptir: *Küçük Asya Ordusu*.¹⁴³ 1922

¹⁴⁰ Örnek olarak bkz. Arnold Joseph Toynbee, **The Western Question in Greece and Turkey, A Study in the Contact of Civilisations**, Constable and Company Ltd., London, 1922; Richard Clogg, **A Concise History of Greece**, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

¹⁴¹ Örnek kaynaklar için bkz. Stanford J. Shaw, **From Empire to Republic, The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study**, Vol. III, Part I, TTK, Ankara, 2000; Erik J. Zürcher, **Turkey A Modern History**, 3. B., I.B. Tauris & Co Ltd., London, 2004.

¹⁴² Yunanistan'da döneme ilişkin belgelerde de, sonradan kaleme alınan birçok anı ve araştırma eserinde de 1919-1922 yılları, Küçük Asya Seferi (Μικρασιατική Εκστρατεία / Mikrasiatikiki Ekstrateia) olarak adlandırılmaktadır.

¹⁴³ Yunan kaynaklarında ağırlıklı olarak Küçük Asya Ordusu (Στρατιά Μικράς Ασίας /Stratia Mikras Asias, Μικρασιατική Στρατιά / Mikrasiatikiki Stratia) veya Küçük Asya İşgal Ordusu (Στρατιά Κατοχής Μικράς Ασίας / Stratia Katohis Mikras Asias) şeklinde adlandırmalara rastlanmaktadır. Örnek olarak bkz. Genikon Epiteleion Stratou, **Ī Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Epiheiriseis pros Agkyran, 1921**, Tomos Pemptos: Meros Proton,

yılında savaş sona erdiğinde, galip taraf Türkler olurken, Yunan tarafı yenilgiyle Anadolu'dan ayrılmıştır. Bu nedenle bir tarafın zafer olarak addettiği kavram, diğer tarafta felaket olarak algılanmış; Yunan tarihyazımında Küçük Asya Seferi, *Küçük Asya Felaketi*¹⁴⁴ ile noktalanmıştır.

Türk-Yunan Muharebeleri ile İlgili Genel Yunan Terminolojisi

Batı Cephesi'nde gerçekleşen Türk-Yunan Savaşı'nın biraz daha detayına indiğimizde, bir muharebeler dizisi karşımıza çıkmaktadır. Türk tarihyazımı açısından, Milli Mücadele'nin Batı Cephesi'nde, düzenli ordu kurulduktan sonra Yunanlarla girilen çatışmalar, Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri, İkinci İnönü'yü tamamlayan Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebeleri, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz olarak sıralanmaktadır. Bu muharebelerin adlandırılmasında coğrafi ve askeri terimlerin tercih edildiği görülmektedir.

Benzer şekilde Yunan tarihyazımı da söz konusu muharebeleri adlandırırken askeri ve coğrafi kavramlaştırmaya başvurmuştur. Ancak yöntem benzer görünse de, tıpkı yukarıda bahsedilen Milli Mücadele örneğinde olduğu gibi, Yunan tarihyazımında muharebelerin adlandırılmasına dair Türk terminolojisinden tamamıyla farklı bir terminoloji oluşmuştur. Öncelikle muharebelerin isimleri, Türkçe karşılıklarından tamamıyla farklı olmakla birlikte, adlandırmalarda askeri ve coğrafi kavramlaştırmaya ek olarak tarihsel nitelemeler de göze çarpmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Birinci İnönü, İkinci İnönü ve Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, Yunan tarihyazımında, sırasıyla, *Aralık 1920 Askeri Keşif Harekâtı (Keşif Taarruzu)*,¹⁴⁵ *Mart 1921 Taarruz Harekâtı*¹⁴⁶ ve *Haziran-Temmuz 1921*

Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1965, s. 4, 7, 8, 11, vd; Kostas Hatziantoniou, **Mikra Asia, O Apeleftherotikos Agonas (1919-1922)**, 3. B., Ekdoseis İolkos, Athina, 2004, s. 77; Giannis P. Kapsis, **Hamenes Patrides, Apo tin Apeleftherosi stin Katastrofi tis Smyrnis**, 3. B., Ekdotikos Oikos A. A. Livani, Athina, 1989, s. 56.

¹⁴⁴ Μικρασιατική Καταστροφή / Mikrasiatiki Katastrofi.

¹⁴⁵ Yunan Genelkurmayı'nın Küçük Asya Seferi adını taşıyan tarih kitapları serisinin konuyla ilgili cildinin başlığı Aralık 1920-Mart 1921 Taarruz Harekâtları şeklindedir. Genikon Epiteleion Stratou, **İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Epithetikai Epiheiriseis Dekemvriou 1920-Martiou 1921**, Tomos Tritos, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1963. Aynı eserde Aralık 1920 Askeri Keşif Harekâtı (Στρατηγική Αναγνώρισις του Δεκεμβρίου 1920 /Stratigiki Anagnorisis tou Dekemvriou 1920) başlığı altında Birinci İnönü Muharebesi konu edilmiştir. **A.g.e.**, s. 57. Söz konusu muharebe bazı kaynaklarda da Aralık 1920 Keşif Taarruzu (Επιθετική Αναγνώριση του Δεκεμβρίου 1920 / Epithetiki Anagnorisi tou Dekemvriou 1920) olarak adlandırılmıştır. Örnek olarak bkz. Ksenofon Stratigos, **İ Ellas en Mikra Asia**, (Anatyposi), Ekdoseis Pelekanos, Athina, 2010, s. 158; Aleksandros Mazarakis-Ainian, **Apomnimonevmata**, İkaros, 1948, s. 290; Vasilis İ. Tzanakaris, **Dakrysmeni Mikrasia, 1919-1922: Ta Hronia pou Syntaraksan tin Ellada**, Metaihmio, Athina, 2013, s. 328-329.

¹⁴⁶ Επιθετική Επιχείρηση του Μαρτίου 1921 / Epithetiki Epiheirisi tou Martiou 1921. Genikon Epiteleion Stratou, **İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Epithetikai**

*Harekâtları*¹⁴⁷ olarak yer almıştır. Sakarya Meydan Muharebesi'nin adlandırılmasında ise tarihsel bir nitelemeye değil, coğrafi bir kavrama başvurulmuş ve *Ankara Harekâtı*¹⁴⁸ ifadesi benimsenmiştir. Türk tarafının Büyük Taarruz olarak addettiği son muharebe ise Yunan kaynaklarında, askeri bir kavramlaştırma örneği olarak *Türk Taarruzu*¹⁴⁹ veya [*Yunan*] *geri çekilme muharebeleri*¹⁵⁰ şeklinde adlandırılmıştır.

Ayrıca Türk-Yunan Savaşı içinde yaşanan muharebelerin her birine, Yunan tarihyazını çoğunlukla *harekât* deme eğiliminde olmuştur. Zira 1922 Ağustosundaki Türk Büyük Taarruzu'na kadar gerçekleşen muharebeler, Aslıhanlar-Dumlupınar istisnasıyla hep Yunan ileri harekâtları sonucunda yapılmış ve Türk tarafının savunmada kaldığı muharebeler olarak tarihe

Epiheiriseis Dekemvriou 1920-Martiou 1921, Tomos Tritos, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1963. Resmi kaynaklarda bu kullanım tercih edilmekle birlikte, bazı araştırma eserlerinde ve anılarda Mart 1921'deki Yunan taarruzu Avgin Muharebesi (Μάχη του Αβγκίν / Mahi tou Avgin) olarak adlandırılmaktadır. Avgin, İnönü'nün birkaç km kuzeyinde yer alan bir yerleşim yeri (büyük olasılıkla günümüzde Söğüt'e bağlı Gündüzbey köyü) olmakla birlikte, İnönü Muharebeleri Avgin'i de içine alan bir sahada cereyan etmiştir. Hatziantoniou, **a.g.e.**, s. 187-191; General Nikolaos Trikupis, **General Trikupis'in Hatıraları**, (Çev. Ahmet Angın), Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yay., İstanbul, 1967, s. 67-69; Bilge Umar, **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 72-73. İnönü Muharebelerinin gerçekleştiği alan ve Avgin'in bulunduğu mevkiye dair Yunan haritaları için ayrıca bkz. Hatziantoniou, **a.g.e.**, s. 168-169, 184-185. Kapsis, Mart 1921'deki İkinci İnönü Muharebesi'ni Bahar Taarruzu (Επίθεση της Άνοιξης / Epithesi tis Anoiksis) olarak adlandırmış, bu muharebede alınan Yunan yenilgisi için İnönü trajedisi (τραγωδία του Ιν Ενού / tragodia tou In Enou) ifadesini kullanmıştır. Kapsis, **a.g.e.**, 94, 96.

¹⁴⁷ Επιχειρήσεις Ιουνίου-Ιουλίου 1921 /Epiheiriseis İouniou-İouliou 1921. Yunan Genelkurmayı'nın döneme dair hazırladığı eserin dördüncü cildi, Haziran-Temmuz 1921 Harekâtları adını taşımaktadır. Genikon Epiteleion Stratou, **İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922)**, **Epiheiriseis İouniou-İouliou 1921**, Tomos Tetartos, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1964. Söz konusu muharebe, Mazarakis'in eserinde Haziran 1921 Harekâtları olarak adlandırılmıştır. Mazarakis-Ainian, **a.g.e.**, s. 292.

¹⁴⁸ Bir sonraki bölümde detaylandırılmıştır.

¹⁴⁹ Τουρκική Επίθεση / Tourkiki Epithesi. Yunan Genelkurmayı'nın döneme dair tarih kitapları serisinin Sakarya Meydan Muharebesi'nden Türk Büyük Taarruzu'na kadar olan gelişmeleri aktardığı cildi, "Türk Taaruzundan Önceki Olaylar" başlığını taşımaktadır. Genikon Epiteleion Stratou, **İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922)**, **Ta pro tis Tourkikis Epitheseos Gegonota, Septemvrios 1921-Avgoustos 1922**, Tomos Ektos, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1960.

¹⁵⁰ Yunan Genelkurmayı'nın Küçük Asya Seferi adını taşıyan tarih kitapları serisinin yedinci cildi, 1922 yılındaki gelişmeleri ve Türk Büyük Taarruzu sonucunda Anadolu'daki Yunan 1., 2. ve 3. Kolordularının geri çekilmesini konu edinmiştir. Genikon Epiteleion Stratou, **İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922)**, **To Telos tis Ekstrateias 1922, Ypohoritikoi Agones ton A' kai B' Somaton Stratou**, Tomos Evdomos: Meros Proton, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1962; Genikon Epiteleion Stratou, **İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922)**, **To Telos tis Ekstrateias 1922, Symptyksis tou Γ' Somatos Stratou**, Tomos Evdomos: Meros Defteron, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1962.

geçmiştir. Bu nedenle Birinci İnönü, İkinci İnönü ve Sakarya gibi muharebelerin adlandırılmasında Yunan tarafının ağırlıklı olarak *harekât* ve *taarruz* kavramlarını kullandığı görülmektedir.

1919-1922 yılları arasında cereyan eden Türk-Yunan muharebelerinin adlandırılmasına dair dikkati çeken bir diğer ayrıntı da, söz konusu dönemde Yunanistan'da farklı bir takvim uygulamasının yürürlükte olmasından kaynaklı olarak terminolojiye yansıyan tarih farklılığıdır. Bu dönemde Yunanistan'da kullanılan takvim, Jülyen takvimidir ve bu takvimin, Gregoryen esaslı miladi takvimle arasında 13 günlük bir fark bulunmaktadır. Örneğin, bu çalışmanın ana konusu olan Sakarya Meydan Muharebesi, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihlerinde cereyan etmiş, ancak Yunan kaynaklarında bu tarih aralığı 10 Ağustos-1 Eylül 1921 olarak aktarılmıştır. Bu tarihlendirme sorunu, döneme ait terminolojinin de farklılaşmasına yol açmıştır. Yine bir örnekle ifade etmek gerekirse, 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Birinci İnönü Muharebesi, yukarıda da bahsedildiği gibi, Yunan tarihyazımında *Aralık 1920 Keşif Harekâtı*¹⁵¹ şeklinde adlandırılmıştır. Zira takvim farkından dolayı Birinci İnönü Muharebesi, Yunan kaynaklarında, 24-29 Aralık 1920 olarak tarihlendirilmektedir. Bu nedenle Yunanistan'ı veya bu devletle ilişkileri konu alan ve 1919-1922 yıllarına yönelik yapılan bir çalışmada, öncelikli olarak bu farkın dikkate alınması gerekmektedir.

Yunan Tarihyazımında Sakarya Meydan Muharebesi'nin Adlandırılması: Ankara Harekâtı

23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'nin adlandırılması konusunda, Türk ve Yunan tarihyazımlarında farklı yaklaşımlar ve nitelermeler mevcuttur. Türk kaynaklarında bu çarpışmanın, yalnızca muharebe olarak değil, meydan muharebesi, savaş ve harp gibi askeri terimlerle tanımlandığı dikkati çekmektedir.¹⁵² Aslında Türk-Yunan Savaşı içerisinde gerçekleşen bir

¹⁵¹ Birinci İnönü Muharebesi'nin Yunan kaynaklarındaki kullanımı "Aralık 1920 Askeri Keşif Harekâtı (Keşif Taarruzu)" olmakla beraber, daha önce yaptığımız bir başka çalışmada bu ifadeyi, Türk tarihyazımına uygunluk sağlaması açısından "1921 Ocak Askeri Keşif Harekâtı" olarak Türkçeye aktarmıştık. Söz konusu çalışma için bkz. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı", **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Sedef Bulut), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 2015, s. 97. Takvim farkından kaynaklı olarak ortaya çıkan tarih uyumsuzluğunu gidermek için adı geçen çalışmada böyle bir yöntem benimsenmiş; ancak okumakta olduğunuz bu çalışmada amaç, terminolojik farklılıkları ortaya çıkarmak olduğu için aynı yönteme başvurulmayıp Yunan tarihyazımında kullanılan terimler, Türkçeye aynen aktarılmıştır.

¹⁵² Temuçin Faik Ertan, "Sakarya Meydan Muharebesi'nin Adlandırma Sorunu", **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Kadri Unat), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 2017, s. 213-217.

muharebe olmakla birlikte, çarpışmanın şiddeti ve boyutları, bu muharebenin kimi kaynakta savaş olarak adlandırılmasında etkili olmuştur. Hatta Sakarya Meydan Muharebesi’ni Başkomutan olarak kumanda eden Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta, bu çarpışmanın şiddetine ve önemine dikkat çekmek için muharebeyi, *Sakarya Melhame-i Kübrası* şeklinde nitelendirmiştir.¹⁵³

Yunan tarihyazımına göre ise Sakarya Meydan Muharebesi, diğer muharebelerden farklı olarak özel bir tanımlamaya sahiptir. Bu çarpışmanın adlandırılmasında coğrafi kavramlaştırmaya da başvurulmuş ve muharebe, *Ankara Harekâtı*¹⁵⁴ olarak isimlendirilmiştir. Söz konusu harekât (muharebe), Yunan tarihyazımında Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile birlikte *Genel Taarruz*¹⁵⁵ adı altında ele alınmaktadır. Başka bir deyişle Yunan Genel Taarruzu’nun birinci aşamasını Kütahya-Eskişehir Muharebeleri, ikinci aşamasını ise Sakarya Meydan Muharebesi, yani Ankara Harekâtı oluşturmaktadır.¹⁵⁶

Döneme ilişkin Yunan belgelerinde *Ankara Harekâtı* ifadesi, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin ardından sıklıkla telaffuz edilmiştir. Yunan Savaş Meclisi’nin 28 Temmuz 1921 tarihinde gerçekleştirdiği Kütahya toplantısında Yunan ordusunun Ankara’ya doğru ilerlemesinin, diğer bir deyişle Ankara Harekâtı’nın planı hazırlanmıştır. Bu toplantıda kaleme alınan ve “*Küçük Asya Ordusu’nun Ankara’ya Harekâtı Hakkında Muhtıra*” adını taşıyan rapor,¹⁵⁷ *Ankara Harekâtı* ifadesini resmi olarak belgelemektedir. Benzer şekilde, muharebe esnasında Yunan komutanların ve siyasi liderlerin yazışmalarında¹⁵⁸ vemuharebeyle ilgili haritalarda¹⁵⁹ *Ankara Harekâtı* ifadesi

¹⁵³ Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 618.

¹⁵⁴ Döneme dair Yunan kaynaklarında yer alan Εκστρατεία Ἀγκυρας / Ekstrateia Angiras, Εκστρατεία προς την Ἀγκυρα /Ekstrateia pros tin Angira, Επιχειρήση προς την Ἀγκυρα / Epiheirisi pros tin Angira, Προέλαση προς την Ἀγκυρα / Proelasi pros tin Angira gibi ifadelerin hepsi Ankara Harekâtı anlamına gelmektedir.

¹⁵⁵ Γενική Επίθεση / Geniki Epithesi.

¹⁵⁶ Stratigos, *a.g.e.*, s. 241, 244. Genikon Epiteleion Stratou, **Epiheiriseis pros Agkyran 1921**, s. 257.

¹⁵⁷ Yunanistan Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Dairesi Arşivi’nden akt. Genikon Epiteleion Stratou, **Epiheiriseis pros Agkyran 1921**, s. 257-258. Sözü edilen rapor, Yunan komutanlarının anılarında da yer almaktadır. Stratigos, *a.g.e.*, s. 244-245; Andreas Vasilopais, **Dorylaion-Saggarios 1921, Ta Tragika Gekonota stin Mikra Asia**, Ekdoseis Enalios, Athina, 2008, s. 105-107. Raporun Türkçesi için ayrıca bkz. Kılıçoğlu Cihangir, *a.g.m.*, s. 105-106.

¹⁵⁸ Döneme dair yazışmaların bir kısmı, Yunan Genelkurmayı’nın hazırladığı Küçük Asya Seferi adlı tarih kitapları serisinde ve savaşa bizzat katılan komutanların anılarında yayınlanmıştır. Bu dönemde yapılan yazışmalardan bir örnek de, Venizelist olarak bilinen General Panagiotis Danglis’in, o sırada Paris’te bulunan Eleftherios Venizelos’a gönderdiği mektuptur. 21 Eylül 1921’de kaleme alınan mektupta, Yunan ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi’nde aldığı yenilginin nedenleri ve sorumluları tartışılırken, muharebe “Ankara Harekâtı” olarak adlandırılmış, “Sakarya” da bölgeyi nitelemek üzere kullanılmıştır. Mektup için bkz. **ELÍA, ArheioEleftheriou Venizelou**, 03/68.3.2.34, 21 Septemvriou 1921.

¹⁵⁹ Harita örneği için bkz. **Ek 1**.

dikkati çekmektedir. Bununla beraber, *Sakarya* isminin de belgelerde, hatta muharebe sırasında çekilen fotoğrafların üzerindeki notlardayla aldığı,¹⁶⁰ ancak bu kavramın çoğunlukla muharebenin gerçekleştiği alanı ve Sakarya Nehri'ni işaret etmek üzere kullanıldığını belirtmek gerekir.

Yunan Genelkurmayı'nın hazırladığı Küçük Asya Seferi adlı tarih kitapları serisinin, konuyla ilgili cildi, *Ankara'ya Harekâtlar 1921*¹⁶¹ adını taşımaktadır. Kitabın içeriğine baktığımızda, ana konu başlıkları arasında “*Ankara Harekâtı*”¹⁶² başlığının yanı sıra “*Yunan Ordusu Sakarya'nın Ötesinde*”¹⁶³ başlığı dikkati çekmektedir. Burada, *Ankara Harekâtı* ifadesinin muharebenin adı olarak, *Sakarya* kavramının ise Sakarya Nehri'ni belirtmek için kullanıldığı görülmektedir.

Yunan komutanlarının ve savaşa tanıklık edenlerin anılarına baktığımızda, Sakarya Meydan Muharebesi'nin adlandırılması konusunda, yine çoğunlukla Ankara Harekâtı ifadesi dikkati çekmektedir. Bu anılar arasında, dönemin Genelkurmay Başkanı olan Viktor Dousmanis'in, 1920-1922 dönemini belgeler sunarak anlattığı *Küçük Asya Çatışmasının İç Yüzü* adlı kitabında, Sakarya'da gerçekleşen muharebe *Ankara Harekâtı* olarak nitelendirilmiş, ancak bununla birlikte *Sakarya* kavramı da coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır.¹⁶⁴

Benzer şekilde, söz konusu muharebe sırasında Yunan 2. Kolordusu'nun kumandanı olan Prens Andreas'ın *Eskişehir-Sakarya 1921* adlı kitabı, Sakarya Meydan Muharebesi'ni anlatmakla birlikte, muharebenin adı olarak yine *Ankara Harekâtı* ifadesi tercih edilmiştir.¹⁶⁵ Kitabın çeşitli sayfalarında *Sakarya* adı da sıklıkla kullanılmış, ancak bu kullanım, daha çok, bölgeyi ve Sakarya Nehri'ni nitelemeye yönelik olmuştur.¹⁶⁶

Yunan ordusunun Ankara'ya doğru girişeceği herhangi bir harekâtı başarıyla tamamlamasını olanaksız bulan ve bu nedenle harekâta karşı çıkarak Küçük Asya Ordusu Komutanlığını reddeden İoannis Metaksas da,¹⁶⁷ söz

¹⁶⁰ Fotoğraf örnekleri için bkz. **Ek 2**.

¹⁶¹ Επιχειρήσεις προς Αγκυραν 1921 / Epiheiriseis pros Agkyran 1921.

¹⁶² Η Προέλασις προς την Αγκυραν / Í Proelasis pros tin Angiran. Genikon Epiteleion Stratou, **Epiheiriseis pros Agkyran 1921**, s. 46.

¹⁶³ Ο Ελληνικός Στρατός πέραν του Σαγγαρίου / O Ellinikos Stratos peran tou Sangariou. **A.g.e.**, s. 73.

¹⁶⁴ Viktor Dousmanis, **Í Esoteriki Opsi tis Mikrasiatikis Emplokis**, Eleftheri Skepsis, Athinai, 1928, s. 96-98.

¹⁶⁵ Andreas Vasilopais, **a.g.e.**, s. 105-106, 109, 118, vd.

¹⁶⁶ **A.g.e.**, s. 115-117, 131-136, vd.

¹⁶⁷ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Çağla D. Tağmat, “Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Hakan Uzun), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 2015, s. 29-41.

konusu muharebeyi günlüğüne not düşerken *Ankara Harekâtı* ifadesini kullanmıştır.¹⁶⁸ Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Küçük Asya Ordusu Komutanı olarak görev yapan Anastasios Papoulas'ın Türkçeye çevrilmiş anılarında da *Ankara Seferi* ifadesinin kullanılmış olması, Papoulas'ın da büyük olasılıkla aynı terimi (Ankara Harekâtı) tercih ettiğini göstermektedir.¹⁶⁹

Bazı anılarda ise Ankara Harekâtı ifadesi ile birlikte Sakarya Muharebesi'nin de terimsel olarak kullanıldığı dikkati çekmektedir. Örneğin, dönemin Genelkurmay Başkan Yardımcılığı görevinde bulunan Ksenofon Stratigos ile Yunan Küçük Asya Ordusu'ndaki kurmay subaylardan biri olan Konstantinos Kanellopoulos'un anılarında, *Ankara Harekâtı* ifadesinin yanı sıra, *Sakarya Muharebesi*¹⁷⁰ şeklinde bir adlandırmaya da rastlanmıştır.¹⁷¹

Öte yandan bazı anılarda da *Sakarya ve Ankara Harekâtı* adı altında, iki coğrafi mekân isminin bir arada kullanıldığı adlandırmalar da mevcuttur. Bunlardan birisi, söz konusu dönemde Yunan işgal idaresi altındaki İzmir'de Basın ve Sansür Müdürü olarak görev yapan Mihail Rodas'ın anılarıdır. Türk-Yunan Savaşı'na, diğer anılarda da rastladığımız şekilde *Küçük Asya Seferi* adını veren Rodas, 1921'den itibaren Yunanların giriştiği taarruzlar dizisini *Küçük Asya Macerası*¹⁷² olarak nitelendirmiştir. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile Sakarya Meydan Muharebesi'ni kapsayan *Yunan Genel Taarruzu*'nu "*Yunan Ordusunun Küçük Asya İçlerine Büyük Harekâtı*" şeklinde adlandırmış,¹⁷³ *Ankara ve Sakarya Harekâtları*¹⁷⁴ başlığı altında ise Sakarya Muharebesi'ne yer vermiştir. Coğrafi bir kavram olarak *Sakarya* ismini kitabında sıklıkla kullanan Rodas'ın, Sakarya Muharebesi'nin Türkler tarafından kazanılmasına dair "*Yeni Türkiye, bu efsanevi irmağın adıyla canlandı, adeta milli bilinçlerinin dirilişiydi Sakarya.*"¹⁷⁵ sözleri de ayrıca dikkat çekicidir.

¹⁶⁸ İoannis Metaksas, *To Prosopiko tou İmerologio*, Tomos Tritos, Ekdoseis Govosti, Athinai, (t.y.), s. 121.

¹⁶⁹ Anıların orijinaline ulaşamadığı için Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır. **General Papulas'ın Hatıratı**, Yeni İstanbul Yay., 1969, s. 13.

¹⁷⁰ *Μάχη του Σαγγαρίου / Mahi tou Sangariou*.

¹⁷¹ Stratigos, **a.g.e.**, s. 251; K. D. Kanellopoulos, **İ Mikrasiatikı İtta, Avgoustos 1922**, Eleftheri Skepsis, Athina, 2009, s. 17.

¹⁷² *Μικρασιατική Περιπέτεια / Mikrasiatikı Peripeteia*. Mihail L. Rodas, **İ Ellada Stı Mikran Asia (1918-1922)**, Tomos 2, Kleisiouni, Athinai, 1950, s. 230.

¹⁷³ Aynı yer. Yunan Büyük Taarruzu (*Μεγάλη Ελληνική Επίθεση / Megali Elliniki Epithesi*) ifadesi, Türk-Yunan Savaşı'nı izleyen yabancı gazetecilere ait telgrafların Yunanca derlemesinden oluşan ve Yunanistan Dışişleri Bakanlığı tarafından 1921 yılında yayımlanan kitapçıkta da kullanılmıştır. **İ Elliniki en Mikra Asia Ekstrateia kata to 1921, Tilegrafimata Antapokriton tou Pangosmiou Typou**, Ekdosis Grafείου Typou Ypourgeiou Eksoterikon, Athinai, 1921, s. 5.

¹⁷⁴ *Επιχειρήσεις προς Άγκυραν και Σαγγάριον / Epiheiriseis pros Angiran kai Sangarion*. Rodas, **a.g.e.**, s. 230.

¹⁷⁵ **A.g.e.**, s. 244.

Sakarya ve Ankara Harekâtı şeklinde ikili adlandırma yolunu seçen bir diğer isim de Panagiotis Panagakos'tur. Söz konusu dönemde Yunanların Küçük Asya Ordusu'nda binbaşı olarak görev yapan Panagakos, anılarında, Sakarya Meydan Muharebesi'ni *Ankara ve Sakarya Harekâtları* başlığı altında ele almıştır.¹⁷⁶ Bununla beraber, söz konusu eserde kimi yerde *Ankara Harekâtı*,¹⁷⁷ kimi yerde de *Sakarya Harekâtı*¹⁷⁸ şeklinde ifadelere de rastlanmıştır.

Yunanistan'ın Küçük Asya Seferi'nde İzmir Tümen Komutanlığı görevinde bulunan ve sonrasında Doğu Trakya'nın işgali için görevlendirilen Aleksandros Mazarakis¹⁷⁹ ise anılarında, genel yaklaşımdan farklı olarak, Ankara Harekâtı yerine yalnızca *Sakarya Harekâtı*¹⁸⁰ ifadesini kullanmıştır.¹⁸¹ Buna benzer bir kullanım-*Sakarya Harekâtları* olarak- Yunanistan Tarih ve Etnoloji Cemiyeti'nin hazırladığı, *Küçük Asya Seferi* adlı fotoğraf albümünün giriş kısmında da karşımıza çıkmaktadır.¹⁸²

Diğer yandan Yunan işgal ordusunda tümen komutanlığı yapan ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne bizzat katılan Stylianos Gonatas'ın anılarında ise muharebeye dair herhangi bir özel adlandırma yapılmadan Ankara ve Sakarya ifadelerine yer verilmiştir. Yunan ordusuna Ankara'ya doğru ileri harekât emri geldiğinde, Gonatas bu gelişmeyi, "...*Ankara'ya kadar gitmemize dair emir geldi...*" şeklinde aktarmış,¹⁸³ ancak muharebenin adına ilişkin ne Ankara Harekâtı ne de Sakarya Muharebesi ifadesini kullanmıştır.¹⁸⁴

Döneme ilişkin araştırma eserlerine baktığımızda, Sakarya Meydan Muharebesi'ne dair Ankara Harekâtı adlandırmasının yanı sıra, Sakarya Harekâtı ifadesini de görmek mümkündür. Kostas Hatziantoniou genel yaklaşımı benimseyerek *Ankara Harekâtı* ifadesini tercih etmiş, *Sakarya* kavramını çoğunlukla nehrin adı olarak ve bölgeyi tanımlarken kullanmıştır.¹⁸⁵ Bir diğer araştırmacı Vasilis Tzanakaris, *Ağlayan Küçük Asya* adlı eserinde, "*Büyük Harekât*"¹⁸⁶ başlığı altında Sakarya Meydan

¹⁷⁶ P. Panagakos, *Simvoli eis tin İstorian tis Dekaeτίας 1912-1922*, Athinai, 1961, s. 475, 484.

¹⁷⁷ *A.g.e.*, s. 476.

¹⁷⁸ Προέλαση προς τον Σαγγάριον / Proelasi pros ton Sangarion. *A.g.e.*, s. 484.

¹⁷⁹ Arhigeion Stratou, *Epheiriseis eis Thraikin (1919-1923)*, Ekdotis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1969, s. 43, 50.

¹⁸⁰ Εκστρατεία του Σαγγαρίου / Ekstrateia tou Sangariou.

¹⁸¹ Mazarakis-Ainian, *a.g.e.*, s. 295.

¹⁸² *İ Ekstrateia tis Mikras Asias*, İstoriki kai Ethnologiki Etaireia tis Ellados, Athinai, 2004, s. 47.

¹⁸³ Stylianos Gonatas, *Apomnimonevmata 1897-1957*, Athinai, 1958, s. 171.

¹⁸⁴ *A.g.e.*, s. 171-180.

¹⁸⁵ Hatziantoniou, *a.g.e.*, s. 260-269.

¹⁸⁶ Η Μεγάλη Προέλαση / İ Megali Proelasi. Tzanakaris, *a.g.e.*, s. 415.

Muharebesi'ne yer vermiş, muharebeyi adlandırmak içinse *Ankara'ya Taarruz* ifadesinin¹⁸⁷ yanı sıra, “*Sakarya'daki kanlı muharebeler*” şeklinde bir ifade de kullanmıştır.¹⁸⁸ Giannis Kapsis ise *Kaybedilmiş Vatanlar* adlı eserinde genel olarak *Sakarya Harekâtı* tabirini tercih etmiştir.¹⁸⁹

Öte yandan bir diğer Yunan tarihçi Nikos Svoronos'un, Türkçeye çevrilen *Çağdaş Helen Tarihine Bakış* adlı eserinde, Sakarya Muharebesi'ne yönelik “*23 Ağustos Savaşı*” adlandırmasının yapılması,¹⁹⁰ sanıyoruz ki çevirmenin değil, yazarın kendi tercihinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda incelenen eserler arasında en farklı adlandırmayı Svoronos'un yaptığını ifade etmek gerekir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin adlandırılması konusunda Yunan süreli yayınlarından da örnek vermek gerekirse, Atina'da yayımlanan *Estia* ve *Ethnos* gazetelerinde çıkan haberlerde, *Ankara Harekâtı* kadar *Sakarya Muharebesi* ifadesine de rastlanmıştır.¹⁹¹ Bununla birlikte, 1 Eylül 1921 tarihli *Ethnos* gazetesinde *Sakarya Zaferi* olarak atılan manşet¹⁹² oldukça ilginçtir. Muharebe devam ederken, yani yenen ve yenilen tarafın henüz belli olmadığı bu günlerde, Yunanların erken sevinci, büyük olasılıkla kamuoyu desteğini kaybetmemek için olsa gerektir.

Selanik'te yayımlanan *Makedonia* gazetesi de, cephe haberlerini genel olarak “*Ordumuzun Harekâtı*” başlığı altında toplamış; ancak bununla birlikte haber içeriklerinde *Sakarya* adı, nehrin adı olarak ve *muharebe* terimi de, herhangi bir ön ad olmadan kullanılmıştır.¹⁹³

İncelediğimiz bir diğer gazete ise başından beri Yunanistan'ın Anadolu'ya asker çıkarmasına karşı olan Yunanistan Komünist Partisi'nin yayın organı *Rizospastis*'tir. Bu gazete, Sakarya ile ilgili cephe haberlerine diğerleri kadar detaylı yer vermemiştir; ancak gazetede göze çarpan birkaç haberde, doğrudan *Ankara Harekâtı* ifadesi kullanılmamakla birlikte, genel olarak *harekâtlar* ifadesi tercih edilmiş, ayrıca *Sakarya Muharebesi* şeklinde bir adlandırmaya da rastlanmıştır. Bununla beraber *Sakarya* kavramı çoğunlukla *Sakarya Nehri*'ni niteleyecek şekilde, yani coğrafi bir terim olarak gazetenin sütunlarında yer almıştır.¹⁹⁴

¹⁸⁷ A.g.e., s. 416.

¹⁸⁸ A.g.e., s. 438.

¹⁸⁹ Kapsis, a.g.e., s. 113, 118, 124.

¹⁹⁰ Nikos Svoronos, *Çağdaş Helen Tarihine Bakış*, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yay., İstanbul, 1988, s. 91.

¹⁹¹ *Estia*, 19 Avgoustou (1 Eylül) 1921, Arith. 9685, s. 2; 29 Avgoustou (11 Eylül) 1921, Arith. 9695, s. 2; *Ethnos*, 14 Avgoustou (27 Ağustos) 1921, Arith. 2702, s. 4.

¹⁹² Η Νίκη του Σαγγαρίου / Η Νίκη του Sangariou. *Ethnos*, 19 Avgoustou (1 Eylül) 1921, Arith. 2706, s. 1.

¹⁹³ *Makedonia*, 11 Avgoustou (24 Ağustos) 1921, Arith. 3417, s. 1; 12 Avgoustou (25 Ağustos) 1921, Arith. 3418, s. 2; 13 Avgoustou (26 Ağustos) 1921, Arith. 3419, s. 1.

¹⁹⁴ *Rizospastis*, 31 Ağustos (13 Eylül) 1921, s. 2; 4 Septemvriou (17 Eylül) 1921, s. 2.

Yunanistan’da yayımlanan gazetelerin yanı sıra, Anadolu Rum gazeteleri de Sakarya Muharebesi’ne dair haberleri sütunlarına taşımıştır. Örneğin, İzmir’de yayımlanan Kosmos adlı Rum gazetesi, ilginçtir ki, işgal yıllarında adeta Yunanistan’ın bir parçasıymış gibi hareket ederek haberlerinde Yunan ordusunu “*bizim ordumuz*”, savaşı “*bizim mücadelemiz*” ve Türk ordusunu “*düşman*” olarak niteleme eğiliminde olmuştur.¹⁹⁵ Gazetede, Sakarya Meydan Muharebesi’ne dair hemen her gün çıkan haberlerin başlıklarında, *Ankara Harekâtı* kadar, *Sakarya Muharebesi* ve *Büyük Muharebe* ifadelerine de yer verilmiştir.¹⁹⁶

Muharebenin adlandırılmasıyla ilgili incelediğimiz bir diğer kaynak grubu da Yunan ortaöğretim tarih ders kitaplarıdır. Ortaokul 3. sınıf Tarih dersi ve lise 3. sınıf Çağdaş Yunanistan Tarihi dersinde, 1919-1922 yılları arası dönemden, *Küçük Asya Savaşı*¹⁹⁷ olarak bahsedilmektedir. Bu ders kitaplarında Sakarya Meydan Muharebesi’ne ayrı bir başlık açılmadığı da dikkati çekmektedir. Ortaokul 3. sınıf tarih ders kitabının 1921 ile ilgili kısmında şu satırlara yer verilmiştir:

“...1921 yazında Yunan ordusu, binlerce ölü ve yaralıya mal olan büyük bir taarruz gerçekleştirdi, Ankara’dan çok az bir mesafede olan Sakarya ırmağına kadar ulaştı. Ancak orada güçlü bir direnişle karşılaştı ve Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattına geri çekildi. Burada bir sene kadar bekledi...”¹⁹⁸

Bu satırlarda, askeri terim olarak *taarruz* kelimesi ve coğrafi olarak da *Sakarya* ifadesi karşımıza çıkmaktadır, ancak Sakarya Muharebesi veya Ankara Harekâtı gibi bir adlandırma söz konusu değildir.

Lise 3. sınıf tarih ders kitabında ise Türk-Yunan Savaşı’na çok kısa değinilmektedir. Kitabın, *Yunanistan’da Göçmen Sorunu* başlığı altında yer alan *Küçük Asya Felaketi* bölümünde, savaştan kısaca bahsedilip toplumsal sorunlar, göç ve mübadele üzerine odaklanılmıştır. Bu bölümde Sakarya’nın

¹⁹⁵ *Kosmos*, 11 İouliou (24 Temmuz) 1921, s. 1-2; 4 Avgoustou (17 Ağustos) 1921, s. 1.

¹⁹⁶ *Kosmos*, 4 Avgoustou (17 Ağustos) 1921, s. 1; 10 Avgoustou (23 Ağustos) 1921, s. 2; 11 Avgoustou (24 Ağustos) 1921, s. 2; 15 Avgoustou (28 Ağustos) 1921, s. 2; 16 Avgoustou (29 Ağustos) 1921, s. 2; 18 Avgoustou (31 Ağustos) 1921, s. 2; 19 Avgoustou (1 Eylül) 1921, s. 2; 23 Avgoustou (5 Eylül) 1921, s. 1.

¹⁹⁷ Μικρασιατικός Πόλεμος / Mikrasiatikos Polemos.

¹⁹⁸ Evangelia Louvi, Dimitrios Hr. Ksifaras, *Neoteri kai Synhroni İstoria, Γ’ Gymnasiou*, Ypourgeio Ethnikis Paideias kai Thriskevmaton Paidagogiko İnstitouto, Organismos Ekdoseos Didaktikon Vivilion, Athina, <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C105/65/523,1921/> Erişim Tarihi: 05.09.2019.

adı bile geçmezken, Türk-Yunan Savaşı'ndan yalnızca *Mikrasiatikos Polemos*, yani *Küçük Asya Savaşı* olarak söz edilmiştir.¹⁹⁹

Yunan Terminolojisinde Sakarya Meydan Muharebesi'ne Dair Diğer İfadeler

Sakarya Meydan Muharebesi'nin genel itibariyle *Ankara Harekâtı* olarak adlandırılmasından başka, bu muharebe içinde gerçekleşen her bir çarpışma da, Yunan tarihyazımında, genel olarak *muharebe*, *harekât*, *taarruz* gibi terimlerle nitelendirilmiştir. Örneğin, Yunan Genelkurmayı'nın konuyla ilgili kitabında, *Mangal Dağı'nın Düşüşü*,²⁰⁰ *Tamburoğlu Muharebesi*,²⁰¹ *Sapanca Muharebesi*,²⁰² *Kale Groto Harekâtı*,²⁰³ *Polatlı Taarruzu*,²⁰⁴ *Çal ve Ardiç Dağı Muharebesi*²⁰⁵ gibi ifadelerle rastlanmaktadır. Dolayısıyla coğrafi ve askeri kavramlaştırma, Yunan tarihyazımında Sakarya Meydan Muharebesi içindeki her bir çarpışmayı nitelemek için başvurulan temel yöntem olmuştur.

Bunlar arasında *Kale Groto Harekâtı* (ya da muharebesi), incelediğimiz hemen hemen bütün kaynaklarda, Yunan ordusunun çok kayıp verdiği bir çarpışma olarak geniş yer tutmuştur. Yunan araştırmacı ve gazeteci Giannis Kapsis tarafından *Kale Groto Muharebesi*, “ölüm dansı” olarak nitelendirilmiş,²⁰⁶ Prens Andreas'ın anılarına da *Kale Groto Felaketi* olarak yansımıştır.²⁰⁷ Günümüzde Yunan Parlamento binası önünde yer alan Meçhul Asker Anıtı'nın iki tarafında uzanan duvarlardan birinde, *Kale Groto* adı, *Sakarya* ile birlikte yer almaktadır.²⁰⁸ *Kale Groto*, günümüzde Haymana'ya bağlı bir köy olan Güzelcekele'nin eski adıdır. İncelediğimiz diğer kaynaklar arasında, dönemin Genelkurmay Başkan Yardımcısı olan Ksenofon Stratigos'un anılarında, genel yaklaşımdan farklı olarak, bu defa *Kale Groto* yerine *Güzelcekele* isminin, yani Türkçe adlandırmanın tercih edildiği dikkati çekmektedir.²⁰⁹

¹⁹⁹ **Themata Neollinki İstorias, Γ' Taksi Genikou Lykeiou**, (Theoritiki Katevthinsi), Ypourgeio Ethnikis Paideias kai Thriskevmaton Paidagogiko İnitouto, Organismos Ekdoseos Didaktikon Vivlion, Athina, <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C102/79/647,2409/> Erişim Tarihi: 05.09.2019.

²⁰⁰ Η Πτώσις του Μανγκάλ Νταγ / Í Ptois tou Mangal Dag. Genikon Epiteleion Stratou, **Epiheiriseis pros Agkyran 1921**, s. 100-104.

²⁰¹ Μάχη του Ταμπούρ Ογλού / Mahi tou Tampour Oglou. Türbetepe Muharebesi, bu muharebenin içinde ele alınmıştır. **A.g.e.**, s. 105-128.

²⁰² Μάχη της Σαπάντζας / Mahi tis Sapantzas. **A.g.e.**, s. 129-151.

²⁰³ Μάχη του Καλέ Γκρότο / Mahi tou Kale Groto. **A.g.e.**, s. 152-184.

²⁰⁴ Επίθεσις προς Πολατλί / Epithesis pros Polatli. **A.g.e.**, s. 185-208.

²⁰⁵ Μάχη του Τσαλ και Αρντιτζ Νταγ / Mahi tou Tsal kai Ardiç Dag. **A.g.e.**, s. 209-254.

²⁰⁶ Kapsis, **a.g.e.**, s. 119.

²⁰⁷ Andreas Vasilopais, **a.g.e.**, s. 203.

²⁰⁸ Bkz. **Ek 3**.

²⁰⁹ Stratigos, **a.g.e.**, s. 266.

Genel olarak Sakarya Meydan Muharebesi'nin gerçekleştiği saha içinde yer alan yerleşim birimlerinin veya coğrafi mekânların adları, Yunan kaynaklarında çoğunlukla Türkçe olarak aktarılırken, Yunanca karşılığı olan mekân adları, genellikle Yunanca isimleriyle tarih kitaplarında yer almıştır. Örneğin, Eskişehir yerine, Yunan tarafı ağırlıklı olarak *Dorylaion*²¹⁰ ismini kullanmayı tercih etmektedir. Aslında Yunan tarih yazıcılığında, Antik Yunan mirasına sahip çıkarak Anadolu'daki Yunan kökenli topluluklarla ortak değerler üzerinden bağ kurmak ve etkileşim yaratmak için böyle bir yola başvurulduğu gibi, ulusal tarihyazımlarında sık rastlanan, köklü bir geçmiş yaratma arzusu ile tarihte süreklilik ilkesinin bir gereği olarak da bu yöntem sıklıkla tercih edilmektedir.

Yine bu muharebeyi incelerken Yunan kaynaklarında rastladığımız, sıklıkla kullanılan bir diğer mekân adı da *Almyra Erimos*'tur. *Tuz Çölü* anlamına gelen *Almyra Erimos*²¹¹ terimiyle kastedilen bölge, Sakarya Nehri'nin güneyinde, Tuz Gölü ile Akşehir Gölü arasında kalan, Cihanbeyli Platosu olarak da bilinen geniş bir bozkırdır. Yunan Küçük Asya Ordusu'nun Ankara'ya harekât planında bu bölge önemli bir askeri hat niteliği taşımaktadır. Batı Cephesi'ndeki Türk-Yunan Savaşı'nın bir kısmına tanıklık eden İngiliz tarihçi Toynbee de, Batı Anadolu içlerinde "*bir çöl parçası*" bulunduğunu ifade ederek *Tuz Çölü*'ne gönderme yapmış olmalıdır.²¹²

Son olarak Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonucuna dair Yunan kaynaklarında rastlanan terimlerden de kısaca bahsetmek gerekirse; eserlerin birçoğunda, Yunan ordusunun muharebeyi kaybetmesine yönelik *yenilgi* ifadesinden ziyade genel olarak *geri çekilme* ifadesinin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Ancak bununla birlikte, Türk tarafının *zafer* kazandığına dair herhangi bir ifadeye de yer verilmediğini görmek mümkündür. Rodas, Sakarya'daki Yunan yenilgisini *trajedi* olarak nitelendirirken,²¹³ Gonatas, Panagakos, Kapsis ve diğer birçok yazar, *geri çekilme* ifadesini kullanmıştır.²¹⁴

Bununla birlikte, döneme bizzat tanıklık eden İzmir Rum gazetesi *Kosmos*, Yunan ordusunun Sakarya'da aldığı yenilgiye ilişkin daha ilginç bir değerlendirme yapmıştır. *Kosmos*, Yunan yenilgisinin halk üzerinde büyük bir infial yaratmasından ve Yunan askerinin kamuoyu desteğini kaybetmesinden

²¹⁰ Δορύλαιον – Δορύλαιο.

²¹¹ Yunan kaynaklarında çok sık rastlanan bir ifadedir. Örnek olarak bkz. Genikon Epiteleion Stratou, *Epiheiriseis pros Agkyran 1921*, s. 40, 88; Stratigos, *a.g.e.*, s. 243, 260, 272; Rodas, *a.g.e.*, s. 237, 238; Dousmanis, *a.g.e.*, s. 95; Hatziantoniu, *a.g.e.*, s. 262, 263, 269; Kapsis, *a.g.e.*, s. 114, 116; vd.

²¹² "*Western Anatolia has...a patch of desert in its hinterland...*" Toynbee, *a.g.e.*, s. 214.

²¹³ Rodas, *a.g.e.*, s. 240.

²¹⁴ Gonatas, *a.g.e.*, s. 176; Panagakos, *a.g.e.*, s. 498; Kapsis, *a.g.e.*, s. 124.

çekinmiş olsa gerek ki, 14 ve 16 Eylül 1921²¹⁵ tarihli nüshalarında “*Sakarya’da Yunan Zaferi, Düşmanın Yenilgisi*” manşetiyle gerçeği yansıtmayan nitelikte haberler yapmış, adeta tarihi yeniden yazmış ya da daha çok icat etmiştir diyebiliriz!

Sonuç

Yunan tarihyazımında Sakarya Meydan Muharebesi’ne, hatta daha da genelinde 1919-1922 yılları arasında Batı Cephesi’nde gerçekleşen Türk-Yunan muharebelerine dair kullanılan terminolojinin, Türk tarihyazımındaki ifadelerden farklı olması, birbirine karşı savaşan iki devletin bakış açısıyla ve geçirdikleri tarihsel süreçlerin farklı algılanışıyla ilgilidir. Türk ve Yunan ulusal kimliklerinin oluşmasında, karşılıklı etkileşimin ve ortak geçmiş algısının önemli etkisi vardır. Ancak bu ortak geçmiş, söz konusu iki ulusun her zaman ortak paydada buluşmasını sağlayamamış, birbirlerine karşı verdikleri mücadeleler sonucunda iki ayrı devlet ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla her iki ulusta da, ortak bir tarih anlayışından ziyade, çoğunlukla birbirlerine karşı geliştirdikleri tezlerle güçlenen bir ulusal tarih anlayışı egemen olmuştur. Bu durum tarihsel olaylara yaklaşımda farklı terminolojilerin gelişmesine yol açmıştır.

Türk kaynaklarının Sakarya Meydan Muharebesi olarak addettiği muharebenin adı, Yunan kaynaklarında çoğunlukla *Ankara Harekâtı* olarak yer etmiştir. Ancak bununla beraber *Sakarya* adı da çoğunlukla muharebenin gerçekleştiği sahayı çağrıştıran bir isim olarak kullanılmıştır.

Adlandırmalar farklı olsa da, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında cereyan eden bir Türk-Yunan muharebesi vardır. Tarihsel gerçeklik bir tanedir. Ancak bu gerçekliğin bir yeneni bir de yenileni olduğunda, kavramlar, tanımlar ve nitelemeler çoğalır, farklılaşır. Türkiye’nin zaferi, Yunanistan’ın felaketi oluyorsa, toplumsal belleklerde yer edinen kavramlar, geçmişin aslında nasıl farklı algılandığının bir kanıtıdır.

²¹⁵ *Kosmos*, 1 Septemvriou (14 Eylül) 1921, s. 2; 3 Septemvriou (16 Eylül) 1921, s. 2.

KAYNAKÇA

Arşivler

Elliniko Logotehniko kai İstoriko Arheio (ELİA)-Arheio Eleftheriou Venizelou

Ethniko İdryma Eleftherios K. Venizelos

Kitap ve Makaleler

Andreas (Vasilopais), **Dorylaion-Saggarios 1921, Ta Tragika Gekonota stin Mikra Asia**, Ekdoseis Enalios, Athina, 2008.

Arhigeion Stratou, **Epiheiriseis eis Thrakin (1919-1923)**, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1969.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

Carr, Edward Hallett, **Tarih Nedir?**, (Çev. Misket Gizem Gürtürk), 9. B., İletişim Yay., İstanbul, 2006.

Clogg, Richard, **A Concise History of Greece**, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Dousmanis, Viktor, **İ Esoteriki Opsis tis Mikrasiatikis Emplokis**, Pyrsos, Athinai, 1928.

Ertan, Temuçin Faik, “*Sakarya Meydan Muharebesi'nin Adlandırma Sorunu*”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Kadri Unat), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 2017.

General Papulas'ın Hatıratı, Yeni İstanbul Yay., 1969.

Genikon Epiteleion Stratou, **İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Epiheiriseis İouniou-İouliou 1921**, Tomos Tetartos, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1964.

_____, **İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Epiheiriseis pros Agkyran 1921**, Tomos Pemptos: Meros Proton, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1965.

_____, **İ Ekstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Epithetikai Epiheiriseis Dekemvriou 1920-Martiou 1921**, Tomos Tritos, Ekdosis Diefthinseos İstorias Stratou, Athinai, 1963.

_____, **Ἡ Ἐκstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), Ta pro tis Tourkikis Epitheseos Gekonota, Septemvrios 1921-Avgoustos 1922**, Tomos Ektos, Ekdosis Diefthinseos Ἱstorias Stratou, Athinai, 1960.

_____, **Ἡ Ἐκstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), To Telos tis Ekstrateias 1922, Ypohoritikoi Agones ton A' kai B' Somaton Stratou**, Tomos Evdomos: Meros Proton, Ekdosis Diefthinseos Ἱstorias Stratou, Athinai, 1962.

_____, **Ἡ Ἐκstrateia eis tin Mikran Asian (1919-1922), To Telos tis Ekstrateias 1922, Symptyksis tou Γ' Somatos Stratou**, Tomos Evdomos: Meros Defteron, Ekdosis Diefthinseos Ἱstorias Stratou, Athinai, 1962.

Gonatas, Stylianos, **Apomnimonevmata 1897-1957**, Athinai, 1958.

Hatziantoniou, Kostas, **Mikra Asia, O Apeleftherotikos Agonas (1919-1922)**, 3. B., Ekdoseis Iolkos, Athina, 2004.

Iggers, Georg G., **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyilda Tarihyazımı**, (Çev. Gül Çağalı Güven), 4. B., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011.

Ἡ Ἐκstrateia tis Mikras Asias, Ἱstoriki kai Ethnologiki Etaireia tis Ellados, Athinai, 2004.

Ἡ Ἐλληνικὴ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἐκstrateia kata to 1921, Tilegrafimata Antapokriton tou Pangosmiou Typou, Ekdosis Grafeiou Typou Ypourgeiou Eksoterikon, Athinai, 1921.

Kanellopoulos, K. D., **Ἡ Μικρasiatiki Ἰττα, Avgoustos 1922**, Eleftheri Skepsis, Athina, 2009.

Kapsis, Giannis P., **Hamenes Patrides, Apo tin Apeleftherosi stin Katastrofi tis Smyrnis**, 3. B., Ekdotikos Oikos A. A. Livani, Athina, 1989.

Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, “*Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı*”, **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Sedef Bulut), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 2015.

Mazarakis-Ainian, Aleksandros, **Apomnimonevmata**, Ἰkaros, 1948.

Metaksas, Ioannis, **To Prosopiko tou Ἰμεροlogio**, Tomos Tritos, Ekdoseis Govosti, Athinai, (t.y.)

Panagakos, P., **Simvoli eis tin İstorian tis Dekaeτίας 1912-1922**, Athinai, 1961.

Rodas, Mihail L., **İ Ellada Sti Mikran Asia (1918-1922)**, Tomos 2, Kleisiouni, Athinai, 1950.

Shaw, Stanford J., **From Empire to Republic, The Turkish War of National Liberation 1918-1923 A Documentary Study**, Vol. III, Part I, TTK, Ankara, 2000.

Smith, Anthony D., **Milli Kimlik**, (Çev. Bahadır Sina Şener), 6. B., İletişim Yay., İstanbul, 2010.

Stratigos, Ksenofon, **İ Ellas en Mikra Asia**, (Anatyposi), Ekdoseis Pelekanos, Athina, 2010.

Svoronos, Nikos G., **Analekta Neollinikis İstorias kai İstoriografias**, 4. B., Ekdoseis Themelio, Athina, 1999.

_____, **Çağdaş Helen Tarihine Bakış**, (Çev. Panayot Abacı), Belge Yay., İstanbul, 1988.

Tagmat, Çağla D., “*Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri*”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Hakan Uzun), Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 2015.

Toynbee, Arnold Joseph, **The Western Question in Greece and Turkey, A Study in the Contact of Civilisations**, Constable and Company Ltd., London, 1922.

Trikupis, Nikolaos, **General Trikupis’in Hatıraları**, (Çev. Ahmet Angın), Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yay., İstanbul, 1967.

Tzanakaris, Vasilis İ., **Dakrysmeni Mikrasia, 1919-1922: Ta Hronia pou Syntaraksan tin Ellada**, Metaihmio, Athina, 2013.

Umar, Bilge, **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002.

Zürcher, Erik J., **Turkey A Modern History**, 3. B., I.B. Tauris & Co Ltd., London, 2004.

Sürelı Yayınlar

Estia

Ethnos

Kosmos

Makedonia

Rizospastis

İnternet Kaynakları

Louvi, Evangelia, Dimitrios Hr. Ksifaras, **Neoteri kai Synhroni İstoria, Γ' Gymnasiou**, Ypourgeio Ethnikis Paideias kai Thriskevmaton Paidagogiko İnitouto, Organismos Ekdoseos Didaktikon Vivlion, Athina, Erişim Tarihi: 05.09.2019. <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-C105/65/523,1921/>

Themata Neellinki İstorias, Γ' Taksi Genikou Lykeiou, (Theoritiki Katevthinsi), Ypourgeio Ethnikis Paideias kai Thriskevmaton Paidagogiko İnitouto, Organismos Ekdoseos Didaktikon Vivlion, Athina, Erişim Tarihi: 05.09.2019. <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C102/79/647,2409/>

http://www.sofiascomments.com/2018/03/blog-post_32.html, Erişim Tarihi: 06.09.2019.

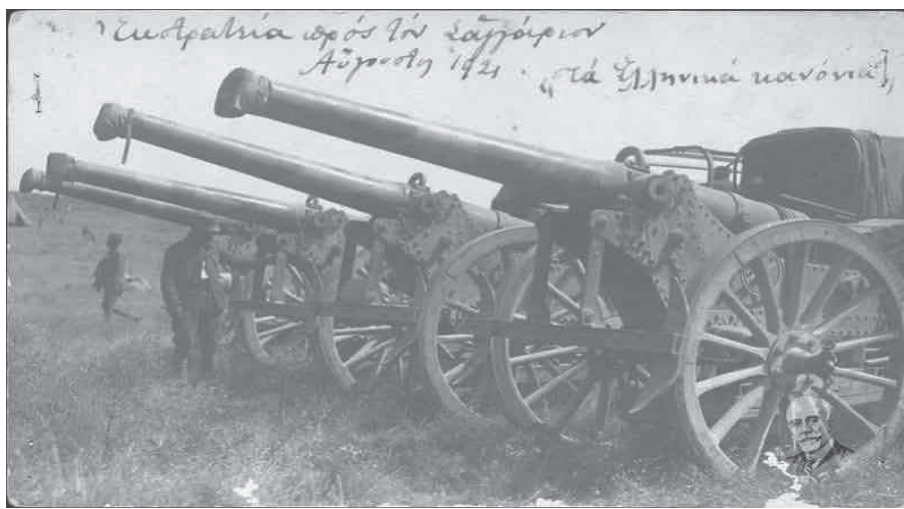
EK 1

“Ankara Harekâtı Genel Haritası”

(Ethniko Ídryma Eleftherios K. Venizelos, Syllogi Hartografikou Ylikou 301/F.01/014)

EK 2

“Sakarya Harekâtı, Ağustos 1921, Yunan Topları”

(Ethniko Ídryma Eleftherios K. Venizelos, Syllogi Fotografikou Ylikou 204/02/132)

EK 3

“Harekât sırasında Sakarya’da köprü inşası”

(Ethniko **Ídryma Eleftherios K. Venizelos**, Syllogi Fotografikou Ylikou 204/02/105)

Sol 09f: http://www.sofiascomments.com/2018/03/blog-post_32.html

YUNAN KRALI KONSTANTİNOS'UN ANADOLU'YA GELİŞİ VE FAALİYETLERİ

Murat SOYSAL*

Giriş

Bu çalışmada Yunan Kralı Konstantinos'un, 12 Haziran 1921 tarihinde İzmir'e gelişinden, Atina'ya dönüşüne kadar geçen sürede Anadolu'daki faaliyetlerle alınacaktır. Kral Konstantinos'un Anadolu'ya gelişinin temel nedenleri ve bu dönemde yaşanan gelişmeler konusunda bir giriş olması bakımından, Yunan Küçük Asya Ordusunun Anadolu'yu işgal hareketinin arka planını oluşturan Megali İdea konusuna ve Yunanistan'dayaşanan iç ve dış siyasi olaylara değinmekte yarar vardır.

18. Yüzyıldan başlayarak çökmekte olan Osmanlı Devleti'nden en önemli parçaları kopararak Ege Denizini bir Yunan denizi haline getirip Asya ve Avrupa parçalarını içine alacak şekilde büyük Yunanistan'ı, eski Bizans-Grek İmparatorluğu'nu yeniden kurma amaçlanmıştır. Venizelos'un 1910 yılında iktidara geçişi ile Yunanistan'ın Balkan Savaşları ile topraklarını bir kat daha büyütmesi ve Selanik Limanı'nı ele geçirmesi, Ege'nin iki yanındaki Yunanlıları bir araya getirme çabasının bir parçasıydı. Nitekim Venizelos'un 1915 yılında Kral Konstantinos'a yazdığı mektupta; "Yunanistan'ın Küçük Asya'dan istediği toprakların 125.000 kilometreyi geçtiğini..." ifade ederek Anadolu hakkındaki düşüncelerini izah etmiştir. Yunan Başbakanı Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda verdiği andıçta da bazı sınır ve çerçeveler çizerek Trakya'nın ve İstanbul'un Yunanistan'a verilmesi hususunu dile getirmiştir.²¹⁶

* Öğr. Gör. Dr., Uşak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, murat.soysal@usak.edu.tr

²¹⁶ Genel Kurmay Askeri ve Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Hazırlayan), **Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Haziran 1985, Ankara, s. 48-51. Megali İdea konusu her ne kadar Türk yazarlar tarafından siyasi yönleriyle alınıp 1919-1922 yılları arasında Yunanlıların Batı Anadolu'yu işgal etme girişimi şeklinde değerlendirilse de bu düşüncenin kültürel ve tarihi arka planının daha farklı boyutlarda olduğu bilinmektedir. Megali İdea, 'Büyük Yunanistan' ya da 'Yunan İdeali' gibi tanımlamalarla açıklanabilir ancak bu yeterli değildir. Bu ideolojiyi Yunanistan'ın kuruluşu, Yunan milliyetçiliği ve Helenizm gibi kavramlardan bağımsız incelemek eksik bir yaklaşım

Megali İdea konusunda genel görüş, 1919 yılında Yunanlıların Anadolu'ya geçmesi ile sonlanacak Megali İdea'nın tüm Yunanlılar tarafından desteklendiği şeklindedir. Ancak Megali İdea'yı hayata geçirmek Yunanistan'da kolay kabul görmemiştir. Bu durum politikadaki tartışmaları daha da alevlendirdiği gibi Milli Bölünme'nin(Ethnikos Dihamos'un) temellerinin atılmasına neden olmuştur. Bu süreç içerisinde Yunanistan'da iki önemli lider karşı karşıya gelmiştir. Bir yanda Osmanlı Devleti'nin topraklarının parçalanması açısından Yunanistan'ın stratejik bir öneme sahip olduğunu savunan ve Osmanlı'dan toprak olarak Megali İdea'nın gerçekleşeceğine inanan Venizelos, diğer yanda Venizelos'un aksine savaşa katılmamayı daha uygun bulan ve bu nedenle de "Küçük Fakat Saygın Yunanistan" fikrini savunan Kral Konstantinos vardı. Ancak Yunanistan'daki 1920 seçimleri Venizelos'un yenilgisi ile sonuçlanmış ve böylece 'Küçük Fakat Saygın Yunanistan'ı isteyenler öne çıkmıştır.²¹⁷

Eleftherios Venizelos, 1909 yılında Başbakanlık görevine başlamasından, 1920 yılına kadar "Megali idea"nın kendisi ve ülkesini ulaştıracağı nokta veya sağlayacağı gücü elde etme adına oldukça çaba sarf etmiştir. Fakat 14 Kasım 1920'de yapılan seçimlerde Yunanistan halkı, savaşın getirdiği yorgunluk ve sıkıntılar sebebiyle tercihini Kral ve Kralçılardan yana kullanmıştır.²¹⁸ Kral Aleksandros'un 25 Ekim 1920 hayatını kaybetmesi, sürgündeki Kral Konstantinos'un çağrılmasını zorunlu kılmıştır. Türklerle savaş halindeyken Yunanistan'da üst yönetiminde yaşanan bu beklenemedik değişim, birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Hükümetin Alman yanlısı Kralın dönmesine yönelik girişimleri Müttefik devletlerin tepkisine neden olmuştur. 1915 yılında İtilaf Devletleri yanında savaşa girmeyi kesinlikle reddeden Kralın geri gelişi, İngiltere ve Fransa'daki halkoyunu oldukça etkilemiş Yunanlılara karşı bir tavır takınmaya yol açmıştır. İngiliz ve Fransız hükümetleri, Yunanlılarla olan ve huzur bozucu buldukları ilişkileri kesmek için çaba içerisine girmiştir.²¹⁹

Venizelos taraftarı basın, referandumu iptal etme ve Kralın dönüşünü engelleme konusunda hükümete baskı yapmaya çalışırken, Müttefikler ise

olacaktır. Bu bilgiler ve daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. Çağla D. Tağmat, "Türk ve Yunan Kaynakları Çerçevesinde Megali İdea Değerlendirmeleri", **Türk- Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler**, (Editör: Yeliz Okay), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 89-108.

²¹⁷ Damla Demiröz, "Megali İdeadan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.35-36, Mayıs-Kasım 2015, s. 300-301, 303.

²¹⁸ Çağla D. Tağmat, "Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris- Metaksas Görüşmeleri", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s. 30.

²¹⁹ Alexander Anastasius, Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, (Çeviren: Orhan Azizoglu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 42.

enflasyon ve para değeri düşük bir ekonomik ortamda Yunanistan'a, açılmış kredileri bloke etme ve ekonomik yardımları kesme yönünde nota vermiştir. Müttefiklerin Yunanistan'a verdikleri notaların asıl amacı, Kral Konstantin'in dönmesini engellemek yönündeydi. Ancak birinci nota, 4 Aralık günü basında çıkmış ve ertesi gün yapılacak seçimlerden önce halkın bilgisine ulaşamamıştır. Referandum, 5 Aralık Pazar günü yapılmış ve herkesin önceden bildiği gibi büyük çoğunlukla Kralın sürgünden dönmesinde yana sonuçlanmıştır. Lord Curzon'un çabası Kralın Konstantinos'un Yunanistan'a dönmesini engelleyecek önlemleri değil, dönmesine hangi koşullarda Müttefikler tarafından izin verilebileceğini öngörme yönündeydi. Bu arada Venizeloçular ve Krala bağlılık konusunda ayrılıklar yaşanırken bakanlık, valilik, elçilik ve orduda istifa ve görev değişiklikleri yaşanmaya başlamıştır. İngiltere, Fransa ve İtalyan hükümetleri aralarındaki anlaşmaların ayakta tutulması ve desteklenmesi koşuluyla Yunan Kralını ve yönetimi desteklemeye yanaştılar.²²⁰ Sonuç olarak Yunanlıların iradelerini Konstantinos lehine kullanması sonrasında Konstantinos, 19 Aralık 1920'de Atina'ya dönmüş ve Küçük Asya Macerası yeni bir aşamaya girmiştir.²²¹

Kral Konstantinos, dönüşünden hemen sonra Venizelos siyasetine devamdan başka bir çaresi olmadığını anlamış ve böylece Ankara'ya yürüyüş macerasına atılmıştır.²²² Konstantinos, tahtını tekrar ele geçirdikten sonra Venizelos'tan daha Venizelosçu bir görüntü çizmeye başlamıştır. Kral, Norveç gazetesi muhabirine verdiği demeçte;²²³ *“Atina'dan ivedilikle İzmir'e giderek ordumun başına geçeceğim; İtilafçular'a ters bir politika izlemeyeceğim, Şark meselesi yalnızca Yunan askerleri tarafından çözümlenebilir. Tüm yeni bölgeler, hakka dayanılarak fethedilmiştir, çünkü bu toprakların nüfusunun çoğunluğu Greklerden oluşur. Stratejik açıdan İzmir'deki savaş alanlarının memnuniyet verici olduğunu söyleyebilirim... İstanbul'a gelince, bu başkent yüzyıllar boyunca Gereklilerin rüyası olmuştur ama bu rüyanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini zaman gösterecektir.”* ifadelerini kullanmıştır.

²²⁰ Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, (Çeviren: Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 243-244.

²²¹ Yuluğ Tekin Kurat, “Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası”, **Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)**, Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986, s. 412.

²²² Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 91.

²²³ Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk- Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 251.

Yunan Kralı Konstantinos ‘un İzmir’e Gelişi ve İlk Faaliyetleri

İnönü muharebelerinde yenilen Yunanlılar, hem bu yenilgilerin olumsuz sonuçlarını gidermek hem de Ankara’yı etkisiz hale getirip Sevr Antlaşmasını kabul ettirerek uygulanmasına zemin hazırlamak için İngiliz Hükümetinin desteğiyle Anadolu’daki kuvvetlerini takviye etmeye başlamıştır. İşte bu ortamda Kral Konstantinos, taarruz hazırlıklarını denetleme, başlatma ve birliklere moral vermek amacıyla Anadolu’ya geçmeye karar vermiştir. Kralın Anadolu’ya geçişi konusunda resmi hazırlıklara başlanmış, ve bu konuda Başkomutan Papoulas, 9 Haziran 1921’de yayınladığı bir emirle Kral Konstantinos’un 12 Haziran’da İzmir’e geleceğini bildirmiştir.²²⁴

Küçük Asya Ordusunun başına geçmek üzere Kral’ın İzmir’e hareketi vesilesiyle Atina Katedralinde büyük bir tören yapılmış, Yunanistan’ın bütün yüksek yöneticileri törene katılmıştır. Kral Konstantinos, Atina’dan İzmir’e hareketinden önce yayınladığı bildiriye Yunan ulusuna şöyle seslenmiştir: *“Elenizmin (Yunanlılığın) yüzyıllardır savaştığı o yerlerdeki Ordunun başına geçmek üzere, yola çıkıyorum. Misyonunu (kutsal görevi) gerçekleştirmek üzere coşkun ilerleyen bu soy’ un savaşları, Tanrı yardımıyla, parlak zaferle sonuçlanacaktır. Büyük dedelerimizin üstünlüğü gibi, bizim üstünlüğümüz de oralarda en yüce Hürriyet, Eşitlik ve Adalet ülkülerinin gerçekleştirilmesini sağlayacaktır. Ordularımızın önderi, Soyumuzun geçmişidir. Bu parlak uygarlık geçmişi, bize, vahametini müdrik olduğumuz görevler yüklemektedir. Bu görevleri yerine getirmeye tamamen yetenekli olduğumuzu ilâna hakkımız vardır. Böyle bir hakkı bize veren, kutsal birliği, eşsiz bağlılığı ile Yunan milletidir. Tanrının yardımına, kahraman Ordumun heyecanına ve Elen basiretinin sarsılmaz gücüne, moraline güvenerek, Millet’in yüce iradesinin beni çağırdığı oraya gidiyorum.”*²²⁵

Kral Konstantinos, 11 Haziran 1921 tarihinde Prens Nikolaos ve Andreas, Başbakan Gounaris, Savaş Bakanı Theotokis ile birlikte büyük bir coşku, heyecan ve “Sonra da İstanbul’a” sesleri arasında Pire’den İzmir’e doğru Lemnos gemisiyle yola çıktı.²²⁶ Yunan Kralı ve beraberindeki heyet İzmir’e doğru yola çıkarken Yunan basını da propaganda faaliyetlerine hız vermiştir. Yunan basını, bir gün başka bir Konstantinos’un ve eşi Sofia’nın İstanbul’u geri alacağı gibi efsaneleri dile getirmeye başlamıştır.²²⁷

Kral Konstantinos, askerî dehasına olan güveninden ötürü, Genel Kurmayın da teşvikiyle, ordunun kumandasını eline almak istiyordu. Zaten,

²²⁴ **Türk İstiklal Harbi**, II. Cilt, Batı Cephesi, 4. Kısım, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974, s. 33.

²²⁵ Bilge Umar, **İzmir’de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 216.

²²⁶ Kostas Hatziantoniou, **Mikra Asia O Apeleftheros Agonas (1919-1922)**, Iolkos, Athina, s. 209.

²²⁷ Sonyel, *a.g.e.*, s. 287.

Anayasaya göre başkumandanlık yetkisi krala aittir. Bunu, şimdi fiilî olarak kullanacaktı.²²⁸ İzmir'e hareketinden önce yayınladığı bildiri ve demeçlerindeki açık ifadesine rağmen, seyahat sırasında yapılan toplantıda, bir tarafta Başbakan Gounaris ve Savaş Bakanı Theotokis diğer tarafta Genel Kurmay Başkanı Dousmanis olmak üzere, Kralın Başkomutanlığı eline alması hakkında uzun bir tartışma yapılmıştır. General Dousmanis, daha önce yayınlanan bildirgeye göre Kralın Başkomutanlığı eline almasında direnmiş, fakat başbakan ve bakanlar bunu kabul etmemişlerdir.²²⁹ Sonuç olarak kral idaresini geri getirmekte başlıca etken olan sivil idarenin dediği olmuştur. Fakat başlayacak olan taarruzun sonuna kadar Kral, Anadolu'da bulunmuş ve fikirlerini orduya telkin etmekten geri kalmamıştır.²³⁰

Kral Konstantinos, 12 Haziran günü saat 16.20'de İzmir'e varmıştır. Büyük bir çoğunluğu Venizelos'u destekleyen İzmir Rumları, Konstantinos'u heyecanla karşılamıştır.²³¹ Kralı taşıyan gemi limana girerken top atışları yapılmıştır.²³² Kral Konstantinos, askerlere yönelik yayınladığı bildiride; 1920 yılında gittiği sürgünden dönüşünü 'vatanın sesi beni liderliğe çağırırdı' sözleriyle vurgulamış, askerleri motive edici sözler söyleyerek onlara Helen ideali için savaştıklarını söylemiştir. Yeniden oluşturulacak uygarlığın mimarının askerler olduğunu belirtmiş ve geleceğe yönelik önemli bir misyon üstlendiklerini ifade etmiştir.²³³ Konstantinos'un askerlere yönelik kaleme aldığı hitabın ardından artık kritik taarruz için askerler manevi olarak hazırды. Venizelos karşıtlarının savaş karşıtı söylemleri artık geride kalmıştı.²³⁴

Kral Konstantinos, Türklere karşı kesin zaferi kazanmak için saldırıya geçme hazırlığında idi. Gerçekten, Yunan Küçük Asya Ordusu iki yıldan beri ayakta tutuluyor ve süregiden bu durum küçük Yunanistan'a çok ağır fedakârlıklar yüklüyor, bezginlik yaratıyor ve en önemlisi, Türkler gittikçe ordularını güçlendiriyorlardı. Bu nedenle Konstantinos yönetimi artık "iş bitirmeye" karar vermişti ve Yunan gücünün de buna yeteceğine inanıyordu.²³⁵

İzmir'de çıkan Politeia gazetesi, Kral'ın İzmir ziyaretine büyük yer ayırmış ve konuyla ilgili çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Gazetenin 15

²²⁸ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, Cilt:1, Kastaş Yayınları, 1987, s. 632.

²²⁹ *Türk İstiklal Harbi*, II. Cilt, Batı Cephesi, 4. Kısım, s. 65.

²³⁰ Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, s. 633; Dousmanis, Kral başkomutanlığı üstendiği takdirde, Gounaris'in olası bir zaferin yalnızca Kral'a mal edilmesinden duyduğu endişeyi ifade etmektedir. Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 379.

²³¹ Hatziantoniou, a.g.e., s. 210.

²³² Tufan Atakişi, **Kralın İzmir Günleri**, Atadost Yayınları, İzmir, 2013, s. 33.

²³³ Hatziantoniou, a.g.e., s. 210.

²³⁴ Hatziantoniou, a.g.e., s. 211.

²³⁵ Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 218.

Haziran 1921 (2 Haziran 1921) tarihinde ilk sayfasından verdiği haberlerde Kral'ın Atina'dan yola çıkışından İzmir'e ulaşmasına kadar süreç saat saat aktarılırken, kaleme alınan bir başka makale de Karşıyaka'nın artık Yunanistan Asya'sının başkenti olduğu vurgusu yapılmıştır. Kralın, bakanlar ile birlikte İzmir'i ziyaretinin nedeni ise son Yunan zaferini komuta etmek olarak belirtilmiştir. Konstantinos'un İzmir'de heyecanlı bir kalabalık tarafından karşılandığının belirtildiği başka bir yazıda ise binlerce Rum'un Kralı karşılamak üzere hazır bulunduğunu eklemiştir. Kralın İzmir'e varmasından bir gün sonra Prens Nikolas'un Bayraklı ve Menemen civarında bir geziye çıktığı da kaydedilmiştir. Politeia gazetesinde dikkati çeken bir başka haberde Kralı selamlayan bir at arabasından yükselen bir marş olmuştur. Bu faytandan yükselen seslerden 'Böyle bir kral, böyle bir Konstantinos ile, Anadolu ve İstanbul'a gireceğiz' cümlesi dökülmüştür.²³⁶ Tsanakariskonuyla ilgili 'Konstantinos'u bir ayıymışçasına kullanıyorlar' başlığı altında Kral Konstantinos'un İzmir ziyareti konusundaki eleştirel görüşlere değinmiştir.²³⁷

Karşıyaka'da kendisi için hazırlanan köşke²³⁸ prenslere birlikte yerleşen Kral Konstantinos, burada Yüksek Komiser Steryadis'i veüst düzey askerlerikabul etmiş, kendisini ziyaret edenlere karşılama töreni hakkındaki memnuniyetlerini iletmıştır. O günlerde Karşıyaka, Kral'ın gelişi sebebiyle Yunan subayları ile dolup taşarken Kral, beraberinde şahsi muhafızlığını yapan ve seçkin askerlerden oluşan bir de tabur getirmiştir.²³⁹ Khatzeantonio, yüksek bir moral hali ile kritik saldırı planı hazırlığına başladığı bu anlarda Venizelos karşıtı söylevlerde işlenen savaş düşmanlığı geride bırakıldığını ifade etmiştir.²⁴⁰

27 Haziran 1921'de, İzmir Karşıyaka'da harp meclisi kurulmuş ve burada yapılan uzun görüşme ve tartışmalardan sonra Kral Konstantinos'un sevk ve idareden uzak tutulmasına karar verilmiştir. Bu şekilde hareket planının tertibi ve sorumluluğu orduya ait bir görev haline almıştır. Fakat daha önce de belirtildiği üzere Yunan Anayasasına göre kral bütün Yunan Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanı olduğundan, Ordu Komutanı, planı Başkomutanın onayına sunmak zorundaydı. Bu nedenle Küçük Asya Ordusu Başkomutanı General Papoulas, yanında Kurmay Başkan Pallis ve Kurmay

²³⁶ **Politeia**, 2 Haziran 1921(Miladi 15 Haziran 1921)

²³⁷ Vasilis I. Tsanakaris, **Dakrismeni Mikrasia, 1919-1922: Ta Hronia Pou Syntaraksan Tin Ellada**, Metehmio, Athina, 2013, s. 379.

²³⁸ Bilge Umar, Konstantinos'un İplikçizade ailesine ait olan yalıdaki konak türü bahçeli bir evde, ev sahibi Türk ailesinin istek ve daveti asla olmadan kaldığını ifade etmektedir. Bilge Umar, **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 77, dipnot:1.; Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, s. 298, dipnot: 21.

²³⁹ Erdem, a.g.e., s. 378.

²⁴⁰ Umar, **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla...** s. 77.

Başkan Yardımcısı Sarigiannis olduğu halde, hazırlanan harekât planını krala sunmuştur. Kral da herhangi bir görüş, ileri sürmeksizin sessizce durup bakmıştır. Sonuç olarak yapılan plana göre asıl hedef ve stratejik öneme sahip olan Eskişehir, Kütahya ve Afyon'un işgali için saldırıya geçilmesine karar verilmiştir.²⁴¹

Yunan Kralı Konstantinos Uşak'ta

Yunan ordusu, 8 Temmuz'da genel taarruz için cephenin çeşitli yerlerinden ileri harekâta girişirken, 10 Temmuz'da tüm cephe boyunca genel taarruza geçmiş 13 Temmuz'da Afyon, 17 Temmuz'da ise Kütahya gibi stratejik noktaları ele geçirmiştir. İlk günlerde elde edilen bu başarılar Yunanistan'da sevinçle karşılanırken, Kral Konstantinos "Ankara Fatihî" unvanını kazanmak adına hemen cepheye hareket etmiştir. 20 Temmuz 1921 tarihinde Yunanlılar Eskişehir'e girerken, ertesi gün Yunan Dışişleri Bakanı Baltacis, dış ülkelerdeki büyükelçiliklere gönderdiği telgrafta, Yunan 10. tümeni tarafından Eskişehir'in zapt edildiğini ve Kralın heyetiyle Uşak'a gittiğini bildirmiştir.²⁴²

19 Temmuz 1921'de Yunan Kralı Konstantinos yanında Prens Nikola, Savaş Bakanı Theotokis, İzmir Yunan Fevkalâde Komiseri A. Steryadis, Genelkurmay Başkanı Dousmanis ve diğer karargâh subayları olduğu halde İzmir'den Uşak'a gelmiştir.²⁴³ İzmir'den Kütahya'ya geçmeden önce Uşak'a gelen Kral, İzmir treninden Yunan muhafız birliğinin koruyuculuğunda, yerli Rum halkının (Zitoo) haykırışları arasında açık bir Ford içinde, etrafı çok sayıda askerleri ile çevrili ve arkası Rum halkı kalabalığı eşliğinde konaklamasına ayrılan Tiritöğlü Mehmet Paşa evine geçmiştir. Alay, şehir merkezine gelince şehirdeki Rumlar, Kralı karşılamış Haralambus adlı Rum kendisine "Kralım, Ankara'ya yol buradan geçer" demiştir. Haralambus'un bu sözünü Kral pek beğenmiş ve benimsemiş olacak ki on gün sonra Kütahya'ya vardığı zaman ordularına, Haralambus'un sözüne tıpatıp benzeyen şu emri yayınlamıştır: "Ordularım, Ankara'ya yol buradan geçer!". Mütarekenin bu karanlık günlerinde Kral Konstantinos'a bir Bizans bayrağı da sunulmuştur. Bu bayrak, Heybeliada ruhban okulunda hazırlanmış, papazlar tarafından takdis edilerek Meletios adlı bir Rum eliyle ve "Ankara Kalesi'ne çekiniz" sözleri ile verilmiştir. Uşak'ta iki gün kalan Kral Konstantin kaldığı evin mahzeninde büyük kalaslardan, kum torbalarından örülü sığınak yapılmış ve çevredeki evlerde yaşayan insanlar buradan uzaklaştırılmıştır. Bu evlerin kiremitleri üstüne üçer beşer asker çıkararak ana

²⁴¹ **Türk İstiklal Harbi**, II. Cilt, Batı Cephesi, 4. Kısım, s. 97-98.

²⁴² Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, s. 222.

²⁴³ **Türk İstiklal Harbi**, II. Cilt, Batı Cephesi, 4. Kısım, s. 412-413.

caddeyi, iç sokakları silahlı gözetim altına alınmıştır. Rum azınlığı Krala değerli armağanlar verirken, başlarında papazları olmak üzere Hıristiyan topluluğunun saygılarını sunmuştur. Kral Konstantinos, Uşak'a geldiğinin ertesi günü Rum kilisesini ziyaret ederek, Papazın elini öpmüş ve ondan Yunan ordusunun başarısı için dua etmesini istemiştir.²⁴⁴

Sakarya Savaşı Öncesinde Kral Konstantinos'un Kütahya'ya Gelişi

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin hemen ardından Küçük Asya Ordusu Başkomutanı General Papoulas'ın, Ankara'ya yapılacak olası harekât hakkında görüş almak için kurmayları ile Kütahya'da yaptığı toplantının ertesi günü, yani Başbakan Gounaris'in Kütahya'ya geldiği 27 Temmuz 1921 tarihinde Kral Konstantinos, Savaş Bakanı Theotokis ve Yunan Küçük Asya Ordusunun üst düzey komutanları ve yetkilileri de Kütahya'da bulunmaktaydı. Bu vesileyle Başbakan, askeri yetkililerin kendisine görüş sunmaları için bir sonraki gün Savaş Meclisinin toplanacağını duyurmuş ve böylece Kütahya'da gerçekleştirilen toplantılar dizisinin bir diğer ayağı olan Savunma Meclisi 28 Temmuz 1921 tarihinde toplanmıştır. Kütahya'da Kral'a tahsis edilen evde yapılan toplantıya Kral başkanlık ederken, Başbakan Gounaris, Savunma Bakanı Theotokis, Genelkurmay Başkanı Dousmanis, Genelkurmay Başkan Yardımcısı Stratigos, Başkomutan Papoulas, Küçük Asya Ordusu Kurmay Başkanı Pallis ve Kurmay Başkan Yardımcısı Sarigiannis de toplantıya katılmıştır.²⁴⁵

Bu toplantının gündemi, "*Giderek teşkilatlanmış ve güçlenmeye başlayan Türk Ordusu'nu, bu zayıf durumda iken imha etme olasılıklarını araştırmak ve bir karara bağlamak*" tı.²⁴⁶ Özetle Harekâtın ana hedefinin Ankara olmasının sebebi, Türk ordusunu tamamen yok etmek, bu gerçekleşme bile, Ankara'nın işgaliyle Mustafa Kemal'i tam kalbinden vurarak, onu Yunan istekleri çerçevesinde bir barış yapmaya mecbur etmektir.²⁴⁷ Kral harekâtın yapılmasına sessiz kalmakla birlikte onay vermiş ve toplantı sonucunda Kütahya'daki Savaş Meclisi, Ankara'ya ilerlemenin siyasi ve maddi amaçlarla

²⁴⁴ Haşim Tümer, "Yunan Kralının Uşak'a Gelişi", (Hazırlayan: Mehmet Ersin) **Kurtuluş Savaşı'nda Uşak Anıları**, Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir, 2013, s.65-67; **Uşak İki Aylık Halk Eğitim Dergisi**, C.I, S.2, Mayıs 1978, s. 19-20. Haşim Tümer, Yunan Kralı Konstantinos'un 17 Temmuz 1921'de Uşak'a geldiğini belirtmektedir.

²⁴⁵ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı", **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN- Yrd. Doc. Dr. Sedef BULUT), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015, s. 103.

²⁴⁶ Nilüfer Erdem, a.g.e., s. 407.

²⁴⁷ Kılıçoğlu Cihangir, a.g.e., s. 103.

gerekli olduğunu değerlendirerek Yunan ordusunun Ankara'ya harekâtına karar vermiştir.²⁴⁸ Böylece Yunan Genel Taarruzunun ikinci aşaması olan Ankara Harekâtının yani Sakarya Savaşının hazırlık evresine geçilmiştir.²⁴⁹

Başkomutan Papoulas, Kralın bütün meclis görüşmeleri boyunca en ufak bir fikir bile beyan etmeden yalnızca dinlediğini aktarmaktadır.²⁵⁰ Kral'ın meclisten çıkan karara sessiz kalmasının nedenini de sorumluluk almak istememesi şeklinde yorumlamak mümkündür.²⁵¹ Bu konuda Yunan Başkomutanı Papoulas'ın aktardığına göre Kütahya Toplantısı'ndan biraz sonra Kral'la Efes Metropoliti Hrisostomos arasında geçen görüşmede; Hrisostomos'un, Kral'a Ankara seferine karar vermediniz mi? sorusuna karşılık Kralın, hiddetli biçimde kendisinin hiçbir şeye karar vermediğini ve bu konuda kendisinin yetkili olmadığını, keyfiyetin dışarıda hükümet edenlere sorulması gerektiği yönünde ifadelerde bulunduğunu aktarmıştır. Nitekim Hrisostomos, Kral Konstantinos'un Savaş Meclisi'nde hiçbir suretle münakaşaya katılmadığını ve Ankara'ya ilerleme konusunda kararı verenler üzerinde hiçbir şekilde tesirde bulunmak istemediğini ifade etmiştir.²⁵²

Kütahya'da gerçekleşen buluşmada yaşanan bir diğer gelişme de Kral Konstantinos'un Yunan askerlerini ziyaret etmesidir. Bu ziyaret esnasında Kral ve askerler arasında geçen diyalog ise Yüksek komuta kademesi ile ordu içindeki askerler arasında savaş konusunda var olan motivasyon farklılığını göstermektedir. Yaklaşık on yıldır savaşmakta olan Yunan askerleri yorgunluk ve çaresizliğin yarattığı etkiyle kandırıldıklarını ve Kralın Yunanistan'ı düşmanlara sattığını haykırmışlardır. Bu karşılık Kralın, daha çok cephane gönderileceğini, tüm Yunanistan'ın onlarla birlikte olduğunu ifade etmesi bile askerleri yatıştırmaya yetmemiştir. Askerler, aç olduklarını, var olmayan cephanelerden bahsedilmemesi gerektiğini söyleyerek "Müttefikler nerede?" şeklinde tepki göstermişlerdir. Tüm bu tepkilere karşılık Kral, bu durumun kendi suçu olmadığını belirterek "bu başkalarının suçu" diyerek Venizelos'a gönderme yapmıştır.²⁵³

²⁴⁸ Kılıçoğlu Cihangir, a.g.e., s. 108.

²⁴⁹ Kılıçoğlu Cihangir, a.g.e., s. 109.

²⁵⁰ General Trikupis- M. Papulas, **Yunan Generallerinin İtirafı**, Hazırlayan: Dr. Suat Akgül, Berikan Yayınları, Ankara, s.146.

²⁵¹ Kılıçoğlu Cihangir, a.g.e., 108.

²⁵² Trikupis- Papulas, a.g.e., s. 146-147.

²⁵³ Tağmat, "Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri", s. 37-38.

Kral Konstantinos'un Eskişehir'de Askeri Birlikleri Teftişı

Yunan Kralı Konstantin Eskişehir'in Yunan kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinden sonra gelerek kısa bir müddet kalmıştır.²⁵⁴ Kral Konstantinos yanında Prens Nikola, Pavlos, Başbakan Gounaris, Savaş Bakanı Theodokis, Kurmay Başkanı Dousmanis olmak üzere 30 Temmuz Cumartesi günü Kütahya'dan Eskişehir'e geçmiştir. 31 Temmuz 1921 Pazar günü Eskişehir'de büyük bir tören düzenlenmiştir. Konstantinos, yanında Veliht Prensler, Başbakan, Savaş Bakanı ve birçok üst düzey erkânında bulunduğu törende savaşta yararlılık gösterenlere cesaret madalyası dağıtmıştır.²⁵⁵

Kral Konstantinos'un Yunan askerini teftiş ettiği ve harekâta başarılarıyla öne çıkmış olan alayların bayraklarıyla subay ve askerlere madalyaları dağıttığı tören, sıcak bir günde gerçekleşmesine rağmen oldukça görkemli gerçekleşmiştir. Ancak buna rağmen asker saflarından "Terhis! Terhis!" sesleri duyulmuştur.²⁵⁶ Eskişehir'in işgalinden (Yunanlılara göre fethinden) sonra Papoulas: "*Kral Konstantin ordusunun Küçük Asya içlerine bir Yunan ordusunun nüfuz etmediği yerlere kadar girmesi*" ile övünürken Fevzi Paşa: "*Düşmanın Anadolu içlerine uzanmak isteyen kolları mezarlarına yaklaşıyor; bu yeni sefer, düşmanın ölüm yolculuğudur*" diyordu.²⁵⁷ Sakarya Savaşı'nın başladığı ilk günlerde ise Eskişehir'de mühimmat deposunda çıkan yangında şehrin büyük bir kısmı yanmıştır. Ayrıca Kral Konstantinos, Eskişehir'e gittiğinde bizzat yangın yerini tetkik etmek için gezmiştir.²⁵⁸ Kral Eskişehir'de bulunduğu esnada Bursa'ya giderek cepheyi gezmeyi planlamıştır.²⁵⁹

²⁵⁴ *Akşam*, 30 Temmuz 1337/ 1921.

²⁵⁵ Trikupis- Papulas, *a.g.e.*, s. 51; Atakişi, *a.g.e.*, s. 51.

²⁵⁶ Erdem, *a.g.e.*, s. 412.

²⁵⁷ Jaeschke, *a.g.e.*, s.92.

²⁵⁸ *Akşam*, 26 Ağustos 1337/ 1921; *Akşam*, 29 Ağustos 1337/1921.

²⁵⁹ *Akşam*, 30 Temmuz 1337/ 1921. Aslında Yunan Kralı Konstantinos'un Bursa'yı ziyaret etme planı çok önceden yapılmıştır. Bu konuda General Papoulas ile Bursa (Hudavendigar) Valiliği arasında yazışmalar yapılmıştır. General Papoulas, Yunan Kralı Konstantinos'un İzmir'den sonra Bursa ve havalisini ziyaret edeceği ve Kasrı Hümayun'un (Hükümet konağı) hazırlanarak bir karşılama töreni yapılmasını istemiştir. Bu konu hakkında Bursa Valisi Vekili (Hudavendigar Vali Vekili) ise Dâhiliye Nezareti Vekaletine yazmıştır 20 Kanunu-ı Evvel (9 Rebiul Ahir)/20 Aralık 1920).BOA, DH. KMS 60-1 / 37.02. Yazısında Bursa Belediye Reisi Konağının yeterli ve uygun ise de her ihtimale karşı Kasrı Hümayun'un, Kral'a tahsisi konusunda bir mahsur olup olmayacağı ve adı geçen Kralın Bursa'ya geldiğinde bir karşılama töreni yapılması konusunda Padişah'a bir yazı yazmıştır.²⁵⁹ Ancak Dahiliye Nezareti Vekili'nin, 26 Kanun-ı Evvel 1336 (26 Aralık 1920) tarihinde verdiği cevapta; Devlet-i Aliye ile Yunanistan arasında hala bir sulh olmaması nedeniyle Kral'ın bir padişah misafiri gibi Kasrı Hümayun'da kalması ve Bursa Hükümeti tarafından karşılanmasının mümkün olmadığı, oraya gelişlerinin de bir işgal hükmünde olacağını belirtilmiştir. Yunan Kralı ve çevresinin oraya gelip Kasrı mezkuru işgali

Kral Konstantinos'un Zorunlu Dönüş Yolu: Bursa

Savaşın en yoğun yaşandığı bu dönemde gazeteler, Konstantinos'a göndermelerde bulunurken, Kral Konstantinos da savaşın Yunan ordusu lehine sürdüğü yönünde demeçler vermeye devam etmiştir. Kral Konstantinos, Londra'da yayınlanan Daily Telegraph gazetesi muhabirine verdiği demeçte, birkaç gün içinde Ankara'ya girmeyi umut ettikleri şeklinde görüşlerini ifade ederek Yunanlıların zafere ulaştıkları imalarında bulunmuştur.²⁶⁰

Tercüman-ı Hakikat, Haymana Ovası'nda bir mukabil taarruz olduğunu ve Kral'ın Ankara'yı zapt etmek hayaline elveda etmesi gerektiğini belirterek Kral Konstantinos'a dönmeyi tavsiye ederken, İkdam Gazetesi ise haberinde durumun Konstantin için hayati bir mesele haline geldiğini, sonunda tahtı kaybetmenin de sürgüne gitmenin de olduğu ve Yunanlıların son kuvvetini sarf ettiğini bildiriyordu.²⁶¹

Yunan ve Türk gazetelerinin savaş alanlarından gelen bilgiler üzerinden karşılıklı haberler yayımladığı, Sakarya'da ise Yunanlılar ile Türk kuvvetleri arasında şiddetli çatışmaların başladığı bu dönemde Yunan Kralı Konstantinos, 4 Eylül Pazar günü Bursa'ya gelmiştir. Kralın Bursa'ya geliş amacı ise 26 Haziran'da Milli kuvvetlerin taarruzu sonucunda Yunan kuvvetlerinin 28 Haziran'da boşaltmak zorunda kaldığı İzmit ve çevresini tekrar işgal etmek üzere harekâtı idare etmektir.²⁶² Bu arada 4 Eylül tarihinde Zonguldak istihbarat teşkilatı tarafından, 10-12 bin mevcutlu Paleolog Tümeninin İzmit ve dolaylarını işgal görevi ile Gemlik'e çıkarıldığı, bu harekâtın idaresi konusunda Yunan Kralı Konstantin'in Bursa'ya geldiği ve demiryollarının korunması için ise altı bin mevcutlu iki süvari tümeninin cepheye gelmesi hakkında emir verildiği rapor edilmiştir. Ayrıca bu raporlarda, yaralı askerlerin Mudanya ve Pire limanları arasında hastane gemiler ile taşındıkları, Bursa'dan 3500 yaralının geçtiği, Yunan birliklerinde yiyecek ve içecek ikmalinin ise çok fena olduğu bilgilerine de yer verilmiştir.²⁶³

Yunan Kralı Konstantinos yukarıda belirtilen planı gerçekleştirmek için hareket ettiği esnasında meydanındaki gelişmeler farklı yönde seyrediyordu. Sakarya'da Yunan taarruzu, Türk kuvvetleri tarafından

durumunda ise bunu önlemek mümkün olmayacağı için bu duruma sessiz kalmalarını istemiştir. BOA, DH. KMS 60-1 / 37.03-04.

²⁶⁰ Sonyel, a.g.e., s. 304.

²⁶¹ *İkdam*, 1 Eylül 1921.

²⁶² Orhan Hülâgü, **Milli Mücadele'de Bursa**, Emre Yayınları, İstanbul, 2001, s.176; Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 19, Sayı: 55, Mart 2003, s. 75.

²⁶³ **Türk İstiklal Harbi**, C:2, 5. Kısım, 2. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973, s. 174.

püskürtülürken, Türk kuvvetleri 10 Eylül’de taarruza geçmiş, 13 Eylül’de ise Sakarya’nın doğusu Yunan kuvvetlerinden temizlenmişti. Devamında Eskişehir yönünde çekilmekte olan Yunan kuvvetleri takibe alınmıştı.²⁶⁴

Türk kuvvetlerinin Sakarya Muharebesindeki başarısı sonrasında İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, Lord Curzon’a yazdığı yazıda TBMM’nin Mustafa Kemal’e Mareşal ve Gazi Unvanı verdiğini iletirken, Yunanlılar açısından durum sanılanın aksine daha kötü durumdaydı. Bu anlarda Yunan Kralı Konstantinos, kendi generaline karşı propaganda yürütmeye başlamıştı. Çünkü Ankara macerasının daima aleyhindeydi ancak bu konuda vermiş olduğu öğütler dikkate alınmamıştı. Böylece Yunan liderler, bu büyük yenilginin sorumluluğunu yüklenmek yerine birbirlerinin üzerine atmaya başlamıştı.²⁶⁵Tüm bu gelişmeler yaşanırken Kral Konstantinos, Türk ordusunu yok edebileceklerine ve Ankara’ya ulaşacakları yönünde söylemlerine devam etmiştir. Yunan ordusu kayıpları yabancı basına bildirilmezken, Türk Basını “Konstantinos’un Yunanistan’da gözden düştüğü”²⁶⁶ haberlerini yapıyordu.

Sakarya Muharebesi sonunda Yunan kuvvetleri ağır yenilgi almasına rağmen Kral Konstantinos, İstanbul’da Milletler Cemiyeti delegesi General Gork’a verdiği ve 12 Eylül 1921 tarihli Fransızca “Revlille” gazetesinde yayınlanan beyanatında: “*Askerî durum lehimize inkişaf ediyor. Mustafa Kemal harbi kabul edecek olursa, ancak 50 000 kişiden ibaret olan ordusunu imha eyleyeceğiz. Harekât üslerimizden pek uzak olmakla beraber Ankara’ya her halde gireceğiz. Buradaki bütün askerî müesseseleri tahrip için birkaç gün kaldıktan sonra, Ankara’nın batısındaki müstahkem mevzilere çekileceğiz*”.²⁶⁷ ifadelerini kullanmıştır.

Kral Konstantinos, gazetelere demeç vermeye devam ederken üst düzey komuta kademesi arasındaharekatın gidişatı hususunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. İki gün boyunca, askerî harekâtın ve işgal bölgesinde tatbik edilecek idari teşkilatın nasıl devam ve tatbik edileceğinin tespiti konusunda bir sonuca ulaşılamamıştır. Ayrıca bu hususta Bursa’da Kralın başkanlığında Genelkurmay Başkanı ve Yunan Ordu Komutanının da katılacağı bir

²⁶⁴ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt: II 1920-1927, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969, s.618; İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 264-265.

²⁶⁵ Sonyel, a.g.e., s. 308-309. Sakarya Muharebesi yenilgisi sadece Yunan liderler arasında tedirginlik yaratmamıştır. Aynı zamanda İzmir’de bulunan Rumlara da heyecan ve galeyana içerisinde Yunan Kralı Konstantinos’un resimlerini yırtmaya başlaması bu yenilginin yarattığını hayal kırıklığının başka bir durumunu yansıtmıştır. Sadiye Tutsak, **Yunanlıların Uşak’ı İşgali ve Esaret Sancısı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015, s.80.

²⁶⁶ **Peyam-ı Sabah**, 13 Eylül 1921.

²⁶⁷ **Türk İstiklal Harbi**, C:2, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 259.

toplantının yapılıp yapılmayacağı ile ilgili kesin bir karara varılamamıştır. Nitekim 24 Eylül 1921’de Yunan Savaş Bakanı Theotokis, Yunan Başbakanı Gounaris’e görüş ve endişelerini bir raporla sunmuştur. Yapılan toplantı sonunda ise bu sorunları görüşmek üzere Yunan Kralının 26 Eylül’de Atina’ya gitmesi kararlaştırılmıştır. Yunan Kralı Konstantinos Bursa’dan ayrılmadan 24 Eylül 1921 tarihinde, Türk ordusunun karşısında büyük yenilgiye uğrayan ve geri çekilerek Eskişehir önlerine gelen Yunan ordusuna bir bildiri yayımlamıştır. Kral Konstantin, bu bildiri de özetle; *“Türkleri kalbinden vurduğunu; Ankara’ya kadar gidip yeni zahmet ve fedakârlıklara maruz kalmasını istemediğini, çünkü şimdiye kadar yapılanların gaye için kafî olduğunu; perişan olan Türk Ordusunun, ellerindekini tekrar geri almak için Yunanlıların yorulacağını ümit edip beklediğini”* belirterek bildirisini; *“Vatan için savaştığı zaman Yunanlıların yorulmadığını gösterin ve süngünüz ilerde ona bağırn: Gel de al !..”* hitabı ile tamamlamıştır.²⁶⁸

Bu gelişmelerin ardından Kral Konstantinos 26 Eylül Atina’ya dönmek üzere Bursa’dan ayrılmıştır.²⁶⁹ Bursa’dan Atina’ya geçmek için hareket eden Kral Konstantinos, 26 Eylül’de Bursa’dan Mudanya’ya geçmiş, 27 Eylül’de ise deniz ve karayolundan sonra 29 Eylül tarihinde Atina’ya varmıştır.²⁷⁰

Sonuç

Yunan Kralı Konstantinos, Yunan askeri birliklerinin motivasyonunu arttırmak, işgal konusundaki kararlılıklarını göstermek ve Başkomutan olarak ordunun idaresini yürütmek amacıyla Anadolu’ya geçmiştir. Yunan Kralı, İzmir’e doğru yola çıkmadan önce ve İzmir’e vardıktan sonra yayınladığı bildirimlerde ve verdiği demeçlerde ordunun idaresini ele alacağına dair söylemlerde bulunmuşsa da gelişmeler bu şekilde yaşanmamıştır. Kral, çeşitli aşamalarda ordunun idaresi ve savaş planları konusunda yapılan toplantılarda ve alınan kararlarda etkisiz kalmıştır. Ancak Yunan Anayasasına göre kral bütün Yunan Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanı olduğundan ordu komutanı, planı Başkomutanın onayına sunmak zorundaydı. İşte bu nedenle hazırlanan harekât planları, Kral Konstantinos’a da sunulmuştur. Kral, bu planlar karşısında genel olarak sorumluluk almaktan öte sessiz kalma yönünde bir tavır sergilemiştir.

Yunan hükümetinin razı gelmemesi sonucunda Kral Konstantinos, Küçük Asya Ordusunun hiçbir harekâtına katılamamıştır. Kral, daha çok

²⁶⁸ **Türk İstiklal Harbi**, C:2, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 358-359.

²⁶⁹ Hülalü, **a.g.e.**, s. 177; Adnan Sofuoğlu, *a.g.m.*, s. 76; **Türk İstiklal Harbi**, C:2, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 359, 366.

²⁷⁰ **Türk İstiklal Harbi**, C:2, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 380.

Yunan askeri birliklerinin teftişlerine katılmış, harekatta başarılarıyla öne çıkmış olan alaylarınsubay ve askerleri için yapılan madalya törenlerine katılmıştır. Bu bakımdan Kral'ın Anadolu'ya gelişini, Anadolu'daki Rum halkının morallerini yükseltmek, güvenini arttırmak ve askerlerin savaş konusundaki isteklerini tazelemek adına yapılan bir girişim olarak değerlendirmek mümkündür. Kral Konstantinos, son ana kadar Anadolu'da kalmaya gayret etmiştir. Bunun sebebi ise hem Yunan Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı sıfatını taşıması hem de Türk ordusuna karşı galip gelme umudunu koruyor olmasıydı.

Kaynakça

Akşam, 26 Ağustos 1337/ 1921.

Akşam, 29 Ağustos 1337/1921.

Akşam, 30 Temmuz 1337/ 1921.

PALLIS, Alexander Anastasius, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**, (Çeviren: Orhan Azizoğlu), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

ATAKIŞI, Tufan, **Kralın İzmir Günleri**, Atadost Yayınları, İzmir, 2013.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk**, Cilt: II 1920-1927, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969.

BOA, DH. KMS 60-1 / 37.02.

BOA, DH. KMS 60-1 / 37.03-04.

DEMİRÖZÜ, Damla, “Megali İdeadan Ankara Antlaşmasına (1930) Eleftherios Venizelos”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.35-36, Mayıs-Kasım 2015.

Eleftherios Venizelos'un Dijital Arşivi, <http://www.venizelosarchives.gr/en/res.asp>,Erişim Tarihi: 02.01.2020

ERDEM, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Genel Kurmay askeri ve Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Hazırlayan), **Türk Yunan İlişkileri ve Megalo İdea**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Haziran 1985, Ankara.

HATZIANTONIOU, Kostas, **Mikra Asia O Apeleftheros Agonas (1919-1922)**, Iolkos, Athina.

- Hülagü, Orhan, **Milli Mücadele'de Bursa**, Emre Yayınları, İstanbul, 2001.
- İkdam, 1 Eylül 1921.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.
- Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971.
- Kılıçoğlu Cihangir, Çiğdem, “Sakarya Savaşı Öncesinde Yunan Savaş Meclisi'nin Kütahya Toplantısı”, **Sakarya Zaferi ve Haymana III**, (Yayına Hazırlayanlar: Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN- Yrd. Doc. Dr. Sedef BULUT), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015.
- Kurat, Yuluğ Tekin, “Yunanistan'ın Küçük Asya Macerası ”, **Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), Üçüncü Askeri Tarih Semineri**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Cilt:1, Kastaş Yayınları, 1987.
- Smith, Michael Llewellyn, **Yunan Düşü**, (Çeviren: Halim İnal), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002.
- Sofuoğlu, Adnan, “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 19, Sayı: 55, Mart 2003.
- Sonyel, Salahi R., **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk- Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Tağmat, Çağla D., “Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, (Yay. Haz. Temuçin F. Ertan, Hakan Uzun), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2015.
- _____, “Türk ve Yunan Kaynakları Çerçevesinde Megali İdea Değerlendirmeleri”, **Türk- Yunan İlişkileri Üzerine Makaleler**, (Editör: Yeliz Okay), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Trikupis, General- Papulas M., **Yunan Generallerinin İtirafı**, Hazırlayan: Dr. Suat Akgül, Berikan Yayınları, Ankara, 2004.
- Tsanakaris, Vasilis I., **Dakrismeni Mikrasia, 1919-1922: Ta Hronia Pou Syntaraksan Tin Ellada**, Metehmio, Athina, 2013.
- Tümer, Haşim, “Yunan Kralının Uşak'a Gelişi”, (Hazırlayan: Mehmet Ersin) **Kurtuluş Savaşı'nda Uşak Anıları**, Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir, 2013.

Tutsak, Sadiye, **Yunanlıların Uşak'ı İşgali ve Esaret Sancısı**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2015.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K 27-G80.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, 5. Kısım, 2. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973.

Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, 4. Kısım, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974.

Peyam-ı Sabah, 13 Eylül 1921.

Politicia, 2 Haziran 1921(Miladi 15 Haziran 1921)

Umar, Bilge, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974.

_____, **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2002.

Uşak İki Aylık Halk Eğitim Dergisi, C.I, S.2, Mayıs 1978.

EKLER

EK-1: “Kral Konstantin İzmir’de askeri kışla kapısı önünde sağında Prens Andrev solunda General Papulas.”, 12.06.1921, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, K27-G80

EK-2: “Kral Konstantinos, Prens Georgios, Başbakan Gounaris, Savunma Bakanı ve Başkomutan Papoulas Şükür ve Madalya Töreninde”, 18 Temmuz 1921, Eskişehir. Eleftherios Venizelos Dijital Arşivi, Kayıt No: ELVEN_GR_4717, <http://www.venizelosarchives.gr/en/rec.asp?id=47175>

EK-3 Kral Konstantinos Ödül Töreninde Yunan Askerine Madalya Dağıtırken, Eleftherios VenizelosDijital Arşivi, Kayıt No: ELVEN_GR_67425, <http://www.venizelosarchives.gr/en/rec.asp?id=67425>

EK-4 Kral Konstantinos Törende Sancaklara Madalya Takarken, Tufan Atakişi'nin Kitap ve Fotoğraf Arşivinden.

BEŞİNCİ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE'DE SAKARYA MEYDAN
MUHAREBESİ

SAKARYA ZAFERİ VE TOPYEKÛN SEFERBERLİK

Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI*

Giriş

Dünya Savaş Tarihine "en uzun Meydan Savaşı", Türk İstiklâl Harbi Tarihine de "Subay Savaşı" olarak geçen Sakarya Meydan Savaşı sonuçları açısından muhteşem bir zaferdir. 23 Ağustos - 13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Sakarya Meydan Savaşı, Ankara'nın Polatlı ve Haymana ilçeleri sınırlarında kalan Sakarya Nehri'nin doğu yakasındaki 100 km genişliğinde bir alanda meydana gelmiştir.

Bilindiği üzere Sakarya Savaşı öncesi Türk ordusunun durumu çok iyi değildi. Kısa süre önce İnönü ve Eskişehir - Kütahya muharebeleri yapıldığı için, mühimmat ve para sıkıntısı had safhadaydı. Dolayısıyla askerlerin silah, cephane ve teçhizatının noksansız olması gerekirdi. Bunları tümüyle karşılamak ise imkânsızdı. Millî Müdafaa Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa, bütün gücüyle ordunun noksanlarını gidermeye çalışıyorsa da, eldeki mevcut imkânlarla kapsamlı bir taarruz hareketinin o günlerde yapılması uygun görünmüyordu¹. Yani 24 Temmuz'daki ağır yenilgiden sonra Sakarya Meydan Savaşı'nın başladığı 23 Ağustos'a kadar Türk ordusunun bir ölüm kalım savaşına hazır olması gerekiyordu. İkinci İnönü Savaşı'ndan sonra genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından ordumuzdan önemli derecede üstündü.

Savaş Başlıyor

Yunan Ordusu Sakarya Nehrine doğru yürümek üzereydi. Fazla zaman yoktu. Kısa zamanda önlem almak gerekirdi. Ne var ki, düşman ileri kolları Polatlı'ya kadar gelmişti. Ankara'dan top sesleri iştiliyordu. Şehir yavaş yavaş boşaltılıyordu. Tehlike Ankara'ya yaklaştığından kentin elden çıkma ihtimaline karşı devlet dairelerinin Kayseri'ye taşınmasına karar verilmiş ve hazırlıklara bile başlanılmıştı.

* Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

¹ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, 1967, s. 266-266; Halide Edip Adivar, **The Turkish Ordeal**, London, 1928, 282-283

Yunan Ordusu, İngiltere'nin yardımıyla, ordusunu çağın en güçlü, en teknik silahlarıyla, motorlu taşıma araçlarıyla, uçaklarla donatmıştı. II. İnönü yenilgisinin ardından, Yunanistan 1921 baharında seferberlik ilan etmiş, üç kuşağı birden askere almıştı. Anadolu'daki ordu mevcudunu 200 bine çıkarmıştı. Daha sonraki takviyelerle Yunanistan'ın Anadolu işgal ordusu subay ve erlerle birlikte 212 bini aşmıştı.

Halk ve asker, Sakarya Savaşı sırasında ordularımızın başarısı için Ankara Namazgâh tepesinde yaptıkları dua (26 Ağustos 1921)

Bu arada Büyük Millet Meclisi'nde yapılan 2 Ağustos 1921 tarihli görüşmeler sırasında İzmir mebusu Mahmut Esat Bey'in şu tespitleri manidardır: "... Ordunun ihtiyaçlarından birisi de kumandanların ifadesine nazaran yiyeceği, içeceği yok, ordu ricali ettiği zaman kâfi derecede erzakını alamamış. Hemşehrimden bir kaç nefere tesadüf ettim. Onlarla görüntüm. Hepsi... yalnız. Hareket zamanı bazı neferlerin ayaklarında çarık yoktur. Biz düşmanı yenmeye geldik, zarar yok biraz da aç dönüşürüz dediler... Yalınayak bir nefer yanıma geldi. Heyetle ben neferin önünde yere bakmaya mecbur olduk ve sıkıldık. Burada haykırarak istemediğime utandım "²

Askerin çoğunluğunun çarığı, çadırı yoktu; sıcaktan kavruluyorlardı. Dağ tepelerinde mevzilenen askerin hiç biri, gecenin soğukunda sırtına giyeceği kaputa da sahip değildi. Ekmek ve peksimtle, bunlar da bulunmadığında kavrulmuş buğdayla karınlarını doyuruyor, ama yine de

² TBMM Gizli Celse Zabıtları, 02.08.1921,İ : 59 2,8; 1337 C : 3, Cilt II,s.143.

kahramanca savaş veriyordu. Birliklerin mevzilendiği bölgelerde bazen su bulunmuyordu. Önemli bir bölümünün matarası yoktu. Birliklerde su depolayacak fiçılarla kırbaların noksan olması, susuzluk yaratıyordu. Gerçi çekiliş sırasında az da olsa fiçı, kırba ve matara kaybı olmuştu. Ama öteden beri su kapları noksandı. Sakarya'ya çekilirken, yürüyüş sırasında bu yüzden susuzluk yaşanmıştı. Asker ve subay bulanık su içmek zorunda kaldığı için sıtma başlamıştı. Bütün bunların üstünde piyade erlerinin %20'sinin süngüsü ve kılıncı yoktu. Süvarilerin bir kısmının kılıcı yoktu. Süvari kılıçla iş görebilirdi. Kılıcı olmayan süvari bir değneğe bağladığı kamayla, kasaturayla, bıçakla düşman üzerine çullanıyordu³.

3 Ağustos günü ise dönemin Maliye Vekili Hasan Bey mâli durum hakkında bilgi vermiş, bütçe açığının çok büyük olduğunu Meclis'ten yeni bir gelir kaynağı çıksa bile bunun 4 aydan önce etkisini göstermeyeceğini, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için olağanüstü bir gelir kaynağına ihtiyaç duyulduğunu bunun için belki Tekâlif-i Harbiye'ye başvurulabileceğini izah etmiştir. Ertesi gün yapılan gizli görüşmede ise Dr. Mazhar Bey (Mazhar Müfit Kansu) ortaya atılan iddialara netlik kazandırmış ve seçilecek bir kişiye Başkomutanlık yetkisinin verilmesini ve ondan sonra da Tekâlif-i Harbiye'yi uygulamaya geçilmesini tavsiye etmişti⁴.

³ Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbinde Batı Cephesi, Hazırlayan İzzeddin Çalışlar, T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s 235

⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, 04.08.1921, Cilt II, s.146-150, 162.

Savaş sadece cephede cereyan etmiyordu. İmalât-ı Harbiye tezgâhlarında, orduya cephaneye taşıyan araba ve kağrı başlarında da yapılıyordu. Kısacası topyekûn bir faaliyet söz konusuydu. Milli Mücadele'nin kadın kahramanları tüm güçleriyle çalışıyorlardı. Cepheye yiyecek, mermi, top taşıyor; silah onarıyor, mermi dolduruyor; eline tüfeğini alıp savaşıyorlardı. Geriden Türk koylusunu ve kadınları (kağrı kolları) ile cepheye yiyecek ve cephaneye taşıyorlardı. Katır kolları, deve kolları mütemadiyen cepheye harekette idi. Türk kadınları, sırtlarında cephaneleri on sipperlere kadar götürüyorlardı⁵.

Savaş içinde Kayseri ve Konya'da da silah atölyeleri açılmış; kılıç, kama, süngü, bıçak ve diğer kesici âletlerin üretimine ve silâh onarımına başlanmıştı. Atölyelerde ustalar olağanüstü gayretle çalışıyorlardı. Tüm aletleri körük, kömür, örs ve çekiçten ibaret olan bu atölyelerde "hurda tren ve ray parçaları ile hurda metaller dövülerek kılıç, süngü, top kaması şekline sokuluyordu.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa kararını vermişti: *Topyekûn Savaş* olacaktır. Bu yüzyıllar boyunca yoksul ve bitap düşürülmüş bir halkın *Topyekûn Savaşı* olacaktır. Ülke Yunanistan'a karşı tüm varlığıyla savaşacaktır. Başkomutan, Büyük Millet Meclisi'nin kendisine tanıdığı yasama ve yürütme yetkisini kullanarak, %90'dan fazlası çiftçi olan yoksul halkın emeğine ve var olan tüketim mallarına başvuracaktır. Halktan eşitlik içinde Ordusu için, ivedilikle bir şeyler yapmasını, bazı tüketim mallarından Ordusuna ödünç olarak, bedeli savaştan sonra ödenmek üzere, bir pay ayırmasını isteyecekti. Başkomutan 7 Ağustos 1921 günü 1 ila 6 numaralı, 8 Ağustos 1921 günü de 7 ila 10 numaralı *Tekâlif-i Milliye Emirlerini (Milli Vergiler Emirlerini)* yayınladı⁶.

TOPYEKÛN SAVAŞ STRATEJİSİ

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa, "harbin iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddi ve manevi güçleriyle karşı karşıya gelmesi ve bir ideal için vuruşması demek olduğunu, milletine inandırarak "Topyekûn Harp" doktriniyi yarattı ve uyguladı.", Askerlik bilimi ve savaş yönetimi alanında dünya literatürüne Mustafa Kemal Paşa'nın bu mucizevi katkısı Lord Kinross tarafından şöyle anlatılmaktadır: "Bu savaş, Mustafa Kemal'in öteden beri öngördüğü gibi topyekûn bir savaştı. Millet her ferdi, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde evinde, tarlasında

⁵ Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958, 422

⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk**, Cilt II, 9 uncu Basım, Devlet Kitapları Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1969,615-616

bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi kendini ödev almış hissederek, bütün varlığını mücadeleye verecekti⁷.

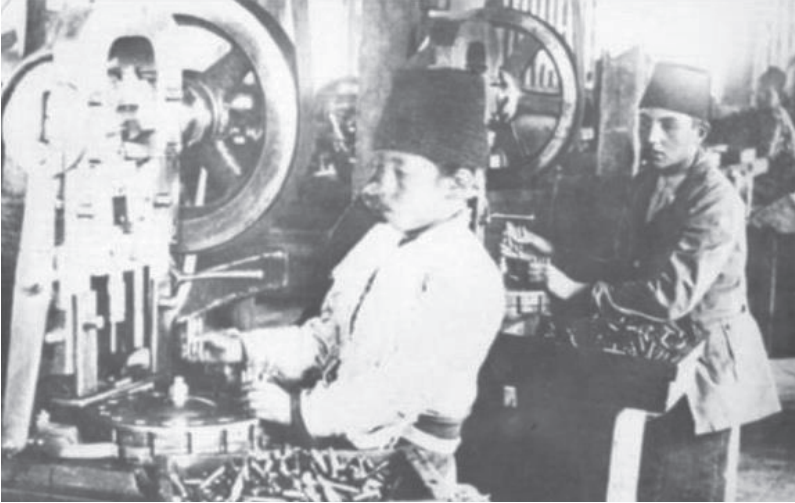

"Bu gerçeği yıllarca sonra keşfetmiş Churchill, Mustafa Kemal'in elinde yeteri kadar deve ve öküz bulunduğu için, taşıt işlerinde cephedeki erlerin karlarından ve kızlarından nasıl yararlandığını anlatır. Kadınların seferber edilmesi milli duygunun geliştirilmesinde büyük bir rol oynamış; asker, sivil herkesin topyekûn gayret göstermesi ihtiyacını iyice belirtmişti. Sivas, Erzurum, Diyarbakır ve Trabzon gibi dağınık merkezlerden toplanan silahlar, saman yığınlarının altına yüklenerek kağnılarla taşınıyordu. Şalvarlı, dolaklı koylu kadınları ta Sümerler zamanındaki gibi, gıcırıtılı sesler çıkartan kağnılarını sürerek saatte ancak 5 kilometre hızla, dağ, tepe demeden yüzlerce kilometrelik yolları aşıyor, cepheye doğru ilerliyorlardı. Çoğu, emzikteki çocuklarını, sıkıca sırtlarına bağlamışlardı. Top mermilerini, halat kulplu cephane sandıklarını kucaklarında taşıyarak arabalara yükleyip indiriyor, iki omuzlarına birer gülle yüklüyor, çoğu kez tapaları bozulmasın ya da ıslanmasın diye, çocuklarını açıkta bırakmayı bile göze alarak, üzerlerini örtüyle kapatıyorlardı⁸.

⁷ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Millet'in Yeniden Doğuşu**, İstanbul, Altın Kitaplar, (Türkçesi Necdet Sander), İstanbul, 1994, 377

⁸ Kinross, **a.g.e.**,

Tekerleklerin kırılıp kağının yolda kaldığı da oluyordu. O zaman kadınlar, içindekileri sırtlarına yüklenir ve kilometrelerce okuz arabasıyla yapılan taşımayı, yeni bir menzil sistemi kurarak daha hızlı hale getirirdi. Artık köylülerin alışıktıkları gibi her kasabaya gelince araba değiştirecek yerde, belirli yerlerde öküzler değiştiriliyor ve taşıtlar, doğruca savaş alanına kadar gelebiliyordu. Kilimlerden askerlere kaput, gaz tenekelerinden ilaç kutusu yaptırıldı⁹. Un bulunmazsa, köylülere, değirmenleri tamir edilinceye kadar, buğdayı kaynatarak, ya da havanda döverek yemelerini söyledi. Çorak yaylada odun bulunmadığından, ahşap evleri yıktırıp, tahtalarını lokomotiflerde yakıt olarak kullandı." "Sapan demirlerinden kılıç yapılıyordu. Ankara'daki demiryolları atölyesi sungu ve hançer fabrikası haline sokulmuştu. Bir tek bozuk silah kalmaması için her yerde tamir atölyeleri kurulmuştu. Refet Paşa yurdun en ücra köşelerinden bile Ordu'ya asker topluyordu. Halk, minarelerden askere yazılmaya çağrılıyordu. Ordu'ya katılmak isteyenler çoğu kez haydutların kasıp kavurduğu yerlerden geçerek, yüzlerce kilometre yaya yürümek zorundaydılar. Geldikleri zaman da kendilerine verilecek silah bulunmadığı olurdu. Bu erlere, cepheye giderken, düşmandan başka, yaralı ve ölülerin silahlarını almaları söylenirdi. Bu arada kaçanlar yakalanıp şiddetli cezalara çarptırılıyor, silah altına yeni sınıflar alınıyor; Adana bölgesinden, Doğu illerinden, Karadeniz'den ve daha başka uzak yerlerden takviyeler getiriliyordu."¹⁰

Ankara'daki silah fabrikasında cepheye gönderilmek üzere mermi hazırlayan çocuklar

⁹ Hikmet Özdemir, "Atatürk'ün Kriz Yönetimi/Tekâlif-i Milliye", (Ayrı Basım) **Türk İdare Dergisi**, İçişleri Bakanlığı Yay., Sayı: 429, Ankara, 2000, s. 177-178

¹⁰ Kinross, a.g.e., 378

Sakarya Savaşı sırasında Türk Ordusunun muazzam direnişine, halkın desteği destanlaşmıştı. Teşkil edilen yardım komisyonlar sayesinde Anadolu'da çarpışan gazilerimiz ve şehit düşenlerin aileleri için büyük miktarlara varan aynı ve nakdi yardımlar yapılmıştır. Sakarya zaferini takiben Başkumandan Mustafa Kemal Paşa cepheden millete yayınladığı beyanname ile, bu büyük zaferin Anadolu insanının fevkalade fedakarlığı sayesinde yesinde kazanılmış olduğunu bir kez daha ifade etmiştir¹¹

İstanbul'dan Anadolu'ya yapılan yardımlar aksamadan, devam etmiştir. 11 Eylül 1921 tarihinde "İkdam" gazetesinde bir kampanya açılarak, her Türk vatandaşının fedakâr ve kurtarıcı Anadolu'ya şükran ve minnettarlık borcunu ödemek zorunda olduğu belirtilmiştir. Bu borcun bir kilot, bir gömlek ve bir çift çorapla da olsa dahi kısmen ödenebileceği vurgulanmıştır¹² Giderek artan bir coşkuyla haftalarca devam eden bu kampanyalardan birinde çerçevesi bir ilan göze çarpmaktadır: **"Müslüman! Kışı ve Anadolu'yu Düşün!.."**¹³ Ekim 1921 itibarıyla Türk ordusu için toplanan yardım, 3013 kilot, 3045 gömlek 2787 çift çorap, 326 muhtelif eşya ve büyük miktarda nakit paraya ulaşmış bulunuyordu. "Hilâl-i Ahmer" **ayrıca onbini yün fanila olmak üzere toplam 60.000 lira** daha göndermişti¹⁴

Millî Mücadele'de çok büyük hizmetleri görülen "Hilal-i Ahmer'in" cephede çarpışan subay, er, şehit ve gazilerimizin ailelerine yardım için çok sayıda komiteler teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Matbuat Cemiyeti ile işbirliği yapan bu komiteler İstanbul Halkının cephedeki askerler için yapmış olduğu her türlü yardımın süratle yerine ulaştırılmasını sağlamıştır.

Orduya çok sayıda asker ve silah ve mühimmat göndererek, onları öküzler ve insan sırtlarında en hızlı bir şekilde taşıyarak imkânsız gerçekleştireyordu. Sakarya Savaşının başlangıcında yaklaşık yirmi beş bin erkek ve tüfek vardı. Sonunda on altı bin adamı kaybettik, ancak savaştan sonra gücümüzü yaklaşık kırk bine çıkardık. Fevzi Paşa, "O zaman başarının en büyük kısmını Refet Paşa'ya zamanında ve savaş malzemelerinin katkılarını hızla borçluyuz" derken Refet Paşa ise, "Başarımızı Anadolu köylü kadınlarına borçluyuz; yüzlerce kilometre boyunca mühimmatı arabalarına ya da sırtlarına, yolu olmayan yerlerden taşıyorlardı. Cephanenin ıslanmaması için beraberinde getirdikleri bebeklerinin örtüleri ile koruyorlardı¹⁵.

Lord Kinross'un şu tespitleri de çok önemlidir: "Türklerin kendilerini bekleyen önemli savaşa hazırlanmak için ancak uç hafta kadar vakitleri vardı.

¹¹ **İkdam**, 11 Eylül 1921, s. 8796

¹² Bu yardımlar hakkında geniş bilgi için bk Metin Ayışığı, "30 Ağustos Zaferi ve İstanbul'daki Yankıları", **Tarih ve Toplum**, İstanbul 1992, s. 105, sf. 43

¹³ **İkdam**, 13 Teşrin-i evvel 1921, s. 8828

¹⁴ **İkdam**, 4 Teşrin-i evvel 1921, s. 8819

¹⁵ Adıvar, a.g.e., s. 193

Ankara, bu haftaları endişe içinde geçirdi. Sivillerin morali adamakıllı çökmüştü. Varlıklı eşraf ve tüccarlar, yanlarına ailelerini ve servetlerini alarak Kayseri'ye göçtüler. Daha başka kimseler de göç hazırlığına girişti, hatta resmi görevli olanlar bile. Şehir, asker kaçaklarıyla, boş gezenlerle dolmuştu; Yunanlıların çok yakına geldikleri söyleniyordu; kimsede güven kalmamıştı. Kadınlar, çarşafı sirtlarında, yola çıkmaya hazır, sabırla bekliyorlardı. Evlerini, barklarını bırakıp göç etmek zorunda kalacaklar mıydı acaba?"¹⁶

Büyük Millet Meclisi 5 Ağustos 1921'de çıkardığı bir kanunla yetkilerini ve Başkomutanlığı üç ay süreyle Mustafa Kemal Paşa'ya devretti. Mustafa Kemal Paşa, kendisine meclis tarafından verilen bu başkomutanlık yetkisi sayesinde, çabuk karar verebilme ve bu kararları hızlıca uygulayabilme imkânına kavuştu. Bu imkân sayesinde Mustafa Kemal Paşa, orduyu kuvvetlendirebilmek için derhal bir takım tedbirler almaya yöneldi. Bu emirler sayesinde ordunun taşıt, araç ve gereç bakımından gücünün artırılması, yiyecek ve giyeceğinin temin edilmesi sağlandı.

TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ

Arapça teklif sözünün çoğulu olan "tekâlif", "mükellef olma", "kulfet yüklenme", sorumluluk anlamındadır. Çoğunlukla da vergi sözcüğü karşılığı kullanılmaktadır. Osmanlı döneminde Tekâlif-i Emriye (Hükümdar Vergisi), Tekâlif-i Harbiye (Savaş Vergisi), Tekâlif-i Şeriye (Din Vergisi) gibi türleriyle uygulamaları vardır. Tekâlif-i Milliye uygulamasının en ilginç yanı, Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca el konulan bazı mallara karşılık halka ve tüccara verilen senet niteliğindeki tutanaklarda yazılı bedellerin, büyük zaferden sonra, belirli bir düzen içinde hak sahiplerine ödenmesidir¹⁷.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da, Başkomutanlık Karargâhını teşkil ettikten sonra, Ordu'nun lojistik işlerini öncelikle ele almış, daha o zaman topyekûn savunma prensipleri ile ilgili bir plan hazırlamıştır. Bu plan esasları dahilinde bir-iki gün içinde yoğun bir çalışma ile 7-8 Ağustos 1921 günleri, Tekâlif-i Milliye (Harp Yükümlüğü) emirleri adıyla birbiri ardına on emir yayınlanmıştır¹⁸. Bu emirlerin tamamı, (o günkü düzenleme gereği) kanun kuvvetindedir¹⁹.

Bu emirler ile Kemal Paşa çamaşır, çorap, çarık, buğday, arpa da dahil olmak üzere Türk Halkı'ndan sonra devlet tarafından geri ödenmek üzere çeşitli besin maddeleri ve giyecekleri ordunun ikmali için istiyordu. Bütün

¹⁶ Lord Kinross, **a.g.e.**, s. 378-79.

¹⁷ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mâlf Kaynakları**, İstanbul, 1981, s. 388.

¹⁸ **Türk İstiklal Harbi VII. Cilt, İdari Faaliyetler**, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1975, s.357-365

¹⁹ Kazım Özalp, **Milli Mücadele**, 1919-1922, TTK Yay., Üçüncü Basım, Ankara, 1988, s. 190.

millet bir ölüm kalım savaşına çağrılıyordu. Asker takviyesi ve yeni gelir kaynakları elzemdi. Savaş ve ekonomi tarihinin dışında, yani bilinenin dışında usullere başvuruldu. Zira halk yalnız canı ile değil, malı ile de yardıma çağrılıyordu.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde uygulamaya koymuş olduğu “*Tekâlif-i Milliye Emirleri*” ile dünyada ilk kez “*topyekûn savaşı*” başlatmıştır. 7-8 Ağustos 1921’de, Tekâlif-i Milliye Emirleri adı altında yayımlanan bildiride şu hususlara yer verilmiştir²⁰

- 1- Her ilçede bir tane Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurulacak.
- 2- Halk, elindeki silah ve cephaneyi 3 gün içinde orduya teslim edecek.
- 3- Her aile bir askeri giydirecek.
- 4- Yiyecek ve giyecek maddelerinin %40’ına el konacak ve bunların karşılığı daha sonra geri ödenecek.
- 5- Ticaret adamlarının elindeki her türlü giyim eşyasının %40’ına el konacak ve bunların karşılığı daha sonra geri ödenecek.
- 6- Her türlü makineli aracın %40’ına el konacak.
- 7- Halkın elindeki binek hayvanlarının ve taşıt araçlarının %20’sine el konacak.
- 8- Sahipsiz bütün mallara el konacak.
- 9- Tüm demirci, dökümcü, nalbant, terzi ve marangoz gibi iş sahipleri ordunun emrinde çalışacak.
- 10-Halkın elindeki araçlar bir defa olmak üzere 100 km’lik mesafeye ücretsiz askeri ulaşım sağlayacak²¹

Bu kararlar hem askeri hem de siyasi riskler içeriyordu. Başarısız olduğu takdirde, Yunan ordusu yok yere Anadolu’nun içine kadar girmiş olacak, Kurtuluş Savaşı da muhtemelen kaybedilecekti. Bu risk alındı. Ölüm kalım savaşına hazırlanmakla geçen iki ay boyunca Mustafa Kemal başkomutanlık yetkisiyle donatıldı ve her bir evin elinde avucunda ne varsa orduya vermesini emreden Tekâlif-i Milliye Kanunu çıkarıldı.

Sonrası tarihin gördüğü en büyük direnişlerden biri... Yunan ordusu ile neredeyse 100 kilometrelik bir cephe sürdürülen, günler süren bir savunma

²⁰ Feyzullah Ezer, “Tekâlif-i Milliye Emirleri Ve Tatbikatı”, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring 2014, p. 449, Ankara

²¹ Bu emirler hakkında geniş bilgi için bkz. Arsan, 415-424

savaşı. “Bitti” denilen yerde yeniden başlayıp taarruza geçen bir ordu... Dua Tepe’de bitirilen bir mücadele. :

Mustafa Kemal, “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır” emrini Türbe Tepe’deki birliklerin mevzi kaybetmesi sonrası verdi. (Başka nerede var?)

Mustafa Kemal’in dehasıyla kazanılan zafer, Ankara’nın tükenmeye yüz tutan umudunu tazeleyecek, bir sene sonraki Başkomutanlık Meydan Savaşı’ndaki nihai zaferin yolunu açacaktı.

Türk Milletinin karakterini çok iyi bilen Başkomutan bu emirlerinde, Türk Ulusunu orduya hizmet etmek üzere yükümlü kılıyordu. Bu emirlerin yayınlanmasından sonra da bütün yurttan yoğun bir çalışma başlamış, evlerde dükkânlarda ve atölyelerde kurulan küçük iş yerleri faaliyete girişmişti. Bu küçük tezgâh ve makinelerden çıkan sesler daha o günlerde sanki Sakarya zaferinin müjdecisi olmuşlardı. En fakirinden zenginine kadar bütün millet varını yoğunu ordusuna hediye ediyordu²². Ayrıca yine bu emirler sayesinde halk, maddi ve manevi bütün kaynaklarıyla Kurtuluş Savaşı’na katılmaya çağrıldı.

Milli Mücadele, yoksul Anadolu halkının, bir amaç uğrunda birleşmesini sağlayan bir etken olmuştu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 2 numaralı emrine kızlar kadınlar ellerine iğne, iplik ve makas almış; önlerine bezleri sermiş, bir taraftan biçiyor, bir taraftan dikiyorlardı. Dikiş makinesi her evde bulunan bir nesne değildi. Her giysi neredeyse elde dikilirdi. Ancak her kadın, her kız dikiş ve örgü bilirdi. Gençler dikiş dikerken, yaşlılar ellerinde miller, önlerinde yün yumakları çorap örüyordular. Kimi yaşlılar, kirmenle ya da çıkırıkla yün eğiriyordular. Kadınlar, kızlar Başkomutanın verdiği mühletten de önce donları, gömlekleri, mintanları komisyona teslim etmek için gündüzlerine gecelerini eklemiştiler. Bununla da yetinmemiştiler. Çeyiz sandıklarını açmış, işe yarar ne varsa onları da Tekâlifi Milliye Komisyonu’na vermiştiler. Evdeki, sandıktaki kumaşlar yeterli olmadığına çarşıdan satın almıştılar. Yalnız bir sıkıntuları vardı, mintan kumaşı bulmak mümkün olmuyordu. Mintan gömleğin üstüne giyilirdi. Bazı askerler mintan giyemeyecektiler. Becerikli yaşlı erkekler de boş durmamıştılar. Onlar da önlerine gönleri sermiş, bir gönden olabildiğince çok çarık çıkarmaya çalışmıştılar²³

Başkomutanlığın 2 sayılı emri üzerine, Sakarya’nın doğusunda, Torosların kuzeyinde kalan Anadolu’dan Ordu depolarına 426.609 don,

²² TİH., a.g.e., s. 357.

²³ Hayri Sevimay, "Sakarya Öncesi Başkomutan Düşünüyordu." <https://add.org.tr/medyay/mbkyk.pdf> erişim tarihi :14.11.2019

452.672 gömlek, 60.606 mintan, 363.285 çift çorap, 334.934 çift çarık girmişti²⁴ Komisyonların takdir ettiği birim fiyata göre depoya giren giysiler 9.894.682lira değerindeydi. Bu değerde kadınların, genç kızların göz nurları, alın terleri vardı. Göz nurlarına, alın terlerine evdeki, sandıktaki kumaşlar, bezler, çeyizler de eklenmiştiler. Giysiler sayısal olarak askeri bir süre açıkta bırakmayacak, Sakarya'dan sonrada askeri örtecek düzeydeydi. Bir kısmı Sakarya savaşından önce gelmiş ve kahramanların savaşa yeni çamaşır, çarık ve çorapla gitmelerini sağlamıştı²⁵

Komisyonların el koydukları *buğday, un, bulgur, arpa, saman, fasulye, nohut, mercimek, pirinç, yağ, zeytinyağı, sabun, çay, şeker ve tuz* gibi besinlerle gaz ve mum yüz bin askere ve otuz bin hayvana bir ay süreyle yetecek düzeydeydi. Ancak el koyma tarihinde henüz harman ve hasat mevsimi sürüyordu. Bazı bölgelerde yeni ürün alınmamıştı. Anadolu'nun besleme olanakları daha fazla olabilirdi. Yeni yıl ürünleri Ordu'nun gelecekteki ihtiyaçlarını karşılayabilecek düzeydeydiler. Başkomutan, el konulan bu tür malların bedellerinin de savaştan sonra ödeneceklerini duyurmuştu²⁶.

Tekâlifi Milliye emirleri ile top yekûn savaş durumuna geçilmiş ve halk tamamen Milli Mücadelenin içinde yer almıştır. Bu emirlerin uygulanması ile halkın ve tüccarın elinde bulunan yiyecek ve ordu ihtiyacı mallara hızla el konulmuş, kısa zamanda komisyonların elinde büyük stoklar birikmiştir.

Bu emirler esasına göre memleket çapında kurulan Ulusal Yükümlülük Komisyonları aralıksız geceli gündüzlü çalışmak suretiyle yiyecek, giyecek, silah ve taşıt aracı toplamağa muvaffak olmuşlardı. Komisyonların bu çalışmalarına özellikle Büyük Türk Milleti en üstün bir anlayış göstermek suretiyle varını yoğunu ordusu, dolayısıyla, Türk Milleti ve vatanının kurtulması yolunda yarış yaparcasına orduya terk etmişlerdi.

İstanbul'dan Kaçırılan, Silah, Cephane ve Gereçler:²⁷

İstanbul yardımları da çok önemliydi. Bilhassa Felâh Grubu tarafından kaçırılan silah, cephane ve gereçlerden Sakarya Meydan Muharebesi devresinde Anadolu'ya gönderilmiştir. Büyük yokluklara katlanılarak subay ikmali, arkası kesilmeden devam etmiş ve muharebe içinde ağustos 1921 ayında 628 subay, 66 askerî memur, 26 sanatkâr; Eylül 1921 a3unda 456 subay, 54 askerî memur, 8 sanatkâr; toplam olarak 1.084 subay, 120 askerî memur, 34 sanatkâr ikmali yapılmıştı²⁸.

²⁴ TİH, 367

²⁵ Aynı yer

²⁶ Nimet Arsan, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, IV, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 1991, s 418

²⁷ TİH, 344-347

²⁸ TİH, 355

Ayrıca 9 Eylül 1921 günü "Umumî dua günü" ilan edilerek, bütün İstanbul cami ve mescitlerinde ordunun zaferi için dualar edilmiştir. Ayasofya'da matbuat cemiyeti tarafından okutulan mevlide, saray müezzinlerinden bir heyet de iştirak etmiştir. Sakarya zaferini takiben Başkumandan Mustafa Kemal Paşa cepheden millete yayınladığı beyanname ile bu büyük zaferin Anadolu insanının fevkalade fedakârlığı sayesinde kazanılmış olduğunu bir kez daha ifade etmiştir.

Tekâlifi Milliye Emirlerinin her biri, görevini yerine getirmeyenlerin, ihmal ve suiistimal edenlerin, emirlere uygun davranmayanların *Hıyaneti Vataniye Kanunu* hükümlerine göre *İstiklal Mahkemelerinde* yargılanacakları hükümlerini taşıyordu. Tekâlifi Milliye Emirleri, Anadolu'nun işgal altında olmayan her yerinde uygulandı. Bu konudaki olanaklar sınırlı olsa da, eldeki imkân dâhilinde, emirler basın yoluyla halka duyuruldu²⁹.

Uygulamada bir zorlukla karşılaşmadı. Halk seve seve yükümlülüklerini yerine getirdi. Başkomutan 12 Ağustos gününe kadar Ankara'da Ordunun beslenmesi, giydirilmesi, donatılması, gücünün artırılması ile ilgili önlemleri almakla uğraştı.

Bu emirler sayesinde bütün ülke, gelecekteki zafer için olağanüstü bir seferberliğe davet edilmiş ve millet ile ordu el ele vererek topyekûn bir savaşa başlamıştı. Tekâlifi Milliye emirleri ile top yekûn savaş durumuna geçilmiş ve halk tamamen Milli Mücadelenin içinde yer almıştır. Bu emirlerin uygulanması ile halkın ve tüccarın elinde bulunan yiyecek ve ordu ihtiyacı mallara hızla el konulmuş, kısa zamanda komisyonların elinde büyük stoklar birikmiştir.

Vatanın Bütünü Savunma Hattıdır

Sakarya Meydan Savaşı 23 Ağustos - 13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşmiş olup, Ankara'nın Polatlı ve Haymana ilçeleri sınırlarında kalan Sakarya Nehri'nin doğu yakasındaki alanda cereyan etmiştir ve Kurtuluş Savaşımızın dönüm noktasıdır. Savaş, Yunan Ordusunun Sakarya Nehri mevzilerine yönelik ileri harekâtı ile başlamış, Sakarya'nın doğusuna geçerek buradaki Türk mevzilerine taarruzu ve güneyden kuşatma teşebbüsü ile devam etmiştir. Savaşın ilk günlerdeki kötü gidişatı üzerine Mustafa Kemal Paşa "Hattı müdafaa yoktur; sathı müdafaa vardır. O sath bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz." sözleri bu topraklar üzerinde hayat bulmuştur³⁰.

²⁹ TİH, 360

³⁰ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, **Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar Ve Şehitlikleri**, Ankara, 2007, 34, 53

Ünlü İngiliz tarihçisi Joseph Arnold Toynbe bu hususta şunları dile getirmiştir: “Sakarya kıyılarındaki Türk zaferi, Yakın ve Orta Doğu’nun siyasal yüzünü değiştirmiştir. İki yüz yıldan beri Batı, ihtiyar Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamaya çalışmış; fakat Sakarya’da Türk’ün kendisi ile karşılaşmış ve O’na dokunduğu anda da tarihin yönü değişmiştir.”³¹

Yaklaşık iki hafta süren muharebeler sonunda, 24 Temmuz 1921 günü Türk ordusu ağır bir yenilgi almış, çok büyük zayiata uğramıştır. Şehit, yaralı, firar ve esir olarak neredeyse mevcudunun yarısını kaybeden ordu, Mustafa Kemal Paşa’nın stratejisi çerçevesinde Polatlı’ya, Sakarya Nehri’nin hemen doğusuna çekilerek mevzilenir. Bu arada Mustafa Kemal Paşa BMM tarafından “Başkomutan” olarak ve büyük yetkilerle ordunun başına geçer. Verdiği “Tekâlif-i Milliye” emirleriyle süratle ordu donatılmaya, personel gücünün yarısını kaybeden tümenler silah altına alınan yeni askerlerle yeniden yapılandırılmaya çalışılır. 24 Temmuz’daki ağır yenilgiden Sakarya Meydan Savaşı’nın başladığı 23 Ağustos’a kadarki bir aylık sürede Türk ordusunun hiç yenilmemişçesine bir ölüm kalım savaşına hazır olması gerekmektedir³².

31 Ağustos’ta Yunan taarruzunun tehlikeli bir şekilde gelişmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, ünlü tarihî bildirisini yayınladı: "Hatt-ı müdafaa yoktur.

³¹ Joseph Arnold Toynbe, **Türkiye I, (Bir Milletın Yeniden Doğuşu)**, Çeviren Kasım Yargıcı, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul 1999, s. 16

³² Selim Erdoğan, Akademik Tarih, Ekim-Kasım, sayı VIII, <https://www.akademiktarihtr.com/sakaryameydanmuharebesi/>
Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi’nden Önceki Olaylar (25 Temmuz 1921 – 22 Ağustos 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, 1973.

Sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. *"Vatanın her karış toprağı, vatanın kanıyla sulanmadıkça düşmana terk olunamaz."*³³ Yani her birlik bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada yeniden düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.

Sonuçta 4 ve 5 Eylül'de son bir çaba ile saldırılarını sürdüren Yunan kuvvetlerinin Türk süngüsü karşısında ağır kayıplar vererek geri çekilmesi üzerine, Türk ordusu ileri harekâta geçti. 10 Eylül'de başlayan genel taarruz, 12 Eylül günü düşmanın bozguna uğramasıyla sonuçlandı.

Yunan ordusunun bütün insan mevcudu 122.164 kişi ve subay sayısı 4364 idi. Türk ordusunun asker mevcudu daha az olmakla beraber, subay sayısı Yunan ordusunun subay sayısına aşağı yukarı denk durumda idi. İki tarafın kayıplarına gelince; Türk Ordusu subay ve er olmak üzere 5713 şehit, 18955 yaralı vermişti. Yalnız subay olarak şehit sayısı 345, yaralı sayısı 1217 dir. Yunan tarafı ise çok daha büyük kayıplar vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, adeta bir satranç ustası gibi son 10 Eylül'de son hamlesini yapıyordu. Bu topraklar 22 gün 22 gece boyunca barut ve kan kokmuştur. Polatlı, Haymana, Çal Dağı, Mangal Dağı Türk'ün kahramanlık destanının yazıldığı yerlerdir.

Yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız devam eden büyük ve kanlı Sakarya Meydan Savaşı yeni Türk devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az rastlanan büyük bir meydan Savaşı örneği kaydetti.

Başkomutan zaferin kazanılmasından sonra 7 Ağustos 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin askerlere yayınladığı mesajında şöyle diyordu:

"Neferlere, Sizin gibi komutanları, zabitleri, neferleri olan bir millete yad elleri altında köle olmak mümkün değildir. Bu defa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hakkımda yeni bir rütbe ve unvan ile tecelli eden iltifat ve teveccühü doğrudan doğruya size racidir. Milletin verdiği bu rütbe ile yükselen ordu en şerefli ve en ulu bir gaza ile mümtaz olan yine ordudur. Zaferden dolayı sizin kahramanlıklarınızla, sizin gösterdiğiniz nihayetsiz fedakârlıklar bahasına kazanılan bu büyük muzafferiyetin millet tarafından takdirine delalet eden bu rütbe ve unvanı ancak size izafe ederek bütün askerlik hayatımın en büyük sermaye-i iftiharî olarak taşıyacağım. Cenabı-hak giriştiğimiz kurtuluş mücadelesinde şerefli silah arkadaşlarıma, kendilerini temyiz eden asaletin, civanmertliğin, kahramanlığın hakkı olan kat'i halası nasip etsin."

³³ Bu hususta verilen emrin tam metni için bk Arsan, a.g.e., s. 429

“Memleket ve Millet in maddi mânevi bütün kuvvetlerini bu sonucun alınmasına yöneltmek için, hiçbir tedbir ve teşebbüste müsamaha edilmeyecek, ne yer ve zamanla ve ne de mefhumu karşısında teferruattan ibaret olan diğer mülâhazalarla kayıtlı olmayarak, düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan bu gayenin elde edilmesi için gereken herşey yapılacaktır. Tevfik Allah ’tandır. Bu beyannamenin tâ neferlere kadar bilumum ordu mensubini ile bütün memurin ve tabakât-ı ahaliye tebliğini rica ederim”³⁴.

Bilumum Vekâletlere, bilumum ordulara ve müstakil kıtaata, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Heyeti Merkeziyelerine, Belediye Riyasetlerine tebliğ olunmuştur.”³⁵

Melhame-i Kübrâ"ve Türk milletinin ‘Halaskârı’

Atatürk’ün Melhame-i Kübra yani çok büyük ve kanlı Savaş dediği, tam 22 Gün 22 Gece sürmesi sebebiyle Dünya Harp Tarihinin en uzun Meydan Muharebesi Olan, Savaşta Ölen Türk Komutanların Çokluğundan Dolayı “Subay Muharebesi” de denilen Sakarya Meydan Muharebesinin başladığı gündür. (23 Ağustos 1921) Atatürk, Nutuk’ta Sakarya Meydan Savaşından şöyle söz eder: “23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dâhil olmak üzere, yirmi iki gün ve yirmi iki gece bilâ-fâsıla devam eden, Sakarya Melhame-i Kübrâsı, yeni Türk devletinin tarihine; cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan Savaşı misâli kaydetti.”³⁶

Bu Zafer Mustafa Kemal’in hayatındaki en önemli dönüm noktalarından biridir. Yoksulluğa, parasızlığa, mühimmat ve lojistik destek eksikliğine, düşmanın sayısal ve teknolojik üstünlüğüne rağmen başarmak, zafere ulaşmak zorundaydı. Askeri ve siyasi koşulların ağır baskısı altındaydı.

Tekâlif-i Milliye'nin asıl önemli yanı, General Fahri Belen'in belirttiği üzere bu emirlerle "Dünya'da ilk kez topyekûn savaş" uygulanmasıdır.”³⁷ *"Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği Tekâlif Emirleri ile Ordu'nun bütün ihtiyacı karşılandı. Sakarya gerisinde Ordu'muz, büyük ordularda bulunan her türlü vasıta ile ve imkânla teçhiz edildi. İnsan ihtiyacı karşılanmış, yiyecek ve teçhizat bakımından sıkıntıları olmayan bir Ordu haline getirildi. Bütün bunlar bir aydan az bir zaman içinde oldu. Harikulade bir şey. Harikulade bir gayret.*”³⁸

³⁴ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele II, İstiklâl Harbi**, Üçüncü baskı, İstanbul, 1966, 246

³⁵ **Vakit**, 10 Ağustos 1921, sy. 1319, **İkdam**, 10 Ağustos 1921, sy. 8767; Arsan, **a.g.e.**, s. 413

³⁶ Atatürk, **Nutuk**, C. II, s. 618

³⁷ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2. Baskı, Ankara, 1983, s.343. ve Özdemir, **a.g.e.**, 207

³⁸ Özdemir, **a.g.e.**, 208.

SONUÇ

Sakarya Savaşı öncesinde muhalefetin karşı çıkmasına rağmen, kamuoyundaki tepkileri bir yana bırakıp büyük bir kararlılıkla hareket eden Mustafa Kemal Paşa, orduyu Sakarya Nehrinin doğusuna çekmiş, *“Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır...”* savunma ilkesi ile aslında İkinci Dünya Savaşında gündeme gelecek olan *“Stratejik Savunma”*’yı o sırada uygulamıştır. Bu savaşta Türk ordusu 100 km. genişlikte yer yer 10- 20 km derinlikte bir stratejik savunma savaşı yaparak dünya tarihinde bir ilki gerçekleştirmiştir. O, Kurtuluş Savaşı’nın geçireceği aşamaları çok önceden görmüş ve Sakarya’da bir ölüm kalım muharebesi vererek zafere giden yolu açmıştır.

Zor günlerde kazanılan bu savaş Yunanlıların ve ağababaları İngilizlerin dünya çapındaki prestijini yerle bir ederken; Türklerin ise çok önemli siyasi kazanımlar elde etmesine neden oldu. Bunlar Sovyetler Birliği ve Fransa ile siyasi ilişkilerin ciddi rotaya girmesi ve İtalyanların Ege’yi boşaltmalarıydı. Bu zaferden sonra İngiltere bile Anadolu’daki genç Türkiye’yi tanımak zorunda kaldı. Bu tanıma "esirlerin serbest bırakılması" anlaşmasıydı. Yunanistan’ın "Büyük Bizans" hayalleri yıkılırken dış politikada da köklü değişikliklere gitmek zorunda kaldılar. Türkiye ise bu savaşla Büyük Zafer için gücünü sınamış ve O gün için zaman kazanmış oldu.

Tekâlif-i Milliye Emirleri’nin uygulanması Sakarya Meydan Savaşı’nın hemen öncesi kritik bir dönemde başlamış ve Milli Mücadele’nin sonuna kadar devam etmiştir. Anadolu’da her türlü zorluğun yaşandığı bu dönemde, yerinde ve zamanında kararlaştırılmış bir uygulama olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, cephe gerisi ikmalini millete yaptırmakla halkın katılımını ve cephedeki orduyla bütünleşmesini sağlamıştır. Ülkemizi işgal etmek isteyen düşman karşısında cephedeki komutanından köyündeki vatandaşa kadar herkes Millî Mücadele’ye kanının son damlasına kadar destek vererek birlik ve beraberliğin en güzel örneğini sergilemişlerdir.

Bundan böyle, ordu için silah ve malzeme alımında, orduya araç-gereç bağışında Anadolu şehirleri birbiriyle adeta yarıştılar. Sakarya Savaşı sırasında Türk Ordusunun muazzam direnişine, halkın desteği de destanlaşmıştı. Teşkil edilen yardım komisyonlar sayesinde Anadolu’da çarpışan gazilerimiz ve şehit düşenlerin aileleri için büyük miktarlara varan aynî ve nakdî yardımlar yapılmıştır.³⁴

Sakarya, yeniden var olma savaşıdır. Onlar, onbinler, yüz binler dönmeyi düşünmediler. Bu mübarek vatan için, hilal için yıldız oldular. Sakarya, tarihin yeniden yazıldığı yerdir. Türk ordusu, Sakarya’da tutunmasa idi, Anadolu Millî Hareketi büyük bir tehlikeye düşmüş olacaktı. Bu takdirde, ordu, ancak Kızılırmak gerisine çekilebilirdi. Ayrıca, Ankara’nın Yunanlılar tarafından

işgalinin Millî hareket için, siyasî bakımdan telâfisi güç, ağır bir darbe olabilirdi.

Mecliste yer alan subay kökenli vekiller ve doktorlar cepheye gitmişlerdir. Kayseri lisesi 1921 de mezun verememiştir. Tamamı şehit düşmüştür.

Arnold Toynbee, “20 y.yılın en büyük savaşlarından biridir” diyordu. Osmanlıyı yok etmek isteyen Batı, Sakarya’ya çarpmıştır.

Sakarya, Milli Mücadele’yi hayal ve macera sayanların yüzüne bir tokat gibi çarpmış inancın zaferidir. Burada bir millet, insanüstü bir gayretle yokluğu adeta varlığa çevirmiştir.

KAYNAKLAR

Gazeteler:

İkdam, İstanbul 1921

Vakit, İstanbul 1921

Eserler:

ADIVAR, Halide Edip, **The Turkish Ordeal**, London 1928

ARSAN, Nimet, **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, IV, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1991.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt II, 9 uncu Basım, Devlet Kitapları Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969

AYIŞIĞI, Metin, “30 Ağustos Zaferi ve İstanbul’daki Yankıları”, **Tarih ve Toplum**, İstanbul 1992

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.,2. Baskı, Ankara 1983

ÇALIŞLAR, İzzettin, **İzzettin Çalışlar’ın (Orgeneral) Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbinde Batı Cephesi**, Hazırlayan T. İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

EZER, Feyzullah, “Tekâlif-i Milliye Emirleri Ve Tatbikatı”, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4 Spring, Ankara, 2014

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, **Kurtuluş Savaşı’nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar Ve Şehitlikleri**, Ankara, 2007.

- KİNROSS, Lord, **Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, İstanbul, Altın Kitaplar, 12. Basım, İstanbul, 1994
- MÜDERRISOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mâfi Kaynakları**, İstanbul, 1981.
- ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele**, (1919-1922), T.T.K.. Yay, Üçüncü basım, Ankara 1988.
- ÖZDEMİR, Hikmet, "Atatürk'ün Kriz Yönetimi/Tekâlif-i Milliye", (Ayrı Basım) **Türk İdare Dergisi**, İçişleri Bakanlığı Yay., Sayı: 429, Ankara 2000.
- SELEK, Sabahattin, **Milli Mücadele II**, İstiklâl Harbi, üçüncü baskı, İstanbul, 1966.
- SELİM Erdoğan, Akademik Tarih, Ekim-Kasım, sayı VIII, <https://www.akademiktarihtr.com/sakaryameydanmuharebesi/>
- SEVİMAY, Hayri, "Sakarya Öncesi Başkomutan Düşünüyordu." <https://add.org.tr/medyay/mbkyk.pdf> erişim tarihi :14.11.2019
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Kemâl Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1958
- TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul 1967
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 02.08.1921,İ : 59 2,8; 1337 C : 3, Cilt II
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, 04.08.1921, Cilt II,
- TOYNBEE, Joseph Arnold, **Türkiye I, (Bir Milletın Yeniden Doğuşu)**, Çeviren Kasım Yargıcı, Çağdaş Matbaacılık, İstanbul 1999
- Türk İstiklal Harbi VII. Cilt, **İdari Faaliyetler**, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., Ankara, 1975.
- Türk İstiklal Harbi II**. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım, 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi'nden Önceki Olaylar (25 Temmuz 1921 – 22 Ağustos 1921), Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, 1973.

MUHAREBELERİN DEVAM ETTİĞİ SÜREÇTE SAKARYA SAVAŞI İLE İLGİLİ HABERLER VE TÜRK KAMUOYUNDAKİ HEYECANIN İSTANBUL VE ANADOLU GAZETELERİNE YANSIMASI

Osman AKANDERE*

Giriş

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgaliyle başlayan Yunan işgallerine karşı Türk halkı önce Kuva-yı Milliye yapısı içerisinde mücadelesini sürdürmüş ve kısmen dikkati çeken başarılar elde etmişti. Ancak Kuva-yı Milliye mücadelesi ile Yunan işgallerinin durdurulamayacağı anlaşıldığından 1920 yılı sonlarına doğru düzenli ordu kurma çabalarına girişilmişti. Oluşturulan milli ordu ya da diğer bir ifadeyle TBMM ordusu önce I. İnönü ve onu takiben de II. İnönü muharebeleriyle Yunan ordusunun Anadolu içlerine doğru genişletmeye çalıştığı işgali durdurmayı başarmıştı.

Hem İnönü savaşlarında kaybettiği askeri prestijini yeniden kazanarak kendi kamuoyunda ve İtilâf Devletleri nezdinde itibar ve güven yaratmak hem de İngilizlerin arzusu doğrultusunda Sevr Antlaşması'nı Türk milletine silah zoruyla kabul ettirmek ve yine Türk düzenli ordusunun daha fazla güçlenmeden etkisiz hale getirmek gibi amaçlarla yeniden Anadolu içlerine doğru harekete geçen Yunan ordusu Eskişehir ve Kütahya Savaşları'nda arzu ettiği başarıya kavuşmuştu. Türk ordusunun daha fazla askeri kayıp vermemek için savaş sahasından daha geri hatlara çekilmesi üzerine de Yunan ordusu ilerleyişini Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar sürdürmüştü.

Yunanlıların Eskişehir ve Kütahya Savaşları sonrasında geri çekilmiş olan Türk ordusunun boşaltmış olduğu bölgeyi ele geçirmesi Yunanistan'da büyük bir heyecan yarattığı gibi İngilizlerde de büyük bir ümit oluşturmuştu. Yunan gazeteleri Eskişehir'in alınmasından sonra artık hedefin Ankara hatta

* Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, akandereO.59@gmail.com.

onun da ötesi İstanbul olduğunu söylemeye, yazmaya çalışıyorlardı³⁹. İngilizler de artık Türk ordusunun artık zafer kazanmak şöyle dursun, Yunanlılar karşısında direnemeyeceğine inanıyorlardı⁴⁰.

Yunanlılar Eskişehir-Kütahya Savaşları sonrasında mağlup ettikleri Türk ordusunun peşinden ileri harekâtlarına devam ederek Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar gelmeleri öncelikli olarak Türk ordusunun toparlanmasına fırsat vermeden tamamen imha etmek içindi⁴¹. Tabii bunun dışında; kazanacakları bir yeni başarıyla her yönden büyük destek aldıkları İngilizlerin kendilerine olan güven ve desteklerini artırmak, Anadolu'nun ortalarına kadar ilerlemiş olan Yunan ordusunu rahatlatmak amacıyla kış gelmeden bu savaşı kendi lehlerine sonuçlandırmak ve kendilerinden büyük başarı bekleyen Yunan kamuoyunun beklentilerini karşılamaktı. Ayrıca uzayan savaşın Yunan hazinesini iflasa sürüklenme baskısı da bunda önemli bir etken olmuştu⁴².

Diğer taraftan kaybedilen Eskişehir-Kütahya Muharebeleri sonrası Türk Ordusu'nun Sakarya nehrinin gerilerine kadar çekilmesi TBMM'sinde büyük tartışmalara neden olmuş ve meclisteki mebusların arzuları doğrultusunda başkomutanlığa getirilen Mustafa Kemal Paşa, Meclis'ten aldığı yetkiye dayanarak ordunun her türlü ihtiyacını kısa sürede karşılamak amacıyla da 7-8 Ağustos tarihinde Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yayınlamıştır⁴³.

³⁹ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.165-171.

⁴⁰ Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, Bilgi yayınevi, Ankara 1989, s.132.

⁴¹ Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınladığı ve bu emirlerin uygulanmaya başlandığı bir dönemde Yunanlılar Kral Konstantin başkanlığında Eskişehir'de yaptıkları askeri şurada Türk ordusunu güçlenmeden yok etmek düşüncesiyle büyük bir taarruza geçilmesine karar vermişlerdi. Açıksöz gazetesinde yayınlanan bu haber için bkz. Mücahit Özçelik, "Açıksöz Gazetesi'nde Sakarya Savaşı", **Tarihin Peşinde**, Yıl: 2011, Sayı:6, s.199.

⁴² Mücahit Özçelik, **Türk Kamuoyunda Sakarya'dan Büyük Taarruz'a Sessiz Bekleyiş (Eylül 1921-Ağustos 1922)**, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2013, s.18."

"Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri zaferle sonuçlanmış olsa da Türkler ne ateşkes ve ne de barış talebinde bulunmuşlardır. Türk ordusu yok edilememiştir. Yunan tarafında ise herkes muharebenin bir an önce bitmesini ve terhis edilerek evlerine dönmeyi istemekteydiler. Zaman geçtikçe düşman güçlenecek, bu durumun uzatıp muharebenin sürüncemede kalması Yunan maneviyatını bozacak ve Yunan ordusunun bir kış daha silahaltında kalması bu endişeleri arttıracaktı." Bu değerlendirme için bkz. Baki Vandemir, **Türk İstiklâl Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**", Yayına Haz. Tar. Uzm. Hayriye Yalçın, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 1.

⁴³ Tekalif-i Milliye Emirleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele'de Tekalif-i Milliye Emirleri**, Atatürk araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998., Ayrıca bkz. Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s. 341-343.

İşte Yunan işgal ordusunun Sakarya Nehri önlerine geldiği günlerde Tekâlif-i Milliye Emirleri uygulanmaya başlanmıştı. Türk ve Yunan orduları karşı karşıya bulunuyorlar ve her an için de bir Yunan saldırısının başlama ihtimali bulunuyordu. Ancak Yunanlıların saldırı başlatma konusunda tereddütte kalmaları, Türk ordusunun toparlanması gereken zamanı kazandırmıştı denilebilir. Oysa Yunan ordusu 20 Ağustos tarihi itibarıyla savaşa başlayacak duruma gelmişti. Ancak Yunanlılar savaşı başlatmamışlar, bir hafta boyunca keşif kollarının temasından ve küçük çaplı tartışmalardan başka bir şey yaşanmamıştı. Bunda Yunanlıların Türk ordusunu beklediklerinden daha güçlü olduklarını düşünmeleri ve hareket merkezlerinden çok uzaklaşmış olmaları etken olmuştur denilebilir.

Yunan ordusu 23 Ağustos tarihine kadar ciddi bir saldırıya girişmemiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi bu süreçte harekât merkezlerinden çok uzaklaştıkları için ordunun gerisi yani lojistik işlerini düzenlemekle uğraşmışlardır.

Bilindiği gibi Sakarya Savaşı 23 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında vuku bulmuştur. Bu uzun süren savaşın ve Türk kamuoyunun savaş sürecindeki heyecanının gazetelere nasıl yansıdığını iki evreye ayırarak vermek doğru olacaktır. Çünkü birinci evre olarak ele alacağımız 23 Ağustos 6 Eylül arası Yunan saldırılarını başladığı, yoğunlaştığı ve bu saldırıların kırıldığı bir süreci ifade etmektedir. Savaşın ikinci evresi ise 7 Eylül-13 Eylül arasındır. Bu süreç Yunan saldırılarını kıran Türk ordusunun karşı taarruza geçerek Yunan işgal ordusunu geri çekilmeye hatta kaçmaya mecbur bıraktığı ve bu savaşın büyük bir Türk zaferiyle sonuçlanmasının sağladığı evredir.

I. Sakarya Savaşı'nın İlk Evresinde Savaş Haberleri ve Türk Kamuoyundaki Heyecanın Gazetelere Yansıması (23 Ağustos- 6 Eylül)

Sakarya Savaşı öncesi gerek Milli Mücadele'nin sesi olan ve Ankara'da yayınlanan Hakimiyet-i Milliye ile Anadolu'nun diğer vilayetlerinde yayınlanan Açıksöz, Anadolu'da Yenigün gibi gazeteler ve gerekse İstanbul'da yayınlanan Tevhid-i Efkar, İkdâm, Vakit ve İleri gibi Milli Mücadeleye destek veren gazetelerde⁴⁴ Eskişehir Kütahya Savaşları sonrası Yunan ordusunun durumu ile Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar çekilmiş olan Türk ordusu hakkında haberler yayınlanmaktaydı.

Türk ordusunu güçlenmeden imha etmeyi hedefleyen Yunanlılar 13 Ağustos 1921'de harekete geçerek 17-18 Ağustos tarihlerinde ilk temaslarını

⁴⁴ İstanbul'da yayınlanan Tevhid-i Efkar, Vakit, İkdâm, İleri gibi gazeteler Milli Mücadele'yi açıktan desteklemekteydiler. Diğer taraftan Alemdar ve Peyam-ı Sabah gibi gazeteler ise Milli Mücadele'ye ve Ankara Hükümetine cephe almış, aleyhte yayınlarda bulunmuşlardı.

gerçekleştirmişlerdi. Ancak karşılardaki Türk ordusunun bekleediklerinden daha güçlü olduğunu görünce saldırı konusunda tereddüde düşmüşlerdi. Gerçekten de Yunan ordusu savaşın başladığı 23 Ağustos'a kadar ciddi bir harekatta girmemişlerdir. Oysa Yunanlılar hızlı hareket ederek Türk ordusunu sol taraftan kuşatarak imha etmek⁴⁵ ve daha sonra da Ankara'yı ele geçirerek TBMM'sini ve onun hükümetini dağıtmak ve bilahare de bütün Anadolu'ya hakim olmayı düşünmüşlerdi⁴⁶.

Başlaması muhakkak olarak görülen Türk-Yunan savaşı ile ilgili olarak Hakimiyet-i Milliye'de "Harp Başlamak Üzeredir" başlığıyla yayınlanan bir haberde savaşın birkaç gün içerisinde başlayacağına işaret edilerek "İki ordu arasında başlaması beklenen büyük muharebe bugün veyahut yarın hareket-i harbiye daha ziyade inkişaf edecek ve ciddi muharebeler başlayacaktır" denilmektedir⁴⁷.

Milli Mücadele karşıtı yayınlarıyla bilinen Peyan-ı Sabah gazetesinde Türk-Yunan savaşının önlenmesi amacıyla Ankara'nın arabuluculuk yapılması için Avrupa nezdinde girişimde bulunduğuna ilişkin haberlerin çıkması üzerine, Ankara Hükümeti Anadolu Ajansı vasıtasıyla yaptığı açıklamada "*Türk-Yunan Savaşı'nın önlenmesi amacıyla Avrupa'ya arabuluculuk yapması için kimsenin gönderilmediği, İstanbul Hükümeti'nin Avrupa'ya gönderdiği Salih Paşa'nın Ankara Hükümeti adına hiçbir sıfatla söz söyleme yetkisine sahip olmadığı ve Yunan ordusunun tamamen imha edilmeye kadar harbe devam edileceği*" belirtiliyordu⁴⁸.

7-8 Ağustos 1921'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanan Tekâlif-i Milliye Emirleri" Türk halkında büyük bir hüsn-ü kabul görmüş ve ordunun eksikliklerinin tamamlanması için adeta zamana karşı bir yarış başlamıştı. Özellikle Türk ordusunun mevcudunun ve silah gücünün artırılmasına önem verilmişti. Bilhassa Rusya'dan gelen mühim miktardaki silah ve cephaneye ile ordunun güçlendirilmesi ve dolayısıyla Yunanlılarla savaşacak duruma gelmesi sağlanmaya çalışılmıştı. Nitekim alınan tedbirler sayesinde ordu mevcudu 100 bin kişiye ulaştırılmıştı⁴⁹.

Sakarya Savaşı öncesi gerek Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın" ancak silahlarımızı, maksadımız tamamen istihsal olunduktan sonra bırakacağız" sözleri ve yine Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın

⁴⁵ Yunan Kralı ve Hükümetinin kararıyla Ankara'yı ele geçirmek için bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra 21 Ağustos 1921'de Türk ordusunu sol kanadından çevirmek için taarruza başlamışlarsa da bu ilk saldırıda başarılı olamamışlardı.⁴⁵ Özçelik, "Açıksöz Gazetesi'nde Sakarya Savaşı", 199.

⁴⁶ Özçelik, "Açıksöz Gazetesi'nde Sakarya Savaşı", 199.

⁴⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 19 Ağustos 1337(1921).

⁴⁸ **Peyam-ı Sabah**, "Ankara Tavassut İstemiyor" 22 ağustos 1337(1921).

⁴⁹ **Peyam-ı Sabah**, "Milli ordunun Takviyesi", 7 Ağustos 1337(1921).

“Yunanistan’ın istediği şekilde bir sulh imzalanmayacağı” şeklindeki açıklamaları Türk halkına ümit veren mesajlar olmuştur⁵⁰.

Yine İkdam’da çıkan “Mustafa Kemal’in Birkaç Tavsiyesi” başlıklı haberde başkomutanın “*Soğukkanlılık, itidal ve basiret sahibi Türk Milleti kat’iyyen endişe etmemeli, muzafferiyeti kat’iyyeye itimat eylemelidir. Ricatimizce terk olunacak her karış arazi Yunanlılar için bir fark teşkil etmeyecektir*” tavsiyesine yer verilerek halkın morali yükseltilmeye çalışılıyordu⁵¹.

23 Ağustos 1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde çıkan “Büyük Muharebeler El’an Başlamadı” başlıklı yazıda Yunanlılarda üç günden beri görülen tereddüdün devam ettiğini, ancak orduların her saat harbe başlayacak bir vaziyette olduklarından bahsedilerek “Dün geceye kadar bütün cephelerde düşmanla temas mevcut olduğu halde büyük muharebenin başladığını gösterecek bir hadisat vuku bulmamış ve düşman üç gündür kaydettiğimiz tereddüdünde devam etmiştir.” denilerek savaşın henüz başlamadığı belirtiliyordu⁵².

13 Ağustos’ta ileri harekâta geçen ancak karşısında hiç beklemediği güçlü bir Türk ordusu bulan Yunanlılar 23 Ağustos 1921 tarihine kadar genel bir taarruza geçememişlerdi. Ancak 23 Ağustos’tan itibaren hedef noktası Sakarya Nehri’nin güney kanadı olan, kuşatıcı bir tertiple taarruza geçti⁵³. Yunan ordusunun başlattığı bu taarruz İstanbul’da yayınlanan Rum gazetelerinde daha önceden başlatılmış bir harekât olarak belirtiliyordu. Nitekim Rumca yayınlanan bu gazeteleri referans alan Peyam-ı Sabah’ta 19 Ağustos’tan itibaren Yunan saldırısının başladığı bilgisi veriliyordu⁵⁴.

Hakimiyet-i Milliye gazetesi 25 Ağustos tarihli nüshasında “Yunan taarruzu” ve “Sakarya Cenuplarında Muharebeler Başladı” başlıklarıyla Yunan saldırısının 24 Ağustos’ta başladığını bildiriyordu⁵⁵. Gazete “*Bugün ise Yunanlılar Eskişehir’den hareketlerinin 13. Günü kahramanlarımızla karşılaşmış bulunuyorlar. Düşmanın bütün hareketlerini büyük bir dikkat ile takip eden ordumuzun Cenab-ı Hakkın lütuf ve inayetiyle muvaffakiyetine*

⁵⁰ **Peyam-ı Sabah**, “Ankara Harbe devam Kararı Verdi”, 1 Ağustos 1337(1921).

⁵¹ **İkdam**, “Mustafa Kemal’in Birkaç Tavsiyesi”, 22 Ağustos 1337(1921).

⁵² **Hakimiyet-i Milliye**, “Büyük Muharebeler El’an Başlamadı”, 23 Ağustos 1337(1921).

⁵³ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu(1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 276.

⁵⁴ **Peyam-ı Sabah**, “İlk Muharebe Başladı”, 22 Ağustos 1337(1921); **Peyam-ı Sabah**, “Sakarya’da Kanlı Muharebeler Devam Ediyor”, 23 Ağustos 1337(1921).

⁵⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, “Yunan Taarruzu”, 25 Ağustos 1337(1921); **Hakimiyet-i Milliye**, “Sakarya Cenuplarında Muharebe Başladı”, 25 Ağustos 1337(1921).

sarsılmaz bir kanaatimiz vardır” şeklindeki haberiyle millete moral ve ümit vermeye çalışıyordu⁵⁶.

24 Ağustos 1921 tarihinden itibaren saldırıya geçen Yunan ordusunun bu saldırısı kesintisiz bir şekilde neredeyse bir gün boyunca devam etmiştir. Yunan ordusu asıl saldırısını tüm cephede büyük bir saldırıya geçerek başlatmıştır. 26 Ağustos'ta başlayan bu büyük Yunan saldırısına karşı Türk milleti kendisi için bir ölüm kalım mücadelesi yaptığının şuurunda olarak canla başla mücadele etmek zorunda olduğunu bilmekteydi. En başta Başkumandan Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Türk ordusunun en yüksek rütbeli subayından en küçük rütbedeki asker Yunan saldırısına karşı mücadele etme azim ve kararlılığını gösteriyordu. Özellikle Mustafa Kemal Paşa sürdürülen mücadelenin adeta her noktasıyla yakından ilgileniyor ve karargâhta mütemediyen kumandanlarla toplantı yapıyordu⁵⁷.

Gazetelerde Sakarya Savaşı'nın başladığına ilişkin haberlerin çıkması üzerine Türk kamuoyu durumdan haberdar olmuştu. Savaşın başladığının duyulması üzerine vilayet merkezlerinden kaza ve hatta nahiyelere hemen hemen her yerde Türk halkı camilerde ve meydanlarda toplanarak Türk ordusunun muzafferiyeti için dualar ediyor, gösteriler yapmaya başladılar. Nitekim Hakimiyet-i Milliye'de Cephe Gerisi başlığıyla yayınlanan bir haberde; Türk ordusunun muzaffer olması için millet olarak her türlü fedakarlığın yapılacağına Türk halkı tarafından dile getirildiği, bunu bir fedakarlık olarak değil mukaddes bir vatan vazifesi olarak görüldüğü” dile getirerek cephe gerisinde Türk halkının ruh ve heyecanı anlatılmaya çalışılıyordu⁵⁸.

Ülkenin değişik yerlerinde şehir ve kasabalarında halkın gösteriler yaptığı, Ankara'ya telgraflar göndermeye başladığı gazetelerde dile getirilmeye başlanmıştı. Nitekim Bafra, Amasya, Gümüşhane, Kayseri, Elbistan gibi Anadolu'nun değişik yerlerinden Ankara'ya gönderilen telgraflarda Türk halkının memleket için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır oldukları dile getiriliyordu⁵⁹.

Gazetelerde yer alan haberlerde Türk halkının fedakârlık duyguları dile getirilirken Yunanlıların bu mücadeleden galip çıkamayacakları, Türkü ve Türk kuvvetlerini Anadolu'da ezmek ve boğmanın hiçbir maddi kuvvetin elinden gelecek bir iş olmadığı hele hele bunun Yunanistan'ın başaracağı bir iş olmadığı” dile getirilerek Yunanlıların Anadolu'da tutunamayacakları ve Türk kuvvetleri karşısında başarılı olamayacakları halka mesaj olarak verilmeye çalışılıyordu⁶⁰.

⁵⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, “Sakarya Cenuplarında Muharebe Başladı”, 25 Ağustos 1337(1921).

⁵⁷ Özçelik, **Türk Kamuoyunda Sakarya'dan Büyük Taarruz'a Sessiz Bekleyiş**, s. 19-20.

⁵⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, “Cephe Gerisi”, 26 Ağustos 1337(1921).

⁵⁹ Özçelik, “Açıksöz Gazetesi'nde Sakarya Savaşı”, 200.

⁶⁰ **İkdam**, “Yenilmez Kuvvet”, 29 Ağustos 1337(1921).

Gazetelerde savaşla ilgili haberlere geniş yer ayrılırken aynı zamanda Türk halkının galeyana gelerek Türk ordusuna destek amacıyla ülke genelinde yaptığı mitingler ve nümayişler ile ilgili haberler de verilmekteydi. Nitekim Konya, Samsun, Düzce, Söke, Trabzon gibi şehirlerde yapılan mitinglerin gazetelerde yer almıştır.

26 Ağustos tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesi “Haymana Meydan Muharebesi’nin İlk Günü” başlıklı haberinde Türk ordusunun Haymana Meydan Muharebesinde bütün Yunan kuvvetlerinin taarruzuna başarıyla karşı koyduğu ve karşılık verdiğiinden bahsetmekteydi⁶¹. Yine Hakimiyet-i Milliye’de yer alan diğer bir haberde de “*Bütün cephelerde şiddetli muharebeler olmakta ve Ordumuz büyük bir kahramanlık göstermektedir*” haberini manşetten vererek kuvvetlerimizin karşı taarruzda bulunarak Yunanlılara çok sayıda silah ve cephane kaybı verdirdiği belirtiliyordu⁶². Yine İstanbul’da çıkan Vakit gazetesinde çıkan bir haberde ise, Saarya’da başlayan harbin devam etmekte olduğu bildiriliyordu⁶³.

Bir başka İstanbul gazetesi olan Peyam-ı Sabah’ta, Ali Kemal “Aynı Hal Aynı Felaket” başlıklı yazısında ; “İttihat Terakki’ye bel bağlandığı gibi, Ankara’ya bel bağlamanın yanlış olduğunu, Yunanlıların İzmir’den sonra, işgallerini Anadolu içlerine kadar genişletmelerinin tek sebebinin Ankara olduğunu” söylemekte ve devamla da Sakarya Savaşı’nı Türk ordusu kazansa bile Yunanlıların Anadolu’dan çıkarılmasına büyük devletlerin izin vermeyeceği şeklindeki kanaatini dile getirmektedir⁶⁴.

Sakarya Savaşı ile ilgili haberler artık gazetelerde ayrıntılı bir şekilde yer almaktaydı. Nitekim Hakimiyet-i Milliye’de yer alan bir haberde, Yunan ordusunun saldırılarının geri püskürtüldüğü belirtiliyor ve savaşın hiç ara vermeksizin gece gündüz sürdüğünden bahsediliyordu. Yine verilen haberde, “Sakarya’da Yunan ordusunun Türk ordusunun sol kanadından gerçekleştirdiği ilk yarma teşebbüsünde başarılı olunamadığı” da belirtiliyordu⁶⁵.

Bilindiği gibi Yunan ordusunun Sakarya nehri kıyılarına kadar gelmelerinin temel nedeni Ankara’yı almak ve bir daha kendisini asla toparlayamayacak şekilde TBMM’si ordularını yenerek kesin bir neticeye ulaşmaktı. Fakat Sakarya önlerinde ve bilhassa Haymana ovasında 24 Ağustos’tan itibaren yaptıkları genel taarruz şeklindeki saldırıları Türk ordusuna kırılmıştı. Yunanlılar başarılı olamamış ve Ankara’ya da girememişlerdi. Artık Sakarya Savaşı’nda Yunanlılar üstünlüğünü kaybetmiş

⁶¹ **Hakimiyet-i Milliye**, “Haymana Meydan Muharebesi’nin İlk Günü”, 26 Ağustos 1337(1921).

⁶² **Hakimiyet-i Milliye**, “Şimal ve Cenub’daki Harekatı Harbiye”, 26 Ağustos 1337(1921).

⁶³ **Vakit**, 26 Ağustos 1337(1921).

⁶⁴ Ali Kemal, Aynı Hal Aynı Felaket” **Peyam-ı Sabah**, 29 Ağustos 1337(1921).

⁶⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Ağustos 1337(1921).

ve savaş bir mevzi harbine dönüşmüştü. Gazetelerde bu durum açıklıkla dile getirilmekteydi⁶⁶.

Yunan ordusunun yaptığı saldırılarının başarısızlığa uğradığı Hakimiyet-i Milliye’de de haber olarak yer almıştır.28 Ağustos tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesi “Cuma Günkü Muharebede Düşman Hedeflerine Vasıl Olamamıştır” başlıklı haberinde Yunan ordusunun başarılı olmak için bütün gücünü kullanarak yaptığı taarruzlarda istediği neticeyi alamadığı ve her saldırılarında karşılarında ateşten bir duvar gibi Türk ordusunu bulduğu değerlendirildi⁶⁷.

Bir başka gazetede ise “Düşmanın bütün cephe boyunca yaptığı taarruzlar kamilen kırılmıştır” denilerek Yunan saldırılarının başarısız olduğu belirtiliyordu⁶⁸. Benzer bir başlık kullanan Peyam-ı Sabah Gazetesi’nde “Düşmanın Umumi Taarruzu Kırıldı” şeklinde verdiği haberde Yunan ordularının genel taarruzlarının artık önünün kesildiği ve Yunan ordusunun bu taarruzlarında büyük bir zayıflık verdiklerinden bahsederek Yunanlıların alalecele Yunanistan’dan takviye kuvveti istediğini ve Yunan basınının kötüye gitmeye başlayan savaş dolayısıyla halka ordunun tehlikede olmadığına dair yalan haberler verdiğinden bahsedilmektedir.⁶⁹.

Ağustos ayının sonlarında Yunan ordusunun taarruz gücünün kırıldığı ve artık Türk ordusunun karşı taarruzlara başladığına ilişkin haberlerin gazetelerde yer aldığı görülmüyordu. Yine bu haberleri veren gazetelerde cephede çok şiddetli çarpışmaların olduğu da belirtiliyordu. Nitekim 30 Ağustos tarihli Hakimiyet-i Milliye’de “Ordumuz Çanakkale Muharebelerine Nazariye Yapmaktadır” başlığıyla manşetten verdiği haberde cephede çok kanlı adeta Çanakkale Muharebelerindeki sahnelere benzer muharebelerin yapıldığı ve bu muharebelerin Türk ordusunun lehine sonuçlandığı müjdelenmekteydi.⁷⁰

Bütün milleti sevince boğan bu haberler devam etmekte olan Sakarya Savaşı’nda Türk ordusuna yönelik destek amaçlı mitinglerin yapılmasına ve ülkenin dört bir tarafından TBMM’ne yüzlerce telgrafın gönderilmesine neden olmuştur.⁷¹

⁶⁶ Bu değerlendirme için bkz. Peyam-ı Sabah, “Sakarya Muharebeleri Hakkında Malumat”, **Peyam-ı Sabah**, 29 Ağustos 1337(1921).

⁶⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, “Cuma Günkü Muharebelerde Düşman Hedeflerine Vasıl Olamamıştır”, 28 Ağustos 1337(1921).

⁶⁸ **İstikbal**, “Düşmanın bütün Cephe Boyunca Yaptığı Taarruzları Kamilen Kırılmıştır”, 29 Ağustos 1337(1921).

⁷⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, Ordumuz Çanakkale Muharebelerine Nazariye Yapmaktadır”, 30 Ağustos 1337(1921).

⁷¹ Sakarya Savaşı’nın devam ettiği günlerde ülkenin dört bir tarafından TBMM’ne çekilen telgraflar için bkz. Haluk Selvi, Bülent Cırık, **Milli Mücadele’de TBMM’ne Anadolu’dan Çekilen Telgraflar**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2013: ayrıca bkz. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III-Açıklamalı Kronoloji-TBMM’nden**

Sakarya Savaşı'nın I. Evresinin en şiddetli muharebeleri 31 Ağustos'ta yapılmıştır. Gerçekten de 9 gün boyunca devam eden muharebelerin en şiddetlisi ve en önemlisi o gün yapılan muharebeler olmuştur. Adeta Sakarya Savaşı'nın bir dönüm noktası o gün yapılan muharebeler olmuştur denilebilir⁷². Yunan taarruzları durdurulduğu gibi Türk ordusu, süvari kuvvetleri ile düzenlediği saldırılarla Yunanlıları şaşkınlık içerisinde bırakmıştı. Artık Türk ordusunun karşı taarruzları başlamıştı. Bilhassa Fahrettin Altay komutasındaki Türk süvarileri düşmanın yıpratılması, şaşırtılması ve savaş sonrası takibi görevlerini başarıyla yerine getirmişlerdir⁷³.

Eylül başlarına gelindiğinde artık gazetelerde Yunan taarruzlarının yer yer yapılan bazı saldırıların da püskürtüldüğü haberleri verilmeye başlanmıştı. Nitekim İkdam gazetesi “Yunan Son Kuvvetini Sarf Ediyor” başlığıyla verdiği haberde Yunanlıların bütün kuvvetleriyle yaptığı taarruzların onlara hiçbir şey kazandırmadığı, önemli sayılabilecek kuvvetlerle yaptıkları saldırıların püskürtüldüğü ve Yunanlıların büyük kayıplara uğradığı belirtiliyordu⁷⁴. Benzer bir haberin de Anadolu'da Yenigün gazetesinde görmekteyiz. Gazetenin verdiği haberde, Yunanlıların geç vakte kadar devam eden taarruzları ordumuzun karşı taarruzlarıyla püskürtüldüğü ve Yunanlılardan aralarında subayların da bulunduğu bir miktar askerin esir alındığı ve yine bir miktar silah ve cephanenin ele geçirildiği belirtiliyordu⁷⁵.

Yine gazetelerde harbin şiddetinin giderek arttığı, ancak meydana gelen çarpışmaların artık lehimize döndüğüne ilişkin haberler sürekli verilmeye çalışılıyordu. Böylece hem halk savaş konusunda bilgilendirilirken hem de moral ve motivasyon vermeye çalışılıyordu. Nitekim 3 Eylül İkdam gazetesinde “Harbi Kazanmak Zorundayız ve Kazanacağız” başlığıyla çıkan haberde devam etmekte olan Sakarya Savaşı'nın ordumuz için, milletimiz için adeta bir var olma, yok olma mücadelesi olduğu ve bu harbi mutlaka kazanmak zorunda olduğumuzun altı çiziliyor ve millete verilen bir ümit mesajı olarak ta devam eden harbi mutlaka kazanacağımız ifade edilmiştir.⁷⁶Vakit gazetesi yaptığı haberde, Yunan cephesinin bozulmuş olduğunu ve Yunan kuvvetlerinin geri çekildiğini bildirmekte ve halka ümit ev moral vermektedir⁷⁷.

Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-20 Ağustos 1921), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995; “Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV-Açıklamalı Kronoloji-TBMM'den Sakarya Savaşı'na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

⁷² **Hakimiyet-i Milliye**,”31 Ağustos Muharebat-ı Şedidesi”, 2 Eylül 1337(1921).

⁷³ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, Ankara 2008, s.292-326.

⁷⁴ **İkdam**, “Yunan Son Kuvvetini Sarfediyor”, 1 Eylül 1337(1921”).

⁷⁵ **Anadolu'da Yeni Gün**, 1 Eylül 1921.

⁷⁶ **İkdam**“, Harbi Kazanmak Mecburiyetindeyiz ve Mutlaka Kazanacağız”, 3 Eylül 1337(1921).

⁷⁷ **Vakit**, 1 Eylül 1337(1921).

Yunan ordusunun yaptığı taarruzların başarıya ulaşamamasını köşesine taşıyan Açıksöz gazetesinin başyazarı İsmail Habib “*Yedi gündür Yunan ordusu Haymana ovasında, hırçın ve asabi çırpınıyor, yedi gündür Yunan sürüleri başlarını granitten bir cepheye çattılar, yedi gündür geceli gündüzlü Türk süngüsü ve Türk kurşunu dereleri, tepeleri Yunan leşleriyle doldurdu. Niye inad ediyorlar, yedi yaramadıkları bir cepheyi bundan sonra hiç yaramayacakları, yedi gündür başaramadıkları bir şeyi bundan sonra hiç başaramayacaklar. Yunan ordusu için gerilemek inhişam, durmak bir mağlubiyet, ilerlemek bir doğranmak oldu. Çekilse hüsrân, dursa esaret, ilerlese ölüm bekliyor*”⁷⁸ diyerek artık Yunan ordusunun Türk ordusu karşısında bir şey yapamayacağını, aksine bundan sonraki sürecin tamamen Yunanlılar aleyhine gelişeceğini belirtmeye çalışmıştır.

Yunan ordusuna Türk kuvvetleri her yerde büyük ve ciddi kayıplar verdiriyordu. Lojistik merkezlerinden oldukça uzaklaşan Yunan ordusunun aldığı bu yenilgiler, Yunan kuvvetlerinin bulunduğu mevzilerde kalmasına neden olmuştu. Bunun neticesi olarak cephede birkaç gün süren bir hareketsizliğe, sessizliğe yol açmıştı. Yunanlıların bu sürede hazırlık yaptıkları ve tekrar taarruz yapmaları bekleniyordu. Artık taarruz Türk ordusundan da beklenmekteydi. Görünen oydu ki ikmal kaynaklarından çok uzaklaşmış olan, hastalık, susuzluk ve iâşesizlik gibi sıkıntıları bulunan, askeri gücünü önemli ölçüde kaybetmiş, zayıflamış bir Yunan ordusunun her türlü ihtiyacını karşılamış ve bütün levazımâtı mükemmel olan Türk ordusu karşısında başarılı olamayacağı aşikârdı. Askeri uzmanların raporlarına ve görüşlerine göre Türk ordusu devam etmekte olan savaşta zafere daha yakı gözükmekteydi⁷⁹.

On dört gün boyunca devam eden Sakarya Savaşı’nın ilk evresi Türk ordusunun lehine sonuçlandığı gazeteler tarafından Türk kamuoyuna müjdeleniyordu.

II. Sakarya Savaşı’nın İkinci Evresinde Savaş Haberleri ve Türk Kamuoyundaki Heyecanın Gazetelere Yansıması (7 Eylül-13 Eylül)

Sakarya Savaşı’nın ikinci evresi Türk ordusunun 7 Eylül 1921’de yaptığı taarruzla başlamıştır denilebilir. Artık Sakarya Savaşı’nın seyri değişmişti. Nitekim İkdâm’da “*Meydan Muharebesinin İkinci Safhası*”⁸⁰ başlığıyla yayınlanan haberde “*Eskişehir ile Kütahya’dan dar bir mıntıka içinde ilerleyen Yunanlılar, bu mıntıkanın her tarafından tehvide maruzdur*” diyerek Yunan ordusunun karşı karşıya kaldığı sıkıntıyı ve tehdidi dile getirmiştir.

⁷⁸ İsmail Habib Sevük, “Kral Hasta Olmuş”, *Açıksöz*, 30 Ağustos 1337(1921).

⁷⁹ Özçelik, *Türk Kamuoyunda Sakarya’dan Büyük Taarruz’a Sessiz Bekleyiş*, s. 24.

⁸⁰ *İkdâm*, “Meydan Muharebesinin İkinci Safhası”, 6 Eylül 1921.

Yunan ordusunun taarruz gücünün kırıldığı ve bazı birliklerini geri çekmeye başladığına ilişkin bir haberler 6 Eylül'den itibaren Türk karargâhına gelmeye başlamıştı. Gelen haberlerin esası Yunan ordusunun tekrar taarruza geçme ihtimali kalmamıştır. Yunan ordusunun yorgun olduğu ve çok büyük zayıflar verdiği belirtilen haberlerde, Yunanlıların kamuflaj birliklerinin desteğiyle geri çekilmeye başladıkları da bildiriliyordu⁸¹.

Çok geçmeden gazetelerde Türk ordusunun taarruz haberleri yayınlanmaya başladı. Nitekim 9 Eylül tarihli Hakimiyet-i Milliye'de Türk ordusunun şiddetli bir taarruza geçtiği Yunan ordusunun sağ kanadına yüklenerek, düşmanı zor bir duruma soktuğu “Sakarya’da tarihi harbin en parlak muvaffakiyetini ibraz eden ordumuz taarruza başladı ve pek çok esir ve ganimet elde etti.” Sözleriyle Türk kamuoyuna duyuruluyordu.

Yunan ordusunun Türk kuvvetleri mönünde tutunamayarak geri çekilmeye başladığını verdiği haberde dile getiren Hakimiyet-i Milliye gazetesi haberinde” artık taarruza geçen Türk ordusunun savaş lehine döndü. Yunan ordusu geri çekilmeye başladı. Türk ordusu beş günden beri süngü süngüye ve omuz omuza verdiği harp sonunda Yunan ordusunu bezdirmiş ve Türk ordusu takibe başlamıştır” demektedir⁸². Gazetenin haberinde devamla Yunan ordusunun çok zor durumda olduğu ve kuvvetlerinin yarısını Sakarya’nın batısına zar zor atabildiklerini” belirtmekteydi⁸³.

Tevhid-i Efkâr’da Ebuzziyazade Velid imzasıyla yayınlanan bir makalede Yunan ordusunun Eskişehir hattından taarruza geçtiği günlerde Avrupa Kamuoyu, Yunanlıların Ankara’ya gireceklerine kesin gözüyle bakıyorlardı. Çünkü onlara göre Yunan ordusu silah ve teçhizat bakımından çok iyi imkânlarla sahipti. Buda onların Türk ordusu karşısında başarılı olacaklarının en büyük nedeniydi. Bu nedenle Sakarya savaşı başladığında Yunan ordularının çok kısa süre içinde Ankara’ya gideceğinden bahsetmişlerdi. Oysa şimdi gelinen noktada İstanbul’a ulaşan haberlere göre İngiliz gazeteleri artık açıkça Yunanlıların yenildiğini ve bu savaşta başarılı olamayacaklarını yazıyorlardı⁸⁴.

Yeni Gün gazetesinde yayınlanan bir yazıda ise; “*İki sene evvel cenazemiz için kefen hazırlanmış, mezarımız kazılmıştı. Bugün o kefeni yırttık ve o mezarı kapattık. İki sene evvel bizim ölüm kefenimizi hazırlayanlar, iki sene sonra bize hayat elbisesi dikmek için ellerini uzatıyorlar.*” denilerek bu

⁸¹ Özçelik, **Türk Kamuoyunda Sakarya’dan Büyük Taarruz’a Sessiz Bekleyiş**, s.25.

⁸² **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Eylül 1337(1921).

⁸³ **Hakimiyet-i Milliye**, “Düşmanın Maksadı Süratle Sakarya’yı Atlamaktır”, 13 Eylül 1337(1921).

⁸⁴ Ebuzziyazade Velid, “İngiliz Gazetelerinde Tahavvülü Lisan”, **Tevhid-i Efkâr**, 9 Eylül 1337 (1921).

savaşın artık Türk milletinin lehine döndüğünü ifade etmeye çalışmaktaydı⁸⁵. Hakimiyet-i Milliye’de yayınlanan bir yazıda da Türk ordusunun tarihi başarılarına bir yenisini daha eklemiş ve Çanakkale’den sonra Sakarya’da da büyük bir destan yazmıştı⁸⁶.

Kısa bir süre sonra Türk ordusunun geri çekilmekte olan Yunan ordusunu takip ettiği anlaşılmıştır. Türk ordusunun merkezi kuvvetleriyle başlattığı bu taarruz 10 Eylül’den itibaren bütün cepheye yayılmıştı. Gazetelerde Yunanlıların ellerindeki son kozu oynadığı ancak başarılı olamadığı, şimdi ise geri çekilmeye başladığı ve artık Türk ordusunun devam etmekte olan muharebelerde daha güçlü olduğundan bahsediliyor ve Sakarya Savaşı’nın gidişatının artık Türkler lehine döndüğü belirtiliyordu. Gerçekten de 11 Eylül’de Yunan kolordularına geri çekilmeleri için emir verilecekti⁸⁷.

12 Eylül’de yayınlanan resmi tebliğde; “Birkaç günden beri devam eden devamlı taarruzlarımızla Sakarya bölgesindeki düşman ordusu, binlerce maktul verdirilerek tamamıyla mağlup edilmiş ve tayyarelerimizin dahi katılımıyla her taraftan icra edilen bir takip neticesinde muharebe meydanında ve geri çekilme yolları üzerinde birçok silah, harp malzemesi ve otomobili terk ederek ve hatta yaralılarını taşımaya dahi fırsat bulamayarak perişan bir surette geri çekilmeye başlamıştır.(...) 21 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi ordumuzun tam zaferiyle nihayet bulmuştur” denilerek Türk kamuoyuna Sakarya Savaşı’nın neticesini bildirilmektedir⁸⁸.

Sakarya Savaşı’nda Türk ordusunun taarruza geçtiğinin duyulması, Türk halkını heyecanlara ve coşuklara sevk etmiştir. Anadolu’nun değişik yerlerinde yapılan toplantı ve mitinglerde Yunanlıları Anadolu’dan atmak için Türk halkının her türlü fedakârlığa katlanmaya hazır olduğu dile getiriliyor ve bilhassa Tekâlif-i Milliye Emirleri’nin kendisine yüklediği fedakârlıkları fazlasıyla yerine getirmeye çalışıyordu⁸⁹.

Türk ordusunun 8 Eylül’de başlayan taarruz harekâtının bütün cephelerde başarıya ulaştığı ve düşman ordusunun mağlup edilerek Sakarya Nehri’nin batısına itildiği Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından 13 Eylül’de yayınlanan bir beyanname ile resmen duyuruldu. Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa’da yayınladığı bir mesajla “23 Ağustos’tan beri devam eden Sakarya Meydan Muharebesi TBMM ordularının kesin zaferi ile neticelenmiştir. Üç gündür devam eden umumi taarruzlarımızın tesiriyle 13

⁸⁵ Özçelik, **Türk Kamuoyunda Sakarya’dan Büyük Taarruz’a Sessiz Bekleyiş**, s. 27.

⁸⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Eylül 1337 (1921).

⁸⁷ Selahattin Tansel, Mondros’tan **Mudanya’ya Kadar**, C.III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978, s. 115.

⁸⁸ Özçelik, “Açıksöz Gazetesi’nde Sakarya Savaşı, s. 205.

⁸⁹ Özçelik, **Türk Kamuoyunda Sakarya’dan Büyük Taarruz’a Sessiz Bekleyiş**, s. 28.

Eylül günü öğleden evvel bütün düşman ordusu mağlup olarak nehrin batısına atılmış bulunuyor.” diyerek Sakarya savaşının büyük bir zaferle kazanıldığını Türk halkına duyuruyordu⁹⁰.

Sonuç

Sakarya Savaşı Türk ordularının zaferiyle sonuçlanmıştı. Yunan ordusu Sakarya Nehri'nin batısından tamamen temizlenmiş ise de henüz Yunan ordusuyla iş bitmiş diğer bir ifadeyle bu savaş burada bitmiş değildi.

16 Eylül'den itibaren gazetelerde Yunan ordusunun mütemadiyen geri çekildiği ve Türk ordusunun da geri çekilmekte olan Yunan ordusunu takip ettiğine dair haberler yer almıştır. Yine Türk süvarilerinin geri çekilmekte olan Yunan ordusuna yaptığı saldırılarda, ciddi kayıplar verdirdiğinden bahsediliyordu. Nitekim Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde “En Son Yunanlıyı İmha İçin” başlıklı haberde Mustafa Kemal'in mağlup Yunan ordusunun en son askerine kadar imhası için genel seferberlik ilan ettiği” haberi verilmektedir.

Vakit gazetesi ise Yunan ordusunun adeta kaçarcasına geri çekilişini “Düşman kahraman ordumuzun ihata hareketinden kurtulmak için bütün kuvvetiyle kaçıyor”⁹¹ başlıklı haberle manşetten vermiş, Yunan ordusunun firar ettiğini yazmıştır.

Geri çekilmekte olan ve adeta firar eden Yunan ordusunun Türk kuvvetlerince takibi Ekim ayının ilk haftasına kadar devam edecektir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Türk ordusunun bir taarruz hareketiyle geri çekilmekte olan Yunan ordusunun tamamen imhasını düşünmekte idiye de 9 Temmuz 1921 'den itibaren yaklaşık 3 ay süren Eskişehir-Kütahya ve akabindeki Sakarya Savaşı Türk ordusunu da oldukça yıpratmıştı. Türk ordusunun silah ve cephane durumu büyük bir taarruzu gerçekleştirecek durumda değildi. Bundan dolayı Türk ordusunun hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar ileri harekâtı durdurulmuştur.

Türk Milli Mücadelesinde bir dönüm noktası olan Sakarya Savaşı; askeri, siyasi ve moral üstünlüğünün Türk tarafına geçmesini sağlamıştır.

Ankara'yı ele geçirmek hevesiyle Sakarya Nehri'nin batısına kadar gelmiş olan Yunanlıların Sakarya Savaşı'nda yenilerek geri çekilmesi Yunanistan'da büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştu. Yunan ve Batı kamuoyunda artık Türklerle barış yapılması fikrinin ciddi ciddi düşünülmesi gerektiği dillendirilmeye başlanmıştı.

⁹⁰ Özçelik, “Açıksöz Gazetesi'nde Sakarya Savaşı, s. 205.

⁹¹ **Vakit**, “Düşman kahraman ordumuzun ihata hareketinden kurtulmak için bütün kuvvetiyle kaçıyor”, 22 Eylül 1337 (1921).

Türk ordusunun kazandığı Sakarya Meydan Muharebesini Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, bu savaşı tarihte misli olmayan bir muharebe olarak görmüştür. Savaş sonrası TBMM’de yaptığı konuşmada “Biz milli sınırlarımız içinde hür ve müstakil yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz. Ordumuz, vatanımız dahilinde tek bir düşman neferi bırakmayıncaya kadar takip, tazyik ve taarruza devam edecektir” diyerek bir yıl sonrasının Büyük Taarruzuna işaret etmiştir.

KAYNAKLAR

Gazeteler

Açıksöz

Anadolu’da Yeni Gün

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İstikbal

Peyam-ı Sabah

Vakit

Kitaplar

ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

GÖRGÜLÜ, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu(1912-1922) Balkan-Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

ÖZÇELİK, Mücahit, **Türk Kamuoyunda Sakarya’dan Büyük Taarruz’a Sessiz Bekleyiş (Eylül 1921-Ağustos 1922)**, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2013.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III-Açıklamalı Kronoloji-TBMM’nden Sakarya Savaşı’na (23 Nisan 1920-20 Ağustos 1921)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV-Açıklamalı Kronoloji-TBMM’den Sakarya Savaşı’na (23 Nisan 1920-22 Ağustos 1921)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

SELVI, Haluk, CIRIK, Bülent, **Milli Mücadele’de TBMM’ne Anadolu’dan Çekilen Telgraflar**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2013

SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995,

SÜRMELE, Serpil, **Milli Mücadele’de Tekalif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **İngiliz Belgeleri ile Sakarya’dan İzmir’e**, Bilgi yayınevi, Ankara 1989.

TANSEL, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, C.III, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978.

VANDEMİR, Baki, **Türk İstiklâl Savaşı’nda Sakarya’dan Mudanya’ya**”, Yayına Haz. Tar. Uzm. Hayriye Yalçın, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Makaleler

Ali Kemal, “Aynı Hal Aynı Felaket” **Peyam-ı Sabah**, 29 Ağustos 1337(1921).

Ebuzziyazade Velid, “İngiliz Gazetelerinde Tahavvülü Lisan”, **Tevhid-i Efkâr**, 9 Eylül 1337(1921)

ÖZÇELİK, Mücahit, “Açıksöz Gazetesi’nde Sakarya Savaşı”, **Tarihin Peşinde**, Yıl: 2011, Sayı:6, .

SEVÜK, İsmail Habib, “Kral Hasta Olmuş”, **Açıksöz**, 30 Ağustos 1337(1921)

BİR GAZETECİNİN MİLLİ MÜCADELE YILLARINA DAİR İZLENİMLERİ: ASIM US VE VAKİT

Volkan PAYASLI*

Giriş

Asım Us, Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi olarak iflas ettiği ve büyük toprak kayıplarının yaşandığı bir dönemde yani 1884'te Manisa'nın Gördes İlçesi'nde dünyaya gelmiştir. İzmir'e yakın olan şehir Levantenlerden büyük ölçüde etkilenmiştir. Tarım ve hayvancılığın yoğun ekonomik hayatın canlı olduğu bu şehirde babası Hacı Hasan Hulusi Efendi de ticaretle uğraşmaktaydı. Annesi Sıdika Hanım ise mutaassıp bir yapıya sahip ev hanımıdır. Ecdatlarının hak ve tasavvuf yolunda olduğu bilinmektedir. İki Meşrutiyet arası dönemde İsmail Hakkı (Hakkı Tarık Us) 1889'da ardından 1903'te Hasan Rasim dünyaya gelmiştir.⁹²

İlköğrenimini Gördes'te ortaöğrenimini Beşiktaş Askeri Rüştiyesinde, liseyi Vefa İdadisinde "Pekiye" derece ile tamamlamıştır. Lise yıllarında Hüseyin Cavit Yalçın'ın⁹³ öğrencisi olmuş ve onun güvenini kazanmıştır. Bir imtihanla Mülkiye Mektebini kazanmıştır. Mülkiyede iyi bir eğitim gören Asım Us, Tevfik Fikret, Hüseyin Cavit gibi ülkenin o çağdaki en üst düzey düşünürlerinden etkilendiği bir ortamda gelişmiş ve bu ona yepyeni ufuklar açmıştır. O yıllarda İttihat ve Terakkinin İstanbul Şubesi'nin Hüseyin Cavit tarafından teşkilatlanmasına şahit olmuş ancak cemiyet içinde yer almayarak

* Doç. Dr.; Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi (vpayasli@mku.edu.tr).

⁹² **Parlamento Tarihi**, C.5, D.6, (1939-1943), s.79; 3. Dönem Tercüme-i Hal Varakası (1927), **TBMM Albümü**, C.1, (1920-1950), s.136; Nuri Akbayar, Orhan Koloğlu, **Gazeteci Bir Aile Us'lar**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1996, s.3; Salahattin Öztürk Vd., "Hakkı Tarık Us", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, s.188-189; Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi**, (1919-1965) C.2, Yeni Adım Matbaası, Ankara, 1968,s.353; Hakkı Süha Gezgin, **Edebi Portreler**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2005, s.402-420.

⁹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: **FO**, R 7036/7036/44, s.117-118; Ayrıca bkz: Hüseyin Cahit Yalçın, **Edebiyat Anıları**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1975, s.15-25; Ömer Faruk Huyugüzel, "Hüseyin Cavit Yalçın", **İslam Ansiklopedisi**, Türk Diyanet Vakfı, C.43, İstanbul, 2013, s.300-301; Ahmet Ali Gazel, **Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in Siyasi Hayatı (1908-1913)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000; Milliyet, 19 Ekim 1957; Doğan Çetinkaya, "Hüseyin Cavit Yalçın", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C. 3, İstanbul, 2007,s.314-329.

İttihat ve Terakki hareketinin fikirlerini benimsemiştir. Abdülhamit'i yermemiş ancak onun hürriyeti kısıtlayan uygulamalarını her zaman hatırlayarak-hatırlatarak soğukkanlılıkla eleştirmiştir. Osmanlı'nın çöküşünü Türklerin milliyetçiliği geç benimsemesine bağlamıştır.⁹⁴

Mülkiye Mektebi'nden 9 Temmuz 1907'de iyi derece ile mezun olmuştur. Mezuniyetten iki ay sonra Ziraat Bankası Piyango Kalemî Kâtipliğine atanmış ve bir yıllık tecrübesi sonrası idareci olmuştur. Gördes'te Kaymakam Vekilliği yapmış 14 Eylül 1909'da Elmalı Kaymakamlığına atanmıştır. 1910'da görevinden ayrılarak İstanbul'a gelmiş ve Hüseyin Cavit Yalçın'ın Tanin gazetesinde yazılarını “*Dereden Tepeden*” başlığı altında okuyucuları ile buluşturmuştur.⁹⁵ Gazeteciliğinin yanı sıra İstanbul Erkek İlk Öğretmen Okulu'nda hukuk ve ahlak bilgisi derslerine girmiş ve ek olarak Galatasaray Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Asım Us, sürekli nükseden hastalığı nedeniyle İsviçre'nin Davos sanatoryumuna gitmiş ve Nisan 1914'te Avrupa'dan dönmüştü. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Ahmet Emin (Yalman)'in harp alanlarını gezmek için Almanya'ya gitmesi üzerine Sabah gazetesinin yönetimi Asım Us'a kalmıştır. Ziya Gökalp ve Hüseyin Cavit Yalçın'ın desteği ile 22 Ekim 1917'de Vakit adlı gazetenin ilk sayısı çıkarılmıştır. Onlar başka bir ismi düşünseler de Matbuat Müdürlüğü 1857'de Filip Efendi tarafından çıkarılan ve imtiyaz hakkı kalmamış olan “*Vakit*” isminde karar kılmıştı. Yazı müdürlüğünü önce Ali Naci Karacan daha sonra ise Enis Tahsin Til yapmıştır. Gazetenin yazar kadrosunda Hakkı Tarık, Ahmet Rasim, Ahmet Şükrü Esmer, Reşat Nuri, Ruşen Eşref, Ziya Gökalp ve Halide Edip gibi önemli simalar yer almıştır.⁹⁶ 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali üzerine Ahmet Emin İngilizler tarafından Malta'ya sürgün gönderilmiştir. Bunun üzerine gazetenin bütün sorumluluğu Asım Us'a kalmıştır.⁹⁷ Büyük Taarruz sonrası Vakit gazetesi için getirilen

⁹⁴ Nuri İnuğur, **Türk Basınında İz Bırakanlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1988, s.105; Asım Us, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Kitabevi, İstanbul, 2012, s. IX; Akbayar, Koloğlu, **a.g.e.**, s. 18-20.

⁹⁵ Nahit Yüksel, “Tanin (1922-1925)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.95, Bahar 2017, s. 1-4; Ali Çankaya Mücellidoğlu, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C.3, Mars Matbaa, Ankara, 1968, s.1136-1137; Asım Us, **Hatıra Notları**, Kitabevi, İstanbul, 2012, s.III; Hakkı Süha Gezgin, **Edebi Portreler**, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2005 s.401-402.

⁹⁶ **BOA**, Yer: Y.PRK.MK.1-8, Belge Tarihi: H-21-11-1295; Orhan Bayrak, **Türkiye'de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü,(1831-1993)**, Kül Yayınları, İstanbul,1994, s.152; Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basını**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.123; Detaylı bilgi için bkz: Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.1 (1888-1922), İstanbul, 1997, s. 354-357.

⁹⁷ Asuman Tezcan, **Ahmet Emin Yalman: Dönemi ve Gazeteciliği**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2007, s.100-101; Yalman, **a.g.e.**, s. 498-519.

gazete kâğıdı gümrük vergisinden muaf tutulmuştur.⁹⁸ 18 Mart 1923'te Ahmet Emin, gazetede ki hisselerini Asım Us'a satmıştı. Bundan sonra gazeteyi kardeşi Hakkı Tarık ile çıkarmıştır.⁹⁹ Türk dış politikasında Meclis içinde ve dışında aktif bir siyaset izlediği gibi izlenimlerini raporlar halinde Meclis'e ve gazetesine aktarmıştır.¹⁰⁰ 1927'de TBMM için yapılan seçimlerde III. Dönem Artvin milletvekili olarak mecliste yerini almıştır. Artvin'den IV, Çoruh'tan V, VI, VII, ve VIII. Dönemlerde milletvekili seçilen Asım Us, Mayıs 1946'da emekliye ayrılmıştır. 11 Aralık 1967'de ölmüştür. Malumat-ı Kanuniye, Usulü Tahrir ve Karikatür adlı yapıtları vardır.¹⁰¹

Asım Us'un biyografisi ardından 1919 yılına baktığımızda, Kurtuluş Savaşı'nı örgütleyen Mustafa Kemal Paşa Meclis-i Mebusan'ın dağılmasından sonra Anadolu'nun bağrında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasına vesile olmuştur. Sonrasında "Saltanat Şurası" tarafından imzalanan Sevr Anlaşmasına rağmen Anadolu'daki milli kuvvetler milli mücadeleyi bırakmamıştır. Özellikle 3 Aralık 1920'de Ermeni isyancılarının zapt edilmesi sonucu Ermenistan ile imzalanan Gümrü Antlaşması Misak-ı Millinin gerçekleşeceği umudunu da artırmıştır. Bu kroniğin ardından çalışmada Sakarya Savaşına giden sürele askeri ve diplomatik yönleriyle adım adım ele alınacaktır.

1-Birinci İnönü Zaferi:

2 Ekim 1920'de Yunan Kralı Aleksander'in ölümü üzerine 14 Kasım'da yapılan seçimleri Venizelos kaybetmiştir. Vakit gazetesi, kasım ve aralık ayı boyunca Yunanistan'daki seçimleri manşet yapmış ve Londra'da bulunan Kral ve ailesinin fotoğrafına yer vererek hayatından kesitler sunmuştur. Venizelos'un yenilgisi ve cephe komutanlarının istifası gazetede bir resimde gösterilmiştir. Halk oylamasına giden süreçte İtilaf Devletleri'nin 3 ve 8 Aralık'ta verdiği notalar gazetede manşet yapılmıştır. Bu notada İtilaf Devletlerine büyük zayıat verdiren Almanlara karşı sempati duyan bir kralın tahta oturması halinde İngiltere, Fransa ve İtalya'nın bir serbesti halinde hareket edeceği ifade edilmekteydi. Eğer karısının adı Sophie olan, Konstantin adlı bir kral gelirse o zaman Bizans Devleti canlanacak ve Anadolu Hristiyanlaşacaktı. Bundan ötürü baskılara rağmen Yunan halkının kararı eski kraldan yana oldu. Kral Konstantin'esin Averof zırhlısı ile Venedik'ten Atina'ya getirilişi ilerleyen nüshalarda da adım adım verilmiştir. Times

⁹⁸ BCA, 30.18.1.1, Yer no: 6.38.1.

⁹⁹ Yalman, C II, a.g.e, s. 834-835.

¹⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz: **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, A-IV-6, D-54, F-15.

¹⁰¹ **BCA**, 30.10.0.0; Yer no: 76.499.19; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.I, D.III, 14 Kasım 1927, s. 29; **Vakit**, 4 Eylül 1927; **Parlamento Tarihi**, s. 80; **Milliyet**, 12 Aralık 1967; **Vakit**, 25 Mart 1939; **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1967.

gazetesinden alıntı yapan Vakit, Kral'ın Atina'ya gelişinin büyük bir coşku ile karşılandığı Kral'ın şark meselesinde üzerlerine düşen görevi yerine getireceği ve İtilaf Devletleri ile hareket edeceği bilgisine yer verilmiştir. Şark'ta barışı ve huzuru sağlamayı arzuladıklarını beyan etmiştir. Bu bağlamda eski muhalifler orduda ve kabinede yer almıştır. Rallis kabinesi iktidara gelir gelmez, Anadolu'ya hemen bir harekât düzenleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Bu sırada General Papulos da İzmir ve Urla arasında askeri vaziyet hakkında bilgi toplama çabaları içerisine girmiş ve basında Başvekil Rallis ve Gunaris'in İzmir'e Kral ile gelecekleri askeri durum hakkında bilgi alacakları yazmaktaydı.¹⁰²

Başbakan Rallis, İtilaf Devletlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmek onların güvencesini tekrar sağlamak ve Sevr Anlaşmasını tatbik etmek arzusundaydı. Bu dönemde Ethem İsyani ile uğraşan Türk ordusunun gücü de Yunan Generali Papulos tarafından denenmek istenmekteydi. Ancak, Vakit gazetesinde Ethem isyanına dair büyük bir başlık atıldığını görememekteyiz. Bu durumun Anadolu harekâtına zarar vereceği düşüncesinden kaynaklandığı ihtimaldir. 6 Ocak'ta Bursa-Uşak, Eskişehir-Afyon istikametinde Yunan ordusu taarruza geçmiştir. Güney Cephesinde Refet (Bele) Bey Demirci Mehmet Efeyi ve Ethem'i dize getirmek için İzzettin (Çalışlar) görevlendirilmişti.¹⁰³ Vakit, 7 Ocak'ta Yunan hezimetini dile getirmekte ve Yunanlıların Bursa, Salihli, Yalova, Akhisar civarındaki köylerden çekildiği anlatılmaktadır. Bu bağlamda Anadolu'dan gelen haberleri halk ilk önce Vakit'ten duymuştur. Ermeni ve Rum çetelerine karşı da savaşılmıştır.¹⁰⁴ Us, Yunanistan'ın böyle bir savaşa kalkışmasını 19 Ocak 1921' de Paris'te toplanacak olan konferansa elinin güçlü olarak katılma istemine aynı zamanda İtilaf Devletlerinin istememesine rağmen tahta geçen Kral Konstantin'in Sevr'i uygulayacak kadar güçlü olduklarını göstererek müttefiklerinin sempatisini kazanmak istemesine bağlamaktadır. Ayrıca İngiltere ve Fransa tarafından Şark meselesi Paris'te ele alınırken Yunanlıların emellerine geniş ölçüde saygı gösterilmesi de bu kalkışmanın bir başka nedenidir. Aynı zamanda bu kalkışma ile amaçlanan Türkiye meselesinde Yunanistan'a karşı alınacak tutumun belirlenmesiydi. İngiltere, Kral

¹⁰² “Venizelos'un Mağlubiyeti Kat'idir”, **Vakit**, 18 Kasım 1920; **Vakit**, 17 Kasım 1920; “Yunan İntihabatının Kat'i Neticesi”, **Vakit**, 22 Kasım 1920; **Vakit**, 5 Aralık 1920; “Konstantin'in Atina'ya Muvasalatı” **Vakit**, 21 Aralık 1920; “Konstantin'in Beyannamesi”, **Vakit**, 22 Aralık 1920; **Vakit**, 23 Aralık 1920;Dagobert Von Mikusch, **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009, 332-341; İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, İş Bankası, Ankara, 1981,s.257.

¹⁰³ İnönü, İsmet, **Hatıralarım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018, s.201; 230-231; İzzettin Çalışlar, **On Yıllık Savaş**, İş Bankası, İstanbul, 2010s. 524-525; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. I, Remzi Kitapevi, 10.Baskı, İstanbul s.517.

¹⁰⁴ “İzmir Cephesinde”, **Vakit**, 7 Ocak 1921.

Konstantin'in Anadolu harekâtında askeri bir takviye gerçekleştirebilecek mi kuşkusuyla bekle ve gör siyaseti izlemektedir. Bu sebeplerdir ki hukuki medeniyeye haiz yeni bir Türkiye'nin teşkilini Yunan hareketinin başarılı olup olmamasına bağlamışlardır. Kral Konstantin ise Sevr'i uygulayacak güçte olduklarını hatta bu konuda eski başkan ile ortak hareket bile edebileceklerini dile getirmiştir. Venizelos ile konuşma girişiminde dahi bulunmuştur.¹⁰⁵ Vakit, 11 Ocak 1921 tarihli nüshasında "*Bursa ve Uşak Cephesinde Yeni Muharebeler*" başlığı altında bir haritaya yer vermiştir. Bu haritanın hemen altında Yunanlılardan elde edilen tebligatlar yayımlanarak Yunan ilerleyişi günü gününe anlatılmış ve gelişmelerden İstanbul halkı haberdar edilmiştir. Ertesi gün ise de aynı şekilde savaşın ilerleyişi bir harita üzerinden ele alınmış ve Yunan Generali Papulos'un şu sözüne yer verilmiştir: "*Eğer kendisine serbest hareket etme imkânı verilirse Küçük Asya'yı Kuva-yı Milliyecilerden temizleyebileceğim*".¹⁰⁶

Asım Us, İnönü Savaşı'nın çıkış nedenini 12 Ocak 1921 tarihli "*Siyasi Bir Taarruz*" adlı makalesinde değerlendirmiştir. Sevr Anlaşmasının tayin ettiği sınırlara çekilen Yunan ordusunun amacı nedir? Rallis Kabinesi iktidara gelir gelmez Anadolu cephesine takviyeler yapmış ve terhisı kaldırmıştı. Venizelos'un on beş gün içinde bitireceği harekâtı birkaç gün içinde bitirmek için mi takviyeler yapmıştır? Hiçbiri değil. Sebep siyasidir. 19 Ocak'ta tekrar toplanacak olan Paris Konferansında Alman ve Şark meselesi birlikte ele alınacaktır. Şark meselesi ele alınırken Sevr'in Yunanlılar tarafından tatbik edip edemeyeceği söz konusu olacaktır. Konferansta etki ve yetki sahibi olabilmek aynı zamanda Sevr'i uygulayabilecek güçte olduğunu ve Venizelos'un dış politikasının devam ettirileceğini göstermek için Yunan ordusu taarruza geçmiştir. Rallis Kabinesi, İtilaf Devletlerine karşı Yunan ordusunun zayıf olmadığını gösterme mecburiyeti hissetmektedir. "*İşte bizim anladığımızı göre Bursa ve Uşak cephelerinde başlayan yeni taarruzun hedef-i siyaseti bundan ibarettir.*" Konstantin hükümeti bu harekât ile İtilaf Devletlerine Anadolu konusunda verilen teminatın sözden ibaret olmadığını göstermek istemiştir. Paris Barış Konferansından istedikleri Venizelos'a yapılan yardımların Kral Konstantin'e yapılmasıdır. Venizeloscular ile Kralcılar arasındaki ihtilaf her geçen gün artmaktadır. Venizelos Hükümetine mensup Divan-ı Harp üyesi öldürülmüştür. Anadolu harekâtı sükûnu sağlamak için önemliydi. Bu hareket başarısız olsa bile bir takım önlemler alarak şahsını yüceltecektir. Kral Konstantin Anadolu hareketi ile toplumun heyecanını yatıştırmak muhalifler ve İtilaf Devletleri nezdinde tahtını korumak istemiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ "Müzakere Başlayacak", **Vakit**, 9 Ocak 1921; "Paris'te Konferans İçin Hazırlıklar", **Vakit**, 9 Ocak 1921; Ayrıca bkz: "Paris Konferansının Ruzname-i Müzakeratı", **Vakit**, 10 Ocak 1921.

¹⁰⁶ Yunan ordusunun ilerleyişi için bkz: **Vakit**, 11 Ocak 1921; **Vakit**, 12 Ocak 1920.

¹⁰⁷ "Siyasi Bir Taarruz", **Vakit**, 12 Ocak 1921.

Yunan kuvvetleri 9 Ocak'ta İnönü mevziinde Türk ordusu ile savaşmış, 10 Ocak'ta ordu iyice zayıflayınca General Papulas Türk ordusuna karşı koyamayacağını anlamış 11 Ocak'ta eski yerine kadar çekilmiştir. İsmet ve Refet Beyler Mirliva yani Paşa rütbesine terfi etmişlerdir.¹⁰⁸ Vakit, 14 Ocak'ta bir harita ile Yunan taarruzunun neden durduğunu manşet yapmıştır. Papulos'un Yunan ordusuna sabretmesi gerektiğine yönelik bir tebliğine yer vermiştir. 16 Ocak'ta ise Atina gazetelerinin böyle bir taarruzdan haberi olmadıkları yönünde manşet yapılarak manşetin altında Bilecik'in ele geçirildiği ve birçok esir alındığına yönelik bir habere yer verilmiştir.¹⁰⁹ Gazete nihayetinde 17 Ocak 1921 tarihli nüshasında "*İnönü Meydan Muharebesi*" başlığı altında muharebenin geçtiği meydanı bir harita üzerinde göstererek üç gün üç gece süren taarruzdan sonra Yunan ordusunun geri çekildiğini ve takibe alındıklarını İstanbul halkına müjdelemiştir. En önemlisi ise Anadolu kuvvetlerine kumanda eden İsmet Bey'in fotoğrafına yer verilmesidir. Ankara Meclisi adına Mustafa Kemal tebriklerini Erkânı Harbiye Reisi ve Garp Komutanı İsmet Bey'e iletmış ve İsmet Bey bu telgrafa karşılık vermiştir. İsmet Bey'in başarısından ötürü kendisine Eskişehir'den bir at ve Hacı Bektaş taşından yapılmış bir yazı takımı hediye edilmiştir.¹¹⁰ Vakit, 19 Ocak 1921 tarihli nüshasında "*Yunan Ordusunun Hezimetini Her Taraftan Teyit Ediliyor*", başlığı ile Avrupa basınında Yunan ordusunun mağlubiyetine dair ilk haberlerin geldiğini cephenin üç yerden yarıldığını belirtmiştir. Aynı sayıda Asım Us'un "*Yunan Hezimetini*" adlı makalesinde Yunanistan sahte bir kabadayıya benzetilmiştir. Dostları tarafından elleri tutulan sahte kahraman bırakınız beni şunu asayım, şunu keseyim diye ısrar eder bir süre sonra dostları bu durumdan usanır ve ellerini bırakır. Fakat elleri kolları serbest kalınca da meydanda kalakalır. İşte Eskişehir'e doğru ileri harekâta bulunan ancak hiçbir netice alamayan bilakis vatanını canları ile müdafaa eden Türk kahramanlarına yenik düşen Yunan ordusunun bugünkü hali o sahte kahramanın vaziyetinden başka bir şey değildir. Ertesi gün ise "*Hezimetten Sonra*" başlığı altında Yunan kuvvetlerinin taarruz gücünün kırıldığı ve durdurulduğu bu başarısızlığın Yunanlılar tarafından bir türlü kabul edilmek istenmediği belirtilmektedir. Asım'ın iki önerisi bulunmaktadır: İlki Yunan kuvvetlerine verilen İzmir'in işgal hakkının geri alınması diğeri ise buradaki ekalliyetlerin hukukunu korumak üzere İzmir'in

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: İnönü, **a.g.e.**, s. 230-234; Aydemir, **İkinci Adam**, C. I, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966, s. 167-168; Aydemir, **Tek Adam**, s.518-520; Rufşen Eşref Ünaydın, **Atatürk'ü Özleyiş**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s.61-72; Savaşın içinde yer alıp olaylara tanık olan Miralay Arif Bey'in anıları için bkz: Miralay Arif Bey, **Anadolu İnkılabı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1992.s.60-68; Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, İstanbul, 2007, s. 199-200.

¹⁰⁹ **Vakit**, 16 Ocak 1921.

¹¹⁰ Eskişehirli iki yüz adet sigara ağızlığını subaylara hediye ettikleri gibi yardım toplamaya başlamışlardır. Bkz: "On gün Harbinden Sonra İsmet Bey'e Hediye", **Vakit**, 2 Şubat 1921.

Türlere verilmesidir. Eğer Türlelerin burada çoğunluğu oluşturduğuna dair şüphe varsa burada bir halk oylamasına gidilmesi teklifidir.¹¹¹

Yunan ordusu bütün bunlar üzerine yenilgiyi kabullenememiştir. 20 Ocak 1921 tarihli nüshada “*Papulas Mağlubiyet Yoktur diyor.*” Başlığı altında “*yalnız kahraman Yunan ordusu mağrurane ve mütefahirane bir surette geri çekilmiş!*” “Atina gazeteleri Yunan mağlubiyetini duyuran yabancı basını yalanlayarak onlara karşı cephe almıştır. 21 Ocak 1921 tarihli Vakit gazetesinin “*Atina Mektubu*” başlığı altında yayımladığı haberde Atina’da yayımlanmakta olan gazetelerin Türl kuvvetlerinin hayali bir gölgeden ibaret olduğunu, kendilerinin Anadolu’da büyük zaferler elde ettiklerini iddia ettiklerine yer vermiştir. Oysaki Paris kaynaklı haberlerde bu durum yalanlanmakta Anadolu’daki başarısızlık ve geri çekilme dile getirilmekteydi.¹¹²

2-Londra Konferansı

İnönü başarısından sonra Sevr anlaşmasında değişiklik yaparak Türlere kabul ettirmek üzere 21 şubat 1921 tarihinde Londra’da bir konferans yapılması İtilaf Devletlerince planlanmıştır. Bu amaçla 26 Ocak’ta İstanbul, Ankara ve Atina’dan delegeler isteneceği İstanbul Hükümeti’ne bildirilmiştir. Sadrazam Tevfik Paşa, 27 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf¹¹³ çekerek Londra Konferansı için İstanbul Hükümeti’nin yanı sıra Ankara Hükümetinden de bir temsilci istediklerini iletmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Ankara’ya doğrudan bir davet yapıldığı takdirde Londra’ya gideceklerini belirtmişti. Bu sırada da Mustafa Kemal Paşa hakkında daha önceden verilen idam hükmü kaldırılmıştı. İstanbul gazetelerinde yasak olan paşa ve bey gibi unvanlar yeniden kullanılmaya başlanmıştı.¹¹⁴ Vakit’in 29

¹¹¹ Asım Us, “Yunan Hezimetini”, **Vakit**, 19 Ocak 1921; Asım Us, “Hezimetten Sonra”, **Vakit**, 20 Ocak 1921; şerife Çıtır, **Mehmet Asım’ın Vakit Gazetesindeki Milli Mücadele Dönemi Yazıları (1919-1921)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s.52.

¹¹² **Vakit**, 21 Ocak 1921’den aktaran için bkz: Öztoprak, **a.g.e.**, s.258.

¹¹³ Mustafa Kemal’in cevabı için bkz: “Ankara İle Muhabere Devam Ediyor”, **Vakit**, 4 şubat 1921; “Ankara’dan Cevap Bekleniyor”, **Vakit**, 6 şubat 1921; “İstanbul ve Ankara Hükümetleri Arasında Teati Edilen Telgraf nameler”, **Vakit**, 9 şubat 1921. Mustafa Kemal Paşa kan dökmek taraftarı olmadıklarını milletimizin hakkı teslim ve vatan topraklarındaki dışmanların tahliyesinin gerçekteşmesi takdirinde sulha hazır olduklarını beyan etmiştir. Bkz: “Mustafa Kemal Paşa’nın Beyanati”, **Vakit**, 9 şubat 1921.

¹¹⁴ **Vakit**, 8 şubat 1921; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C. III, Türl Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 401; Tansel, **a.g.e.**, C. IV, s. 35-38; Asım Us, “İki Heyet”, **Vakit**, 12 şubat 1921; Bekir Sami’nin meclis konuşması için bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.8, D.I, 1 şubat 1921, s.38-39; Bekir Sami Bey Roma’da iken İtalya Dış İşleri Bakanı Kont Sforza vasıtasıyla konferansa resmen davet edilmiştir. Lloyd George de İtalya Hükümeti aracılığı

Ocak 1921 tarihli “*Londra Konferansına Mümessil Göndermek Hakkındaki Talimat Sadrazam Paşa’ya Tevdi Edilmiştir.*” başlığında gelişmeler ele alınırken Asım Us tarafından kaleme alındığı düşünülen “*Ümit ve Şüpheler*” de yaşananların değerlendirmeye alındığını görmekteyiz. Yazıda Şarkın Sevr Anlaşmasının imza edildiği zamandaki vaziyeti ile bugünkü vaziyeti arasında farklar olduğu, Sevr’i uygulamakla görevli olan Venizelos’un alınan zaferlerle susturulduğu ifade edilmiştir. Konstantin ise Avrupa’daki eski itibarını kazanmak istemi ile savaşa devam etmiştir. Aynı zamanda Türklerin Londra’ya çağrılması, Türk barışında yeni bir aşama olduğu için ümit duyduklarını ancak Sevr anlaşmasında tadilat yapılmayacağı konusunda şüpheli olduklarını ifade etmiştir. Türklerin yardım siyaseti olmadıkça doğuda bir barışın tesis esilmesi imkânsızdır.¹¹⁵ Vakit, ilerleyen sayılarında da Londra Konferansı’ndan umduklarını dile getirirken San Remo Konferansı ile kıyaslama yapmayı da ihmal etmemiştir. Sevr Anlaşmasının aksine Türklerin Londra’ya davet edilmesi Ankara Hükümeti’nin üstü kapalı da olsa tanındığının bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.¹¹⁶

31 Ocak’ta “*Davanın Temyizi*” adlı yazıda ise Yunanlıların aldığı yenilgi ile Şark planını uygulamaya tek başlarına gücünün yetemeyeceği anlaşıldığı belirtilirken Anadolu harekâtının haklılığı verilerle ispat edilmeye çalışılmıştır. Paris Konferansında alınan kararların hukuk çerçevesinde Türkler lehine değiştirilmesi gerektiği savunulmuştur. Trakya’da Türk nüfusunun çoğunlukta olduğunu bu sebeple Paris’e nazaran Londra Konferansında tadilata gidilmesi gerekliliği anlatılmıştır.

Vakit, 10 Şubat’ta Londra’ya giden hem İstanbul hem Ankara Hükümeti temsilcilerinin bir fotoğrafına yer vermiştir. Fotoğraf “*Anadolu’dan Konferansa Giden Murahhaslar*” başlığı altında, Hariciye Vekili Bekir Sami, Aydın Mebusu Cami, İzmir Mebusu Yunus Nadi, Trabzon Mebusu Hüsrev, Adana Mebusu Zekai Beylerden oluşmaktadır.¹¹⁷ Asım Us’un asıl merak ettiği konu iki hükümetin nasıl hareket edeceği. Aynı zamanda İtilaf Devletlerinin bu iki hükümetten hangisinin kararını benimseyeceği. İlerleyen nüshalarda dahi aslında İstanbul’un işgali ile İstanbul Hükümeti diye

ile Ankara Hükümeti’ni Londra’ya davet etmiştir. Bkz: Nutuk, *a.g.e.*, s.376-392; “Ankara Heyeti Roma’da”, **Vakit**, 20 Şubat 1921; “Londra Konferansı Bugün İngiltere Hariciye Nezareti Binasında İlk İçtimasını Akd Ediyor”, **Vakit**, 21 Şubat 1921; Konferansa seçilen heyet ve Londra’ya nasıl gittiklerine dair bkz: “Konferansa Dair”, **Vakit**, 11 Mart 1921.

¹¹⁵ **Vakit**, 29 Ocak 1921.

¹¹⁶ **Vakit**, 5 Şubat 1921.

¹¹⁷ **Vakit**, 11 Şubat 1921; Sadrazam Tevfik Paşa heyeti ise şu kişilerden oluşmaktaydı: Ali Rıza Paşa, Nusret Bey, Hamdi Bey, Yusuf Ziya Bey idi. Bkz: “Heyet-i Murahhaslar Yarın Şimendiferle Azimet Ediyorlar”, **Vakit**, 11 Şubat 1921; Heyet içinde yer alan ve Londra’ya varışlarını ayrıca seçim sürecinde yaşananlar için Hüsrev Gerede’nin anılarına bkz: Önal, *a.g.e.*, s. 211-216.

bir hükümet kalmadığını Türk milletinin yegâne temsilcisinin Ankara olduğunu dile getirmiştir. Konferansta İstanbul Hükümeti Sevr'in tadilini isterken Ankara Hükümeti ise yeniden bir anlaşma yapmak istediğini ileri sürecektir.¹¹⁸ Vakit, konferansın toplanacağı gün "*Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatu*" başlığı ile Mustafa Kemal Paşa'nın Yunanlıların Londra Konferansını etkilemek için büyük bir taarruza girişebileceğini düşündüğünü ve bu yüzden Anadolu ordusunun teyakkuzda olması gerektiğini haber etmiştir.¹¹⁹

23 Şubat'ta konferans Bekir Sami Bey ile Tevfik Paşa heyetini dinlemiştir. İlk sözü alan Tevfik Paşa kısa bir konuşma yaparak sözü Bekir Sami Bey'e bırakmıştır. Vakit, 25 Şubat 1921 tarihli nüshasında Bekir Sami Bey'in sulh ve barış için eşitlik esasına dayalı olarak yapılabileceği sözüne dikkat çekmiş ve çoğunluğu Arap olan arazi hariç bulunmak üzere Osmanlı İmparatorluğunun korunması ve boğazların serbestisini talebini haber yapmıştır.¹²⁰ Ayrıca konferans heyetine güvendiğini dile getirmiştir. Vakit gazetesi Tevfik Paşa'nın tutumunu vatanperverlik olarak değerlendirmiştir.¹²¹ Bekir Sami Londra'da kendisi ile mülakat yapmak isteyen Yunanlı gazeteciye önce İzmir ve Trakya'yı boşaltın sonra konuşuruz demiştir.¹²² Bu tutum Ankara Hükümeti'nin ne kadar kararlı olduğunu gösteresidir.

Yunan meclisi İzmir ve Trakya'da nüfus sayımı yapılmasını ve orada bir Türk idaresini istemedikleri beyan etmiş ve birçok karara ret cevabı vermiştir.¹²³ Asım Us, Londra Konferansında İtilaf Devletlerinin Sevr'in tadilatının kabul edilmesini Bekir Sami'den isterken aslında bir nevi Ankara Hükümeti'nin varlığını da tanıdığını "*Anadolu'nun Hakkı*" adı yazısında dile getirmiştir. Anadolu'nun varlığının tanınması bir gün, bir hafta, bir ay içinde olmamıştır. Kral Aleksandır'ın ölümü ve Venizelos'un yenilgisinin haklı olarak Şark meselesinde tadilat gerektirdiğini ve bunun Anadolu'nun bir hakkı olduğunu anlatmıştır. Sevr Anlaşması imzalandığı zaman kuva-yı milliyenin Yunan ordusunu hezimete uğrattığını bu durumda Venizelos'un Anadolu'nun

¹¹⁸ Örnek olması bakımından bir köşe yazısı: "Birleşecekler mi?", **Vakit**, 22 Şubat 1921; "Müzakerat Başlıyor", **Vakit**, 21 Şubat 1921.

¹¹⁹ **Vakit**, 21 Şubat 1921.

¹²⁰ Bekir Sami İzmir'in boşaltılması, kapitülasyonların kaldırılması nı talep ederken, İzmir ve Trakya'da yeniden uluslararası bir komisyon tarafından nüfus sayımı yapılarak bu sonucu peşinen kabul edeceklerini heyete bildirmiştir. Diğer maddeler için bkz: "Konferanstan Murahhaslarımızın İstedikleri Hudut ve Hukuk", **Vakit**, 26 Şubat 1921; **Vakit**, 27 Şubat 1921.

¹²¹ "Londra Konferansı Evvel ki Gün İstanbul ve Anadolu Murahhaslarını İstima Etmiştir", **Vakit**, 25 Şubat 1921; Nurten Çetin, **Son Sadrazam Tevfik Paşa**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2011s.487.

¹²² "Bekir Sami Beyle Bir Mülakat", **Vakit**, 10 Mart 1921.

¹²³ "Yunan Meclis Millisinde Hararetili Celseler", **Vakit**, 3 Mart 1921; "Yunanistan Ret Cevabını Konferansa Tebliğ Etmiştir.", **Vakit**, 6 Mart 1921.

gerçek temsilcisinin Ankara Hükümeti olduğunu Avrupa'ya söylemiştir.¹²⁴ 12 Mart'a bir netice alnamayınca konferans dağılmıştır. Bu haber 25 Mart 1921 tarihli Vakit gazetesinde halka duyurulmuştur.¹²⁵

Yunan basını Sevır Anlaşmasının temin ettiği fayda ile Londra Konferansını karşılaştırmış ve savaşta galip gelmiş bir devletken hukuken haksızlık edildiği hatta siyasi yönden mağlubiyete maruz kaldığını belirtmiştir. Bu mağlubiyeti Rusya'nın Ayastefanos da kazandığı hakların Berlin'de kaybetmesine benzetmektedir. Venizelos'un mebusları da durumu protesto etmişlerdir.¹²⁶

3-İkinci İnönü Zaferi

Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta ifade ettiği gibi Londra Konferansı'ndan dönen Ankara Heyet'i daha yoldayken Yunanlılar 23 Mart'ta Bursa ve Uşak üzerinden tekrar taarruza geçmişti. Vakit, 25 Mart 1921 tarihli sayısında “*Yunanlılar Bursa ve Uşak Cephelelerinde Taarruza Başladılar*” adlı manşetinde bir harita üzerinden işgali halka duyurmuştur.¹²⁷ Yunan ordusu önce Bilecik'i ardından Adapazarı'nı daha sonra da Afyon'u işgal etmişler ve 27 Mart'ta İnönü mevziinde şiddetli çarpışmalar olmuştur. Güney Cephesi Komutanı Refet Bey ve Muhafız taburunun cepheye gelmesi ile 31 Mart'ta karşı taarruza geçilmiş ve Yunanlılar 1 Nisan'da geri çekilirken Bilecik'i ve Söğüt'ü yakmışlardı. İzzettin Paşa'nın kumanda ettiği Metristepe bütün çabalara rağmen kurtarılamamıştı. Geri çekilen Yunan ordusu 7 Nisan'da Afyon'u boşaltmış ve Aslıhanlarda 5 gün süren çatışmalarda yenilgi alarak Dumlupınar mevziine geçmişlerdi.¹²⁸ Vakit, çeşitli başlıklar altında ve haritalar üzerinden İkinci İnönü Savaşı'na dair gelişmelerden İstanbul halkını haberdar etmiştir.¹²⁹ Vakit, General Papulos'u sabırsız bir komutan olarak

¹²⁴ **Vakit**, 10 Mart 1921.

¹²⁵ “Konferans Yeni Tekliflerini Türk ve Yunan Murahhaslarına Tebliğ Etmiş ve İkmal-i Müzakere Eylemiştir.”, **Vakit**, 25 Mart 1921.

¹²⁶ “Yunanlılar Memnun Değilmiş”, **Vakit**, 17 Mart 1921.

¹²⁷ **Vakit**, 25 Mart 1921.

¹²⁸ İnönü, **a.g.e.**, s.238-243; Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009s.392-398; Aydemir, **a.g.e.**, s.525-528; Çalışlar, **a.g.e.**, s.535-546; “Yunanlılar Taarruza Başlamışlar”, **Vakit**, 24 Mart 1921; “Yunanlılar Afyon Karahisarı Tahliye Ediyorlar”, **Vakit**, 6 Nisan 1921; Erkan-ı Harbiye Reisvekili Fevzi Paşa'nın beyanâtı: “*Bu muhabere bizim de arzu ettiğimiz veçhile inönü mevziinde vuku bulda. Yunan tarihinde emsali mesbuk olan yedi gün, yedi gece devam eden muharebelerde düşman mağlûbiyeti tam ile def olundu. (Alkışlar). Ve bugün Söğüt ve Bozüyük tamamıyla elimize geçmiş, düşman Pazarcık, Bilecik'e doğru ricat etmekte bulunmuştur. Bu suretle düşmanlarımızın mağlûbiyetine sebep olan doğrudan doğruya askerlerimizin kudreti cengâveraneleri ve zâbitan ve kumandanlarımızın manevra kabiliyetinden ibarettir.*” Bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.9. D.1,s. 321-322.

¹²⁹ Ayrıntılar için bkz: “Anadolu Harekâtı”, **Vakit**, 28 Mart 1921.

telaki ederken yıllar sonra anılarını yayımlayan İsmet İnönü’de – onu görmemesine rağmen- sınırları çabuk bozulan, sert bir insan olduğunu dile getirmiştir. Yunanlılar tebliğlerinde işgal ettikleri yerleri bildirirken Anadolu’da kendilerine karşı verilen mücadeleye dair bilgilerden bahsetmemiştir. Türklerin taarruz etmeyi bırakın, buldukları yerlerden geri çekildikleri şeklinde yalan haberler vermişlerdir.¹³⁰ Zira Vakit, 29 Mart 1921 tarihli nüshasında ilk sayfada “*Yunan Tebliğleri Şüpheli Haberler Neşrediyorlar*” adlı manşete yer verme ihtiyacı duymuştur. Aynı sayfada da “*Anadolu Tebliğ-i Resmîyeleri*” başlığı altında Anadolu’daki gelişmelere yer verilirken aslında Yunan iddiaları karşılaştırılarak çürütülmeye çalışılmış ve gelişmelerin yorumu da okuyucuya bırakılmıştır. Bu tebliğlerde gün gün işgal edilen yerler ve savaşa dair kesitler yer almaktadır. Vakit, ertesi gün yani 30 Mart tarihli “*Mustafa Kemal Paşanın Mühim Bir Nutku*” adlı başlıkta ise Mustafa Kemal’in yakın bir zamanda Yunan ordusunu yenecekleri ve yeterli mühimmata sahip oldukları yönünde Mustafa Kemal Paşa’nın nutkuna yer vererek asılsız iddiaların önüne geçmek istemiştir. Bu konuyu destekleyen bir yazı da 31 Mart’ta “*Yalan Şayialar (söylenti)*” adlı makaledir. Köşe yazısında Eskişehir’in Yunanlılar tarafından ele geçirildiği ve Türklerin şehri boşalttığı söylentilerinin doğru olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Aynı makalede Yunanlıların yayımladığı tebliğlerdeki yalan iddialar çeşitli örneklerle çürütülmüştür.¹³¹

İkinci İnönü zaferi ile Vakit gazetesinin Anadolu’daki gelişmeleri korkusuzca ve Yunan ordusu ile alay ederek haber yaptığını görmekteyiz. Nitekim 1 Nisan 1921 tarihli “*Dün Akşam Alınan En Son Haberlere Nazaran Yunanlılar Umumi Cephede Ricat Etmektedirler*” manşeti altına 1897’de Osmanlı-Yunan Harbi’nde Dömeke mevkiinde yenilgiye uğrayan Yunan ordusu ile alay etmek için şöyle bir alt başlık açılmıştır: “*Dömeke Kahramanları Mağlubiyetlerini Gizlemeye Çalışıyorlar. Fakat Papulas’ın Birbirini Tutmayan Tebliğleri Hakikati Meydana Çıkmakta, Yunanlıların Mağlubiyetini İspat Etmektedir.*” Diğer bir alt başlık “*Yunanlıların Mağlubiyeti Hakkında En Son Haber*” idi. Bu haberin altındaki kutucukta şunlar yazmaktaydı: “*Dün saat ikide mehafil-i mühimme-i resmîyeye varid olan telgraf malumatında Yunan cephesinin ricat etmekte olduğu bildirilmektedir. Saat dört buçukta gelen diğer telgraf namede bu ricatın umum cepheye sirayet ettiği ihbar edilmektedir. Birçok esir alınmıştır. Bugün Yunan mağlubiyeti hakkında daha mufassal malumat vüruduna intizar edilmektedir.*” Bu haberlerin en altında ise Asım Us’un siyasi ve mizahi gücünü yansıtan bir karikatüre yer verilmiştir. Karikatürde, İkinci İnönü Zaferini anlatmak üzere “*Varan İki*” başlığı atılmış ve bir Türk askerinin

¹³⁰ İnönü, a.g.e. ,s. 243; Vakit, 28 Mart 1921.

¹³¹ “Yalan Şayialar”, Vakit, 31 Mart 1921.

Yunan askerine tekme attığı mizahi çizgilerle resmedilmiştir. En köşede ise Kralın, Eskişehir’de kapana sıkıştığını gösteren bir karikatüre yer verilmiştir.¹³² Zafer Türkiye’de büyük sevinç yaratmış, Fatih Camisinde kadın-erkekli 20.000 kişinin katıldığı toplantıda İnönü Savaşında ölenler için mevlit okutulmuş ardından Türk ordusunun zaferi için dualar edilmiştir.¹³³

Vakit, 2 Nisan’da Mustafa Kemal Paşa’nın fotoğrafına yer vererek fotoğrafın altına “*Yunan taarruzunu kıran kahraman ordunun reisi*” şeklinde not düşmüştür. Yine aynı sayıda “*Yunan Süvarileri Kendilerini Kırdırmaktan Başka Hiçbir Neticeye Vasıl Olamadılar.*”¹³⁴ertesi gün “*Anadolu’ya Yardım*” başlığı ile kazanılan zaferlerden ötürü Türk ve Müslüman İstanbul halkının gurur duyduğunu ve bu saatten sonra eli ayağı sağlam olan herkesin Anadolu’ya geçerek yardımda bulunması gerektiğini ki bulunanlarında olduğu ifadelerini eklemiştir. Hilal-i Ahmer’in yanı sıra İstanbul halkının da Anadolu’ya yardım etmesi gerektiği vurgulanmıştır. İstanbul’dan sargı bezi, alet ve edevat- cerrahiye, hastane aracı gibi yardımların Anadolu’ya gönderilmesinin yaralıların tedavisinde pek büyük fayda sağlayacağı belirtilmiştir. Aynı sayfada “*Anadolu’da İstiklal Mücadelesi*” başlığı içeriğinde araç gereçlerin masrafını temin etmek için çalışıldığı ele alınmıştı.¹³⁵ Vakit, kendi çapında İstanbul halkına seslenerek Anadolu harekâtına destek sağlamak üzere faaliyete geçmiştir.

5 Nisan’da Mustafa Kemal Paşa’ın “*Ayın Onu Meydan Harbinde Metris Tepe’de Garp Cephesi Kumandanı ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Paşa’ya*” gönderdiği tebrik telgrafına ilk sayfada yer verilmesi manidardır. “*Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs (ters) talihini de yendiniz. İstila altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferlerinizi kutluyor. Düşmanın istila hürsü, azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu*”¹³⁶Telgraftan alıntılanan bu ifadeler Milli Mücadelenin gururunu ve zorluluğunu ifade etmek bakımından manidardır.

¹³² **Vakit**, 1 Nisan 1921. (Ek-1)

¹³³ “Fatih Cam-i Şerifinde Mevlit”, **Vakit**, 19 Nisan 1921.

¹³⁴ **Vakit**, 2 Nisan 1921.

¹³⁵ **Vakit**, 3 Nisan 1921.

¹³⁶ Tam metin için bkz: “ Mustafa Kemal Paşa’nın Tebrik Telgrafi”, **Vakit**, 5 Nisan 1921; *Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebelerinde üzerinize yüklediğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Milletimizin İstiklal ve varlığı, dâhice idareniz altında görevlerini şerefle yapan komuta ve silâh arkadaşlarınızın kalbine ve vatanseverliğine büyük bir güvenle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstila altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hürsü, azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu. Adınızı tarihin şeref âbidelerine yazan ve bütün millete size karşı sonsuz bir minnet ve şükran duygusu*

Us, 6 Nisan'da “*Hezimetin Neticesi*”, başlıklı bir makalede gelişmeleri anlatmıştır. Bursa'da hezimetin kesinleştiği, Yunan ordusunu bir haftalık savaştan sonra bozguna uğraması Türkler için olduğu kadar düşmanımız olan Yunanlılar içinde hayırlı olmuştur. Bu savaşın Türk milli ordusu için hem siyasi hem de askeri faydası olacaktır. Yunanlılar bu vesile ile Anadolu içlerine ilerlemekten vazgeçecekler ve Türkler sulh konferansında haklarını talep edebileceklerdir. Yunanistan, Birinci İnönü yenilgisi ile Londra Konferansına eli zayıf gidince telafi için İkinci İnönü savaşını başlatmıştır. Ancak Türk ordusunun bu zaferi elde etmesi yakın zamanda yapılacak olan konferansta Türk delegelerine Şark meselesinin çözümünde avantaj sağlayacaktır. Yunanlılar bir gün Anadolu'nun geniş ve uzun ovalarında savaşılamayacak sadece askeri manevra yapıp ve yenilip gideceklerdir. Askerlerini Anadolu'ya bir maceraya sevk edip ne kazanacaklar? Sonsuz bir Hiç!¹³⁷ Ertesi gün “*Bir Merhale Tarihi*” başlığı altında aslında İkinci İnönü zaferinin Anadolu ve İstanbul halkı için sevinç kaynağı ve kurtuluş için bir ümit olması bakımından dönüm noktası olduğu kaleme alınmıştır. Bu zaferle camilerde, mescitlerde, mekteplerde, Anadolu şehitlerinin ruhuna ithaf edilmek üzere mevlit, kuran okunmaya ve gazilere yardım edilmeye başlanmıştır. İstanbul'dan Anadolu mücadelesinin başarısını görenler mümkün olan her fedakârlığı yapmaya razı olduklarını göstermek üzere ellerinde ve avuçlarında ne varsa bağışlamaya karar vermişlerdir. Anadolu'ya sevk edilecek eşyalar için sandık imalat etmek üzere Hilal-i Ahmer de ücretsiz çalışmışlardır. Anadolu mücadelesi tamamı ile milli bir renk ve mahiyet almıştır. Sonunda hak ve hakikat siyaseti hâkim olacak ve Türk'ün hakkı Türk'e verilecektir.¹³⁸

Vakit, savaşın kazanılmasından sonra birçok başlık altında İnönü zaferini müjdelemiştir. Bunlardan biri 6 Nisan tarihli “*Ankara'nın İstanbul Hediyesi*” başlığı altında “*Ankara'nın Matbuat Müdürü Diyor ki: Anadolu büyük zafer haberini ilk hediye olarak gönderiyor, bu hediyein devamını bekleyebilirsiniz.*”¹³⁹ 8 Nisan'da ise “*Beş Nisan Tarihli Anadolu Tebliği Resmîyesi*”, başlığı altında düşman kuvvetlerinin her taraftan çekildiği esir ve mühimmat bıraktığı, Afyon Karahisar bölgesinde Türk ordusunun düşmanı takip ettiği haberi yer almıştır.

uyandıran büyük gazâ ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş parıltılarıyla dolu bir geleceğin ufkuna da baktığımı ve hâkim olduğumu söylemek isterim.

Ayrıca bkz: Nutuk, a.g.e., s. 394.

¹³⁷ **Vakit**, 6 Nisan 1921.

¹³⁸ “Bir Merhale Tarihi”, **Vakit**, 7 Nisan 1921.

¹³⁹ **Vakit**, 7 Nisan 1921.

Vakit, “*Atina’da Neler Oluyor?*” başlığı altında İstanbul ve Anadolu halkını Yunanistan’daki gelişmelerden de haberdar etmiştir. Papulas’ın tebliğlerinde genelde zaferden bahsedilmiş ancak birden Eskişehir’den çekilmenin Yunan halkında beklenmedik bir üzüntüye sebep olduğu dile getirilmiştir. Yunan halkının savaştan bıkmış ve usanmış olduğunu savaşın bir an önce bitmesini istediklerine yer verilmiştir. Atina’da çıkan Proya gazetesine göre yenilgi üzerine Yunan Başbakanı Gunaris bir takım tedbirler almaya başlamıştır. Gunaris ahali arasındaki tedirginliği yok etmek için ordunun yeni fedakârlıklar yapması gerektiğini, her şeyin Yunan ordusunun harekâtına bağlı olduğunu anlatmıştır. Hükümet resmi bir tebliğde yeni bir ileri harekâttan bahsederek bu sefer seri bir şekilde zafer elde edeceklerini beyan etmiştir. Gunaris saraya giderek Kral ile görüşmüş ve vaziyeti uzun uzun anlatmıştır.¹⁴⁰

Vakit, Meclis konuşmalarından da halkı haberdar etmiştir. 17 Nisan’da Fevzi Paşanın fotoğrafına yer vererek düşmanın her iki cephede mağlup olup kaçtığını, Türk ordusunun savunma ve taarruz kabiliyetinin takdir edildiğini ve bunda sonra milletin hakkını daha yüksek sesle müdafaa edeceğini duyurmuştur. Aynı sayıda Asım Us, “*Kati Darbe*” adlı yazısında, Birinci İnönü’de olduğu gibi İkinci İnönü’de de Yunanlıların Uşak ve Eskişehir’de yenildiğinin kesinleştiğini, taarruz ve müdafaa kabiliyetinin kırıldığını, İkinci İnönü Savaşı ile Anadolu Harekâtının gücünün doğrulanmış olduğunu hatta Dumlupınar zaferi ile milli iradenin taarruz kabiliyetine takviye sağlandığını ifade etmiştir. Birinci zafer Anadolu’da düzenin sağlanacağını ikinci zafer ise Yunan işgali altında olan İzmir ve diğer vatan topraklarının boşaltılacağına ön sözü olmuştur. Dumlupınar ile kazanılan üç zafer, Yunanlıların artık Anadolu’da tutunamayacaklarının bir göstergesi olmuştur. Ancak Yunan Baş Komutanlığı Türklerin zaferlerini itiraf etmemiştir. Bilakis Atina Ajansı tarafından verilen bir tebliğde Yunanlıların Uşak cephesinde bazı başarılar elde ettiğine dair haberler verilmiştir. Yazının devamında Uşak’tan sonra Alaşehir, Sahilli, Manisa ve İzmir’in bir bir Yunanlılardan alınacağı belirtilmiştir. Böylelikle Anadolu mücadelesinde kesin zafer elde edilmiştir.¹⁴¹ Daha sonra Mustafa Kemal Paşa’nın fotoğrafına yer verilerek onun sözünden alıntı yapılmıştır. Paşa, savaş ile koşulların tamamen değiştiğini Türk’ün İzmir ve Trakya için artık müzakere etmeyeceğini, Yunanlılar barış istiyorsa İzmir ve Trakya’dan gitmeleri gerektiğini, bunu şimdiye kadar hak ve adalet duygusuyla talep ettiklerini ancak bundan sonra galibiyet hakkıyla talep edeceklerini beyan etmişti.¹⁴²

¹⁴⁰ “*Atina’da Neler Oluyor?*”, **Vakit**, 8 Nisan 1921.

¹⁴¹ “*Kati Darbe*”, **Vakit**, 17 Nisan 1921.

¹⁴² **Vakit**, 30 Nisan 1921.

İkinci İnönü zaferinden sonra yurdun dört bir tarafında kutlamalar olmuş Anadolu için yardım kampanyaları Vakit'in değişik nüshalarında haber yapılmıştır. İki yenilgi sonrası Yunanlılara fazla güvenmeyen İtilaf Devletleri, Müttefik Yüksek Komiserleri vasıtasıyla 18 Mayıs 1921 tarihinde boğazları tarafsız bölge sayıldığını ve bu yüzden Marmara'da Türklerle Yunanlılar çarpışmayacağını ilan etmişlerdi. Asım Us, "*Bi Taraflık Meselesi*" adlı yazısında boğazların tarafsız bölge ilan edilmesinin sebebinin Osmanlı-İtilaf Devletleri ve Osmanlı-Yunanistan arasındaki vaziyetin bir farkı olduğunu göstermek olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda Osmanlı ile İtilaf Devletleri arasında fiili bir savaş olmadığını, sulhun yapılması için savaşın ertelenmiş olduğunu, tarafsız bölgedeki halkın güvenliğini sağlamayı amaçladıklarını belirtirken Yunanistan ile fiili bir savaş olduğunu anlatmıştır. Boğazlarda Yunan harp gemilerinin askeri sevkiyat yapıp yapmayacağı araştırılmaya muhtaç bir konu olarak özetlenmiştir. Türk-Yunan çekişmesi yüzünden İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında bir barış anlaşmasının imzalanmasında zorluk çıkacaktır.¹⁴³

Tarafsız bölge ilanına rağmen Yunanlılar Batı Anadolu'daki emellerinden vazgeçmemiş ve General Papulas Yunan ordusunu güçlendirmeye devam ederek 9 Haziran'da silah ve cephanelerin bulunduğu ve Anadolu'ya giriş yeri olan İnebolu'yu bombalamaları için Kılıkış ve Averof gemilerine emir vermiştir. Ayrıca Atina'dan alınan haberlere göre Kral Konstantin'in İzmir'e gideceği ve gelir gelmez Yunan ordusunun büyük bir taarruza girişeceği belirtilmiştir.¹⁴⁴ Vakit, Kral Konstantin'in cepheye gelişini ilerleyen nüshalarda ele alırken Asım Us ise kralın bu gelişini "pek yakın bir taarruzun ön sözü" olarak değerlendirmiştir. Bu taarruzdan bugün ya da yarın haber alınacaktır. "*Cepheye Azimet*" başlığı altında Atina'dan alınan haberlere göre Kralın cepheye gitmek üzere ayrıldığını ifade etmiştir. Konstantin, Anadolu harp sahalarında ordusunu bir kere daha ve son defa tecrübe etmeye karar vermiştir. Yazının devamında da Yunanlılar bu kararla başarı sağlayacaklarına inanmakta mıdır denilmekteydi. Vakit, ertesi gün Kralın İzmir'e gelişinin kuru bir gürültüden başka bir netice vermeyeceği şeklinde bir yoruma yer vermiştir. Asım Us da yaşananları "*Yunanistan Ne Bekliyor?*" ve "*Taarruz Planı*" başlıkları altında değerlendirmiştir.¹⁴⁵

¹⁴³ Ayrıntılar için bkz: "Bi taraf-ı Mıntika-i Bahriye Hakkında Beyanname", **Vakit**, 19 Mayıs 1921; Sarıhan, **a.g.e.**, s.534; Tansel, **a.g.e.**, C.IV, s.97; "Bi Taraflık Meselesi", **Vakit**, 20 Mayıs 1921; **Vakit**, 23 Mayıs 1921; Öztoprak, **a.g.e.**, s. 314-315.

¹⁴⁴ "Kral Konstantin Cepheye Gidiyor", **Vakit**, 12 Haziran 1921; "Kılıkışın Karadeniz'deki Marifetleri", **Vakit**, 13 Haziran 1921.

¹⁴⁵ Asım Us, "Cepheye Azmet", **Vakit**, 13 Haziran 1921; "Konstantin İzmir'e Vardı, Fakat Taarruzdan Haber Yoktur", **Vakit**, 14 Haziran 1921; Ayrıca bkz: Turan, **a.g.e.**, s.249; "Yunanistan Ne Bekliyor?", **Vakit**, 14 Haziran 1921; "Konstantin Yarın Cepheye

Yunanlılar siyasi baskılarla Türkleri yenemeyeceğini ve Anadolu'nun içlerine giremeyeceğini anlayınca taarruz planı hazırlıkları içerisine girmiştir.¹⁴⁶ Yunanistan, 21 Haziran'da Müttefiklerin arabuluculuk teklifini reddetmişti.¹⁴⁷ Asım Us, 25 Haziran'da "*Tavassut Teklifi*", makalesinde İtilaf Devletlerinin Türk-Yunan mücadelesini barış meselesinden ayrı tutarak, tarafsızlıktan hakikat tarafsızlığına doğru ciddi adım atmıştır. Mondros Mütarekesine gönderme yapan Us, İzmir ve Trakya'nın haksız yere işgal edildiğini vurgulamıştır. Bu sebeple İtilaf Devletleri, Yunanistan'a İzmir ve Trakya'nın geleceğinin tayininde vereceğimiz karar kabul edeceksiniz demekle bir bakıma Yunanistan'a verilen işgal hakkını iptal ettiklerini göstermişlerdir. Yunanistan teklife boyun eğerse İzmir ve Trakya'nın hukuki durumu mütareke sonrası eski haline dönmüş olacak ve bu sorun çözümlenecektir.¹⁴⁸ Vakit, bu durumun Türklerden ziyade İtilaf Devletlerini ilgilendirdiğini, İzmir ve Trakya'daki durumun devletlerin hukuksal yapılarını tanımamak olduğunu ifade etmiştir. Aslında İtilaf Devletlerine göre İzmir'de konuk olan Konstantin Hükümeti şimdi Müttefik Devletlerce verilen tahliye emrini yerine getirmiyor hatta oralarda karar sahibi olduğunu söyleyecek kadar ileri gidiyordu. Doğu'da barış ve huzurun sağlanması İzmir ve Trakya'nın boşaltılmasına ve İtilaf Devletlerinin Yunanlılara verdiği işgal hakkının kaldırılmasına bağlı idi.¹⁴⁹

Kral Konstantin Yunan ordusunu denetlemek ve yeni bir savaş emri vermek üzere cepheye 7 Temmuz'da gitmiş ve 10 Temmuz'da genel saldırı emri vermiştir. Bursa'dan harekete geçen Yunan birlikleri¹⁵⁰ Afyon'u ve ardından 17 Temmuz'da Kütahya'yı işgal etmiş¹⁵¹ ve Türk birlikleri Eskişehir'e çekilmiştir. 19 Temmuz'da Eskişehir düşünce 22 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmesinin uygun olacağını iletmıştır. Bu emir üzerine 25 Temmuz'da ordu Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir.¹⁵²

Gidecekmiş", **Vakit**, 15 Haziran 1921; Asım Us, "Taarruz Planı", 15 Haziran 1921; "Yunan Taarruzu Hakkında Dün de Bir Haber Gelmemiştir", **Vakit**, 17 Haziran 1921.

¹⁴⁶ Asım Us, "Tazyik Siyaseti", **Vakit**, 19 Haziran 1921; Asım Us, "Son Tecrübe", **Vakit**, 22 Haziran 1921.

¹⁴⁷ "İtilaf Devletleri İzmir'de Dahil Olduğu Halde Yunan Kuvvetlerinin Bütün Anadolu'yu Tahliye Etmesini İstediler", **Vakit**, 25 Haziran 1921; "Yunanistan Tavassut Teklifini Ret Etti", **Vakit**, 28 Haziran 1921; Asım Us, "Niçin Ret Etti", **Vakit**, 30 Haziran 1921.

¹⁴⁸ "Tavassut Teklif", **Vakit**, 25 Haziran 1921.

¹⁴⁹ Asım Us, "Ret Cevabı" **Vakit**, 28 Haziran 1921; Öztoprak, **a.g.e.**, s.325.

¹⁵⁰ "Yunanlılar Nihayet Bursa Cephesinde Dört Koldan Taarruza Geçtiler", **Vakit**, 13 Temmuz 1921; **Vakit**, 12 Haziran 1921; "Yunanlıların İleri Harekâtı Müşkülata Düçar Olmaya Başladı", **Vakit**, 15 Temmuz 1921.

¹⁵¹ "Kütahya Önlerinde Gayet Şiddetli Bir Muharebe Cereyan Ediyor", **Vakit**, 16 Temmuz 1921.

¹⁵² İnönü, **a.g.e.**, s.246-248; Nutuk, **a.g.e.**, s.412-413; Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, Eylem Yayınları, Ankara, 2008, s.282-288; Ayrıca Fevzi Paşa'nın konuşması için bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.11, D. 1, 30 Temmuz 1921, s.367-368.

Vakit'in, temmuz ayı nüshaları incelendiğinde Kütahya-Eskişehir yenilgisinden neredeyse hiç bahsedilmediğini görmekteyiz. Bu bağlamda Vakit'in, halkın ve ordunun moralini yüksek tutmaya çalışmış olduğunu söyleyebiliriz.¹⁵³ Asım Us'un 19 Temmuz 1921 tarihli "*Tehlike Yoktur*" adlı yazısını buna örnek vermek mümkündür. Yazıda 16 Temmuz tarihli Anadolu'dan gelen tebligatlardan güzel haberler alındığı işlenmiştir. Kütahya'da Türk ordusunun geceli gündüzlü mücadelesi ile düşmana karşı gelinmiştir. Kütahya Yunanlılar için bir gaye değildir. Kütahya, askeri gereklilikten dolayı Türk ordusunca tahliye edilmiştir. Türk ordusu Bursa ve Afyon'da hâkim noktaları elinde tuttukça Kütahya'nın tahliyesi Yunanlılar için zafer değil, zaferin ön sözü bile olamaz. Geri çekilmenin zaman kazanmak olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁴ Yenilgi zımni olarak Vakit'in 22 Temmuz 1921 tarihli nüshasında "*Kütahya ve Eskişehir Nasıl Tahliye Edildi*", adlı haber ile halka duyurulmuştur. Us, bu bağlamda Anadolu Harekâtının mutlaka tekrardan zafere ulaşacağını dile getirmektedir. Vakit'in ilerleyen sayılarında Milli Mücadelenin moral kaynağı olmaya devam ettiği görülmektedir.

Kütahya-Eskişehir yenilgisi Meclis'te ve halk arasında gerginliğe sebep olsa da Meclis üç ay süre ile 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık yetkisini vermiştir.¹⁵⁵ Vakit, 9 Ağustos 1921 tarihli nüshasında "*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Başkumandan İntihap Edildi*", başlığı altında Mustafa Kemal, İsmet ve Refet Paşa'nın fotoğraflarına yer vermiştir. Manşette bu yetkinin üç ay ile sınırlandırılacağı belirtilmiş ve İsmet Paşa'nın da Batı Cephesi Komutanı olarak kalacağı vurgulanmıştır.¹⁵⁶ Ertesi gün ise "*Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Orduya ve Millete Beyanamesi*", başlığı altında Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafına yer verilmiştir. Bu sayıda Asım Us, "*Düşmanın İmhası*" adlı bir yazıyı kaleme almıştır. Başkomutanlık yetkisi ile Anadolu mücadelesinde yeni bir safhaya girilmiştir. Amaç Yunan kuvvetlerini Anadolu'dan tamamen atmak ve imha

¹⁵³ Örnek başlık ve yazılar için bkz: " Kahraman Kıtâatımız Yunan Ordusunu İki Cepheden Çevirmektedir Uşak İstirdat Edilmiştir", **Vakit**, 20 Temmuz 1921; Asım Us, "Yelkenler İniyor", **Vakit**, 20 Temmuz 1921;"Eskişehirin Tahliyesi Hakkında Henüz Haber Yoktur", **Vakit**, 22 Temmuz 1921;Asım Us, "Hezimet Başladı Mı?", **Vakit**, 24 Temmuz 1921; "Eskişehir Önünde Muharebe Hitam Bulmuştur. Alınan Haberler Lehimizdedir.", **Vakit**, 24 Temmuz 1921; Asım Us, "Bir Muhasebe Harp", **Vakit**, 26 Temmuz 1921; " Anadolu Zaferden Emindir", **Vakit**, 27 Temmuz 1921; "Eskişehir Önünde Yunan Zayıyatı", **Vakit**, 29 Temmuz 1921.

¹⁵⁴ Asım Us, "Tehlike Yoktur", **Vakit**, 19 Temmuz 1921; Bu durum İstanbul ve Yunan tarafından beklenmeyen bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bkz: Asım Us, "Gayr-ı Müntazır Vaziyet", **Vakit**, 23 Temmuz 1921.

¹⁵⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.12, D.1, 5 Ağustos 1921, s. 18-19; Nutuk, **a.g.e.**, s. 414-416.

¹⁵⁶ **Vakit**, 9 Ağustos 1921; Ayrıca bkz: "Mustafa Kemal Paşanın Başkumandanlığı", **Vakit**, 11 Ağustos 1921. (Ek-2)

etmektir. Eskişehir'in tahliyesi mağlubiyet değildir. Bu sevk öncesi bir tedbirdir. Meclis, Yunanlılara karşı görevini yerine getirmek için memleketin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini birleştirmeye karar vermiş ve bu karar doğrultusunda Anadolu harekâtının reisi olan Mustafa Kemal Paşa'ya başkomutanlık yetkisi verilmiştir. Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa, olağanüstü durumdan dolayı cepheye gideceği ve Meclis Başkanlığını geçici olarak yapamayacağından ötürü başkomutanlığa atanması münasip görülmüştür. Ankara'ya hücum etmek üzere hazırlanan Yunan ordusunu yok etmedikçe Türkler için ne barış ne de huzur ümidi yoktur. Yunan ordusu Anadolu topraklarında bir daha yaşamayacak bir şekilde yok edilecektir.¹⁵⁷ Vakit, “*Anadolu’da Vatanperverine Tezahürat*” başlığı ile Bolu Belediyesi önünde binlerce kişinin katıldığı bir miting yapıldığı, Gençler Birliği Başkanı Mithat Akif Bey'in Mustafa Kemal Paşanın Başkomutanlığında Yunanlıların Anadolu'dan kovulacağını haberine yer vermiştir.¹⁵⁸

7-8 Ağustos'ta milli orduyu güçlendirmek üzere halka geri verilmek şartıyla bir kısım araç-gereç ve yiyeceklere el konulmak üzere Tekâlif-i Milliye Emirleri çıkarılmıştır. Vakit, ordunun ve cephe gerisinin güçlendirilmesi için “*Anadolu’da Maddi ve Manevi Hazırlıklar*”, başlığı altında gelişmelerden halkı haberdar etmiştir.¹⁵⁹

4-Sakarya Meydan Muharebesi

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa karargâhını Polatlı yakınında Alagöz köyünde kurmuştur. Türkleri yenmenin birkaç yeri işgal etmekle olmadığını bilen Yunanlılar Kütahya-Eskişehir yenilgisinden hemen sonra yani 13 Ağustosta Eskişehir'e yürümüşlerdir. Kral Konstantin 15 Ağustos'ta ordularına Ankara'ya girme emrini vermiştir. Ancak Vakit, bunun bir yanılsamadan ibaret olduğunu değerlendirmişti.¹⁶⁰ 17 Ağustos'ta Sakarya'nın batısında Yunanlılar Türk kuvvetleri ile karşı karşıya gelmişlerdi. Hazırlıklarını tamamlayan Yunan ordusu 23 Ağustos'ta 11 Tümenle sabaha karşı Türk ileri mevzilerine karşı saldırıya geçmiş ve ilk etapta Mangal Dağını ele geçirmiştir. Nihayetinde top seslerinin Ankara'da duyulduğu, 100 kilometrelik bir cephe üzerinde, 22 gün 22 gece sürecek olan Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştır. Vakit, daha savaş başlamadan Yunan basınının Polatlı'nın işgalini haber vermesini şaşkınlıkla değerlendirmiştir. Yunan ileri harekâtının amacı Atina basınında Ankara'yı almak değil Türklerin yok

¹⁵⁷ Asım Us, “Düşmanın İmhası”, **Vakit**, 10 Ağustos 1921; Ayrıca bkz: Asım Us, “Anadolu’daki Tahavvül,” **Vakit**, 15 Ağustos 1921.

¹⁵⁸ **Vakit**, 15 Ağustos 1921.

¹⁵⁹ **Vakit**, 11 Ağustos 1921.

¹⁶⁰ “Eskişehir’den Malumat”, **Vakit**, 19 Ağustos 1921; Asım Us, “Müsademe ve Tevkif”, **Vakit**, 27 Ağustos 1921.

edilmesi olarak yorumlanmıştır¹⁶¹ Vakit, Yunan ileri harekâtı ilk etapta başarılı olsa da Yunan ordusunun Sakarya'dan çekildiği ve Rumca gazetelerin neşesinin kaçtığı şeklinde haberlere yer vererek milletin ve ordunun maneviyatını artırmaya çalışmıştır. Aynı şekilde büyük Türk yazarı Halide Edip Hanım'ın cepheye gidişini ordunun ve milletin coşkusunu arttıracak şekilde yorumlanmıştır.¹⁶²

Vakit, Sakarya Savaşının başlamasını 26 Ağustos 1921 tarihli nüshasında “*Sakarya’da Başlayan Harp Devam Etmektedir*” başlığı ile duyurmuştur. Düşman ordusu savunma hattımızın büyük kısmını yarmış ve Türk ordusu yönünü batıdan Ankara'nın güneyine çevirmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine 27 Ağustos'ta Mustafa Kemal Paşa siperlere ve tepelere bağlı kalınmamak üzere askerlerine geniş arazide Yunan askerlerini hezimete uğratmak için “*Hattı Müdafaa Yoktur. Sattı Müdafaa vardır. O Satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.*”Emrini vermiştir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa attan düşmüş kaburga kemikleri kırılmış ve bu nedenle savaşı bazen sedye üzerinde izlemek zorunda kalmıştır. 26 Ağustos'ta Yunanlılar şiddetli bir saldırıya geçmişti. Meclis'in geçici bir tedbir olarak Kayseri'ye dahi taşınması düşünülmüştü. Mustafa Kemal Paşa 27-28 Ağustos gecesi Batı Cephesi Komutanına “*Bütün gruplar şuan da buldukları mevzileri son nefere kadar inatla müdafaa etmeleri*” şeklinde emir vermişti. Bu tarihlerde şiddetli muharebeler olurken Vakit, 28 Ağustos 1921 tarihli nüshasında Yunan ordusunun hezimete uğradığı ve geri çekildiği yönünde haberler verecektir. Papulas'ın Sakarya'nın doğusuna geçmesi çılgınlık olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda “*Sakarya Boyunda Düşmanın Büyük Bir Mağlubiyeti: Yunanlılar Ricata Başladılar*”, “*Son Haberler: Hezimet, İhata, Tazyik*”, “*Yunanlılar Cüretkârlıklarına Kurban Oldular*”, manşetlerine yer verilmiştir.¹⁶³ Asım Us da “*Zafer Arifesinde*”, adlı makalesinde Yunanlılar yenilgiden sonra ne yapacaklardır? Acaba taarruza devam mı edeceklerdir sorularına yanıt aramıştır.¹⁶⁴

Oysaki Türk kuvvetlerinin durumu yeterince iyi değildir. Yunanlılar 1 Eylül'de Dua Tepe'yi, 2 Eylül'de Çal Dağı'nı ele geçirmiştir. Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın değerlendirmesi ile Ankara'nın düşmesi demektir. Mustafa Kemal Paşa, bu zor anlarda geri çekilip çekilmeme konusunda

¹⁶¹ **Vakit**, 20 Ağustos 1921.

¹⁶² “Sakarya Cephesindeki Yunan Kuvvetleri Ricata Başladılar”, “Rumca Gazetelerin Neşesi Kaçtı”, **Vakit**, 25 Ağustos 1921. ; Halide Edip haberi için bkz: **Vakit**, 24 Ağustos 1921.

¹⁶³ Ayrıca bkz: “Yunanlılar Kafalarını Kayalara Çarpmaya Devam Ediyor”, **Vakit**, 30 Ağustos 1921; “Ordumuz Düşman Taarruzlarını Muvaffakiyetle Tard Etmektedir”, **Vakit**, 1 Eylül 1921; “Yunanlıların Mühim Zayıatı”, **Vakit**, 2 Eylül 1921.

¹⁶⁴ Asım Us, “Zafer Arifesinde”, **Vakit**, 28 Ağustos 1921.

tereddüt içindeydi. Halide Edip Hanım'a, düşman Haymana'ya girerse kapana kısılacaklarını söylemiştir. Zira Haymana stratejik açıdan çok önemli bir yere sahiptir. Cephe gerisinde Haymana Hastanesi yaralıların tedavi edilmesinde ve iaşe deposu olarak kullanılması bakımından önemliydi. Zaten daha savaş başlamadan önce Haymana'da 5 günlük yiyecek stok edilmişti. Bu erzak peksimet, bulgur, kuru sebze gibi uzun müddet dayanacak cinsten olmuştur. Aynı zamanda buradaki fırınlardan Batı Cephesinin ekmeğe ihtiyacı karşılanmaktaydı. Bu bağlamda Yunan ordusu Haymana'ya yaklaşınca Batı Cephesi Komutanlığı, "*Haymana mevzilerinin, son ihtiyatların ve en son fedakarlığın sarfı ile, kesin olarak savunulması lazımdır.*" şeklinde emir göndermiştir. Haymana Hastanesinin de Çayırılı Köyü'ne nakli istenmiştir.¹⁶⁵ Vakit, 3-4 Eylül'de Türk ordusunun Haymana'nın güneyine alındığını haber etmiştir. Bu esnada cepheye olan Fevzi Paşa Türk ordusunun maneviyatını yükseltmek için Kur'an'dan parçalar okumuştur. Vakit, 2 Eylül 1921 tarihli nüshasında "*Mustafa Kemal Paşanın Mühim Beyanatına*" yer vermiştir. Bu beyanatta Mustafa Kemal Paşa gayelerinin Yunanlıları Anadolu'dan tamamen atmak olduğunu dile getirirken Türkiye Türklerindir demiştir.¹⁶⁶ Ertesi gün ise Vakit, Yunan Başvekili Gunaris'in Yunan ordusunun Ankara'ya yakın olduğunu yalanlamıştır.¹⁶⁷ Asım Us, "*Vaziyette Temevvüc*" adlı yazısında da Yunan kaynaklarından alınan bilgiye göre Türk ordusunun Polatlı'ya çekildiği ve Yunan ileri harekâtının başarıyla sonuçlandığına yönelik haberlerin gerçekleri yansıtmadığını, geri çekilmenin Türk Başkomutanlığı plan dairesinde düşünülerek gerçekleştiğini, kesin bilginin ancak gelecek resmi yazılarla verileceğini dile getirmiştir.¹⁶⁸ 5 Eylül'de Yunan saldırısı püskürtülmüş ve Türk ordusu Yunanlıların direniş gücünü yoklamak üzere 6 Eylül ve 8 Eylül'de taarruza geçmiştir. Vakit, 7 Eylül'de "*Yunan Ordusu Ne Halde*" başlığı altında Türk ordusu başarılar elde ettikçe subayından erine kadar tüm kesimlerde Kral aleyhtarlığının başladığını hatta bazı askerlerin kandırıldıklarını düşünerek firar etmeye başladıklarını, Kral Konstantin ile Erkan-ı Harbiye Reisi arasında uyuşmazlıklar olduğunu, Kral'ın sadece görüşlerini Papulos'a dikte edebildiğini haber etmiştir.

İki gün arayla "*Anadolu'ya Borcumuz Bir Don Bir Gömlek*", "*Anadolu'ya Muavenet*" başlığı altında Yardım Heyeti kurulduğu, askerler

¹⁶⁵ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, C.2, 5. Kısım, 2. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1973 s. 149/463/476; **Türk İstiklal Harbi**, C.VII, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1975, s.371.; Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (Gündüz) Paşa anılarında, Yunanlıların Ethem kardeşleri Haymana'dan Ankara istikametine sokarak cephe gerisinde karışıklıklar çıkarmayı planladıklarını yazmaktadır. Bkz: Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s.74-75.

¹⁶⁶ **Vakit**, 2 Eylül 1921.

¹⁶⁷ **Vakit**, 3 Eylül 1921.

¹⁶⁸ Asım Us, "*Vaziyette Temevvüc*", **Vakit**, 4 Eylül 1921; Çıtır, **a.g.t.**, s. 62.

için toplanan giysilerin yardım heyeti nezdinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne teslim edileceği, büyük bir imanla Anadolu zaferini bekledikleri belirtilmiştir. İstanbul'un Anadolu'ya karşı vazifesini yerine getirdiği ayrıca Halide Edip Hanım'ın "son erkek son kadın kalana kadar mücadele" edileceği sözüne yer verilmiştir.¹⁶⁹ Aynı tarihlerde Vakıf'ın manşetlerinde Sakarya Savaşı'nda Türk ordusunun zafer elde etmesi için düzenlenen dua günlerine dair yazıları görmek mümkündür. Küçük büyük herkes cami ve mescitlere katılsın diye ilanlar verilmiştir. Vakıf, 10 Eylül'de Ayasofya Camisi fotoğrafına yer vererek "*İstanbul Halkı Dün Göz Yaşları İçinde Allah'tan Nusret İstedi*" başlığı altında¹⁷⁰ Ayasofya'da Sakarya'da ölenler için düzenlenen-İstanbul Müslümanlarının katıldığı- mevlit töreninden, Fatih Cami'sinden kesitler sunmuştur. "*Sakarya boylarında Türklere karşı harp eden düşman askerlerini kahhar isminle kahret yarabbi! Duasına binlerce kişi âmin demiştir.*"

Vakıf, 9 Eylül tarihli nüshasında Mehmet Emin'in "*Dua*" şiirine, "*Bugün Dua Günümüz*", "*Yarab, Bize Vaat Ettiğin Nusret'i Ver*" başlıklarına yer verirken, aynı sayıda ise Asım Us'un "*Nusret Duası*" adlı yazısına yer verilmiştir. Yazıda, Türk ve Müslüman İstanbul'un selatin camilerinin semayı-ı kubbeleri altında toplanacağı, Anadolu mücahitleri için Nusret duası edileceği, Anadolu gazileri için Allah'tan yardım niyaz edecekleri, İstanbulluların Anadolu'ya karşı elinden gelen maddi yardımlarda bulunacağı, din ve milletin kurtuluşu için Fatihalar okunacağı ifade edilmiştir.¹⁷¹ Yukarıda da ifade edildiği gibi Türk ordusu iki taarruz denemesine girmiş ve başarılı olunca 10 Eylül'de genel bir taarruza geçmiştir. Aynı tarihlerde Fevzi Paşa düşman Haymana'ya saldıramayacak kadar yorgun haberini göndermiştir. Türk ordusunun saldırısına dayanamayan Yunanlılar 12 Eylül'de Sakarya'nın batısına geçerek 13 Eylül'de Sakarya'nın doğusunu tamamen boşaltmak durumunda kalmışlardır.¹⁷² Asım Us, "*Papulas'ın Raporu*" adlı makalesinde, Yunan Başkomutanın yayımladığı uzun raporun Sakarya Muharebesi'nin Yunanlar aleyhine neticelendiğini göstermekle beraber Yunan generalinin Ankara'ya gitme hülyalarının sona erdiğini ve gelecek raporların da bunun

¹⁶⁹ **Vakıf**, 7 Eylül 1921; "Halide Edip Hanım Efendinin Beyanati", **Vakıf**, 8 Eylül 1921.

¹⁷⁰ Bu haberde şu dua yer almaktadır: Ab-ı rü-yi habib-i ekrem için- Kerbelâ'da revan olan dem için, Ehl-i İslam'a ol muin ve nasir- Desti adayı bizden eyle kasir. Bkz: **Vakıf**, 10 Eylül 1921.

¹⁷¹ **Vakıf**, 8 Eylül 1921; **Vakıf**, 9 Eylül 1921; **Vakıf**, 10 Eylül 1921; Sarıhan, **a.g.e.**, C.IV, s.39.

¹⁷² İlker Başbuğ, **Mustafa Kemal (1881'den 1923'e)**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012, s.237-244; Charles H. Sherrill, **Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal**, Karakarga Yayınları, 2018, s.114-129; Bu savaşta Yunanlıların 21 Türk ordusunun 1 uçağı vardır. Bkz: Adıvar, **a.g.e.**, s.240-243; Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.133-151; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Atatürk**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s.50-57; Nutuk, **a.g.e.**, s.418-420; İnönü, **a.g.e.**, s.249-261; Altay, **a.g.e.**, s.299-308; Çalışlar, **a.g.e.**, s.549-551; Aydemir, **a.g.e.**, C.I,s.542-544; Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 189-201.

ispatı olacağını belirtmiştir.¹⁷³ Vakit, günü gününe Sakarya Savaşı ile ilgili gelişmelerden haritalar vasıtası ile halkı haberdar etmiştir.

Vakit, 15 Eylül 1921 tarihli nüshasında sol tarafta Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa sağ tarafta da Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafına yer vererek "*Sakarya Zaferi*" başlığı altında meydan muharebesinin Türk ordusu tarafından başarı ile sonuçlandığını halka duyurmuştur. Ana başlıkta "*Yunan Ordusu İhata Tehditi Altındadır, Düşman Yaralılarını Terk Ederek Kaçıyor*" manşetine yer vererek Yunanlıların çekildiği yerlerde pek çok esir, araba ve uçağın ele geçirildiği belirtilmiştir. Asım Us, aynı sayıda "*Sakarya Zaferi*" adlı makalesine yer vermiştir. Sakarya hattında yirmi bir günden beri süren büyük meydan muharebesi sonunda Türklerin kesin zaferiyle neticelenmiştir. Sakarya'nın doğusunda kazanılan bu zafer ile Yunan ordusu perişan bir halde Eskişehir'e doğru kaçmıştır. Türk ve Müslüman âleminin dört gözle beklediği mesut başarı ortaya çıkmıştır. Yunanlılar Eskişehir'i kısa bir sürede işgal edince hemen Ankara'ya gireceklerini sanmışlardır. Oysaki kuvvetlerinin taarruza değil savunmaya bile yetmeyeceğini hesaplayamamışlardır. Yunanlılar, Eskişehir'den Sakarya'ya doğru ilerlerken hiçbir güçle karşılaşmayınca Ankara yollarının açıldığını, Türklerin karşı koyacak güçlerinin olmadıkları yönünde haberler yapılmıştı. Milli ordunun başkomutanı tarafından tertip edilen plan sayesinde hayretler uyandıran bir başarı elde edilmiştir. Mübarek Anadolu gazileri de tertip edilen planı büyük bir kahramanlıkla yerine getirmiştir. "*Milli ordunun Başkumandanlığından itibaren küçük neferine kadar her ferdi taraftan gösterilen maharet ve şecaat ve fedakârlık numunesini tescil etmek vazifemizdir.*" Sakarya Zaferinin milli mevcudiyetin sağlanmasında ne kadar önemli olduğunu anlatmak mümkün değildir.

Bu zafer "*Türk milletini ölümden kurtarmıştır.*" Türk ordusunun gösterdiği fevkalade karşı koyuş sadece Ankara'yı değil, Sivas'ı ve Erzurum'u istiladan kurtarmıştır. Eskişehir'den Bursa'ya ve İzmir'e kadar hala işgal altında inleyen topraklarımızın tahliyesine doğru kesin bir adım atılmıştır. "*Sakarya muhaberesinin Türkler için emsalsiz bir muzafferiyet, Yunanlılar için telaflı kabul etmez bir hezimet olan neticesi Türk-Yunan mücadelesinin bir dönüm yeri olacaktır. Şimdiye kadar bu mili mücadele de taarruz teşebbüsü Yunanlıların elinde idi. Bu teşebbüs Sakarya hattında nihayet bulmuş ve Yunanlıların burada taarruz teşebbüslerini Türklere terk ederek geldikleri yerle doğru perişan surette ricat etmeye başlamıştır.*" Yazının devamında 13 Eylül geç vakitte gelen telgrafta düşman ordusunun mağlup olduğu, Sakarya'nın batısına atıldığı gerek arkadan gerek yanlardan takibe alındığı ve Yunanlıların kuşatılmaktan kurtulmak için mücadele ettiğinden bahsedilmektedir. Son cümlede "*şimdilik bizim için yapılacak şey*

¹⁷³ Asım Us, "Papulas'ın Raporu", **Vakit**, 13 Eylül 1921.

bu büyük zaferin beşaretli tafsilatını beklemek ve bu muzafferiyet günlerini bize gösteren cenabı-ı hakka hamd ü sena etmektir.”¹⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa Sakarya Muharebesi’ni Nutuk’ta, “ yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız devam eden büyük ve kanlı Sakarya Meydan Muharebesi yeni Türk devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az rastlanan büyük bir meydan muharebesi örneği kaydetti.” olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁵

Vakit, çeşitli manşetlerle Yunan yenilgisini halka duyurmuştur. Bunlara şu birkaç örneği vermek mümkündür: “Tino, Tino, Zavallı Tino”, Konstantin’den budala kendini İskender sandıysan aldandın diye bahseden ve onun fotoğrafının yer aldığı Münir Hayri tarafından kaleme alınan “ben askerim” adlı şiire yer verilmiştir.¹⁷⁶ Aynı sayıda “Kim Daha İyi Bilirmiş, Yunan Askeri Dâhileri Londra Konferansında: Müsaade ederseniz üç haftada Ankara’ya Girebiliriz Demişlerdi.”, “Anadolu Maksudına Vasıl Olmuştur”¹⁷⁷, “Anadolu’da Zafer Şenlikleri”¹⁷⁸, “Yunan Gazeteleri Feryada Başladı”¹⁷⁹, “Konstantin Kaçıyor”¹⁸⁰, “Sakarya Hezimetinden Sonra Konstantin Atina’ya Dönüyor”¹⁸¹, “Yunanistan Sulh Dileniyor”, “Mustafa Kemal Paşanın Türk Ordusuna, Konstantin’in Mağlup Kıtaatına Beyannamesi”¹⁸², “İtalyan Eski Başvekili Nitti: Yunanistan’ın İstikbali Karanlıktır”¹⁸³, “Yunanistan’da Endişe, Hükümet Maskaralıkla İtham Ediliyor”¹⁸⁴, “Mali Hezimet”, “Yunan Maliyesi”, “Gunaris, Venizelos’a Cevap Veriyor”¹⁸⁵, “Yunan Erkan-ı Harbiye Reisi Azil Edilmiştir”,¹⁸⁶ “Yunanistan’da Herkes Hükümet Aleyhindedir”,¹⁸⁷ “Gunaris’in Paris ve Londra Seyahati”¹⁸⁸, “Yunanistan Sevr Muahedesinin Yeniden Tetkikini Kabul Ediyor”.¹⁸⁹ Sakarya Zaferi Ankara’da mehterlerin

¹⁷⁴ Asım Us, “Sakarya Zaferi”, Vakit, 15 Eylül 1921. (Ek-3)

¹⁷⁵ Nutuk, a.g.e, s.419-420.

¹⁷⁶ Başlığın altında şunlar yazmaktaydı: “Ankara’ya gitmeye çok hevesin mi var, Eğer muhakkak canın istiyorsa cepheye kadar bir gidi ver sonra geri dönem belki Türkler seni götürürler, merak etme misafirperverdirler, Losarinden daha rahat ettirirler.” Bkz: **Vakit**, 16 Eylül 1921.

¹⁷⁷ **Vakit**, 16 Eylül 1921.

¹⁷⁸ **Vakit**, 20 Eylül 1921.

¹⁷⁹ **Vakit**, 21 Eylül 1921.

¹⁸⁰ **Vakit**, 24 Eylül 1921.

¹⁸¹ **Vakit**, 28 Eylül 1921.

¹⁸² **Vakit**, 29 Eylül 1921.

¹⁸³ Başmakalesi için bkz: **Vakit**, 2 Ekim 1921.

¹⁸⁴ **Vakit**, 3 Ekim 1921.

¹⁸⁵ **Vakit**, 4-5 Ekim. Venizelos, Müttefiklerin Yunan Hükümetine teklif ettiği arabuluculuğu ret ettiği için Sakarya yenilgisinden sonra hükümeti sert bir dille eleştirmiştir. Bu eleştiri mektubu Elefteros Tipos gazetesinde yayımlanmıştır. Bkz: Sarıhan, a.g.e, C.4, s.85.

¹⁸⁶ **Vakit**, 15 Ekim 1921.

¹⁸⁷ Bu haberde ordu ile hükümet arasının gittikçe açıldığı ve Trakya’da Gunaris aleyhinde ayaklanmalar olduğu yazmaktadır. Bkz: **Vakit**, 16 Ekim 1921.

¹⁸⁸ **Vakit**, 17 Ekim 1921.

¹⁸⁹ **Vakit**, 30 Ekim 1921.

katıldığı şenliklerle kutlanmış ve bir mehter teşkilatı oluşturulmuştur.¹⁹⁰ Sakarya Savaşı sonrası patrikhane savaşta yaralanan Rumlar için yardım kampanyası başlatmıştır. Vakit, 9 Ekim 1921 tarihli nüshasında “*Patrikhane Rumlardan Tahsilatta Bulunuyor*” haberi ile Yunan yaralılarına yardım altında Rumlara bir liradan on bin liraya kadar muhtelif kıymette makbuzlar dağıtıldığını belirtmiştir. Vakit, Fener’de bulunan Rum Patrikhane binasının ve ayrıca Rum esnaf ve ahaliye dağıtılan bir liralık makbuzun resmine yer vermiştir. Fotoğrafın altında “*Rum Patrikhanesi: Harp mecruhlarının tedavisi için bir lira Osmani teberru edilmiştir.*”¹⁹¹ yazmaktadır. Bu bağlamda Patrikhanenin Milli Mücadeledeki Pontus Devleti kurma hayali ile kışkırtıcı, ayrıştırıcı rolü görülmektedir.

Asım Us, “*Zaferin Vüsatı*” adlı yazısında da mağlubiyet sonrası Yunanistan’da seferberlik ilan edildiğini ve bu durumun mevcut askerlerin yetersizliğine işaret ettiğini belirtmiştir. Yeni askerlerin cepheye sevki kışı bulacaktır. Eğer milli ordu takip ve imha hareketinde başarılı olursa Yunan ordusunun Eskişehir’de tutunmalarına imkân kalmayacaktır.¹⁹² Ertesi gün ise “*Şaşkın Bir İtiraf*” adlı yazısını kaleme almıştır. Yunan Başkomandanı Populas mağlubiyetlerine rağmen Sakarya nehrini göğüslerini siper ederek geçtiklerini ve doğuda birleştiklerini beyan etmiştir. Oysaki Yunan ordusu Sakarya’nın doğusundan batısına atılmıştır. Muharebelerde vazifesini yapan bir ordunun yenilgisi zillet değil, şerefli mağlubiyettir. Hal böyle iken Yunan Başkomutanının aldığı mağlubiyeti açıktan açığa itiraf etmeyerek yalan söyleyerek başarı olarak göstermeye çalışması bir tuhaflık değil midir? Acaba Yunan milleti yenilmiş olduğunu bile itiraf edemeyecek kadar fazilet göstermeyen ve kendisini kurtarmak için milletine resmen yalan söylemeye cesaret eden bir komutana tahammül edecek midir?¹⁹³ Yunan başkomutanın gerçekleri söyleyemeyecek kadar cesur olmadığını böyle bir komutana Yunan halkının nasıl tahammül edeceği ifadeleri yer almaktadır.

Asım Us, “*Nereye Gidecek*”, adlı yazısında da Konstantin nereye giderse gitsin ya da İzmir’de istediği kadar beklesin bir gün muzaffer bir ordunun başı olarak Atina’ya dönemeyeceğini ve mağlubiyet sonrası dağılan Yunan ordusunun Ankara’ya gitmeyi aklından bile geçiremeyeceğini ifade etmiştir.¹⁹⁴ Us, Yunan hezimetini neredeyse ay sonuna kadar köşe yazılarına taşımış¹⁹⁵ ve gelişmelerin hukuksal boyutunu ele almıştır. Asım Us, “*Şimdi*

¹⁹⁰ “Ankara’da Mehterhane Takımı Teşkili”, **Vakit**, 18 Ekim 1921.

¹⁹¹ “Patrikhane Rumlardan Tahsilatta Bulunuyor”, **Vakit**, 9 Ekim 1921; Ayrıca Patrikhanenin Rumların öldürüldüğü iddiası ile İstanbul ve Trabzon Rumlarını pontuşçuluk ile kışkırtıklarına dair haberler için bkz: “Yine Pontuşçuluk”, **Vakit**, 17 Ekim 1921. (Ek-4)

¹⁹² Asım Us, “Zaferin Vüsatı”, **Vakit**, 16 Eylül 1921.

¹⁹³ **Vakit**, 17 Eylül 1921.

¹⁹⁴ **Vakit**, 18 Eylül 1921.

¹⁹⁵ Örnek yazılar için bkz: Asım Us, “Mağlubiyetin Manası”, **Vakit**, 20 Eylül 1921; Asım Us, “Takip ve İhata”, **Vakit**, 22 Eylül 1921; Asım Us, “Müdahale Temayül atı”, **Vakit**, 23 Eylül 1921; Asım Us, “Yerleşmeye Başlamış”, **Vakit**, 24 Eylül 1921; Asım Us, “Anadolu’nun

Ne Yapacaklar” adlı yazısında da Sakarya Savaşını değerlendirmiştir. Yunanlılar, Ankara’ya gideceğimiz Türklere istediğimiz barışı kabul ettireceğimiz ifadeleri yerine şimdikiye kadar işgal ettikleri yerleri koruyacakları ve buralarda idari teşkilatta bulunacakları gibi ifade değişikliğine gitmişlerdi. Sakarya Savaşı ile milli ordunun imha edilemeyecek kadar güçlü olduğunu anlayan Yunanlılar mevcut yerleri korumaya girişmişlerdir. Barış yapılmadan Yunanlıların mevcut yerlerde mali ve idari teşkilata gitmesinin iki sebebi vardı. Birincisi, Yunanlıları Anadolu’da uzun müddet müdafaa-i harbi imga karar vermiş gibi göstermek. İkincisi, bu tarzda teşebbüs ile Avrupa’nın tavassutunu celp etmek. Yunanlılar idari teşkilatla Anadolu’da uzun müddet kalacaklarına inanıyorsa Türklere bu gülünç tedbirlerden etkilenmez. Anadolu mücadelesi yalnız Türk-Yunan mücadelesi değildir. Bu mesele Türk anlaşmasının bir kısmıdır. Türk anlaşması ise Türkiye-Avrupa meselesidir. Uluslararası bir meseledir. Avrupa devletleri Yunanistan’ı Anadolu hareketinde kendi halinde bıraktıkları zaman Ankara’ya girip kuva-yı milliyeyi dağıtacakları için susmuşlardı. Şimdi ise iş değişmiştir. Yunanlılar şimdi bir taraftan ben Anadolu işiyle başa çıkamayacağım derken diğer taraftan elimdeki toprakları muhafaza edebilirim dese de hiçbir Avrupa devleti buna aldanmaz. Asım Us son cümlelerini Avrupalı devletler doğudaki çıkarlarını küçük ve hain Yunanistan için feda etmez şeklinde noktalamıştır.¹⁹⁶ Us, İtilaf Devletlerinin arabuluculuk teklifini reddettiğini örnek göstererek Gunaris Hükümetinin uzlaşmadan yana olmadığını anlatmıştır.¹⁹⁷

Sakarya Zaferi’nden sonra 19 Eylül’de Edirne Mebusu İsmet ve Kozan Mebusu Fevzi Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa’ya Gazilik ve Mareşallik rütbesinin verilmesine yönelik kararname taslağı Meclis tarafından onaylanmıştır.¹⁹⁸ Bu durum Vakıf’ın 26 Eylül 1921 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa’nın Büyük Taarruzdan önce çekilmiş fotoğrafına yer vererek “*Mustafa Kemal Paşa’ya Gazilik Unvanı ve Müşirlik Tevcihi*” adlı haberle halka duyurulmuştur. Ayrıca İsmet ve Fevzi Paşaların tebrik mesajlarına yer verilmiştir. Sakarya Savaşı’nın getirdiği siyasi zaferler de olmuştur. Vakıf, 3 Ekim’de “*Kars Konferansı Küşad Edildi*” başlığı altında Türkiye, Rusya, Gürcistan ve Ermenistan’ın katıldığı Kars Konferansının mesaisine başladığını haber etmişti. Başlığın altında konferansa katılan Türk heyetinden Burdur Mebusu Veli Bey’in, Bakü Sefiri Memduh Şevket Bey’in ve Nafia Müsteşarı Muhtar Bey’in fotoğraflarına yer verilmiştir. Haberde Türk heyetinin mevcut dostluğa binaen büyük bir merasimle karşılandıkları, istasyonun Sovyet ve Türk bayrakları ile donatıldığı, heyetin kalacakları yere

Sözünü”, **Vakit**, 27 Eylül 1921; Asım Us, “Avdet Beyannamesi”, **Vakit**, 29 Eylül 1921; Asım Us, “Türk’ün Yardımcıları”, **Vakit**, 30 Eylül 1921.

¹⁹⁶ Asım Us, “Şimdi Ne Yapacaklar”, **Vakit**, 1 Ekim 1921.

¹⁹⁷ “Bir Sulh Şayiası”, **Vakit**, 21 Ekim 1921.

¹⁹⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.12, D.I, 19 Eylül 1921. s.263; Nutuk, a.g.e., s. 420-421.

kadar yolun her iki tarafında dizilmiş halk ve askerler tarafından selamlandıkları, Kars'ta gece şenlikleri yapıldığı belirtilmişti.¹⁹⁹

Bu bağlamda 13 Ekim 1921 tarihinde Kazım Karabekir ve Mahmut Şevket Esendal'dan oluşan bir heyet ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan temsilcileri arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile doğu sınırimız kesinlik kazanmıştır. Asım Us, 5 Ekim'de "*İtilaf Yolunda*" adlı yazısında Londra Konferansından sonra Türk-Fransız yakınlaşması başladığını, Sakarya Zaferi sonrası Yunanistan'dan ümidi kesen Fransa'nın esir değişimi sonrası Türkiye ile anlaşmaya gitmek istediğini ve bu durumun doğu milletleri için çok önemli olduğunu dile getirmiştir. Nitekim 20 Ekim 1921 tarihinde ise Fransa ile Ankara Hükümeti arasında Ankara Anlaşması imzalanmış güney sınırimız Hatay dışında kesinlik kazanırken Fransa'nın bu bölgeyi boşaltması ile güney cephesi kapanmış ve tüm birlikler batı cephesine sevk edilmiştir.²⁰⁰ Vakit, 23 Ekim 1921 tarihli haberde- Fransa'yı temsil eden Franklin Boullion'un fotoğrafına yer vererek- Ankara Anlaşmasını "*Türk-Fransız İtilafı İmzalandı*" başlığı altında vermiştir. Anlaşmanın Ankara'da Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey tarafından imzalandığı, iki devlet ve Türk Fransız milletleri arasında yeni bir dostluk tesis edildiği, Ankara'da imzalanan bu anlaşmaya vesile olanların kalbi duygularla takdir ve tebrik edildiği anlatılmıştır.²⁰¹ Ertesi gün ise Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve F. Boullion'un Ankara istasyonundaki resmine yer vererek "*Türk-Fransız İtilafının Esasları*" başlığı ile sınır meselesi ve Kilikya'nın boşaltılmasında anlaşmaya varıldığı ele alınmıştır. Bu haberin altında anlaşmaya göre çizilen bir haritaya yer verilmiştir. Haritanın içinde "*Sevr Anlaşmasının tahdit eylediği hudut ile Fransa İtilafının Eylediği Hudut*" çizgilerle karşılaştırılmıştır. Haritanın altında ise "*İtilafname mucibince takarrür eden Suriye Hududu*" yazmaktadır. Bu haritaya göre İskenderun ve Payas Misak-ı Milli sınırları dışında kalmıştır. Asım Us, aynı sayıda "*İlk İtilaf*" başlığı altında Ankara ile Fransa arasındaki sorunların meşru bir zeminde çözüldüğünü, bu anlaşmanın barışın ön sözü olduğunu ve bu anlaşmanın İtilaf Devletleri ile yapılacak olan anlaşmayı kolaylaştıracağı için genel barış yolunda atılan ilk adım olması bakımından önemli olduğunu belirtmiştir. "Türk-Fransız itilafı tarihi istikbalimiz için mühim bir hadisedir". Önemli bir hadise olmasını üç sebeple özetlemiştir.

Birincisi Misak-ı Milli programının içeriği, Batılı devletler ile anlaşmaya mani olamayacağını göstermiştir. İkincisi Ankara ile Rusya arasında

¹⁹⁹ **Vakit**, 3 Ekim 1921; "Kars Konferansı", **Vakit**, 7 Ekim 1921; Ayrıca bkz: Karabekir, **a.g.e**, s.954-973.

²⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşmasının Hazırlık Aşaması", **Atatürk Araştırma Merkezi**, C.8, Mart 1992, s.273-308; Taha Toros, **Kurtuluş Savaşında Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.251-269; Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Adana, s.216-218; Nutuk, **a.g.e**, s.421-424.

²⁰¹ "Türk-Fransız İtilafı İmzalandı", **Vakit**, 23 Ekim 1921.

imzalanan anlaşmayla Anadolu'nun Bolşevikleşeceği iddia edilmiştir. Fransa ile yapılan anlaşma bu iddiaları geçersiz kılmıştır. Üçüncüsü bu anlaşma ile Hristiyan halkının korunacağı ispat edilmiştir. “*Kilikya'daki ırk ve din ekalliyetleri için muahedet beynelmilelde mevcut teminatı*” ekalliyetlerin himayesi maskesini fırlatıp atmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere ve İtalya da barış isteyecektir.²⁰²

Vakit, bu anlaşmayı Türklerin hayat hakkının bir teminatı olarak görmüştür.²⁰³ Vakit, ilerleyen nüshalarında da Türk-Fransız dostluğuna dair manşetlere yer verecektir. 25 Ekim'de “*Türk-Fransız Dostluğu*” adlı haberde Ankara İtilaf namesinin Fransa ve Anadolu basınında pek olumlu karşılandığı belirtilmiştir. Aynı sayıda Us, “*Gunaris'in Vaziyeti*”, adlı yazıda Gunarisin Paris'e ve Londra'ya yardım için boşuna gittiğini, Ankara Anlaşması ile İngiltere ve İtalya'nın da yakında bir barış anlaşması imzalayacağını, Gunaris'in elinin boş dönmesi nedeniyle Venizelosculara gün doğup bu durumun siyasi çalkantılara yol açacağını, Gunaris'in Atina'ya döndüğünde istifasının muhtemel olduğunu, Türklerin varlığı kabul edilmedikçe doğuda barışın ve huzurun olmayacağını dile getirmiştir.²⁰⁴ Görüldüğü üzere Sakarya Zaferi Yunanistan'da siyasi çalkantılara yol açarken Batılı Devletlerin Anadolu Harekatına karşı olan bakış açılarının değişmesine yol açmış hatta kendi aralarında ikilem çıkmasına neden olmuştur.

Sözlerimi konunun ana eksenini ve temasını oluşturan her ne kadar geri tarihli olarak yazılsa da ilerisi için ışık tutacak olduğunu düşündüğüm Asım Us'un “*Hak ve Kuvvet*” adlı yazısı ile tamamlamak istiyorum. Us, Londra Konferansı'ndan sonra Yunan taarruzlarının zor ile Ankara'ya sulh yapma girişimi olduğunu oysaki Ankara'nın uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarını istediği Ankara'ya taarruz eden Yunanistan'ın ise hak ve adaleti keyfine göre uygulamaya çalıştığını dile getirmiştir. Zira İzmir ve Trakya için yapılması istenen nüfus sayımını reddetmiştir. Kuvvetli olanın haklı olmayacağını ve buna örnek olarak Türk-Yunan savaşlarını tarihin

²⁰² **Vakit**, 24 Ekim 1921.

²⁰³ “Fransızlarla İtilafımız”, **Vakit**, 29 Ekim 1921.

²⁰⁴ Asım Us, “Gunarisin Vaziyeti”, **Vakit**, 25 Ekim 1921; “Türk-Fransız İtilafnamesinin Tesiratrı”, **Vakit**, 26 Ekim 1921; Mustafa Kemal Paşa bir tebligatında Türkiye ve Fransa arasında tesis edilen münasebet ve dostluğa herkesin hürmet etmesini, bu dostluğa karşı olumsuz tavır takınanların vatan haini olarak mahkum olacaklarını belirtmiştir. Bkz: “Türkiye-Fransa”, **Vakit**, 27 Ekim 1921; “Türk-Fransız İtilafı”, **Vakit**, 28 Ekim 1921. Franklin Bouillon, Ankara'dan ayrılırken kendisine büyük ilgi gösteren Mustafa Kemal Paşa'ya, Fevzi Paşa'ya ve Yusuf Kemal Bey'e teşekkür etmiştir. Bkz: “Franklin Bouillon'un Telgrafları”, **Vakit**, 28 Ekim 1921; Gunaris ile ilgili diğer haber için bkz: “Gunaris Paris'te Bir İş Göremedi”, **Vakit**, 27 Ekim 1921; Fransız Hükümeti Şark'ta çizmiş olduğu siyasette kararlı olduğunu ve Yunanistan'ında buna uyması gerektiğini Gunaris'e bildirmiştir. Bkz: “Gunaris'in Seyahatinden Hasıl Olan Netice”, **Vakit**, 29 Ekim 1921.

kaydedeceğini belirtmiştir. Eğer Yunanistan Anadolu’da kazanır ve Türkleri yok ederse yirmi birinci asırda hukuk kuvvete yenilmiş olacaktır.²⁰⁵

Sonuç

Milli Mücadelenin hemen hemen her aşamasına tanıklık eden Asım Us, Türk Kurtuluş Savaşı’nın haklılığını ve hukuksal boyutunu çeşitli köşe yazıları ile anlatmaya çalışmıştır. Bu deneyimini Mülkiye yıllarından elde ettiği bilgilere ve yazın hayatına ilk olarak başladığı Tanin gazetesine borçludur. Kalemini etkili bir şekilde kullanmasını bu deneyimine bağlayabiliriz. Ana metnin içeriğine bakıldığında gazetesi ve kendisi yoğun baskılara rağmen ilkelerinden asla taviz vermemiştir. Bu yumuşak girişin ardından savaşlar yılını yani 1921 yılını ele alacak olursak Us, kazanılan galibiyetlerle artık Türklerin merhamet değil adalet istediklerini her fırsatta gazetesinde dile getirmiştir. Özellikle İnönü Savaşları sonrası bunu görmekteyiz. Vakıf, İstanbul Hükümeti’nin sansür ve ceza baskısına rağmen Anadolu’daki başarıları manşet yapmayı kendisi için bir misyon olarak görmüştür. Savaşların seyrini ve Türklerin zafere doğru ilerleyişini haritalarla gün gün gazetenin ilk sayfasında vermiştir. İkinci İnönü Savaşı hem Us hem de gazetesi için bir kırılma noktası olmuştur. Bu zafer sonrası Yunan ordusu ve Kralı ile ilgili mizahi fotoğrafların ve yazıların paylaşıldığını rahatlıkla söylemek mümkündür. Savaş sonrası dünya basınından yapmış olduğu alıntılarla Yunanistan’da yaşanan siyasi çalkantıları da gözler önüne sermiş Anadolu ve İstanbul halkının yanı sıra ordunun Mili Mücadeleye olan inancının artmasına katkı sağlamıştır. Birinci İnönü Savaşı sonrasında Londra Konferansı’nda yaşanan gelişmeleri detaylı olarak halka duyurmuştur. Bu konferansta alınan karar gereğince Türk heyetinin İzmir ve Trakya’da seçim yapılması talebine Yunanların itiraz etmesini ağır bir dille eleştirmiştir. Us, aynı zamanda Osmanlı Devleti’ne karşı Batılı Devletlerin ikircikli davrandığını da çeşitli örneklerle dile getirmeye çalışmıştır. Nitekim Almanya, Bulgaristan ve Avusturya dünya savaşından mağlup olsalar da Osmanlı Devleti’ne yapılan haksız dayatmaların bu devletlere yapılmadığını anlatmaya çalışmıştır. Mağlup devletlerin topraklarında hemen plebisit yapılırken toprakları düşman askerlerinden arındırılırken İzmir’de bu uygulama görmezden gelinmiş ve Anadolu Yunanistan’ın keyfi işgaline terk edilmiştir. Us, Türkün haklı, fedakâr ve cesurane mücadelesini kayıt altına almayı milli bir vazife olarak görmüştür. Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğine büyük ölçüde inanmış olan Us, Başkomutanlık yetkisinin Paşa’ya Yunan ordusunu Anadolu’dan tamamen atmak için verildiğini anlatmıştır. Bunun sebebi Mustafa Kemal Paşa’nın yoğun bir

²⁰⁵ Vakıf, 8 Eylül 1921.

muhalefetle karşılaşmasıdır. Sakarya Savaşı'na yönelik en detaylı bilgileri Vakit gazetesinde görmek mümkündür. Türk ordusunun Haymana civarına yaklaşan Yunan ordusunu nasıl püskürttüğü haritalarla anlatılırken bir yandan da savaşın İstanbul ve Anadolu'daki halka olan yansımaları haber edilmiştir. Vakit dua günleri düzenleyerek halkın ve ordunun manevi gücünü arttırmaya çalışmıştır. Us, Sakarya Zaferini çeşitli başlıklar altında yıl sonuna kadar manşet olarak vermiştir. Bu manşetlerde Yunan politikası ve emellerinin Anadolu'da tamamen iflas ettiğini ve İzmir başta olmak üzere yurdun her yerinden Yunan ordusunun çekilmesi gerektiğini anlatmıştır. Zafer sonrası Türk bağımsızlık mücadelesine olan inancın eskisine göre daha çok arttığını verilen haberlerin ve köşe yazılarının değişen üslubundan anlamak mümkündür. Artık İstanbul Hükümeti'nin baskıları göz ardı edilerek Anadolu Harekâtının başarısı en açık bir ifade ile halkla paylaşılmıştır. Zafer sonrası Us, yapılan anlaşmalarla yurdun dört bir tarafının kurtulacağına candan inanmıştır. Büyük Taarruza giden süreçte barış görüşmeleri yapılsa da olumlu neticelenmemiş ve nihayetinde yapılan meydan muharebesi Anadolu'nun lehinde sonuçlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın haklı mücadelesi sonrası yeni Türk Devletinin temelleri atılmıştır. Hukukun olduğu hakkın kuvveti yendiği yüzyıllarda Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının ilelebet muhafaza ve müdafaa edilmesi sanırım ki Asım Us'un bir temennisidir. Bu çalışma ile Asım Us'un gözünden Milli Mücadelenin hukuksal boyutunun ve haklılığının panoraması verilmiş Vakit'in Milli Mücadele için bir moral kaynağı olduğu tespit edilmiştir. Us, Milli Mücadelenin haklılığına sonuna kadar inanmış ve kendisini bu davaya adanmış bir şahsiyet olarak her zafer sonrası Yunanistan başta olmak üzere İngiltere ve Fransa'da yaşanan siyasi olumsuzlukları Vakit gazetesine yansıtmıştır. Asım Us'un deyimiyle hak kuvveti yenmiş adalet yerini adım bularak Türk insanı bağımsızlığına ve modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna tanık olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

İngiliz Arşivi

Taha Toros Arşivi

TBMM Arşivi

Resmi Yayınlar

Parlamento Tarihi

3. Dönem Tercüme-i Hal Varakası

TBMM Albümü,

TBMM Zabıt Ceridesi

Ansiklopediler

Cumhuriyet Ansiklopedisi

İslam Ansiklopedisi

Modern Türkiye’de Siyasi Düşünceler

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi

Gazete ve Dergiler

a-Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Vakit

b-Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Kitap

ADIVAR, Halide Edip, **Türk’ün Ateşle İmtihani**, Can Yayınları, İstanbul, 2007.

AKBAYAR Nuri, Koloğlu Orhan, **Gazeteci Bir Aile Us’lar**, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, Ankara, 1996.

ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası**, *Eylem Yayınları*, Ankara, 2008.

ARIKOĞU, Damar, **Hatıralarım**, Adana.

ATATÜRK, *Nutuk*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C.I, Remzi Kitapevi, 10.Baskı, İstanbul.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966.

BAŞBUĞ, İlker, *Mustafa Kemal (1881’den 1923’e)*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2012.

- BAYRAK, Orhan, **Türkiye’de Gazeteler ve Dergiler Sözlüğü,(1831-1993)**, Kül Yayınları, İstanbul,1994.
- ÇALIŞLAR, İzzettin, **On Yıllık Savaş**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇETİN, Nurten, **Son Sadrazam Tevfik Paşa**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2011.
- ÇITIR, Şerife, **Mehmet Asım’ın Vakit Gazetesindeki Milli Mücadele Dönemi Yazıları (1919-1921)**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- GAZEL, Ahmet Ali, **Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey’İN Siyasi Hayatı (1908-1913)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000.
- GEZGİN, Hakkı Süha, **Edebi Portreler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.
- GÜNDÜZ, Asım, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.
- İNÖNÜ, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralarım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2018.
- İNÜĞÜR, Nuri, **Türk Basımında İz Bırakanlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1988.
- KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri, **Vatan Yolunda**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- KINROSS, Lord, **Atatürk**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2007.
- KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Basın**, İletişim Yayınları, Ankara, 1992.
- MANGO, Andrew, **Atatürk**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006.
- Miralay Arif Bey, **Anadolu İnkılabı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1992.
- MIKUSCH, Dagobert Von, **Avrupa ile Asya Arasındaki Adam**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2009.
- MÜCELLİDOĞLU, Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C.3, Mars Matbaa, Ankara, 1968.
- OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.
- OKYAR, Osman, Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017.

- ORAL, Fuat Süreyya, **Türk Basın Tarihi, (1919-1965) C.2**, Yeni Adım Matbaası, Ankara, 1968.
- ÖNAL, Sami, **Hüsrev Gerede'nin Anıları**, Litaratür Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÖZAKMAN, Turgut, **Vahdet'tin, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2012.
- ÖZALP, Kazım, **Milli Mücadele (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.
- ÖZKAYA, Yücel, **Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.
- ÖZTOPRAK, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, İş Bankası, Ankara, 1981.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.
- SELEK, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1966.
- SELEK, Sabahattin, **Milli Mücadele**, Örgün Yayınları, İstanbul, 1982.
- SHERRİLL, Charles H., **Bir Amerikan Büyükelçisinin Gözünden Gazi Mustafa Kemal**, Karakarga Yayınları, İstanbul, 2018.
- SPERCO, Willy, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- TANSEL, Salahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.IV, MEB, İstanbul, 1991.
- TEVETOĞLU, Fethi, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- TEZCAN, Asuman, **Ahmet Emin Yalman: Dönemi ve Gazeteciliği**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2007.
- TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basını**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
- TOROS, Taha, **Kurtuluş Savaşında Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, C.I, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1991.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, C.2, 5. Kısım, 2. Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1973.

Türk İstiklal Harbi, C.VII, Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Ankara, 1975.

US, Asım, **Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım**, Kitabevi, İstanbul, 2012.

US, Asım, **Hatıra Notları**, Kitabevi, İstanbul, 2012.

Yalçın, Hüseyin Cahit, **Edebiyat Anıları**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1975.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.1 (1888-1922), İstanbul, 1997.

Makaleler

ÇETİNKAYA, Doğan, “Hüseyin Cavit Yalçın”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.3, İstanbul, 2007, s.314-329.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, “Hüseyin Cavit Yalçın”, **İslam Ansiklopedisi**, Türk Diyanet Vakfı, C.43, İstanbul, 2013, s.300-301.

ÖZTÜRK vd., Salahattin., “Hakkı Tarık Us”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2012, s.188-189.

YAVUZ, Bige, “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşmasının Hazırlık Aşaması”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, C. 8, Mart 1992, s.273-308.

YÜKSEL, Nahit, “Tanin (1922-1925)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.95, Bahar 2017, s. 1-4.

قوترا سندن قوترا نسه

قوترا سندن قوترا نسه... قوترا سندن قوترا نسه... قوترا سندن قوترا نسه...

مصطفی کمال پاشا حضرتی باش قوماندان انتحاب ایلدی

قوترا سندن قوترا نسه... قوترا سندن قوترا نسه... قوترا سندن قوترا نسه...

ملت مجلسینده وطیر ورانه تظاهرات

ملت مجلسینده وطیر ورانه تظاهرات... ملت مجلسینده وطیر ورانه تظاهرات...

پروزه خانوطرنگ بر موقتی

پروزه خانوطرنگ بر موقتی... پروزه خانوطرنگ بر موقتی...

قوترا سندن قوترا نسه

قوترا سندن قوترا نسه... قوترا سندن قوترا نسه...

قوترا سندن قوترا نسه

قوترا سندن قوترا نسه... قوترا سندن قوترا نسه...

قوترا سندن قوترا نسه

قوترا سندن قوترا نسه... قوترا سندن قوترا نسه...

قوترا سندن قوترا نسه

قوترا سندن قوترا نسه... قوترا سندن قوترا نسه...

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Başkumandan İntihab Edildi". (Vakit, 9 Ağustos 1921)

وقت

تاریخ ۱۳۳۱

شماره ۱۳۳۱
چهارشنبه ۱۳۳۱
تاریخ ۱۳۳۱

تاریخ ۱۳۳۱
شماره ۱۳۳۱

تاریخ ۱۳۳۱

پلتر فسخه روملارند تحصیله بولونور

پلتر فسخه روملارند تحصیله بولونور
تاریخ ۱۳۳۱

تاریخ ۱۳۳۱

تاریخ ۱۳۳۱
تاریخ ۱۳۳۱

صالح شورتاری اغان اید جگرش

صالح شورتاری اغان اید جگرش
تاریخ ۱۳۳۱

کریده عسکر قاجاری

کریده عسکر قاجاری
تاریخ ۱۳۳۱

قش حربی

قش حربی
تاریخ ۱۳۳۱

اکشهر وایون قره حصاری جبهه غارات دوام ایدونور

اکشهر وایون قره حصاری جبهه غارات دوام ایدونور
تاریخ ۱۳۳۱

پلتر قطنیه میدان اوتونور

پلتر قطنیه میدان اوتونور
تاریخ ۱۳۳۱

یواناستاده قرت

یواناستاده قرت
تاریخ ۱۳۳۱

کوشانی

کوشانی
تاریخ ۱۳۳۱

تاریخ ۱۳۳۱

تاریخ ۱۳۳۱
تاریخ ۱۳۳۱

تاریخ ۱۳۳۱

تاریخ ۱۳۳۱

تاریخ ۱۳۳۱
تاریخ ۱۳۳۱

ALTINCI BÖLÜM
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NE DIŞ
DÜNYADAN BAKIŞ

RUSYA ARŞİVLERİNDE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Sevinç ALIYEVA *

Rusya Devlet sosyo-politik tarih arşivinde Ağustos-Eylül 1921 yılında gerçekleşen Sakarya Meydan Muharebesi'yle ilgili tarihsel açıdan önemli olan bazı olayları açıklayabilecek bilgilerin olduğunu söylemek mümkündür. Ankara Hükümeti karmaşık tarihi ortamda, Antant ülkeleri ve içindeki bölücülüğe karşı, bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi vermiştir. Bu süreci yeni kurulmuş Sovyet devleti özenle takip etmekteydi. Antant devletleri ve emperyalizme karşı mücadele kemalist Türkiye ile Sovyet Rusyası'nın yaklaşmasına neden olmuştu. Rusya-Türkiye arasındaki yakınlaşma ve 1921 yılında Dostluk anlaşmasının imzalanması diplomatların karmaşık faaliyeti, yoğun müzakereler, Türkiye'nin mevcut durumunun kapsamlı analizi, en önemlisi ise bizzat V.İ. Lenin'in girişimi ve tutumu sayesinde mümkün olmuştur.

Tarih yazımında 1919-1922 yılları arasındaki Türk-Yunan savaşı yeteri kadar araştırılmış olsa da, bu konu hala araştırmacıların ilgi odağı olmaya devam etmektedir.¹Türk askerlerinin cesareti ve Ankara hükümetinin tutumu

* Prof. Dr. Sevinç Aliyeva-Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Tarih İnstitutu, "Azerbaycan-Rusya ilişkiler tarihi" şube müdürü, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, a.sevemin.i@mail.ru, sevincaliyeva2000@gmail.com, +994503010044

¹ Atay F.R. **Moskova - Roma**. 1932; Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar. Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**. Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu. Özener Matbaası, İstanbul, 2001; Halil Paşa. **Bitmeyen Savaş**, İstanbul, Yayıncılık Matbaası, 1972; Жевахов, А. Кемаль Ататюрк. М., 2008; Ушаков, А. Феномен Ататюрка. Турецкий правитель, творец и диктатор. М., 2002, Гурко-Кряжин, В.А. История революции в Турции: (очерк). М.: Товарищество "Мир", 1923; Гурко-Кряжин, В.А. Крах англо-греческой интервенции в Турции// Турция в борьбе за независимость. М.: Науч. ассоциация востоковедения при ЦИК СССР, 1925. С. 110-124; Киреев, Н.Г. История Турции XX век/ Н.Г. Киреев. Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007; Павлович, М.П. (М.П.Вельтман). Революционная Турция. Величие и падение Оттоманской империи (старая Турция). Турция Энвер-Бей и Ахмед-Ризы. Турция Кемаль. Коммунистическое движение в Турции. М.: Госиздат, 1921; Павлович, М.П. Революционная Турция// Турция в борьбе за независимость. М.: Науч. ассоциация востоковедения при ЦИК СССР, 1925. С. 5-109; Раскольников, Ф.Ф.

Türkiye ve Türk-Müslüman dünyasında dönüm noktası oldu. Bundan başka 1919-1922 yılları arasındaki Yunanistan-Türkiye savaşında kemalistlerin zaferi Lozan konferansı öncesinde Türkiye hükümetinin konumunu güçlendirdi.

Rusya Devlet sosyo-politik tarih arşivinde (RGASPI) RSFSC Türkiye'deki yetkili temsilcisi G.Aralovun kayıtları ve telgrafları, RSFSC Güney Kafkasya Büyükelçiliği'nin basın şubesi başkanı A.G. Astaxovun ve RSFSC'nin Türkiye'de yetkili temsilcisi B.G. Mdivan`inin 1921-1922'li yıllarda Türkiye'nin içteki politikası ve uluslararası durumuyla ilgili Dışişleri Halk Komiseri G.V. Çiçerin'e, ayrıca Çiçeri'nin Stalin'e mektupları bulunmaktadır.²

Belgelerden elde edilen verilere göre Mart 1921 yılında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ortak ve aynı zamanda her türlü çelişkilerin gözlemlendiği görüşmelerin yapıldığı bir dönemde Sovyet-Türk görüşmeleri de gerçekleştirilmiştir.

10 Mart 1921`de Stalin'e Türk heyeti Anadolu hareketine silah ve altınla yardım edilmesi hakkında yazılı anlaşmanın düzenlenmesini ısrar ettiği bilgisi verilmiştir. Mektupta Türk tarafının belirttiği meblağ - 150 milyon altın para "Doğu halkının isteği" olarak gösterilmiştir. 1920 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri bakanı Bekir Sami Kunduk (3 Mayıs 1920-8 Mayıs 1921) 8 milyon ruble altın değerinde yardım ayrılmasını talep etmekteydi. Merkez Komite 5 milyon altın ruble ayırmayı kabul etti. Türkler bu meblağın artık 3 milyon kadarını almıştı. Çiçerin Stalin'e yazıyordu: "Daha 2 milyon ayırmak gerekmektedir. Genel anlamda, henüz 5 milyonla ilgili bir konuşma olmamıştır. Her zaman genel olarak bir mitkar yardım yapılacağına dair konuşma gerçekleşmiştir. Ama bu meblağ onların bütçesine cüzi yardımdır. Çok az silah göndere bileceğimizi belirtsek de, onlar bunun karşılığında daha fazla para gönderilmesini ve kendilerinin silah alabileceğini söylemektedirler. Bu madde oldukça büyük öneme sahiptir. Çünkü biz onlara önemli bir katkıda bulunmazsak, onlar için Rusya ile yakınlaşmanın bir anlamı olmaz. Eğer onlara yardım yapılmazsa, kendi politikalarını değiştirmek zorunda kalacaklar. Onun için bu maddeye ciddi özen gösterilmelidir."³Türkler hem de Avrupa ülkeleri ile bağlantı kurmak amacıyla kendilerine güçlü bir radyo istasyon sağlanması için Sovyet Rusya'ya müracaat etmişler. Dışişleri komiserliği Türklere sadece Rostov ve Nikolayev`le iletişime geçebilecek bir baz istasyonu sağlanmasını doğru

Контрреволюционное восстание в Турции// Турция в борьбе за независимость. М.: Науч. ассоциация востоковедения при ЦИК СССР, 1925. С. 145-151; Юст, К. Анатолийская печать. Тифлис: Закрайком РКП (б), 1922.

² Sosyal-Siyasi Tarih Rus Devleti Arşivi (SSTRDA), f. 159, 2, d. 56.

³ Чичерин Сталину, 10 марта 1921 г., SSTRDA, f. 159, l. 2, d. 57, l. 34.

bulmaktaydı. Lyon ve Caernarfon'a ulaşmalarına gerek olmadığı düşünölmekteydi.⁴

Sovyet büyükelçisi ve sovyet diplomatlar büyük diplomasi ve araştırma çalışmaları yapıyorlardı. Ankara'daki Sovyet büyükelçisinin görevi artık dünya siyasetinin ana kavşaklarından biri sayılıyordu. Moskova, Türkiye'nin Doğu politikasında belirleyici olduğunu anlıyordu. Ankara, Sovyet diplomasisinin temel hedeflerinden birine dönüşmüştü.⁵

Bolşevikler durumu takip ediyorlardı. Çiçerin ardışık olarak Türkiye'deki durumla ilgili acil telgraflar alıyordu. RSFSR'nin Tiflis kentinde bulunan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan yetkili temsilciliğinin basın bürosunun 21 Eylül 1921 tarihli bildirisini dikkat çekmektedir. Bolşevikler Alman, İtalyan, Yunan ve Türk basını, bundan başka Ankara'daki resmi temsilcileri ve ajanları takip ediyorlardı.

31 Temmuz 1921 tarihinde "Ankara" Anadolu ajansı, 1 Ağustos'ta ise "Yeni Kerasund" Afgan büyükelçisi Sultan Ahmed han'ın Ankara basını için Afgan büyükelçiliğinde yaptığı konuşmasını yayımladı. Büyükelçi konuşmasında Türk halkının Yunanlılar karşısında yasal hakları, varlığı ve bağımsızlığı için mücadele ettiği söylemiştir. Bu tüm Müslüman alemine bellidir. İngilizlerin Yunanlara yardım ettiği ve Müslüman topraklarının Hıristiyan devletine geçmesine çalışıldığına da İslam alemine belli olmuştur. Dünya Savaşı sırasında cehaleti yüzünden fırsatları değerlendiremeyen Doğu halkları ve Müslümanlar artık gerçekler karşısında gaflet uykusundan uyanmışlar. Büyükelçi konuşmasında Afganistan'la Türkiye'nin işbirliği konusuna da değindi. O, İngilizler gizli veya açık bir şekilde Yunanlara yardım etmeye devam ederlerse, Afganistan devletinin de anlaşmaya göre hareket edeceğini belirtti. Yani Afganistan, İngiltere ile mücadelede Afganistan-Hindistan sınırındaki Hindistan devrimcilerine ve İngiltere'ye karşı mücadele eden askerlerine yardım etmek zorunda kalacaktır. İngilizler açık bir şekilde Türkiye ile mücadele yolunu tercih ettiğinde, Afganistan da Britanya'ya savaş ilan edecektir. Bu açıklamalar, aslında bir uyarı niteliğindedir. Artık Doğu Batı'nın saldırısına kayıtsız kalmayacağını ifade ediyordu. Hiç kimse Türklerin yasal haklarını bozamaz. Büyükelçi Doğu'nun tüm Müslümanlarının Türklerle beraber olduğunu da konuşmasında vurgulamıştır.⁶

⁴ Наркоминодел в ЦК РКП, 22 марта 1921 г., SSTRDA, f. 159, l. 2, d. 57, l. 36.

⁵ Чичерин Крестинскому, 1 марта 1921 г., SSTRDA, f. 159, l.2, d. 57, l. 19-20.

⁶ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 129, 129 об.

25 Ağustos'ta Roma'daki "Cagatamart" gazetesi, İtalya basınında Sovyet hükümetinin Karadeniz'de kemalistlere dört torpedo gemisi verdiğiyle ilgili haberler yayınlamıştır.

26 Ağustos'ta Türk yönetimi Yunanların Sakarya'yı geçmelerine rağmen kemalistlerin baskısı altında geri çekilmek zorunda kaldıklarını belirtti. Türk kaynakları, Ankara'nın tahliye edilmeyeceğini söylemekteydi. TBMM hükümeti tüm her şekilde Ankara'yı savunmaya karar vermişti. Bu amaç doğrultusunda kent dört bir yandan güçlendiriliyordu.

Moskova konuya ilişkin tüm bilgileri toplayarak, "Yunanlıların Sakarya saldırısı" adlı özel bölümünü izlemekteydi. "Afina-Patis "in 25 Ağustos," Cagatamart "ın 26 Ağustos tarihli haberleri ve resmi telgrafların verilerine göre Yunanlar Sakaryanı tutmuş ve Bozdağ üzerine saldırıya hazırlanıyordu. Yunanlar Türklerin direniş göstereceklerini tahmin bile etmiyorlardı.

24 Ağustos'ta Smirna'dan "Xronos", Yunan birliklerinin baskısına dayanamayan kemalistlerin konumlarını terk ettiklerini haber veriyordu. Yunan ordusu tüm demiryolunu tutmak için saldırıya geçiyordu. 24 Ağustos'ta Atina, Yunan birliklerinin Sakarya'yı tutma haberi teyit etmişti. Türkler direniş göstereceği ve konumlarını terk etmeyeceği taktirde, kanlı savaş kaçınılmazdır. 26 Ağustos'ta Smirna'dan "Cagatamart", "Smirna", Yunan orduları Sakarya'yı tutmuş, çeşitli bölgelerde kemalistleri püskürttiklerini söylemekteydi. Kemalistlerin direniş boşa çıkmıştı.⁷

25 Ağustos'ta aynı kaynaklar, cepheden verilen haberlere göre, kemalistlerin Korton'da savaş girmemeleri gerektiğini söylemekteydi. Düşman, Ankara'yı güçlendirmek için zaman kazanmaya çalışıyor. Bu yüzden Yunanların ilerlemesini önlemek amacıyla direniyordu. 24 Ağustos'ta Atina'dan "Patris", 26 ağustos'ta "Cagatamart", Qunaris'in başkanlığında Bakanlar Kurulu toplantısı yapıldığını belirtiyordu. Mevcut siyasi durumla ilgili tartışmalar yapıldı. Toplantı bildiri kabul etmiştir. Bildiride, Kemalistlerin ordusu tam olarak mağlup edilene kadar askeri operasyonların sürdürüleceği vurgulanmaktaydı.

24 Ağustos'ta "Smirna" ("Xronos"), 26 Ağustos'ta "Cagatamart", yerel askeri yönetimin bu hafta içinde Ankara'ya gireceklerine inandıklarını yazmaktaydı.

25 Ağustos'ta Atina'dan ("Patris"), Yunan uçakları, Türklerin yoğun bir şekilde, Ankara'yı güçlendirdiklerini haber vermektedir. Tüm Kemalist

⁷ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 124.

güçler Ankara'da toplanmıştır. Kritik savaşın burada gerçekleşeceği beklenmektedir. Daha sonraki özetle "Zor hücum" adlı bir başlık da atılmıştı.

26 Ağustos'ta "Cagatamart" ve İtalya basını, Yunanların Ankara üzerine saldırısı sırasında Türklerin direnç gösterdiklerini yazdı: "Türkler Sakarya'yı Yunanlılardan geri almaya ve kaybedilmiş konumlarına geri dönmeyi başardılar."

25 Ağustos'ta "Doğu haberleri"nde Ankara ile ilgili öngörülen operasyonla ilgili "Prodos" isimli Yunan gazetesinden bir haber yerleştirilmişti. Haberde, "Ankara'ya girmek sadece iftihar edilecek askeri bir başarı olarak değerlendirmek doğru değildir. Kuşkusuz bu Yunan ordusunun kahramanlığını ve kudretini gösteren ciddi bir askeri operasyondur. Sadece şunu söylemek yeterlidir; Eskişehir'le Ankara arasındaki hayli uzun bir mesafe susuz topraklar neredeyse çölden geçiyor. Bu şartlar altında ve bu kadar uzun bir mesafeyi geçmek sadece Yunan ordusunun fedakarlığı sayesinde mümkün olabilirdi. Bununla birlikte Ankara'nın işgali sadece askeri değil, hem de siyasi bir başarıdır. Ankara'nın işgali kemalist iktidarın tamamen ortadan kalkması demektir. Böylece bu devletin ve bu devleti vareden gücün yok olması demektir" denilmektedir.

11 Ağustos'ta Paris'teki "Press-dyu-oyar"da çıkan haberlere göre, Yüksek Konsey Ortadoğu'daki durumu göz önünde bulundurarak, Müttefik devletlerin Yunanistan-Türkiye sorununda tarafsızlık tutumunu benimsemişti. Şunu da belirtelim ki, müttefik devletler Yunanistan-Türkiye savaşı zamanı tarafsız tutumunu sürdürmeye karar vermişti. Onlar, serbest ticarete sorun yaşanmadığı sürece, bu soruna müdahale etmeyeceklerini belirttiler.

11 Ağustos'ta "Press-de-suar" ve "Cagatamart"ın Londra'da yayınladığı haberde, Sovyet hükümetinin Anadolu'ya cephane ve diğer maddi yardım gönderimini durdurduğunu yazmaktaydı.⁸

19 Ağustos'ta İstanbul'daki "Bosphorus" ve "Cogovurdi Dzayn" gazetesi, Yunan kuvvetleri, cepheden saldırmak yerine, Sivrihisar ve Sakarya'nın güney sahilinden ilerleyerek Ankara'ya girmeyi planladığını yazıyordu. Böylece, Kemalistlerin Eskişehir ve Sakarya'da olduğu gibi, burada da direncinin kırılacağı düşünülmekteydi. Operasyonların aynı zamanda kuzey bölgede yapılması, Yunanların Bolu ve Kastamonu dağlık bölgelerine özel önem verdiğini gösteriyor.

⁸ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 125.

Yunanların bu bölgedeki operasyonlarda iki amacı vardı:

1) Stratejik güçlerle Eskişehir-Ankara demiryolu için tehlike oluşturabilen bazı yolları müdafaa etmek ve Çerkeş'e gelmek. Bu durumda Kastamonu'nun doğusunda Bolu ve İzmit bölgesinde bulunan kemalist güçler geri çekilme yollarını kaybedebilirdi. O zaman onlar ya teslim olmalı, ya da Çerkeş'e kadar tüm İzmit bölgesini tahliye etmeliydiler.

2) Ağır topçu bölüğüyle Eskişehir-Ankara demiryolundan kuzeye doğru Bolu bölgesinden Karadeniz'e hücum etmek. Adapazarı'nda ve Sakarya'nın sahillerinde bulunan ve Tive deresini savunan kemalist kuvvetleri geri çekilmeye mecbur etmektir.

Bu süreçte Ankara firar etmek veya firara teşvik etmenin bedeli olarak ölüm cezası kararı almıştı(19 Ağustos "Bosphorus", "Tercüman-ı Hakikat").⁹

19 Ağustos'ta "Bosphorus" Türkiye kuvvetleri'nin subayı ile röportajından bu bilgileri yayınlamıştı:"Yunanların son saldırısı sırasında Ankara Milli Meclisi Yüksek Komutanlığı oluşturdu. Yunanlar önceden bazı askeri hazırlıklar yapmalıydılar. Herhangi bir saldırı ileriye doğru hareket demektir. Bu nedenle Yunan birliklerin Sakarya'da Türk savunma hattını geçme ihtimaline şaşırılmamalıdır. İsmet Paşa ordusunun Ankara'ya çekilmesine olanak sağlamak için, Yunan kuvvetleri kemalist birliklerin arka kutuplarıyla karşılaşmalı oldu. Böylece Türk ordusu, Ankara için savaşmak ve onu başarılı bir şekilde yönetmek için, savaş gücünü koruyacaktır. Kemalistler mağlup olduğu halde Ankara Yunanların eline geçecektir. Fakat bunun tersi yaşanır ve Türkler galip gelirse, Yunan kuvvetleri Eskişehir'e geri çekilmek zorunda kalacaktır. Ankara'nın başka hiçbir amacı yoktur. Çünkü dağınık halde geri çekilen ordu böyle bir mesafede askeri teknolojisinin büyük bir kısmını ve çok sayıda askerini kaybedecek. Bu durumda milliyetçilerin ordusunun Yunan birliklerini takip etmesi yeterli olacaktır. Fakat kemalist güçler Ankara'dan geri çekilirse, bu da savaşta Yunan tarafın zafer kazandığı anlamına geliyor".¹⁰

4 Ağustos'ta Napoli'nin "Roma", Paris'e Atina'dan özel haberler dahil olduğunu yazmıştır. Bu haberlere göre, İngiltere, askeri operasyonlar zamanı zorluk olursa, Konstantinopolis'in Yunanistan tarafından işgal edilmesine razı olmuştur. Bunu haber veren İtalyan gazetesi, belirtilen bilgilerin sahilliğine şüphe ile yanaşmaktadır. Gazete, Konstantinopolis'in işgalinin

⁹ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 125 об.

¹⁰ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 126.

tüm Müttefik devletlerin temsilcilerinin ortak oyları ve Yüksek Konsey'in kararı ile çözülebildiğini yazmaktadır. Bunun başka şekilde çözümünü mümkün gözükmemektedir.¹¹

25 Ağustos'ta "Tevhid-i Efkar" gazetesinin savaş muhabiri Yunan birliklerinin öngörülen operasyonu ve Sakarya nehri'ni geçmesi ile ilgili şöyle yazıyordu: "Yunanlılar Sakarya nehri'ni geçebilecek güçtedir. Fakat milli güçler de bu durumda birşey yapabilirler. Aslında Türkler bu nehri geçecekler. Saldıran güçlerin karşılaşmasını önlemek mümkün değildir. Ancak geçiş döneminde veya ondan hemen sonra ordumuz oluşan düşman için tehlikeli durumdan yararlanmaya çalışacaktır. Milli ordu geçitleri önlemek için nehrin tüm sahilini tutamadı(bu durumda düşmanın bu cepheyi geçmesi zor olmadı). Bu nedenle milli güçler nehir sahilince tüm birimlere ve Yunanların hareketi yönündeki tüm yollara kolayca saldıracağı pozisyonları tuttular. Elbette tüm Yunan ordusunun bir günde nehri geçmesi olanaksızdır. Biz tüm mevcut köprüleri yıkacak, karşısında savunma önlemleri alacağız. Böylece, merkezleşmiş ordu düşmanın ayrı düşmüş bölümlerini sıkıştırarak ve zafer kazanacaktır."¹²

25 Ekim tarihli "Tevhid-ı Efkar", Yunan ordusunun artık Sakarya nehrine ulaştığını yazdı. Yunan birliklerinin konumları Mihaliç'ten Bozdağ'a doğru uzanıyordu. Türk ordusuyla temasta olan düşman, bu cephede ileri hareketini durdurdu ve savaşı devam ettirebilmek için nehri geçemedi. Yunan silahlı kuvvetleri Ankara aleyhine büyük stratejik operasyon gerçekleştirme niyetindeydiler. Fakat Sakarya'yı geçmeden önce, Bozdağ ve Günyüzü dağı'nın güneyinde aniden sayıca üstün olan Türk birlikleri ile karşılaştılar. Türk ordusunun önceki savaşlarda olduğundan daha iyi örgütlendiği gözlemlenmektedir. Halihazırda Türk birlikleri sayıca Yunan kuvvetlerine eşittir. Kocaeli yarımadasında ve Afyonkarahisar'daki askeri operasyonların acı deneyimini yaşayan Yunan kurmayı saldırıya devam etme cesareti gösteremiyordu. 24 Ağustos'ta, Yunan ordusu mevcut koşullar daha uygun olsa da, saldırıya geçmekten kaçınıyordu.¹³

21 Ağustos'ta "Bosphorus" ve "Yergiru" Smirna'dan, Ankara'nın tahliyesinin sonlandığını belirtiyordu. Güya, Türk toplumunda Kemalistlerin

¹¹ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 126.

¹² Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 127 об.

¹³ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 132-133об.

en kısa zamanda Ankara'yı terk edeceği propagandası yapılıyor. Güya Yunanların Ankara üzerine saldırısı hiçbir mukavemet görmeden devam etmekte ve böyle giderse, Ankara Türkler tarafından savunmasız bırakılacaktır haberi yazılmaktadır.¹⁴

Mustafa Kemal'in bildirisi de Moskova'nın dikkatinden kaçmamıştı. 21 Ağustos'ta "Bosphorus" gazetesi bildiriden Yunanların saldırısıyla ilgili Türk birliklerine müracaatı yayınladı: "Yunan güçlerinin yeni saldırıları ordumuzun kararlı direnişi onlar için ağır kayıplara neden oldu ve bazı şehirlerimizin işgali onlar için felakete dönüştü. Ben kumandanlığı kendi üzerime aldığım andan itibaren, kurumlarımızın düşmandan korunması için gerekli önlemleri aldım. Kalite ve nicelik açısından bizden üstün olan düşman, son şansını denemeye karar verdi. Bu kez ben kesin olarak Yunanlıların saldırısının olumsuz sonuç vereceğine eminim. Düşmanın saldırısına karşı komutalarla alınan önlemler göz önünde bulundurularak, Türk halkı son zaferden emin olmalıdır. Bizim terk etmek zorunda kaldığımız topraklarımızın bir karışı bile Yunanlara hiçbir yarar sağlamayacaktır. Ben soğukkanlı ve sabırlı olmanızı ve Allah'tan cesur ordumuza zafer armağan etmesini dilemenizi tavsiye ediyorum."¹⁵

21 Ağustos'ta "Bosphorus", Müttefik devletlerin Yunan-Türk savaşında tarafsızlık politikasına uyacağıyla ilgili karar verdiğini yazdı. Bu, Yüksek Konsey'in kabul ettiği ve Lloyd George açıklaması ile doğrulanmış bir karardır. Kişisel ticaret ve kendi riski pahasına, tamamen sakin biçimde savaşan tarafların donanımı ile meşgul olunabilir. Hem Türkler hem de Yunanlılar, Avrupa'nın, Amerika'nın ve Asya'nın bütün tarafsız devletlerinden savaş donanımı ve cephane elde edebilirler.

Basın, Antant'ın Yunanistan'a yardım ettiğini yazıyordu. İtalya, Amerika ve Japonya da tarafsız kalmayı kabul etmişti.¹⁶ Türkiye'nin Antant'a müracaatı ve sorunun diplomatik yolla çözümü bekleniyordu. Yunanistan hükümeti hem Londra'da, hem de New York'ta geniş kredi bulmak ve ordu için gerekli araç-

¹⁴ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 134.

¹⁵ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 134 об. – 135.

¹⁶ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 137 об.

gereçleri almak olanağına sahipti. Bu, Amerikan ve İngilizlerin Yunanların zaferine inandığını yazıyordu.¹⁷

"Bosphorus" 21 Ağustos'ta, Batı cephesinin geçmiş komutanı İsmet Paşa'nın Yunan-Türk sorununa diplomatik çözümün gerektiği görüşünde olduğunu yazdı. Fevzi Paşa ise bu görüş aleyhinde konuşma yaparak, vatanın müdafaası uğruna bu kadar kan döküldükten sonra silahı yere koymanın doğru seçim olmadığını belirtiyordu. Mevcut duruma bakılmaksızın askeri operasyonların son zafere kadar devamını istemekteydi. Toplantı ertesi gün de çalışmalarını sürdürdü. Toplantıya katılan Mustafa Kemal Paşa Fevzi Paşa'nın tutumunu desteklediğini söyleyerek, mücadelenin mümkün olan ana kadar devam edeceğini belirtti.¹⁸

22-23 Ağustos'ta Britanya basını, Ankara'ya hücum etmenin oldukça zor olduğunu yazıyordu. Çünkü Kemalistler çok güçlü direnç göstermekteydiler. Eğer Kemalistler Ankara'nın savunmasını bu şekilde devam ettirirlerse, Yunanların kente girişi mümkün olmayacaktır (23 Ağustos "Tercüman-ı Hakikat").¹⁹

Moskova da cephedeki durumu anlamaya çalışıyordu. Çünkü gelen bilgiler birbirine zıttı.

24 Ağustos'ta "Journal d'Orient" çeşitli kaynaklardan aldığı çelişkili bilgilerle ilgili haber yaptı. Yunanlar sadece süvariler arasında yaşanan küçük çatışmalar konusunda bilgi veriyordu.

Moskova yönetiminde şöyle bir soru oluşmaya başladı; "Sakarya Meyhan Muharebesi ile ilgili haberler zamanından önce mi yayılmıştı?". Cephedeki muhabirlerin verdiği bilgilerle karşılaştırıldığında resmi haberler biraz geciktiği görüşü benimsendi.

"Proya" böyle bir telgraf yayınlanmıştı: "Resmi haberlere göre, Smirna ve kişisel olarak elde edilen verilere rağmen, Sakarya'da hiçbir savaş gerçekleşmemiştir. Operasyonun sonuçları birkaç gün sonra belli olacaktır. Bu konu, belli bir amaca ulaşmak isteyen Yunan birliklerinin hareketıyla ilgilidir".

¹⁷ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 138.

¹⁸ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 139 об. – 140.

¹⁹ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 139 об. – 140.

"Taksidromos" Yunanların zaferi hakkında haber vermekteydi: "Sakarya'daki büyük savaşı yunan ordusunun zaferi ile sona erdi. Kemalistler tüm cepheden dağınık halde geri çekilmek zorunda kaldılar. Kemalistlerin 4000 askeri ablukaya alınmış, esir olanların sayısı belli değildir. Parlak bir zaferden sonra, askerlerimize sadece Ankara'ya dahil olmak gerekmektedir." Sırasıyla "Xronos" da 4000 Kemalistin silahlarının alındığı ve esir olduğuyla ilgili haber veriyordu. Fakat resmi olarak bu bilgi teyit edilmemiştir. Daha sonra gazetede günün ikinci yarısında cepheden alınan haberler yer almıştı: "Yunan ordusu 4 gün süren kanlı çatışma sonrası Sakarya savaşında zafer kazanmıştır. Bütün ordu birlikleri Sakarya'yı geçerek Ankara yönünde harekete başlamıştır. Ağır kayıplar veren düşman aceleyle geri çekilmektedir. Ankara'nın iki gün içinde alınması bekleniyor."

Atina'dan verilen haberlere göre, büyük Sakarya savaşı başarıyla sona ermiştir. Direnişi bertaraf edilen düşman, tüm cepheden geri çekilmeye hazırlanıyor. Kemalist Hükümet Ankara'yı terk ederek, Kayseri'ye geçmiştir.

"Neologos", hem saldıran, hem de savunan tarafların aynı cesaretle savaştığını yazmaktaydı. Kemalistlerin sağ kanadı Ankara'ya doğru geri püskürtülmüştür. Yunanların havantoplarından dolayı verilen kayıplara rağmen, Türklerin direnci Gordion'da özellikle güçlüydü. Burada mücadele negatif etken oluşturmaktadır. Savaşın başında esir alınanlar, savaştan önce Mustafa Kemal'in talimatıyla hacıların tüm birimleri gezerek, sonuna kadar savaşı tebliğ ettiklerini söylüyorlardı. Hacılar subay ve askerleri sonuna kadar savaşarak ölecekleri, fakat savaş meydanını terk etmemeleri konusunda yemin etmeye çağırıyorlardı. Karargahın hava istihbaratının raporlarına ve rehinelere anlattıklarına göre, Sakarya'da savaşan Kemalistlerin toplam sayısı 60 000 kadardır.²⁰

24 Ağustos'ta "Journal d'Orient" ve "İkdam" mevcut durumla ilgili net bilgi alamadıklarını belirtmekteydiler. Çünkü resmi olarak hiçbir bilgi alınamıyordu. Ancak Moskova basında çıkan haberlerin özeti olarak böyle bir sonuca gelmişti:

1. Yunan ordularına saldırı olmuştu;
2. Yunan ordusu Sakarya'yı geçmemiştir;
3. Sakarya bölgesinde önemli olaylar yaşanmaktadır.²¹

²⁰ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 140-141.

²¹ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 149об.

"Vakit" gazetesi, bizzat Lloyd George'un Yunanlıların son hareketinin başarıyla bittiğiyle ilgili görüşünü yazıyordu. Oysa, Yunanlardan alınan son haberlere göre, savaş henüz başlamamıştı.

23 Ağustos'ta Smirna'dan ("Bosphorus") alınan telgrafta, Yunan orduları Sakarya'yı geçmek için operasyon gerçekleştirdiği yazılıydı. Askeri mühendisler köprüler inşa ediyor ve geçiş için gereken önlemler alınıyordu. Bazı noktalarda Türkler çaresiz şekilde direnç gösteriyor, bazı yerlerde ise savaşa girmeden Ankara'ya çekiliyordu.²²

Ankara, askeri zafer elde edilene kadar, Yunanistan'ın siyasi zaferinin sağlanmış olduğunu anlıyordu. Silahın propagandası, siyasi zaferi de sağlamalıydı.²³

"Bosphorus"un 25 Ağustos tarihli sayısında Ali Kemal beyin yazısı özellikle dikkat çekmekteydi. Çünkü Ali Kemal bey, Lloyd George'un konuşmasının Türkiye ile ilgili bölümünü yorumlamıştı. Ali Kemal beyin görüşüne göre, eğer Türkiye'nin resmi olarak Yunanistan'la askeri savaş halinde olması, aslında tüm Avrupa ve Amerika ile savaş halinde olması anlamına geliyordu. Ona göre, Lloyd George açıklamalar yaparken, Yunan birliklerinin saldırılarının başarıyla sonuçlanacağına inanıyordu.²⁴

"Journal d'Orient", Atina'ya atfen, 25 Ağustos'ta, cepheden gelen telgraflara göre, Türklerin orta Sakarya'da 12 kadar tümeninin yerleştirilmiş olduğunu yazıyordu.²⁵

Anadolu'nun "Ankara" basını ve "İstikbal" gazetesi 31 Ağustos'ta eski Dersim mebusu Lütfi Fikri beyin (1872-1934) "İleri" gazetesinde "Biz ne yapmalıyız" başlıklı röportajını yayınlamıştı. Lütfi Fikri beyin keskin, ama doğru görüşleri Moskova'da tercüme edilmişti: "Kuşkusuz ki, Avrupa inatçı ve macera ruhlu Türkleri sevmiyor. Ama düşünen ve sabırlı Türkleri sevdiği de belirsizdir. Avrupa fırsatı değerlendirdi. Smirna'nın Yunan kuvvetleri tarafından Başbakan Damad Ferid Paşa'nın (Antant'ın müttefiki, kemalistlerin düşmanı) döneminde işgal edildiğini de unutmayalım. Onun ülkede yürüttüğü

²² Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 146.

²³ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 139 об. – 140.

²⁴ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 151 об.

²⁵ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 152.

politika önceden ve fazlasıyla bu olaya katkı sağlamıştır. Avrupa için ne Enver Paşa'nın Türkiyesi, ne Ali Kemal Bey'in, Hacı Sabri'nin, Sadı'nın Türkiyesi ne de bizim gibilerin - bütün savaşlarda tarafsızlığını koruyan, barış ve huzur taraftarlarının Türkiye'si istenilmektedir. Avrupa için hiçbir Türkiye istenmemektedir."²⁶

30 Ağustos'ta "Ankara", 2 Eylül'de "İstikbal", "Havas" ajansları Türklerin askeri karargahında yoğun çalışmalar olduğunu yazıyordu. Mustafa Kemal hiç uyumuyordu. Gece yarısına kadar kendi komutanlarıyla ilk durumu tartışıyor, askeri meselelerin çözümüyle ilgileniyordu.²⁷

Belgelerden, Türk sorununu Yunan silahının gücüyle çözmek kararının alındığı yorumu çıkıyordu. Türkler topluca Yunanların karşı ayaklanmaya başladı.

30 Ağustos'ta "Westminster Newspaper" ve "Ankara", 2 Eylül'de "İstikbal" gazeteleri, Yunan-Türk ihtilafının temel nedeninin müttefikler arasındaki görüş ayrılıkları olduğunu yazmaktaydı.²⁸

"Tevhid-ı Efkâr" gazetesi 1 Eylül baskısında şöyle yazmaktaydı; "Sakarya savaşı Türklerin sergilediği eşi-benzeri görülmemiş azimle Çanakkale savunmasını da geçmişti. Zafere olan inançla silahlanan Türk askeri en son teknoloji araçlarıyla donatılmış düşmanın tüm saldırılarını şiddetle bertaraf ediyordu. Bu dünya tarihinde benzeri olmayan bir mucizeydi. Çünkü böyle bir millet uluslararası ilişkiler alanına henüz dün atılmış Yunanlar tarafından nasıl mağlup edilebilirdi?! Vatanın kurtuluşu için mücadeleye atılan Mustafa Kemal Paşa'nın komutası altında kahraman bir ordu vardı. Bu ordu karşısına koyduğu amaca ulaşmak için canını bile vermeye hazırdı. Bu ordunun arkasında tüm Türk milleti, bu milletin arkasında ise tüm bir ırk ve müslüman alemi vardı. Kuşkusuz ki, Konstantin'in ordusu tüm dünyanın desteklediği milli mücadelemizde zafer kazanamazdı. Biz bir an bile olsun Türk'ün Anadolu'da mutlaka zafer kazanacağından kuşku duymadık".²⁹

²⁶ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 152 об.

²⁷ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 154 об -155.

²⁸ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 155.

²⁹ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 29 сентября 1921 года, № 13, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 283-284.

3 Eylül'de "İleri" gazetesi, Nuri Paşa'nın komutasındaki Kafkas gönüllü çetelerinin artık Ankara'da olduğunu ve son savaşlara katıldığını yazmaktaydı. Bu ordu 4 tümendenden ve Türk ordusunun en iyi topçu birlikleri sayılan, bireysel topçu birliklerinden oluşuyordu.8 Eylül'de "İleri"nin verdiği bilgiye göre, Şeyh Şamil'in torunu Şamil beyin önderliğinde 3000 Dağıstanlı'dan oluşan silahlı asker de Sivas'a gelmiştir.³⁰

Kemalistlerin zaferi dolayısıyla 14 Eylül'de SSCB'de, Kafkasya şehri olan Tiflis'te Müslümanların gösteri yürüyüşü yapıldı. Orkestrayla birlikte ellerinde kırmızı bayraklarla kent sokaklarından geçenler RSFSC Yetkili Temsilciliğinin binasına geldiler. Buradan Sovyet Rusyası'nı şanına uygun bir şekilde alkışladılar. Bunun karşılığında konuşma yapan RSFSC'nin Kafkasya cumhuriyetlerindeki yetkili temsilcisi B.V. Legran gösteriye katılanları selamladı:"Arkadaşlar, sizi Rusya hükümeti adına selamlamak mutluluk vericidir. Ayrıca, Büyük Millet Meclisi'nin bayrağı ile Antant'ın uşaklarına - Yunanlara karşı mücadele eden Türk askerlerinin zaferi dolayısıyla duyduğumuz ortak heyecanı size iletmekten memnunuz. Sovyet Rusyası adeta nefes bile almadan Anadolu'daki mücadeleyi izliyordu. Biz Yunanistan'ı destekleyen Antant'ın askeri teknolojisi ne kadar güçlü olsa da, ulusal birliklerin devrimci ruhunun daha güçlü olacağını biliyorduk. Bu yüzden, Yunanların son saldırısının başarısız olacağına emindik. Böyle de oldu. Bu sadece Türkiye'nin ulusal ordusunun zaferi değildir. Bu aynı zamanda Doğu'nun tüm güçlerinin İtilaf emperyalizmi üzerindeki zaferidir. İçtenlikle menşeviklerin, taşnakların ezildiği gibi kısa bir sürede Yunanların ezilmesini temenni ediyoruz. Yaşasın Türk ordusu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi!"³¹ Legran'ın konuşmasının son sözleri katılımcılar tarafından alkışlandı ve Türkçe sloganlar atıldı: "Yaşasın Türkiye ile Sovyet Rusyası birliği!"

Kalabalık RSFSC Yetkili Temsilciliğinin binasından Devrim Komitesi binasına doğru hareket etti ("Правда Грузии", № 163).³² "Kogivurdi Dzayn" gazetesinin 876. sayında şöyle haber geçmekteydi;"kemalistler Kafkasya'dan yeni güç almışlardır ve artık onların sayısı 60 bin kadardır."³³

³⁰ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 23 сентября 1921 года, № 39, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 226.

³¹Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 166.

³² Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 167.

³³ Сводка бюро печати Полномочного Представительства РСФСР в Азербайджане, Армении и Грузии, г. Тифлис от 2 сентября 1921 года, SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 203.

Yusuf Kemal Türk hükümeti'nin, açıklıkla mücadele eden Rusya'ya 60 bin pud(16,4 kg) tutarında tahıl göndermek kararı aldığını bildirdi.³⁴Bununla birlikte, dünya sermayesinin ekonomik esaretine engel olmak için Rusya ve Türkiye'nin birlikte direnç göstermesine zemin oluşturmanın önemi konusunda görüşler ileri sürülmüştü. Fabrikalara Rus uzmanlarının davet edilmesi, Türk hükümetinin ise gençleri teknik bilgi edinmek için Rusya'ya göndermesi önerilmekteydi.³⁵

Çiçerin Stalin'e Türkiye'de iktidarın ulusal küçük burjuvazinin elinde olduğunu yazmaktaydı. Son iki yılda Türkiye'de yaşananlar küçük burjuva devrimine çok benzemektedir. Küçük burjuva subayları, küçük şehir burjuvazisi, zengin köylüler radikal bir şekilde eski sınıfların yönetimine son verdiler. Ayrıca, Avrupa'ya olan ekonomik bağımlılık ortadan kaldırıldı. Avrupa'nın eski Türkiye'nin başına bela ettiği herşey, onun kendisi tarafından süpürüldü. Ulusal özgürlük mücadelesi sırasında Türkiye'de demokratikleşme süreci başlamış, Avrupa sermayesi ülkeden çıkarılmıştır. Şimdi yeni bir süreç başlıyor. Fransa ile anlaşma, Fransızların attığı ilk kancaydı. Bunu kaçınılmaz ve uzun bir süreç takip edecektir. Sadece sanayinin gelişmesi ile doğal kaynaklar büyük sermayenin eline geçecek, ve bu büyük sermaye Antant'ın sermayesi ile büyüyecek ve ondan sonra Türkiye'nin Antant'a entegrasyonu başlayacaktır. Ama bu süreç çok uzun zaman diliminde gerçekleşecektir.³⁶

Çiçerin Stalin'i, Kemalistler ezilirse, Küçük Asya'da Antant'ın diktatörlüğünün sağlanmış olacağı ve eski Türk yönetiminin en gerici kalıntılarının burada iktidara geleceği konusunda uyarıyordu. Gelecekte Kafkasya'nın girişinde irticacı düşmanlara sahip olmak, şimdi kemalistleri biraz desteklemekten daha pahalıya mal olabilir. O, Sovyet Rusya'sı elinden gelen herşeyi yapmalı ve Yunanlara karşı kemalistlerin desteklemesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Çiçerin İngiltere'nin politikasının müslümanlara karşı şiddetli baskı yönünde değiştiğini belirtiyordu. Fransa'nın da Türkiye'ye saldırısı bekleniyordu. Britanya'nın Türklere karşı Yunanları desteklemesi akılsız bir politika olarak değerlendirilmekteydi."Eğer beklenen bu ciddi tehlike somut gerçeğe dönüşürse, o zaman biz en sıradan çıkarlarımız uğruna kemalistlere destek olmalı ve yardım etmeliyiz. Aralov'un şifreli telgrafından, herşeyden çok Türklere ulaşım araçlarının gerektiği anlaşılmaktadır. Sovyet Rusyası 500 at göndermek için anlaşma imzalayacaktı ama bir anda bundan vazgeçti. Bu yardımı Kafkasya'dan vermediler, onun için Ukrayna'dan gönderilmelidir. İlk yardım dışında, gelecekte göndereceğimiz silah ve askeri mühimmata gelince ise, bence Frunze'nin hazırladığı liste bizim

³⁴Москва Накоминдел Чичерину из Ангоры, 18 сентября 1921 года, № 956// SSTRDA, f. 64, l.1, d. 207, l. 75.

³⁵ Сталину , 19 ноября 1921 г., SSTRDA, f. 159, l. 2, d. 57, l. 86-87.

³⁶Чичерин Сталину, 22 ноября 1921 г., SSTRDA, f. 159, l. 2, d. 57, l. 89-90.

olanaklarımızı aşmaktadır. Ali Fuat kendisi durmadan Gürcistan'da silah ve askeri mühimmat olduğunu belirtiyor; 1918 yılında Türklerin terk edilmiş askeri depoları da orada bulunuyor; Orada Türk ve Alman silahları var. Bu Türkler için daha faydalı olurdu. Ali Fuat bizim için hiçbir faydası olmayan bu mühimmatların neden Türklere verilmediğine şaşıyordu."³⁷

Çiçerin'e göre Türkiye ile dostluk ilişkilerinin gelişmesi ve bu ilişkilerdeki olumsuzlukların aradan kaldırılmasına yardım edecek en iyi araç RSFSC ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesidir.³⁸

Sovyet tarih yazımında 23 Ağustos-13 Eylül arasında gerçekleşen Yunan-Türk kritik Sakarya Meydan Muharebesi aşağıdaki tezlerle temellendiriliyordu:

- Ortadoğu'da krizli durumla bağlantılı olarak sovyet hükümeti, Antant'ın Sovyet Azerbaycan'ında bolşevik yönetiminin devrilmesi için çalışacağından korkuyordu. Moskova, Azerbaycan'ı "bolşevik zulmünden" kurtarma adı altında Bakü'nün Sovyet Rusya'sından alınabileceğinden rahatsızdı. Antant'ın müttefiki olan taşnaklar ve ayrıca gürcü menşeviklerinin bu sürece potansiyel olarak katılımı tahmin ediliyordu. Türkiye'de milliyetçilik hareketinin bastırılması Bolşevikler tarafından devrimin Doğu'da iflası gibi olarak değerlendirilmekteydi. Bolşevikler, sultanı kendi etkisi altına alan İngiltere'nin nüfusunun çoğu Türklere oluşan "Rus zulmü altında inleyen" Azerbaycan, Kafkasya ve Türkistan'a tarihi iddia kaldırmak ve genel anlamda tüm Müslüman dünyasını Rusya'ya karşı ayaklanmaya sevk edebilme ihtimali dolayısıyla rahatsızdı. Bu bölgelerin kaybedilmesi Rusya'nın petrol ve pamuk gibi stratejik ürünlerden mahrum edebilirdi. Bolşeviklerin temel hedefi mevcut durumda kemalist Türkiye'ye ve yürüttüğü politikaya yardım etmek, Yunan-Türk savaşında onu desteklemek arşiv belgelerinde gözlemlenmektedir. Hem Ermenistan'ın sovyetleştirilmesi ve Antant müttefiki olan daşnak unsurlarının yok edilmesinin önemi vurgulanmaktaydı.

-İlk olarak Mustafa Kemal Paşa'nın hükümeti Sovyet Rusyası tarafından tanınmış ve ilk olarak, RSFSC yetkililerini Ankara'ya göndermişti (7 Kasım 1920'de Ankara'da Sovyet büyükelçiliği faaliyete başlamıştı);

-Kemalistlerin Moskova ile ilişkileri, onların Yunan saldırılarını engellemek girişimleri ile aynı zamanda gerçekleşiyordu, amaç ise Ankara'da kurulacak yeni hükümet idi. Bu sırada Yunan ordusu Batı'dan Ankara'ya doğru hareket ediyordu. 1921 yılında Türk ordusunun ihtiyaçları için Rusya tarafından karşılıksız olarak gösterilen ekonomik yardımın (10 Ağustos, 25 Ağustos, 4 Ekim) önemi özellikle vurgulanmıştır;

³⁷Г. Чичерин Молотову, 21 марта 1922 г., SSTRDA, f. 159, l. 2, d. 57, l. 98-99.

³⁸Политические тезисы об отношениях между СССР и Турцией, SSTRDA, f. 159, l. 2, d. 57, l. 153.

-Türkiye için Moskova tek yardım yeri olarak görülmüyordu. Ankara'nın müdafaası bunu en açık şekilde göstermişti;

- 23 Ağustos-13 Eylül tarihleri arasında Ankara'nın birkaç kilometre batısında yaşanan çatışmalar bu kentin tarihindeki en büyük savaş oldu. Yunan birliklerinin çoşkulu saldırısı Türklerin inatçı direnişi sonucunda bozulmuştu. Kritik etkense kuşkusuz Türk birliklerinin manevi ruhu görülmekteydi;

-Stalin bu savaşı özel bir şekilde takip ediyordu. Türklerin savaştaki fedakarlığı vurgulanıyordu. Stalin'in Kremlin'de Ali Fuat beyi kabul ettiği belirtiliyordu;

-Sovyet halkının ilk beş yıldaki zorlukları ortadan kaldırmak için çabaları ile Türk halkının inatçı mücadelesi kıyaslanıyordu. Sovyet ve Türk halklarının fedakarlığı belirtiliyordu;

-Türkiye'nin Sovyet Hükümeti'ne saygılı ve dostça yaklaşımı vurgulanıyordu;

-Kızıl Ordu komutanı Mihail Vasilyeviç Frunze'nin Kasım 1921'de Türkiye'de olağanüstü büyükelçi atanmasına özen gösterilmişti. O Atatürk'le görüşmeler yapmıştı. Ülkenin ekonomik, mali ve askeri durumundan haberdardı. Türk kumandanlarının ricası üzerine cephede bulunmuş ve özel teftiş yapmıştı. Türkiye ile Sovyet Ukrayna'sı arasında Dostluk ve Kardeşlik hakkında imzalanan anlaşma gelecekte Sovyetler Birliği'yle birçok alanda olabilecek işbirliği için olanaklar oluşturmuştu;

-Her iki tarafın Sakarya Meydan Muharebesi'nde taktığı ayrıntılı bir şekilde öğrenilmişti;

- Gıda ve tuz rezervleri, araba, hayvan, giysi ve ayakkabılarından ordu lehine feragat eden erkek ve kadınların, askerlerin rolü, karşılıklı yardımın rolü özel olarak belirtiliyordu;

-Stalin Atatürk'ün zafer kazanacağına inandığı için onun mali yardıma ilişkin talebini olumlu karşılamıştı;

-Mecliste'ki önermeler yakından takip ediliyordu: 1921 yılının ilkbaharı için artık 122 yasa kabul edilmişti. Bu yasalar, ülkenin sanayi potansiyelinin savunmasından eğitim sisteminin gelişmesine kadar geniş konuları kapsıyordu. Ordu ve eğitim Türk ordusunun zaferini sağlayan iki önemli faktör olarak görülmekteydi. O zamandan günümüze kadar bu konu Türkiye için hala önemli ve güncel olarak kalmaktadır. Türk ordusu dünyanın en güçlü ordularından biri olarak değerlendiriliyor, eğitim sistemi ise en yüksek düzeydedir.

KAYNAKÇA

Atay F. R. **Moskova - Roma**. 1932.

Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar. Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri**. Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu. Özener Matbaası, İstanbul 2001.

Halil Paşa. **Bitmeyen Savaş**, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1972.

Sosyal-Siyasi Tarih Rus Devleti Arşivi (SSTRDA)

Жевахов, Александр. Кемаль Ататюрк. М., 2008.

Ушаков, Александр. Феномен Ататюрка. Турецкий правитель, творец и диктатор. М., 2002.

Гурко-Кряжин, Владимир Александрович. История революции в Турции: (очерк). М.: Товарищество "Мир", 1923.

Гурко-Кряжин, Владимир Александрович. Крах англо-греческой интервенции в Турции // Турция в борьбе за независимость. М.: Науч. ассоциация востоковедения при ЦИК СССР, 1925. С. 110-124.

Киреев, Н.Г. История Турции XX век / Н.Г. Киреев. Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007.

Павлович, М.П. (М.П.Вельтман). Революционная Турция. Величие и падение Оттоманской империи (старая Турция). Турция Энвер-Бей и Ахмед-Ризы. Турция Кемалья. Коммунистическое движение в Турции. М.: Госиздат, 1921.

Павлович, М.П. Революционная Турция // Турция в борьбе за независимость. М.: Науч. ассоциация востоковедения при ЦИК СССР, 1925. С. 5-109.

Раскольников, Ф.Ф. Контрреволюционное восстание в Турции // Турция в борьбе за независимость. М.: Науч. ассоциация востоковедения при ЦИК СССР, 1925. С. 145-151

Юст, К. Анатолийская печать. Тифлис: Закрайком РКП (б), 1922.

1919-1922 YILLARINDA TÜRKİYE'DE ORTAYA ÇIKAN GELİŞMELER VE İRAN DEVLETİ

Doç.Dr. Masoumeh DAEİ*

Birinci Dünya Savaşı'nın mağlupları arasında yer alan Osmanlı Devleti ağır hükümler içeren Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalar imzalamaz, İtilaf Devletleri stratejik açıdan önemli gördükleri yerleri işgal etmeye başlamışlardır. 1918'in başlarında bu savaşın artık son bulacağını öngören bazı liderler, kurtuluş için farklı seçenekler aramaya ve uygulamaya başlamışlardır.

Harbiye Nazırı Enver Paşa da muhtelif tepkilere rağmen Mart 1918'de Kafkas İslam Ordusu'nu kurmuştur. Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetme ihtimaline karşı, kurtuluşu Doğu'da görmüş ve vatanını kurtarılmasını da bu ordu aracılığıyla sağlamak istemiştir.

Böyle kritik dönemde İran ve Türkiye, iki Müslüman ülke olmaları, ilişkilerde yakınlaşmaların olmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki her türlü iç ve dış gelişme İran'ı etkilemekte ve Türkiye'de yaşanan her gelişmeyi yakından ilgilenmek durumundadır. Bu yüzden bölgede dönüm noktası olan bu önemli olayları İran'ın takip etmemesi ve gündemine almaması düşünülemez.

İran mezkur havadisi izleyerek genel anlamıyla Türklerin İtilaf devletlerine karşı yaptıkları kurtuluş mücadelesinde gösterdikleri cesaret ve şcaatleri temcit ederek, özellikle Yunanlıların taaruzunu kınıyor ve manevi olarak Türkiye'ye destek vermekteydi. Ama olayların gidişati ve Enver paşa'nın Güney Kafkas'ya ya yönelik ilerlemesi oldukça İran'ı tedirgin etmişti. İran, Türklerin Panturanist bir politika güttüklerini, doğuya Türkistan'a doğru yayılmak istediklerini düşünüyor ve açıkça söylüyordu. Bir yandan da, Erzurum ve Sivas kongrelerini "Panislamik Kongreler" olarak değerlendiriyor ve Türkler ve Bolşeviklerin bu duygulardan fayda beklediklerini söylüyordu. Bu yüzden İranın olaylara bakış açısını iki yönden yani Batı ve doğu cepheleleri olarak değerlendirmemiz gerekiyor.

* Doç.Dr.; Masoumeh Daei Tebriz Payame Nür Üniversitesi, (masoumeh.daei@gmail.com)

İlk örneği, Yunanlıların taarüz ettikleri süreçte, savaşa gönüllü katılan ve savaş bitinceye kadar de Türk askerleriyle omuz omuza Yunanlılar ile savaşan Tebrizli general Seit Ahmet Can Polatin yazdığı hatırat gerçekten çok ilginçtir. vereceğimiz Diğer örnek ise Orgeneral Muhammad Nahcıvan'ın³⁹ kaleme aldığı “ Türkiye İstiklal Savaşı ” veya “Türkiye Yunan Savaşı” isimli kitabı bu durumu anlatan güzel bir örnektir.

Her iki Eserde, 1919- 1922 yıllarını kapsayan bütün olayları, Türk milletinin vatan yolunda direniş, cesaret ve özverilerinin portresini çizmektedir. Bu çalışmalarda, Milli Mücadeleye önderlik eden liderlerin özellikle Mustafa Kemal Paşa n'ın düşündüğü, neler yaptığı ele alınmıştır.

Bütün gelişmeleri her iki generalın yazdıklarından izlemek Milli Mücadeleyi anlayabilmek için son derece önemli bilgiler ve veriler bulunmaktadır.

Savaşa gönüllü katılan ve savaşı her alanda inceleyen ve küçük detayları bile kaçırmayan ve savaş bitince hem rütbe alan ve hem İstiklal madalijasına nail olan Can Polat hatıratında, Atatürk Türkiye'yi kurtardı, Türkiye kaybettiği bağımsızlığa kavuştu. İsalet zincirleri parçalandı. Türk ordusu ve Türkiye halkının vatanperestliği ve Atatürkün fedakarlıkları dünyaya özellikle islam milletlerine isbat oldu ki Türk yenilmez, bağımsız ve canlı hayatına devam ettirebilir. Anadolu halkı maddi ve manevi olarak her türlü yardım sağladı. Özellikle Türk kadınlar aşırı şehamet göstererek canı gönülden su, ekmek mühimmat taşıdılar çalıştılar. Türk ordusunun tecihizat ve malzemenen tam nuksan olduğuna rağmen her bakımdan güçlü olan Yunan ordusunu yenerek bir kısmını esir ve bir kısmını da İzmir'de denize toktu. 26 Ağustos 1922 den 9 Eylül 1922'ye kadar 14 gün içinde Türklere 10.000 şehit ve yaralı ve Yunan ordusundan yaklaşık 100.000 esir, yaralı ve ölü tahmin ediliyor.⁴⁰ demektedir.

Sakarya Savaşından, Yunanlılar hameleyi Eskişehirden düşünerek; Türkler, bütün tahkimat ve önemli siperlerini Eskişehir cephesinden kesinlikle saldıracaklarını bekleyen Türk ordusu bütün techizat, tehkimat ve önemli siperlerini bu cephede sağladılar, ama beklentilerin dışında Yunan ordusu Kutahya önünde siper tutan Türk milli ordusuna hamele ederken geri çekilmelerine mecbur etti. Sonuç olarak Afyon ve Karahisar sukut etti. Sonra Yunanlılar Eskişehir'e yüz çevirdiler. Türk ordusu tam metanet ve düzenle geri çekilmeye başlayarak Sakarya nehrinin kenarına varmaya muvaffak oldular ve düşman varmadan bölgede konumlarını sağladılar. Bu geri çekilme ülkede heyecan yartmasına rağmen, Milli Büyük Meclis Atatürk'e tam yetki vererek genel Türk ordusunun komutanı yaptı. Yunanlılar Türk

³⁹ Bazı dönemlerde Genel Kurmay Başkanı da olmuştu.

⁴⁰ Can polat Ahmet, **Sargozaşte Yek Afsare İrani (Az Canghaye İstiklale Türkiye Ta amaliyate Rahayiye Azerbaycan, 1325- 1298, Tarihi Müasiri İran, Şiraze, Tahran 1385, s. 29.**

ordusunun sarsılmadığını ve sağlam ayakta olduğunu tekrar gördüler. Eski şehirin düşüşü ile Birinci tabur Gura Matlaab Karaca Viren batısında şiddetli savaşa başlandı ve gece gündüz devam etti, taburun komutanlığını bana verilmesiyle düşmana karşı görevimi yaptım , Düşmanın sıkıştırmasıyla hayvan arabasıyla taşınan Tophane mühimmatının bir bölümü taşıyıcılar tarafından taşınma hale geldi. Ordu setadı tarafından bir grupla oraya gidip düşmanın karşısı ve en yakınıdan mezkur mühimmatı ordunun karagahına ki dağlık ve araba yolu olmadığına rağmen görevlendim. Bu zaman mühimmatın milyonlar değeri vardı. Yunan ordusunu başarısıyla Türk milli ordusu fevri şekilde sağ koldan iki tabur alıp sol kola gönderdiler. Zira düşman sol kolda çok güçlü ve kuvvetli idi ve asıl önemi hamlenin ağır merkezi idi. Ve hep Haymana şehrini tasallüt etme ve Ankara'nın güneyine yani milli hükümetin merkezine varmak istiyordu. Yaptığımız bu iş sonunda düşmanın manevrasını ve türk ordusunun kuşatmasını imkansız etti. Bizim ordu Nimalcık'tan Haymana'ya hareket ettik.... Haymana yakınlığında savaş çok şiddetle sürmekteydi.⁴¹

Orgeneral Nahcivani da , Sakarya müharebesinde; Üzümbeyli'de Türk süvari taburunun hamlesi Yunanın genel karagahını tehdit ediyor; bu hamlenin sonucunda bütün köyü zor ıstırap almıştır; hepsi hatta karagahın kuruyucuları bile kaçarak dağıldılar. Yunanın genel ordu komutanı kendini kaybetmiş ve köyün balçıklı evlerin duvarına dayanıp mendilini cebinden çıkartıp ve iradesiz devamlı sallamaktadır. Türk süvarilerinin hamle ettikleri zaman bu köyde kimler yaşıyorlardı diye mühakkak bilgileri yoktur, yoksa Yunanlıların piyade taburunun ateşine rağmen ki onları saldırmaktan önlendi, böyle bir fırsatı kullanmayıp bu şahısı esir almaktan sakınsınlar.⁴²

Yunan ve Türk ordusunun imkanlarını karşılaştığı zaman; her bakımdan önde olan Yunan ordusu; moral ve şıcaat dışında bütün koşullar Türkler aleyhine idi, öyle ki durumun nasıl olduğunu karşılık kıyas etmek bile olamazdı. Yunanlılar ülkenin en uygun, zengin verimli toprakla... işgal etmişlerdi. Ankaraya tabii olan merkez ve doğu Anadolu o döneme kadar Osmanlı devletinin tevecüh etmediği için henüz viran, caddesiz, karayol ve demir yoldan mahrum idi. Henüz silah ve mühimmat üretecek fabrikalar kurulmamıştı. Rusya dan silah ve mühimmat geliyordu, karadenizden kayıkla bu malzemeler taşılıyordu, ama techizat sahile varınca mecbüren kara ile taşınacaktı ve bu iş hayli çetin di. Hızlı yük taşıyan malzeme bulunmuyordu, örneğin; bir iki yük mühimmat köyde bulunan binekler (insan ve hayvan) ile iki ay süresinde taşıyordu. Stratejik olarak da tamamen durum tamaen Yunanlılar lehine müsait idi. Zira onların bulunduğu cephe yaklaşık Bilecikten Uşağa kadar yarı yuvarlak ve Bilecik- Eskişehir- Afyon demir yolu geçiyordu. Türkler bu yam yuvarlak halkanın dışında kalmışlardı, mecburen müsait

⁴¹ Can Polat, a.g.e, s. 18-19.

⁴² Nahcivani, a.g.e, s. 91.

olmayan yerde yani eski şehirden Afyon'a askerleri aktarmak için 4 ve belki 5 gün içinde yol kat ediyorlar, halbuki Yunanlılar aynı 4- 5 saatte yürüyor ve hedefe ulaşıyorlardı.⁴³

Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'i yeniden ele geçirmesinin hemen ardından, kritik bir dönemde vuku bulması, tarihi önemi bulunan bazı yapıların ve semtlerin yok olması ile neticelenmiş yangının İran belgelerinin büyük bir çoğunluğunda Yunanlılar kabul etmezse de yangın Yunanlılar tarafından çıktığına dair" bilgisi yer almaktadır. Bu belgelerde hem Yunanda savaş neticesinde ve hem İzmir'de yangın sebebiyle; İranlıların aşırı hasar gördükleri, maddi olarak ziyana uğradıkları, İran devleti direk kendisi araştırma, gözlemler yaparak Yunanlılar kabul etmezlerse de İzmir yangını Yunanlıların sebep olduğu elçilik raporlarında yer almaktadır.

1919-1922 Tarihlerinde Doğu Anadolu'da Ortaya Çıkan Gelişmeler ve İran

Brest Litovsk Barış Antlaşması 3 Mart 1918'de yapıldı Bolşevikler, Kafkas Komiserliği görüşünü önemsemeyerek; Kars, Ardahan ve Batum'u verdikten sonra sorunun yüzü tamamen değişip, Osmanlının politik ve toprak hedefleri daha belirgin olarak ortaya çıktı⁴⁴. Osmanlının yeni saldırıları başlayınca herkes için durumun ne kadar tehlikeli olduğu da ortadaydı. Ermeni ve Gürcüler; Batum, Ardahan ve Kars'dan Osmanlının vazgeçmeyeceklerini biliyorlar, önlem olarak ciddi bir teçhizat hazırlamaya koyuldular.

Tiflis'te İran Başkonsolosu Şerif ü-devle yazdığı mektupta, İran Dışişlerine uyarı vererek: vahim bir durum olarak Kafkasya'nın bağımsızlığının söz konusu olduğunu, Turan devletinin kurulması için Azerbaycan'ın Kafkasya'ya eklenmesi ve Türkistan'dan İran'a bedel verileceği ağızlarında geziyor...⁴⁵.

Osmanlılar 1877 yıllarındaki sınırlarına dönerken ve sorunların bittiğini düşünürken, Osmanlılar çok az zamanda işin ilk aşamasını bitirmiş, ikinci aşaması yani Büyük Turan kurma düşüncesine başlamışlardır. Mayıs ayının ortasında Batum'da, Maverayı Kafkas Federatif Cumhuriyet Temsilcileri ve Osmanlı askeri makamları arasında yeni müzakereler başladı.

Mondros Anlaşmasının altıncı maddesine göre, Türk kuvvetleri, Osmanlı Rusya savaşından önceye geri çekilmek zorunda kaldı, ama Türk askeri makamları en az bu konuda kasten gecikme yaparak Müslümanlar ile kuvvetlerinin bir bölümünü resmi askeri teşkilat ve gayri resmi kalıplarla

⁴³ Nahcivani, a.g.e., s. 95- 97.

⁴⁴ Hovannisian, *Armenia on the Road*, Pp. 103-105

⁴⁵ *Savade Telgrafe jeneral Gonsulgarı Tiflis*, No: 1523, 21 Cemaziyel evvel 1336.

teşkilatlanmaya başladı – Azerbaycan Cumhuriyeti kuvvetlerine katılan birimler ve Nuri Paşa grubu ki, kuzey Kafkasya Müslüman kuvvetlerine sığıdı. Türklerin siyasi iktidar ve askeri onarımını en önemli sebeplerinden birisi itilaf devletlerinin en doğrusu Biritanianın Mondoros anlaşmasının mevaddinin icrası olmuştur. Savaşın sonlarına doğru İtilaf devletlerinin anlaşmasına göre, Britanya'nın askeri kuvvetleri Ermenistan, Gürcistan, güney Rusya Kazaklar ve İran Kürdistanı, Türklere karşı yapılacak operasyonların sorumlusu idiler. Bu aşamada itilaf devletlerinin yenilmiş ama ayakta duran Osmanlıya koşullarının üstelenmesinde yeteneksizliklerinin yanısıra başka bir sebep de etkili oldu. İtilaf devletleri Osmanlı'nın kaderi ve geleceği hakkında oy birliğine sahip değillerdi. Örnek olarak, Lord Curzon ve onun Dışişler Bakanı Balfour gibi Biritanya bazı makam sahipleri Osmanlı'nın tam parçalanmasına ve Türk topraklarının sınırlandırılması ve Anadolu merkezinde oluşan küçük bir bölgeye vurgu yapmaktaydılar. Ama Curzon gibi diğer Biritanya politikacılar da uzun vadede Rusya tehlikesine karşı Türkiye'nin güçlü olmasını gerekli görmekteydiler.

Hint İşler Bakanı Lord Montagu başta olmak üzere Hind İmparatorluk dairesi makamları da geleneksel tutumlarıyla Rusya'nın ilerleme tehlikesine karşı hassas idiler. Ekim 1919'da Balfour'un istifası sonrası Britanya dışişleri bakanı olan Lord Curzon da bu inancı benimsiyordu. Mayıs 1919'da Lord Curzon'un bu düşüncesine rağmen aptalca sayılacak bir hamle ile Yunanlıların İzmir ve Anadolu'ya saldırılarını teşvik etmesi de Türklerin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde millî direnişine sebep oldu⁴⁶.

Bu durumda Kafkasya'da olan değişimlere direkt tepki olarak Anadolu'nun tam merkezinde, Türklerin millî direnişi şekillendi. İlk adımı 9. Osmanlı Ordusu paşası Yakup Şevki Paşa koydu ki, kuvvetlerini savaştan önce sınırlarına çekecekti ama çekmedi, yani Mondoros Anlaşması'nın tam tersini yaptı. Kars ve çevresinin boşatılmasını tam iki ay geciktirdi ve bu arada teşkilat kurmaya çalıştı ki, 1918 Kasım başlarında bu İslami Şurası adıyla ortaya çıktı. Fahreddin Bey Pirzade, İbrahim Bey Cihangirzade ve Şevket Paşanın himayesiyle 8000 askeri kuvvetten oluşan ordu kurulup Kars ve çevresinin idaresini üstelendi ve Gümrü (Aleksandropol) karşısında, Ahılklakı, Ahaltistiha ve Batum gibi bazı illeri Osmanlıdan teslim aldı. İslam Şurası Ocak ayının ortalarından 1919'da Rus ve Yunanlılardan ve diğer kavim ve o bölgede yaşayan halktan yüz temsilciyle Kongre kurarak kendini Cenübi Garb Kafkas Hükümeti Müvakkat Millisi adıyla ve başka adıyla Kafkas havza yani Kafkasya'nın güney batısından yani Karadeniz sahilinde olan

⁴⁶ Gökay Bülent, **Turkish Settlement and The Caucasus, 1918-1920**, in Sylvia Kedourie. Turkey, Identity, Democracy, Politics, Frank Cass Publishers, London 1988, p.55.

Batum'dan Aras Nehrinin devamında olan Nahcivana Cenub-ı Garb cumhuriyeti adlandırdı ve geniş havzayı kendi alanı diye ilan etti⁴⁷.

Osmanlı kuvvetleri savaştan önceki sınırlara çekilince, Kafkas Cenub-ı Garb Cumhuriyeti de dayanamadı ve Kars'ın güney bölümünün yönetimini Ermenilere Nisan 1919 da vererek son buldu, ama Ermeni hakimiyeti altını gitmek istemeyen ve direnen Kafkasya'nın güney batısında direnen Müslümanlar ortadan kalkmadı. General Yakup Şevket paşa Karsı boşatması ve emri altında olan kuvvetlerini geri çekilmesiyle – 9. Ordu- Erzurumda istikrar buldu. Kendi durumdan faydalanmakta pek istidat sahibi değildi, ama onun yerine geçen yetenekte idi⁴⁸.

9 Mart 1919'da Kars ve Erzurum da General Karabekir savaşın son yıllarında 15. Ordu komutanlığına tayin oldu ki, yaklaşık 4 ordu ile birlikte Güney Kafkasya Havzası ve İran sınırlarının kuzey batısını kapsıyordu. Kazım Karabekir bölgede istikrar bulunca hemen Kars'ın Ermenilere verildiği dedikodusu ve halkta yarattığı geniş korku ve kaygıdan ve güney Kafkasya'nın Müslümanların oturduğu diğer kısımlarınızda Ermenilere verilme ihtimali olduğu kaygısından faydalanarak geniş askeri ve siyasi manevralarını başlattı, nihayet Türklerin milli direniş başkaldırması ve yeni Türkiye Cumhuriyeti temelini de oluşturmuş oldu⁴⁹.

Kars'ta yaşayan ve Ermeni saldırıları yüzünden ve Gürcistan ve Azerbaycana Cumhuriyetlerine sığınan On bin İranlı tebasının durumunun nasıl olduğu belli değildi. Verilen raporlara göre, bu İranlıların büyük kısmı köylere dağılmışlar ve bu köyler tarafsız olduklarına rağmen ve evlerinde İran bayrağı kalkındıklarına rağmen Ermeni taarruzuna maruz kalarak nihayete de avare olmuşlardır⁵⁰.

Bölgede yeniden doğan ve etkili kuvvet olan Türkler her şeyden daha çok Kürt aşiretler ve birinci dercede de İran'ın kuzey batı Kürtlerin içinden etki bıraktı. Rus Osmanlı savaşlarında az çok Osmanlıya yardım eden Kürtler şimdi de aynı rolü oynamaya hazır idiler. Bu aşamada İsmail Ağa Şıkak-Sımko- Kürtlerin asıl yüzü olarak teşkil ediyordu ki, savaştan doğan kargaşa yüzünden Urmiye gölünün geniş bölümünü kendi yetkisi altın almıştı. Şubat ayının 1918'de Hoy kargüzari Osmanlıların yeniden faaliyete geçmeleri ve Sımko ile tekrar irtibata geçmeleri hakkında verdiği raporda: bu son günlerde Osmanlı görevlilerinin çabaları öyle anlaşılıyor ki, güya Osmanlı merkezlerinden bazıları vazgeçmiyorlar.... Öyle ki baş şebhenderlik

⁴⁷ Allen and Murattof, op, cit, Pp. 498-97; Hovannisian, **The Republic of Armenia**, Vol. 1, p, 201.

⁴⁸ Hovannisian, **Republic**, Vol. I, p. 425; Belen Fahri, **20. Yüzyılda Osmanlı devleti**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973, s. 386.

⁴⁹ Hovanissian, **Republic of Armenia**, Vol 1, p. 425.

⁵⁰ Bayat, **a.g.e.**, s. 159.

tarafından Fercüllah Bey adında birisi Hoya.....ve gayet gizli şekilde ismail ağa ile yazışmakta olup; Seyit Tahanın da Urmiyeye gelmesi ve Şikak Kürt aşiretleriyle birleşmesi sanlı bu konuyu takip etme ve ortamı hazır etmek yönündedir⁵¹...

Mayıs 1919 da ortam hazır olmuşken Kazım Karabekir ve Doğu vilayetlerinin hukukunu savunma kuruluşuyla Ermenilere verilmiş bölgeye itiraz karşı resmen itilaf devletlerine ve İstanbul'a onların koyduğu kukla hükümete karşı çıkarak başkaldırdılar. Hoy kargüzari Tahrana gönderdiği raporda İran zidiyetinde olan bu teşebbüslere: kaç gün önce Van da bulunan ordu komutanları Cavit bey komutan ve diğer sahip mensep van aşiret reisleri ve ordu makam sahiplerinden toplantı kurarak İran devleti İngilizlerin tahrikiyle Ermeniler bu bölgeye saldırmak için anlaşma bağlamış, sizi buradan dışarı atıp Ermenileri burada yerleştirmek amacıyla ve onlara bağımsızlık ve hükümet kurma vaadi vermektedirler.... Bu raporun devamında.... mezkur sahip mensepler....biz bütün güç kuvvetimizle sizi savunacağız ve siz Van halkına kati söz veriyoruz ki, hatta eğer İstanbul'dan da emir olmazsa İslamiyet adına son kanımıza kadar direnip Ermenileri bu bölgeye musallat etmeyecekler⁵².

Yunan kuvvetlerinin Mayıs 1919 de Türkiye toprağında girince, Atatürk için Bolşevikler ile irtibat sağlamak gerekti. Mustafa Kemal Paşa ve Sovyet devleti ile direk müzakereler ve bir nevi ilişkiler sağlandı, ama asıl halkayı oluşturan İttihat ve Terakki komitesi gizli ve sürgünde olan ile gerçekleşiyordu. Özellikle Nuri Paşa ve Halil Bey gibi Dağıstan'da kavimler içinde faaliyet edenler ve Bolşevikler kuzey Dağıstan'ı aldıktan sonra de şimdi Bakü'ye gelmişlerdi. Mustafa Kemal Paşanın 25 Mayıs-12 Haziran arasında Kızıl ordu generali Budini ile görüşmeleri olmuştu⁵³. Enver Paşa ve Cemal Paşa gelişinden az zaman geçmemişti ki, İttihat ve Terakki komitesinin kaçan başları Berlin'de 1919 yılın sonlarında Alman Bolşevik temsilcisi Karl Radk ile irtibata geçerek itilaf devletlerine karşı işbirliği yapmak için Moskova'ya gelmeleri önerisinde bulunmuştu. Bolşevikler bu komite azasının doğu İslamini Batı emperyalizme karşı yararlanmak istediği niyetindeydiler. İttihat ve Terakki de Rusya devriminden hasıl olan karışık ortamdan kendi kudretlerini tekrar iade etme düşüncesindeydiler. Bu arada savaşın son yıllarında Kafkas ordusunun komutanlığını üstlenen Enver Paşa'nın üvey

⁵¹ Bayat, a.g.e., s. 160.

⁵² Kargüzariye Azerbaycan, **Sevade Raporte Kefile Kargüzari ye Hoy**, No: 42, 25 Recep 1337.

⁵³ Serj Afansyan, **Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Az Esteglal Ta Estekrare Rejime Şurevi 1917-1923**, Ç: Abdüreza Hüşeng Mehdevi, Yayinevi: Müin, Tahran 1370, s. 104; Hovannisiana göre, Budinin bu dönemde Rusaynın içsavaşlarında olduğundan dolayı böyle görüşmenin imkanı olmadığını yazar. Bkz: HovannisianRichard G., **Armenia and the Caucasus**, in Armenian Rewiew,op. Cit., No 27, Spring 1979,p. 50; Başka bir görüşe göre bu tarihte Müstafa Kemal'in Samsun'a gelişinde Rusya dan gelen Türk komonist grubuyla görüşmesi olmuştu. Bkz: Gökay, op. Cit., p. 60.

kardeşi Nuri Paşa gibi İtilaf devletleri elinde esir düşün İttihat ve Terakki'nin diğer bazı azaları da kaçmış ve kendilerini Anadolu'ya atmışlardı. Enver paşa esirlikten kurtulunca Dağıstan'a gider, ama Bolşevikler o bölgeyi düşünce Bakü'ye gelir ve Eylül 1919 da Türkiye Halk Temsilcilik Teşkilatını kurar⁵⁴. Aynı dönemde Talat Paşa Berlin'den Mustafa Kemal'e Bolşeviklerin temsilcisi Anadolu'nun direniş kalkınmasından himaye etme bilgisini verir ve Cemal Paşa ve Enver Paşa da bu amaçla Rusya'ya gittiklerini söyler. Talat Paşa İttihat ve Terakki başlarının hedefleri asla Mustafa Kemal'in hedefleriyle sürüşmeyip, bütün çabalarını Türkiye devriminden yanaydı. Mustafa Kemal'de cevaben onların gösterdiği çabadan dolayı teşekkür eder⁵⁵. Mustafa Kemal Erzurum Konferansı esnasında Temmuz- Ağustos 1919'da Rus halkın dış müdahalelere karşı savaşlarını örnek almalarını ve Bolşeviklerden yardım alma gereğine vurgu yapar. Ama henüz kendisi etkili uygulamada bulunmamıştı. Muhtemelen aynı yılın yaz ayında Bolşeviklerin geçici başarıları ve işin asıl vasıtahğını yapan İttihat ve Terakki'ye itimat ve güveni olmadığı belirtiyor. Çünkü Halil Paşa'nın seri şekilde Kafkasya'ya göndermesi da bunu gösteriyor. Savaş ta Osmanlı doğu ordusunun komutanlığını üsteleyen Halil Paşa İtilaf devletlerinin esirliğinden kaçmış ve Anadolu'ya ulaşmıştı. Mustafa Kemal görünüşte Bolşevikler ile müzakere berhanesiyle gönderir, ama asıl amacı muhtemelen rakibin şerrinden kurtulmak idi. Halbuki Nuri Paşa Kafkasya'da Türkiye halk temsilcisi teşkilatını ve Anadolu direniş hareketi adı altında yardım, İttihat ve Terakki hakimiyet döneminde kalan adamlarını organize ve teşkilatlandırma peşindeydi. Halil Paşa da Aralık 1919'da Azerbaycan'da ona katıldı ve fevri şekilde Bolşeviklerin bölgesel komitesiyle irtibat sağladı⁵⁶. Tabii bu gelişmeleri dikkatli Van- Nahcivan- Baküden bilgiler alan ve bu yeni değişiklikleri izleyen ve tehlikenin de ebadını kavrayan İran Britanya devletinin daha uyanık olmasını ister. 19 Ocak 1920 de Vüsükü-devle Nüstretü-devleye gönderdiği telgrafta ihtimali tehlikelere karşı kuvvet oluşması kurulmalı ve sonra... Kafkas konusu günden güne daha vahim duruma gelmektedir ve İran için büyük tehlike yaratmaktadır. Haberlere göre, Halil Paşa Badkübeye Kafkasyada dağınk olan Osmanlı ordusu Enver ve Nuri onları karıştırmakta Bolşevikler ile muvafık ve İran ve İranlı ile de adavet etmektedirler. Sonra Sımkonun isyanı ve Türklerinden ondan himaye etmesini yazar ve sözlerinin devamında.... Devletin müdafiya ve karşı çıkmak için ümidi sadece İngiltere ile yandaşlık etmektir. Ama bedbahtlık şu ki, İngiltere de kanı soğukluk ve umursamamazlıkla karşılıyor ve tehlike çıktıktan sonra bizim gibi hayret ile bakıyor⁵⁷...

⁵⁴ Pol Domon, **Baku Çaharrahe Engelab 1919-1920**, be Nagl az Kafkaz dar Tarihe Muasir, Ç: Kave Bayat ve Behnam Cafari, Parvin yayınevi, Tahran 1371, s. 103-102.

⁵⁵ Hovannisian, **Armenia and the Caucasus**, op. Cit., p. 37.

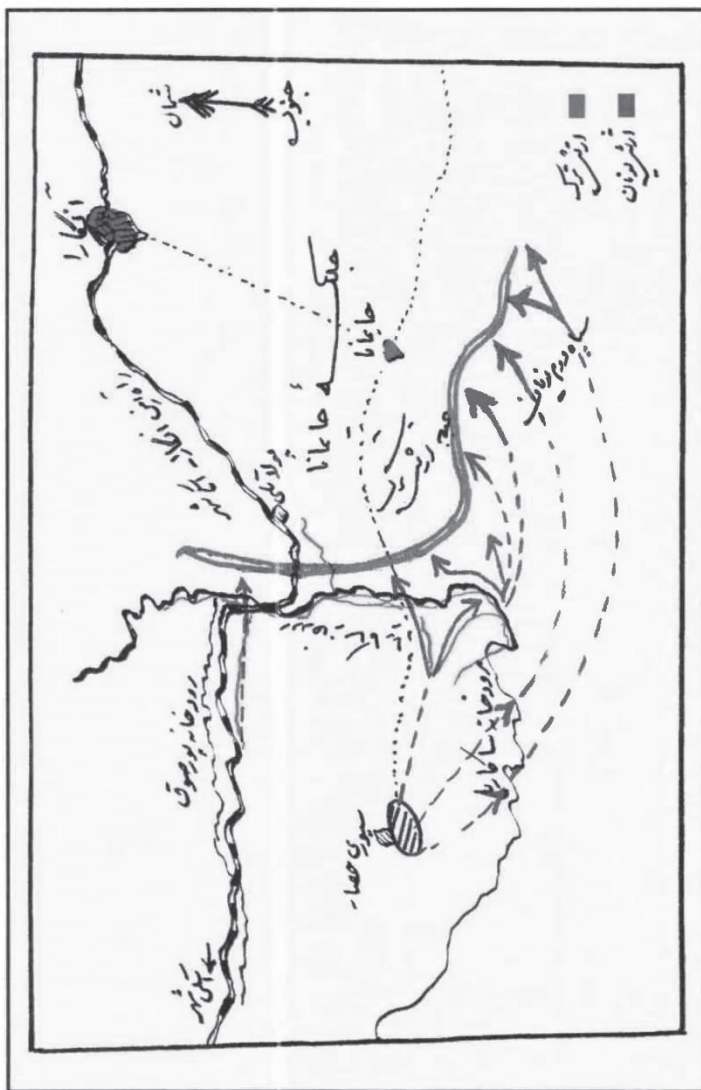
⁵⁶ Bayat, **a.g.e.**, s. 262.

⁵⁷ **Vusuküdevle be Nüsretüdevle**, No: 85, 19January 1920, Esnade Nüsretüdevle, s. 216- 217.

Elbette Kafkasya'da bulunan İngiliz Makamları bölgesel tehlike ve değişimlerin farkındaydılar. 3 Ocak 1920'de Tiflis'te Britanya yüce komiseryasi Oliver Vardorp Lord Korzona detayla gelişen olayları aktararak, Türklerin hareketına karşı kaç askeri birimin İran'ın kuzey batı ve Türkiye'nin kuzey doğusuna sevk edilmesini söyler, fakat İtilaf devletlerinin danışmanlıklarıyla sadece Gürcistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin kurulması, elbette Kafkasya'da bulunan İngiliz Makamlarını bölgesel tehlike ve istemedikleri değişimler tedirgin ediyordu. 03 Ocak 1920'de Tiflis'te Britanya yüce komiseryasi Oliver Vardorp Lord Korzona detayla gelişen olayları aktararak, Türklerin hareketına karşı kaç askeri birimin İran'ın kuzey batı ve Türkiye'nin kuzey doğusuna sevk edilmesini söyler, fakat İtilaf devletlerinin danışmanlıklarıyla sadece Gürcistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin kurulması kararına varılır⁵⁸.

⁵⁸ Gökay, op. Cit., p. 62

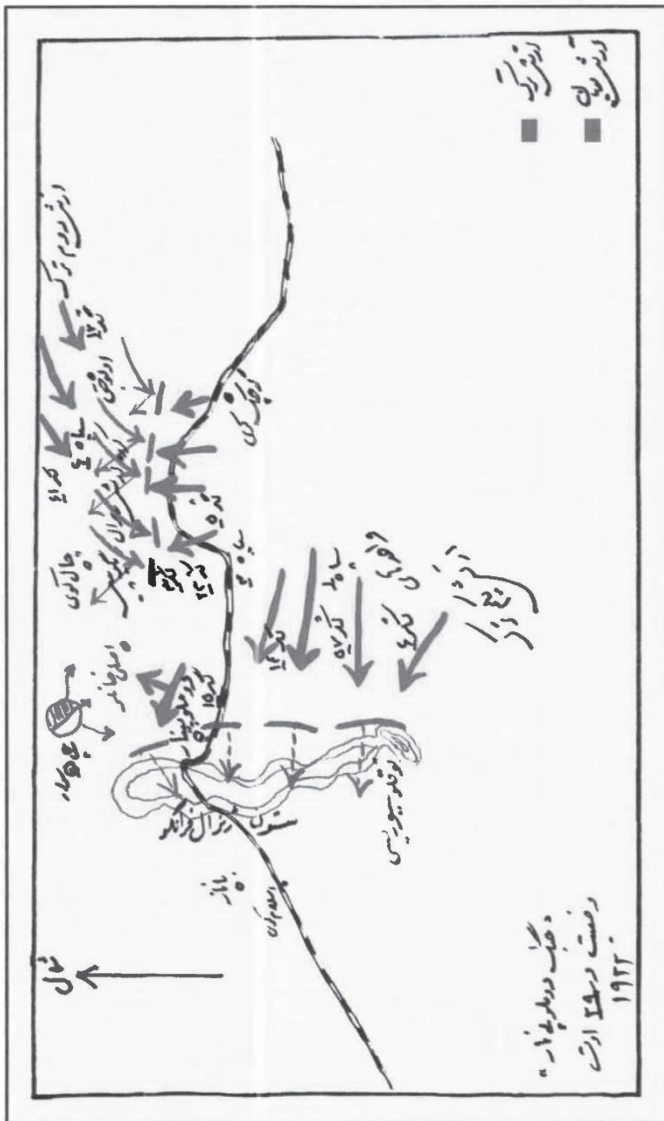

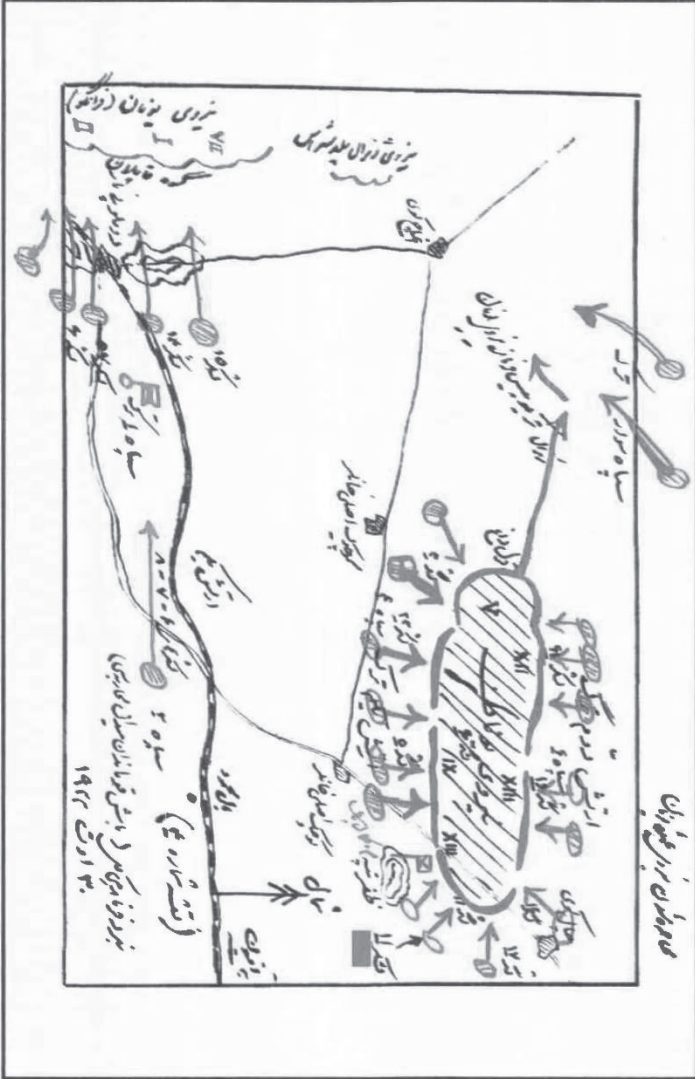
نقشه شماره ۱ نبرد ساکاریا

نقشه شماره ۲. نبرد افیون و قره حصار

نقشه شماره ۳ جنگ دویلبو بی‌نار

نقشه شماره ۴، محاصره تیروی، عمده یونان

[محصل مدرسه نظامی قلهلی]

[ستوان سوم قشون عثمانی،
آوریل ۱۹۲۱]

[میرآلای عزالدین پاشا و ارکان حرب و ضابطان
 قرارگاه سپاه اول ارتش ترکیه، ۱۹۲۱]

[جبهه غرب، جنگ استقلال ترکیه، ۱۹۲۱]

İNGİLİZ VE AMERİKAN KAMUOYUNDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Bahar GÜRSEL*

Giriş

Türk Kurtuluş Savaşı, başlangıcından sonuna kadar Batılı haber ajansları ve yayın organları tarafından düzenli olarak kamuoyuna yansıtıldı. Savaşın en önemli ve belirleyici çarpışmalarından biri olan Sakarya Meydan Muharebesi de Avrupa ve Amerikan basınında da önemli bir yer buldu. Yine de hem Kurtuluş Savaşı'nın çeşitli safhaları hem de Muharebe hakkında yayın yapmış olan yabancı basının konu hakkında çok kesin bilgilere, doğru kanılara ve de bu sebeple tarafsız bir bakış açısına sahip olduğunu belirtmek mümkün değildir. Bu yazı, 1921 yılında, Sakarya Meydan Muharebesi öncesi ve sonrasında, İngiltere ve Amerikan basınında yer bulan haberlerin kamuoyunu ne şekilde bilgilendirmiş olduğuna dair genel bir çerçeve çizmektedir. Bu kapsamda, Eski ve Yeni Dünya'da savaş hakkında yapılmış olan haberlerin genellikle aynı bakış açısına sahip olduğunu, benzer görsel kaynaklar kullanıldığını ve haberleri yayımlayan organların birbirinden oldukça etkilendiğini ifade etmek isabetli olacaktır. Bu sebeple de, yazıda hem İngiltere hem de Birleşik Devletler'de yapılmış farklı haberlere değinilecek ve de özellikle İngiliz basınında yer alan bilgi ve yorumların Amerika üzerindeki etkisi vurgulanacaktır.

Sakarya Meydan Muhaberesi'yle ilgili haberler üzerinde odaklanmadan önce, Batı basınının genel olarak Türk Kurtuluş Savaşı ile alakalı bilgisinin kısıtlı ve çoğu zaman da yanlış olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bununla ilgili verilebilecek en çarpıcı örneklerden biri, 19. yüzyılın en kayda değer ve etkili gazetecilerinden biri olan Horace Greeley yönetiminde kurulup uzun müddet yayımlanan **New York Tribune** gazetesinde çıkan bir haberdir.⁵⁹ 11

* Dr. Öğr. Üyesi; Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü.

⁵⁹ Greeley, **New York Tribune** gazetesini ortalama okuyucuya hitap edecek ucuz bir yayın olması amacıyla (çok düşük bir fiyata satın alındığı için bu tarz yayınlar "penny paper" olarak adlandırıldı) 1841 senesinde yayımlamaya başladı. Birleşik Devletler'in en önemli

Temmuz 1920 tarihinde gazetenin ikinci sayfasında yer bulan “In Spite of the League, Europe Has Still Another War” (Cemiyet’e Rağmen, Avrupa’nın Bir Savaşı Daha Var) başlıklı tam sayfa makalede, 1917 yılında ilk Pulitzer Başyazı Ödülü’nü almış olan gazeteci ve dış politika yazarı Frank Herbert Simonds,⁶⁰ I. Dünya Savaşı’nda Avrupa’da meydana gelen ve savaş neticesinde vuku bulan çeşitli itilaflara değinmektedir. Birbiyle çelişen Fransız, İngiliz ve İtalyan taleplerinin “ilaveten bir sorun” oluşturduğunu belirten Simonds, asıl problemin Güneydoğu Avrupa’da olduğuna işaret ederek Yunanlılar ve Türkler arasında çıkacak bir “çarşışmanın” bahsi geçen bölgeyi “alevlendirebileceğini” belirtmektedir.⁶¹ Fransızlar’ın Türkler’in, İngilizler’in ise “çok uzun zamandır Bizans İmparatorluğu’nu yeniden kurmak ve bir defa daha Konstantinapolis’i başkentleri yapma hayalini kuran”⁶² Yunanlılar’ın tarafını tuttuğunu belirten yazar, aynı zamanda iki tarafın liderlerini görsel olarak okuyucuya hatırlatan ve/veya tanıtan imgeler kullanmaktadır. Fotoğrafi Birleşik Devletler Ordusu’nun iletişim ve bilgi sistemlerinden sorumlu olan “Signal Corps” isimli resmi birim tarafından çekilmiş olan Yunanlı yönetici Elefterios Venizelos, gülümseyen imgesiyle “Yunanistan’ın güçlü lideri” olarak tanımlanırken, “Yunanlılar’a karşı koyan Türk güçlerinin komutanı Mustafa Kemal Paşa”⁶³nın fotoğrafının yerine, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı cephesinin en önemli komutanlarından biri olan Cemal Paşa’nın, büyük bir olasılıkla Enver Paşa ile birlikte 1914 yılında yaptıkları Filistin gezisinde çekilmiş olan bir fotoğrafı kullanılmıştır (Ek 1). Her ne kadar “Kemal” ve “Cemal” isimleri İngilizce’de okunurken aynı şekilde telaffuz ediliyor olsa da, döneminde oldukça geniş bir etkiye sahip olan bir gazetede oldukça kuvvetli bir kalem tarafından yazılan bir makalede bu kadar önemli bir hatanın yapılması, bir kez daha Amerikan basınının Türk Kurtuluş Savaşı’na “büyük ilgi göster[diğini]” fakat aynı zamanda “Türkiye’deki direnişi, kuvayimilliyeyi ve Yunan işgalini tam anlamıyla okumaktan uzak görüldüğü[nü]”⁶⁴ ve çoğu zaman doğru bilgileri

sürekli yayınlarından biri haline gelen gazete, 1924 yılında **New York Herald** ile birleşerek **New York Herald Tribune** adını aldı. Ayrıntı için bakınız, “About **New-York Tribune**”, **Chronicling America: Historic American Newspapers**, <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83030214/> (erişim tarihi: 10 Eylül 2019).

⁶⁰ **Political Editorial, 1916-1988: From War-related Conflicts to Metropolitan Disputes** (Yay. Hz. Heinz Dietrich Fischer ve Erika Fischer), K. G. Saur, Münih, Londra, New York, Paris 1990, s. 3.

⁶¹ Frank H. Simonds, “In Spite of the League, Europe Has Still Another War”, **New-York Tribune**, 11 Temmuz 1920, s. 2.

⁶² a.g.e.

⁶³ a.g.e.

⁶⁴ Hüsnü Özlü ve Deniz Güçer, “İstiklal Savaşı’nda Türk Ordusunun Sakarya Nehri’nin Doğusuna Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Boyuttaki Yankıları”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu** (Yay. Hz. Temuçin F. Ertan ve Bahar İzmir), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2019, s. 307.

okuyucularına temin etmediğini ortaya koymaktadır. Sakarya Meydan Muharebesi'yle alakalı haberler incelendiğinde de, sadece Birleşik Devletler'de değil başta İngiltere olmak üzere farklı Avrupa ülkelerinde de benzer bir yaklaşımın hakim olduğu görülmektedir.

1. İngiliz Basını'nda Sakarya Meydan Muharebesi

Sakarya Meydan Muharebesi'nin İngiliz kamuoyunda nasıl algılandığı anlamak adına, dönemindeki çok önemli etkisi asla yadsınamayacak **Punch** dergisini incelemek isabetli olacaktır. 1841 ve 2002 yılları arasında yayımlanmış olan **Punch, or the London Charivari** ("punch" Türkçe'de "yumruk" anlamına gelir fakat "erkek hindi" manasına gelen İtalyanca *punchinello* kelimesinden esinlendiğini ifade eden fikirler de bulunmaktadır.⁶⁵ "Charivari" ise "curcuna" demektir), Britanya tarihinin en önemli mizah ve hiciv dergisidir ve aynı zamanda modern anlamıyla karikatürü dünyaya tanıtan yayın olarak da kabul edilir.⁶⁶ Bu kapsamda, okuyucularına hem siyasi hem de toplumsal mesajlar vermiştir. Yayın hayatında olduğu çok uzun dönem boyunca, 19. ve 20. yüzyılın en önemli yazar ve şairlerinin yazılarını yayımlamış olan **Punch**, farklı ülkeleri ve hem İngiltere hem de yabancı ülkelerdeki siyasi figürleri olumsuz ve eleştirel bir bakış açısıyla stereotipleştirerek keskin ve sivri dilli bir mizahla politik mesajlar vermiştir.

1921 yılında yayımlanmış olan **Punch** dergisi sayılarına bakıldığında, özellikle kısa haberler dahilinde Türk-Yunan Savaşı ile güncel bilgiler verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁷ Bu bağlamda parlamento haberlerine bakıldığında, savaş ile ilgili özet bilgilerin geçildiği ve parlamento içinde Yunanistan'a bariz bir destek verildiği görülmektedir. Örneğin, tarihçi olmasının yanı sıra uzun müddet İngiliz Parlamentosu'nda görev almış olan ve liberal eğilimleriyle tanınan Albay (Baron) Josiah Wedgwood, bu dönemde de Yunan birliklerini ve Britanya'nın Yunanistan'a olan desteğini savunan konuşmalarına devam etmiş ve Nisan ayında "Yunanlılar'ın Eski-falan-filan'da iddia edildiği üzere yenilip yenilmediğini" hükümete sormuştur.⁶⁸

⁶⁵ Philip V. Allingham, "**Punch, or the London Charivari** (1841-1992)—A British Institution", **The Victorian Web**, http://www.victorianweb.org/periodicals/punch/pva_44.html (erişim tarihi: 25 Ağustos 2019).

⁶⁶ "Punch Magazine: A Brief History", **Punch**, <https://www.punch.co.uk/about/index> (erişim tarihi: 20 Ağustos 2019).

⁶⁷ Bu yazıda bahsi geçen diğer bazı yabancı kaynaklarda olduğu gibi, bu yayın kapsamında da "Türk-Yunan Savaşı" kelimeleriyle yapılan aramalarda bir sonuç elde edilememiş ve bu sebeple "Yunan-Türk Savaşı" ve de ayrı ayrı "Türk" ve "Yunan" kelimeleri arama için kullanılmıştır.

⁶⁸ **Punch**, 12 Nisan 1921, s. 293.

Wedgwood'un gerçekliğini sorguladığı muharebe II. İnönü Savaşı, adını telaffuz edemediği veya etmek için çaba göstermediği yer ise Eskişehir'dir. Türkçe yer isimlerinin doğru bir şekilde söylenemediği ve söylenmek istenmediği başka bir örnek ise Haziran ayına aittir. Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafından ele geçirildiği haberini veren bir kısa cümlede, kentin adı "Afiun Karahissar" olarak telaffuz edilmiştir.⁶⁹ Bu duruma benzer ayrıntılara 1921 yılında basılmış olan birçok Amerikan ve Avrupa gazetesinde de rastlanmaktadır.

Punch dergisinin 1921 yılı içinde üzerinde durduğu önemli hususlardan biri de, Sakarya Zaferi'nden sonra 21 Ekimde Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Fransa tarafından imzalanan Ankara Antlaşması neticesinde Fransa'nın Misaki Milli'yi tanınması ve Anadolu'dan çekilmesinin neticeleridir. 21 Aralık tarihinde dergide yayımlanan tam sayfa "Yeni Gözdesi" adlı karikatür de iki güç arasındaki bu yeni gelişmenin neticesinde İngiltere'nin içinde olduğu durumu göstermektedir. Her zaman olduğu gibi genç bir kadın olarak resmedilen Fransa (*Marianne* isimli genç bir kadın İhtilal'den beri Fransa Cumhuriyeti'nin sembolü olmuştur), yanında genç, yakışıklı, ince bıyıklı ve fesli şık bir erkeğin yanında oturmaktadır. Karikatürün

⁶⁹a.g.e., 27 Haziran 1921, s. 61.

Resim 1 Yeni Gözdesi(Punch, 7 Aralık 1921)

resmin en solunda, sayfanın dışına doğru yerleştirildiği için gidiyor izlenimi yaratan ve elindeki şapkasıyla selam vererek duran bastonlu ve hafif göbekli orta yaşlı adam ise İngiltere'dir. Türkiye'yi temsil eden genç adam sigara içerken arkası dönük olmasına rağmen selam verenkişinin arkadaşı olup olmadığını Fransa'ya sorar. Genç kadının verdiği cevap ise "Oh, yalnızca savaşta tanıdığım biri" dir. **Punch**'ın verdiği mesaja göre, İngiltere Fransa'yla olan dostluğunu yitirmiş; Fransa ise Anadolu'da kendine yeni bir dost edinmiştir.

Punch'ın kısa haberlerinde vurguladığı bir cümleye değinmek de İngiliz basınının Amerika'daki gazeteler üzerindeki etkisini anlamak için önemli olacaktır. 3 Ağustos 1921 tarihinde dergide yayımlanmış olan "Yunan-Türk Savaşı'nın her iki ülkede her yıl oynanacak bir oyun olarak önerileceğini duyduk."⁷⁰ cümlesi, aynı yıl içinde Atlantik'in diğer yakasında, Nevada'nın başkenti olan küçük bir şehrin gazetesinde bile bir değişiklik yapılmadan tekrar edilmiştir.⁷¹ Bu açıdan bakıldığında, **Punch**'ın Amerikan basını üzerindeki etkisinin yadsınamayacak derecede etkili ve yaygın olduğunu belirtmek isabetli bir tespit olacaktır.

⁷⁰ a.g.e., 3 Ağustos 1921, s. 81.

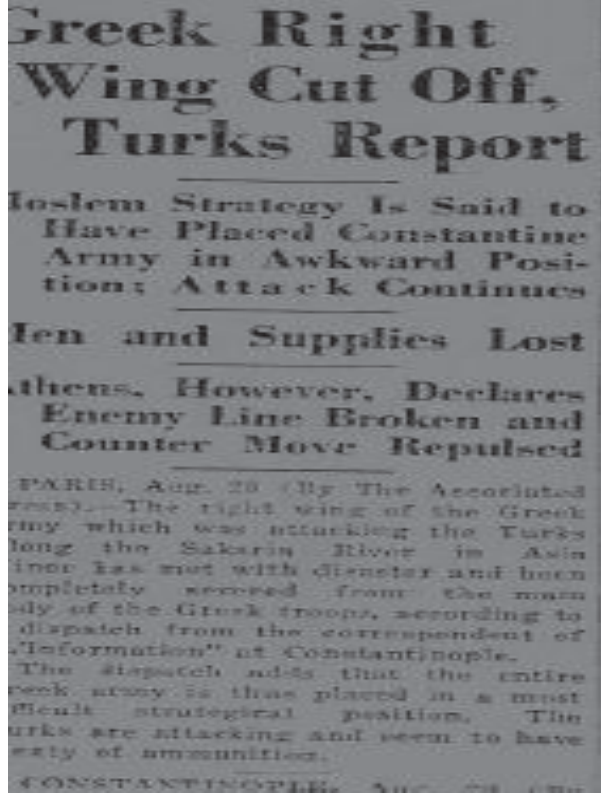
⁷¹ Carson City Daily Appeal, 10 Eylül 1921.

2. Amerikan Basınında Sakarya Meydan Muharebesi

Amerikan basınında 1921 senesi boyunca, büyük şehirlerin yüksek tirajlı gazetelerinde olduğu gibi küçük kentlerin yerel gazetelerinde de Türk-Yunan savaşı ile ilgili haberler verilmiştir. Bu gazetelere verilecek en önemli örneklerden biri, **New York Tribune** gazetesidir. Yapılan haberler değerlendirildiğinde, Anadolu’da süregelen mücadele ile ilgili bilginin genellikle Avrupa’da yayımlanan gazetelerin muhabirlerinden alınan havadisleri de içeren **Associated Press** haberleri olduğu gözlemlenmektedir. 1846 yılında Meksika-Amerika Savaşı sırasında cepheden doğru haber iletebilmek için New York’ta aktif olarak yayımlanan beş gazete tarafından kurulmuş olan bu haber ajansı, Birleşik Devletler’de ulusal seviyede hizmet veren ilk özel sektör kuruluşudur ve Abraham Lincoln Suikastı (1865) ve Pearl Harbor’ın Japonlar tarafından bombalanması (1941) gibi çok önemli haberleri dünyaya ilk duyuran haber kaynağı olmuştur.⁷²

Associated Press’in 1921 içinde Türk-Yunan Savaşı ve Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili geçtiği haberler **New York Tribune**’da sıklıkla okuyucuya yansıtılmıştır. Bu haberler, birinci sayfada veya manşette yer almasalar da meydana gelen gelişmelerle ilgili Avrupa kaynaklı bilgileri Amerika’ya iletmıştır. Örneğin, 29 Ağustos 1921 tarihinde gazetenin ilk sayfasında yayımlanmış olan “Greek Right Wing Cut Off, Turks Report” (Yunan Sağ Kanadı Kesildi, Türkler Bildiriyor) başlıklı haberde, Atina tam tersini iddia etmiş olsa da, Türk Ordusu’na Sakarya Nehri’nde (*Sakaria* olarak telaffuz edilmiştir) saldırıyan Yunan birliklerinin sağ kanadının felaketi uğradığı, zor bir durumda olduğu ve diğer birliklerden tamamen koparıldığı bildirilmektedir (Resim 2).

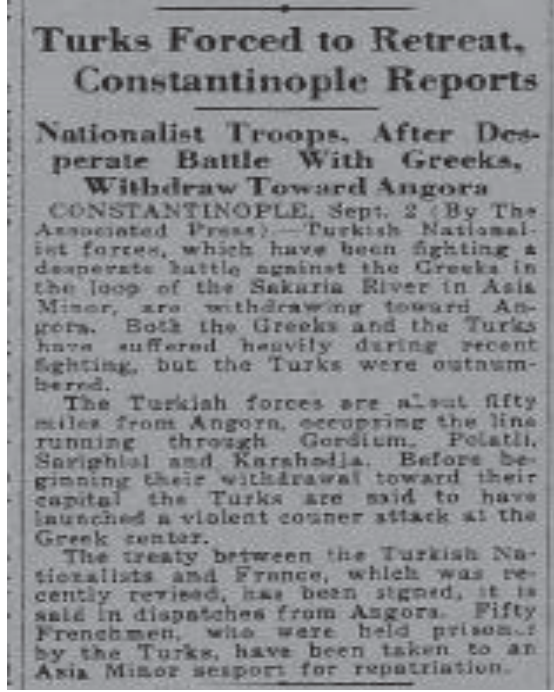
⁷² “Our History”, **Associated Press**, <https://www.ap.org/about/our-story/> (erişim tarihi: 2 Mart 2020).

Resim 2 “Yunan Sağ Kanadı Kesildi, Türkler Bildiriyor” (New York Tribune, 29 Ağustos 1921, s. 1)

New York Tribune birkaç gün sonra beşinci sayfadan verdiği, Associated Press’in İstanbul kaynaklı bir haberinde ise, Sakarya Nehri çevresinde mücadele vermekte olan Türk birliklerinin Yunanlılar tarafından Ankara’ya (*Angora* olarak yazılmıştır) doğru geri çekilmeye zorlandığını ve çekilmeden önce Yunan birliklerine şiddetli bir karşı taaruz başlattıklarını belirtmektedir. Aynı haber, Türk Milliyetçileri ve Fransızlar arasında varılan ve yeniden gözden geçirilip düzeltilen bir anlaşmanın imzalandığını⁷³ ve elli Fransız tutsağın deniz yoluyla ülkelerine gönderildiğini de ifade etmektedir. Bu haberde, savaş kapsamında çarpışmaların gerçekleştiği yer adları yanlış yazılmasına rağmen ayrıntılı bir şekilde okuyucuya sunulmuştur (Resim 3).

⁷³ Fransız müzakereci Henri Franklin-Bouillon 9 Haziran 1921’de Ankara’ya geldi ve savaşı bitiren Ankara Anlaşması 20 Ekim 1921’de imzalandı. “Ankara Anlaşması: Fransa-Türkiye Dostluğunda Yeni Bir Sayfa”, **Fransa’nın Ankara Büyükelçiliği**, <https://tr.ambafrance.org/Ankara-Anlasmasi-Fransa-Turkiye> (erişim tarihi: 10 Eylül 2019).

Resim 3 “Türkler Geri Çekilmeye Zorlanıyor, İstanbul Bildiriyor” (New York Tribune, 3 Eylül 1921, s. 5)

Savaş hakkındaki güncel bilgileri ajans kaynaklı haberleriyle kamuoyuna duyuran Birleşik Devletler gazeteleri, yaptıkları haberler kapsamında görsel kaynaklardan da yararlanmıştı. Yazının başında verilen 1920 yılı örneğinden farklı olarak, 1921 yılının Eylül ayında Mustafa Kemal Paşa'nın güncel bir fotoğrafı farklı gazetelerde yayımlanmıştır. Resim 4'te gösterilen ve bir Güney Maryland gazetesinde yayımlanmış olan görselin üstünde “Kemal Paşa: Türk Milliyetçilerinin Yönetici Lideri”, altında ise “Küçük Asya'da Yunanlılar'ın savaşmakta olduğu Türk Milliyetçi hükümetinin yönetici lideri olan Mustafa Kemal Paşa'nın yeni portresi” yazmaktadır.

Resim 4 Kemal Pasha (*Prince George's Enquirer*, 9 Eylül 1921, s. 1)

Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili Amerikan kamuoyuna aktarılan haberlerde kullanılan görsellerden birisi de ülke çapında satışa çıkardığı stereografik kartlarla⁷⁴ ünlenmiş olan Keystone View Şirketi'nin savaş meydanında siperlerde beklemekte olan Türk askerlerini betimlediği “Yunan Türk’le Karşılaşınca” adlı fotoğraftır. Bahsi geçen görsel, bir Washington

⁷⁴ 19. yüzyılın sonlarından 1930’lu yıllara kadar dünya çapında büyük bir talep gören stereograf kartlar, aralarında yaklaşık 6 cm. mesafe bulunan çift lensli bir kamerayla çekilen iki fotoğrafın yanyana sert bir kartona yerleştirilmesiyle hazırlanırdı. Özel bir gözlük/stereograf görüntüleyicisiyle bakıldığında iki fotoğraf üç boyutlu bir görüntü yaratırdı. Bu açıdan incelendiğinde, stereograf kartların ilk sanal gerçeklik ürünleri olduğunu belirtmek isabetli olacaktır. Ayrıntı için bakınız, Alan Trachtenberg, **Reading American Photographs**, Farrar, Strauss and Giroux, New York, 1989, s. 16-18.

D.C. gazetesi olan **The Sunday Star**'ın 13 Kasım 1921 günü yayımlanan nüshasının rotagravür kısmının en üstünde yer almaktadır. Siperde hazır, sakin ve kararlı bir şekilde bekleyen Türk askerlerinin bulunduğu fotoğrafın altında “Yunan Türk’le Karşılaşınca. Türk milliyetçi güçlerinin cephe hattında, Sakarya’da çekilmiş fotoğrafı. Türkler ilerlemek için emir bekliyor.” yazmaktadır (Resim 5). Görselin stereograf kartı ve/veya fotoğraf olup olmadığıyla ilgili kesin bir bilgi verilmemiştir ama Keystone View Şirketi adına farklı bölge ve ülkelerde görev alan fotoğrafçılardan biri tarafından çekildiği açıktır. Yine aynı şirket tarafından çekilmiş olan ve **The Sunday Star** örneği gibi 1921 yılının Kasım ayında **The Washington Herald** gazetesinin rotagravür dergisinde yayımlanmış olan daha küçük bir fotoğraf da benzer bir konuyu vurgulamaktadır. Sakarya’da bir siperde çekildiği belirtilen görselde, dikkatli bir şekilde tüfeğinin başında bekleyen ve arkasında iki arkadaşı bulunan askerinin resminin altında “Bugünlerde Türkler’den çok haber gelmiyor.” ibaresi bulunmaktadır.⁷⁵

Resim 5 Yunan Türk’le Karşılaşınca (*The Sunday Star*, 13 Kasım 1921)

Sonuç

1921 yılında Sakarya Meydan Muharebesi’nin İngiltere ve Birleşik Devletler kamuoyuna nasıl yansıtıldığını kavramak adına birkaç örneğe bakıldığında, iki ülkenin arasında süregelen iletişim ve etkileşimin savaşın bu

⁷⁵The Washington Herald Rotogravure Magazine, 27 Kasım 1921, s. 3.

safhasında da oldukça baskın olduğunu belirtmek isabetli olacaktır. Bu yazı kapsamında incelenen belirli Anglo-Amerikan yayınlara odaklanıldığında, Türk Kurtuluş Savaşı'nın diğer aşamaları gibi Sakarya Meydan Muharebesi'nin de Avrupa ve Amerika basını tarafından takip edilip çok sayıda haber yoluyla kamuoyuna yansıtıldığı ortaya çıkmaktadır. Oldukça önemli bir etkiye sahip olan **Punch** dergisi göz önüne alındığında, İngiltere basını açık bir şekilde savaşın Yunan tarafını desteklemeye devam etmiş ve Türk Ordusu ve Fransa arasında imzalanan barış anlaşmasına karşı rahatsızlık duyduğunu dile getirmiştir. Türk-Yunan Savaşı Amerika'da hem ulusal hem de yerel basında geniş bir yer bulmuş ve konuyla alakalı güncel haberler okuyuculara aktarılmıştır. Birleşik Devletler basını muharebe ile ilgili gelişmeleri **Associated Press** kaynaklı ve Avrupa merkezli haberlerle duyurmuştur. Amerikan basınında hem Yunan ordusu yanlısı hem de daha tarafsız haberler yapılmıştır. Yerel ve ulusal Amerikan gazetelerinde muharebeyle ilgil görsel kaynaklardan da sıklıkla faydalanılmıştır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar:

Carson City Daily Appeal

New York Tribune

Prince George's Enquirer

Punch, or the London Charivari

The Sunday Star

The Washington Herald

Kitap ve Makaleler:

FISCHER, Heinz Dietrich Fischer ve Erika FISCHER, yay, hz., Political Editorial, **1916-1988: From War-related Conflicts to Metropolitan Disputes**, Münih, Londra, New York, Paris, K. G. Saur, 1990.

ÖZLÜ, Hüsnü ve Deniz GÜÇER “İstiklal Savaşı'nda Türk Ordusunun Sakarya Nehri'nin Doğusuna Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Boyuttaki Yankıları”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu** (Yay. Hz. Temuçin F. Ertan ve Bahar İzmir), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2019.

TRACHTENBERG, Alan, **Reading American Photographs: Images as History, Matthew Brady to Walker Evans**, New York, Farrar, Strauss, Giroux, 1989.

İnternet Kaynakları:

“About New-York Tribune”, Chronicling America: Historic American Newspapers, <https://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83030214/>

ALLINGHAM, Philip V., “**Punch, or the London Charivari** (1841-1992)—
A British Institution”, **The Victorian Web**,
<http://www.victorianweb.org/periodicals/punch/pva44.html>

“Ankara Anlaşması: Fransa-Türkiye Dostluğunda Yeni Bir Sayfa”,
Fransa’nın Ankara Büyükelçiliği, <https://tr.ambafrance.org/Ankara-Anlasmasi-Fransa-Turkiye>

“Our History”, **Associated Press**, <https://www.ap.org/about/our-story/>

“Punch Magazine: A Brief History”, **Punch**,
<https://www.punch.co.uk/about/index>

YEDİNCİ BÖLÜM
MİLLİ MÜCADELE'YE DAİR
DEĞERLENDİRMELER

ETERNAL MESSAGES OF THE ENLIGHTENER AND THE REFORMER, MEHMED DŽEMALUDIN ČAUŠEVIĆ

Nihada DELIBEGOVIĆ DŽANIĆ*

1. Introduction

Reis Džemaludin Čaušević¹ was a reformer and visionary who only wanted the best for his people in Bosnia and Herzegovina regardless of their ethnicity. He lived ahead of his time and was certainly very well aware of the fact that the Ottoman period in Bosnia finished. He tried to convince his countryman that in order to survive Bosniaks must turn to the West.

His main goal was the improvement of literacy of mainly poor and uneducated Bosniaks. Čaušević was aware of the fact only his work on literacy of the ordinary people would contribute to the improvement of the overall position of Bosniaks themselves. In this paper we will shed a light only on a few important aspects of his work as a religious leader of Bosniaks.

2. Letter reformation

As we have already pointed out majority of Bosnian Muslims were uneducated and a significant social gap between a few wealthy families and the rest of Čaušević's countryman was present. The starting point was alphabet reform. The Arabic alphabet that was taught in Islamic religious schools was not adapted to the Bosnian language, since there were no signs for a certain number of letters in Bosnian as they do not exist in Arabic script.

* Associate Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina, nihada.delibegovic@untz.ba

¹ Džemaludin Čaušević was born in Arapuša near Bosanska Krupa in 1870. He finished madrasa in Bihać and continued his education in Istanbul where he studied Islamic studies and in 1888 he also decided to enroll at the Imperial law school. Upon the return to his home land he settled in Sarajevo. In spring 1914 he was proclaimed the reis-ul-ulema of the Islamic community in Bosnia and Herzegovina. He remained in that position for 16 years until he resigned in 1930 as the result of continuous disagreement with the Yugoslav government and especially their relation and treatment of the Bosniaks. He died in 1938 in Sarajevo. (ARUČI, Muhammed, "Mehmed Cemaleddin Čaušević", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, p. 447)

Bosnian variant of the Perso-Arabic script used to write the Bosnian language was called *Arebica*².

Čaušević was well aware that Bosniaks are not ready to abandon Arabic script that they connected with their religion and religious practices. Wise as he was, he decided to introduce palatals and some vocals to Arabic script used in Bosnia. Therefore palatals *đ, nj, lj, ć* and vowels *o, i* and *e* were introduced. These reforms were not welcomed with open hands as the majority of educated upper class objected to them and even coined derogatory terms to name this alphabet, such as *Matufovica* and *Matufovača*³. His opponents did not comprehend the fact that Čaušević was guided by the reform that took place in Turkey with famous lexicographer Şemseddin Sami.⁴

Arebica alphabet is presented in the following table together with Latin alphabet equivalents⁵:

a	آ	g	غ	o	ؤ
b	ب	h	ح	p	پ
c	چ	i	ای	r	ر
č	چ	j	ي	s	س
ć	ح	k	ق	š	ش
d	د	l	ل	t	ت
dž	ج	lj	ل	u	ؤ
đ	ج	m	م	v	و
e	ه	n	ن	z	ز
f	ف	nj	ن	ž	ژ

Figure 1. *Arebica* alphabet with Latin alphabet equivalents

² Teufik Muftić, "O arebici i njenom pravopisu." *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14-15 (1964): p 114-115,

³ Fehim Bajraktarević, "Arabica kao treći alfabet naše pismenosti." *Analni Filološkog fakulteta*, VII (1967), p. 150,

⁴ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, haz." Paşa Yavuzarslan, Ankara, Türk Dil Kurumu (2010),

⁵ Teufik Muftić, "O arebici i njenom pravopisu." *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14-15 (1964): p 105.

One of the reasons why the members of conservative aristocracy objected to these reforms was the fact that they wanted to keep the privilege and access to proper education only to limited group of people. However, this did not discourage Mehmed Džemaludin Čaušević and he eventually succeeded in his intentions. He strongly believed and proposed that knowledge should be accessible to everyone and that no one has the right to keep the ordinary people in the darkness of ignorance. It is not difficult to understand why he faced such an oppression as it is easy to manipulate uneducated and illiterate people. People's enlightenment did not suit the upper class because their position and reputation in the society would be endangered. The traditional ulema considered that modernization represented the breach of Islamic faith, its strict rules and postulates. They tried to convince ordinary people that studying so-called "non-believing" sciences could be pernicious for Muslims.

At that time religion had a great impact on society. Majority of people attended only religious schools, while secular education was at its very beginning and usually only male members of the society attended some secular education institutions that existed at that in Bosnia and Herzegovina. In rural areas officials of the Islamic community acted as spiritual shepherds who cared after the spiritual life of their believers. The plan and program implemented in these religious schools dated back to the Ottoman times. It was more than obvious that reforms must be implemented.

Still the opposition to these reforms was huge. Conservatives buried their hands in the sand pretending not to see that the Ottoman era ended. Some even preached that Turkish troops would return and save them. As the result most of ordinary people objected to any changes and their only consolation was the "salvation on the other world" for which they worked day and night. Most people lived literary in their fantasies about the future world completely unaware of the reality. Mehmed Džemaludin Čaušević was completely aware of the seriousness of the situation in which Bosniak people were and decided to act. What is important to point out is that Čaušević travelled around Bosnia and Herzegovina and visited religious schools and preached that it was necessary to face the challenges of this life and fight for the prosperity of their community⁶.

In May 1927 Čaušević initiated the establishment of the journal *Novi Behar*. The introductory article of the first issue of *Novi Behar* clearly stated the vision of the journal. It was said that it would follow the direction of the

⁶ Enes Karić, "Islamsko mišljenje u Bosni i Hercegovini na razmeđu starog i novog i prosvjetiteljski rad Mehmeda Džemaludina Čauševića", *Bošnjačka pismohrana* 10 no. 32-33, (2011):138,

old journal Behar. However, in addition to religious texts, it was stated that it would also bring narratives, songs, plays, national treasure, world perspective, etc.

In the first paragraph of the text titled Brothers Muslims! published on the 1st of May 1927 in Novi Behar Džemaludin Čaušević stated "The new era, started in 1918, found us Muslims of Bosnia and Herzegovina completely unprepared. Educationally backward, economically almost destroyed, and in religious upbringing weak and negligent. In our schools, which are before our eyes, our children are very few; the agrarian reform destroyed the existence of thousands of our families, and in the religious field without modern, well-organized institutions, without capable and contemporary ulema. "

The paragraph highlighted in the editorial, clearly explains the conception of the journal:

“The program is short and certainly appealing to you: it will follow in the footsteps of the old “Behar.” From the above it is not necessary to understand that the contents of the journal will be religious in nature. It will also address cultural, economic, social, hygiene, welfare issues of ours. But for every branch of public life there are already many professional journals, it will be the task of the "Novi Behar" to nurture Islamic moral sentiment in the family, to indicate new business in the economy and the necessary preparation for it, to strengthen our beautiful customs and to incorporate into the young hearts of our heirs the immense treasure of Islam, which refines the heart, builds character and forms an honest soul. The task of the "Novi Behar", moreover, is to refute the bad interpretation of religion, which leads to the numbness of the people, to prevent the evil side of modern life, which is emerging from the reverse, to reject the misunderstanding of the time in which we live, to regulate the wrong notions of freedom of conscience and process, which in one's eyes also means debauchery in moral life, etc. To combine the moral treasure of Islam with the material treasures of the Western school, represented by science and technology, is to reach a happy life in both worlds. The "Novi Behar" will also bring stories, songs, dramas, national treasures, world views, etc. as well as the old "Behar".”⁷

⁷ Program je kratak a sigurno i Vama simpatičan: ići će stopama staroga „Behara”. Iz gore izloženog ne treba razumjeti, da će sadržaj lista biti vjerske naravi. U njemu će se tretirati i pitanja kulturna, privredna, socijalna, higijenska, pitanja dobrobiti našeg radnika i težaka, zanacije i trgovca. Ali pošto za svaku tu granu javnoga života već postoje mnoga stručna

The full text is presented in the next figure.

Figure 2: “Braćo Muslimani”, Novi Behar, 1(1927)

glasila, to će zadaća „Novog Behara“ biti u glavnom ta, da njeguje islamsko moralni osjećaj u familiji, da ukazuje na novo poslovanje u privredi i potrebitu spremu za nj, da osnažuje naše lijepe običaje i da u mlada srca naših nasljednika presađuje neizmjereno blago Islama, kojim se oplemenjuje srce, izgrađuje karakter i formira poštena duša. Zadaća „Novog Behara“, osim rečenog, još je i ta, da pobija loše tumačenje vjere, koje dovodi do ukočenosti naroda, da sprečava zle strane modernog života, koji se poprima sa naličja, da odbacuje neshvatanje vremena, u kome živimo, da reguliše krive pojmove o slobodi savjesti i postupka, koja u nečijim očima znači i razuzdanost u moralnom životu itd. Moralno blago Islama spoji sa materijalnim blagom zapadne škole, koju predstavlja znanost i tehnika, znaci doći do sretna života na obadva svijeta. Osim ovih glavnih crta „Novi Behar“ će donositi i pripovijesti, pjesme, drame, narodno blago, pogled po svijetu itd. kao i stari „Behar“.

3. Atatürk's Turkey as a role model for Džemaludin Čaušević

During his studies in Istanbul Čaušević returned to Bosnia and Herzegovina during holidays and even at that time was recognized as a great intellectual potential and future leader. Mehmed Džemaludin Čaušević supported Mustafa Kemal unconditionally. He supported Atatürk's innovations and reforms and made efforts to spread these ideas in his homeland, Bosnia and Herzegovina. In addition, Čaušević wanted Bosnian Muslims to take Turkey as a role model.

As Cemile Tekin⁸ stated he supported the establishment of the Republic of Turkey and especially felt sympathy to the reforms made in the field of law. Giomi⁹ pointed out that affection for Kemalist Turkey spurred secular progressives. He further claims “for these two circles of Muslim notables, an Islamic, or Islam-compatible, Kemalism thus became the basis for building a common front incorporating different reformist projects inside the Muslim community of Yugoslavia.”¹⁰

There is no wonder why Čaušević also proposed changing veiling practices for women stating that it is possible to do so without violating Islam. He often referred to his experience in Istanbul where female teachers who did not have their faces covered work in schools. Later on he also supported changes that were taking place in Turkey where Atatürk started the process of the secularization of Turkish society which also included outlawing the veil in public institutions. The change in veiling practices suggested by Mehmed Džemaludin Čaušević was severely criticized by conservative circles in Bosnia and Herzegovina. As the would not only mean simply uncovering women's face but also the complete loss of security that this dormant state of affairs offered.

Čaušević also proposed that Muslims in Bosnia and Herzegovina could wear hats ala Atatürk without the fear that the way they dress would endanger their faith. Muslims in Bosnia and Herzegovina are Europeans therefore they could dress as other people living in Europe. The way one dresses does not have anything to do with their beliefs. Wearing a hat would not transform one in a non-believer. It is simply more natural for Bosniaks to dress like other Slavs and not to live in the past and wear Ottoman clothes that is no longer

⁸ Cemile Tekin, “Bosna-Hersek Ulemasının Türk Hukuk İnkılabına Yönelik Görüşleri,” *The Pursuit of History -International Periodical for History and Social Research*, no. 19: (2018): 119,

⁹ Fabio Giomi, "Domesticating Kemalism: Conflicting Muslim Narratives About Turkey in Interwar Yugoslavia." In *Nostalgia, Loss and Creativity in South-East Europe*, pp. 151-187. Palgrave Macmillan, Cham, 2018.

¹⁰ *Ibid.*

worn in the center of the former Ottoman Empire. The discussion in the journal "Novi Behar" in 1928 that Mehmed Džemaludin Čaušević had with H. M. Merhemid directly expressed his views on veiling practices for Muslim women and wearing hat for men. He referred to the statement expressed by Egiptyan ulema that said if wearing a hat wanted to bring the disbelief it would bring it. If wearing any type of dress would make you a nonbeliever, you would become a non believer. Therefore, desire and willingness are the most important, if one does not want disbelief, noone can install it.

As stated by Mulić¹¹ one of the anecdotes that happened to Čaušević during his visit to Istanbul when his friend, a public official, told him that after four hundred years during which religious officials led the country as if it were the underworld it was time for them to lead it on this real world.

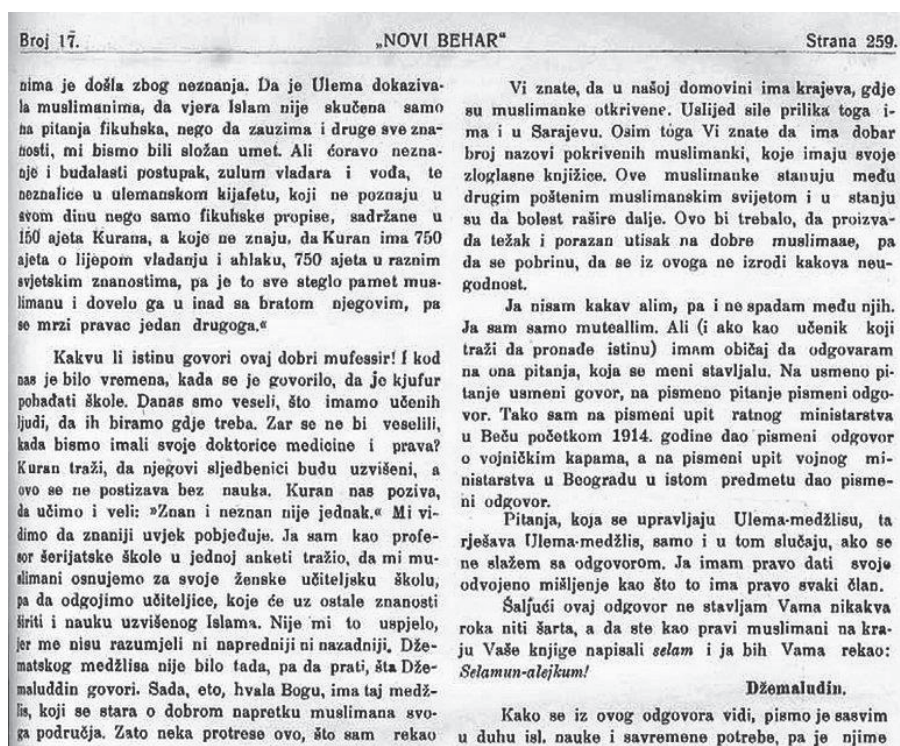

Figure 3. Čaušević's views on education and veiling practices from "Novi behar" no. 17/ 1928

¹¹ Hamdija Mulić, "Vjesnici naprednijeg tumaćenja islamske nauke u nas" in Reis Džemaludin Čaušević Prosvjetitelj i refomator, ed. Enes Karić and Mujo Demirović, (Sarajevo: Ljiljan, 2002), 258.

4. Translation of the Holy Qur'an to Bosnian

As we have pointed out before Mustafa Kemal Atatürk inspired Čaušević in my aspects so might tentatively assume that Čaušević wanted to provide Bosniaks with the invaluable translation of the most important religious book to their mother tongue after the similar process happened in Turkey.

Namely, the Turkish Government in Ankara decided to support the translation of the Holy Qur'an to Turkish. But it is important to point out that, as stated in Wilson¹², Atatürk created the political context in which it was possible to publish the translation of the Holy Qur'an in Turkish, but the idea and the process itself started well before.

Over a decade Čaušević worked with hafiz Muhamed Pandža on translation of the Holy Qur'an to Bosnian. Finally, in 1937, one year before his death, it was published. From the time distance now, we can clearly see how important this project was. Mehmed Džemaludin Čaušević knew that ordinary people can fully understand the Holy Qur'an only if they can read it in their mother tongue. It seems that that with this epochal work he completed his mission on this world as he died in Sarajevo in 1938.

¹² M. Brett Wilson, "The First Translations of the Qur'an in Modern Turkey (1924-38)" *International Journal of Middle East Studies* 41, no. 3 (2009): 419.

NOVI BEHAR

LIST ZA POUKU I ZABAVU

Broj 11-14

SARAJEVO, 15. januara 1934.

Godina VII.

Džemaluddin Čaušević:

Kur'an i muslimani

Kur'an nas uči da moramo crpiti pouku iz svega što se zbiva kod nas i oko nas. Kur'an nas upućuje a i Pejgamber nam kaže da znanje i razne vještine nesmijemo zanemariti. Svaki musliman i svaka muslimanka dužni su tražiti mudrost i znanje. Jedan čovjek nemože znati ono što više ljudi zna, jedan narod nemože znati onoliko koliko znaju svi narodi na zemaljskoj kugli. Zato nam Kuran nareduje, da putujemo, da obilazimo svijet, da učimo razne jezike kako bismo što lakše postigli umotvorine raznih naroda. Kuran kaže: „Putujte i pomno ispitivajte šta se je sve dogodilo i šta se događa u pojedinim krajevima, pa onda crpite pouku“. Bog nas je obdario i dao nam snagu pomoću koje hodamo, gledamo, slušamo, razumimo i raspoznajemo, pa se naravno traži od nas i da ibret uzimamo, da crpimo pouku. U svakom poslu ima lakši, pa teži način s kojim se postizava taj posao. U poučavanju djece imaju različiti načini i mi smo dužni da uzimamo najlakši način, jer Pejgamber kaže: „Olakšavajte, a neotešćavajte-govorite onako kako će vas razumjeti“. Ako vidimo da je kineski način poučavanja lakši, mi smo dužni da ga primimo nevedeći računa što kinezi nijesu muslimani. Tako je i kod obrađivanja zemlje i svijlu drugih zanata. Moramo se u svemu pridržavati onoga, što je najkorisnije i najpraktičnije. U pogledu zajedničkog vjerskog opstanka moramo imati sve što druge zajednice imaju kao uslove za opstanak. Muslimani i muslimanke dužni su da u radu i zaradi, u znanju i vještini crpe pouku i od drugih. Ako može neko biti dobar šloser, pa zašto nemožeš i ti, ako je neko trgovac ili krojač, pa nastoj da postigneš tu vještinu i ti. U radu i trudu treba imitirati pametnije i nastojati da budeš dobar radenik i vješt trudenik, a ne pro-

voditi dragocijeno vrijeme u ljenčarenju i pjančarenju. „Ko je kod očiju slijep, a kod ušiju gluhi i koga ga je zamračio um i razum — taj ne spada među ljude.“

Mi i danas tužakamo se i žalimo stari način terziluka, kovačluka, saračluka i drugog, a u istinu trebali bi žaliti i kuditi našu ljenost, našu neukost i neupučenost. Velika je ludost bila misliti da će drugi čekati i gledati na nas ili da će se vrijeme okrenuti prema našoj želji. Sad su i šila i igle drukčije, čekići i vagnjevi su se promijenili. Škole i način školovanja se izmjenio, i ko se ne bude snalazio u ovim novotarijama on je izgubljen. Svijet se kreće naprijed, pa ako se i mi nebudemo ravnali prema duhu vremena, bićemo pregaženi. U prošlosti smo puno drijemali, treba već jednom toga se proći. Dok smo mi tražili pomoći od turbeta, od mrtvih ljudi, dok smo izgledali da nam halife i hilafet očuvaju našu vjeru, drugi su se dali na izvađanje praktičnijih sredstava. Vrtili su planine, ulazili u utrobu zemlje, vadili rude, iskorišćavali šume i sticali bogatstvo. Mnogi su opet dizali i uspostavljali sve što treba za očuvanje svoje zajednice. I ovdje se ispunila ona trajna istina da „znaniji i neznaniji nemogu biti jednaki“. Mi učimo Kuran, mi slušamo Kuran ali ono što Kur'an od nas traži u pogledu rada i truda, to drugi izvršavaju. Trebamo već jednom da i mi saznamo da svaki rad, da svaki zadatak, da svaki posao traži stručnu naobrazbu. Kako svaki čovjek nemože biti liječnik, tako isto nemože biti ni obrtnik i trgovac. Kako liječniku treba duga teoretska i praktična naobrazba tako isto treba i trgovcu i obrtniku, pa i drugim zanatlijama. Snagu vida Bog je postavio tako, da gledamo naprijed a ne da idemo natrag.

Figure 4. Qur'an and Muslims, Novi Behar, January 1934.

5. Instead of conclusion

It is important to highlight that Mehmed Džemaludin Čaušević openly stated that Bosniaks' religious obligation was to stay in Bosnia and Herzegovina and embrace the inevitable process of Europeanization. Education of both female and male children was an absolute necessity as only an educated nation can secure the well-being of the county. He explicitly stated that Bosniaks should accept all novelties that do not endanger their Islamic identity. Čaušević's interpretation of Islam was very progressive as he argued that women should cover their hair and intimate parts, but not their face¹³.

His position as reis ulema was far from being comfortable as he had to fight for equal position of Bosniaks within the newly formed state and also convince conservative circles of Bosniak society that education can only bring prosperity. Research of natural sciences was also encouraged together with other educational reforms, i.e. alphabet adaptation.

Numerous papers and books that examine the life and work of Mehmed Džemaludin Čaušević were published. However, there is still a room for further research of his ideas, attitudes and the influence he had over the Bosniak community. Eighty years after his death we are still contemplating and discussing the ideas he proposed. Mehmed Džemaludin Čaušević was the man ahead of his time.

Bibliography:

- ARUČI, Muhammed, "Mehmed Cemaleddin Čaušević", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXVIII, 447.
- BAJRAKTAREVIĆ, Fehim, "Arabica kao treći alfabet naše pismenosti", *Anali Filološkog fakulteta* (1967), 149-151.
- ČAUŠEVIĆ, Mehmed Džemaludin, "Potrebne su nam reforme", *Novi Behar*, S. 169(1934), 3.
- ČAUŠEVIĆ, Mehmed Džemaludin, "Kuran i muslimani", *Novi Behar*, S. 11-14 (1934), 3.
- ČAUŠEVIĆ, Mehmed Džemaludin, "Poboljšanje položaja Bošnjaka kroz opis- menjanje", *Novi Behar*, S. 1 (1927), 2-4.

¹³Adil Zulfikarpašić, Milovan Djilas, and Nadežda Gaće. *The Bosniak*. (C. Hurst & Co. Publishers, 1998), p. 25.

- ČAUŠEVIĆ, Mehmed Džemaludin, "Braćo Muslimani", Novi Behar, S. 1 (1927), 1-2
- FRAŠERI, Š. S.: *Kamus-i turki*, Istanbul, 1901
- GIOMI, Fabio. "Domesticating Kemalism: Conflicting Muslim Narratives About Turkey in Interwar Yugoslavia." In *Nostalgia, Loss and Creativity in South-East Europe*, pp. 151-187. Palgrave Macmillan, Cham, 2018.
- KARIĆ, Enes "Islamsko mišljenje u Bosni i Hercegovini na razmeđu starog i novog i prosvjetiteljski rad Mehmeda Džemaludina Čauševića", *Bošnjačka pismohrana* 10 no. 32-33, (2011):138,
- KARIĆ, Enes and Mujo Demirović (2002) *Reis Džemaludin Čaušević Prosvjetitelj i reformator*, Sarajevo: Ljiljan, 2002.
- MUFTIĆ, Teufik. "O arebici i njenom pravopisu." *Prilozi za orijentalnu filologiju* 14-15 (1964): 101-121.
- MULIĆ, Hamdija. "Vjesnici naprednijeg tumačenja islamske nauke u nas." In *Reis Džemaludin Čaušević Prosvjetitelj i reformator*, edited by Enes Karić and Mujo Demirović, 250- 259, Sarajevo: Liljan, 2002.
- Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî**, Haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara, Türk Dil Kurumu, 2010.
- TEKİN, Cemile, "Bosna-Hersek Ulemasının Türk Hukuk İnkilabına Yönelik Görüşleri," *The Pursuit of History -International Periodical for History and Social Research*, no. 19: (2018): 107-123.
- ZULFIKARPAŠIĆ, Adil, Milovan Djilas, and Nadežda Gaće. *The Bosniak*. C. HURST & CO. PUBLISHERS, 1998.
- WILSON, M. Brett *The First Translations of the Qur'an in Modern Turkey (1924-38)* **International Journal of Middle East Studies** Vol. 41, No. 3 (2009): 419-435

İNGİLTERE DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI YAZIŞMALARINDA KEMALİST HAREKET (1921)

Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN*

1921 yılı Türk milletinin ve Türk ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi¹⁴ ile birlikte şahlandığı bir yıl oldu. Türk ordusunun 6 Ocak 1921’de Batı Cephesinde Yunan kuvvetlerine karşı İnönü mevkiilerinde başlayan başarısı 9 Eylül 1922’de Yunan kuvvetlerinin İzmir’i terk etmelerine kadar devam etti. 6 Ocak 1921’de Batı Cephesinde Türk-Yunan orduları Eskişehir’in İnönü mevkiinde karşılaştı. Ethem kuvvetlerinin yarattığı kargaşadan yararlanmak isteyen Yunan kuvvetleri donanım ve sayıca üstün olmalarına rağmen Türk kuvvetleri karşısında başarılı olamadı ve geri çekildi. Düzenli ordu ilk zaferini kazanmış, Büyük Millet Meclisi’nin ve ordusunun ülke içinde ve dışında itibarı yükselmişti. Bu zaferden sonra yeni kurulan Türk Devleti’nin 20 Ocak 1921’de ilk anayasası kabul edilmiş, 16 Mart 1921’de Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmış ve Sevr’in tadili için Londra’da toplanacak konferansa Ankara Hükümeti de davet edilmişti. Konferanstan olumlu bir sonuç alınmamasına rağmen Ankara Hükümetinin uluslararası kabulü önemli siyasi bir başarıydı. I. İnönü Savaşı sonrasında Sevr’in gerçekleşmesi hayalini hiçbir şekilde terk etmeyen İtilaf Devletleri özellikle de İngiltere, Yunan ordusunu Anadolu’nun işgaline sürekli teşvik etti. Yunan kuvvetleri, 23 Mart 1921’de Bursa’dan İnönü yönüne doğru ilerlemeye başladı. 31 Mart’ta bozguna uğrayan Yunan kuvvetleri çekilmeye başladı. Generalliğe terfi etmiş olan İsmet Paşa’yı Mustafa Kemal “*Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz*” diyerek kutladı. I. İnönü (6-10 Ocak 1921) ve II. İnönü (31 Mart-1 Nisan 1921) Savaşlarında kazanılan zafer Türk ordusuna moral kazandırdığı gibi kurtuluş ümitlerini

* Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İZMİR. drinceerdogan@gmail.com

¹⁴ Yunan tarihçiler, 1921 yılında yaptıkları taarruzu “*Genel Taarruz*” olarak isimlendirmektedirler ki bu genel taarruz iki evreden oluşur. Birinci evre Kütahya-Eskişehir Savaşları, ikinci evre ise Sakarya Meydan Muharebesi’dir. Nilüfer Erdem, “Yunanlıların Gözüyle Sakarya Savaşı (Ankara Harekâtı)”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz: Hakan Uzun, Necdet Aysal, Ankara, 2012, s.281.

güçlendirdi. Mayıs ayından itibaren İtalyanlar Marmaris'ten, Temmuz'da Antalya'dan, Haziran'da Fransızlar Zonguldak'tan çekilmeye başladı. Türklerin bu başarıları karşısında İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold, İngiltere Dış İşleri Bakanı Lord Curzon'a çektiği telgrafta Yunanlıların yenilgiyi kabul ettiklerini ve Yunan kuvvetlerinin neden İnönü'de hezimete uğradıklarını bildirdi.¹⁵

Bu yenilginin ardından Yunan Kral Konstantin¹⁶prestijini tekrar kazanmak ve Türkleri savaş meydanında yenerek Sevr'i kabul etmeye mecbur bırakmak için beklemeden ve Türk ordusunun daha da kuvvetlenmesine izin verilmeden taarruz yapılmasını istedi. Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas'ın raporlarının da değerlendirmesi sonucunda, Türklerin taarruz gücüne sahip olmadıklarına karar verildi ve Yunan ordusu¹⁷, bir yıl içinde

¹⁵ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yay., Ankara, 1990, s.180-184.

¹⁶ Venizelos 14 Kasım 1920'de yapılan seçimi kaybetmiş ve Yunanistan'da iktidar değişmişti. Venizelos ülkesini göz yaşları içinde terk ederek Fransa'ya gitti. Kral Alexander'ı da bir maymun ısırması ve 1920 yılının Ekim ayında ölmüştü. Sürgünde bulunan Kral Konstantin 19 Aralık 1920'de Atina'ya geldi. Savaşta bıkan Yunan halkı Venizelos'u iktidardan indirmiş olsa da Kral, "*Megali İdea*"dan vazgeçmediğini belirterek, İngilizlerin desteğini devam ettirmek içinde Anadolu'daki savaşa devam edeceğini açıkladı. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara, 1988, s.119; Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007, s.158-159. Megali İdea ile ilgili bkz: **Türk-Yunan İlişkileri ve Megala İdea**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1985.

¹⁷ Genel Yunan taarruzun öncesinde İngiliz Hükümeti, Yunan birliklerin durumunu ve hazırlıkları yerinde görme ihtiyacı duydu ve Atina'daki Ateşemiliteri Albay E.S. Hoare Nairne ve Tümgeneral T.O. Marden Anadolu'ya yolladı. Albay Nairne, 15 Haziran'da ve Marden'de 21, 26 ve 30 Haziran'da üç adet raporu İngiltere Genelkurmayı Başkanlığına sundu. Bu raporlar, İngiltere Genelkurmayı Başkanlığı tarafından değerlendirildi ve sonucu 7 Temmuz'da Harbiye Bakanlığına, 11 Temmuz'da da İngiltere Hükümetine sunuldu. Nairne ve Marden'in raporuna göre Yunan ordusu içinde disiplin ve moral fevkalade, askerin giyim ve kuşamı pekiyi, ulaştırma ve muharebe ıslah edilmiş ve kumanda kadrosu iyiydi.¹⁷ Nairne ve Marden, Yunan askeri gücünün Türklerden üstün olduğunu ve Yunanlıların Türklere karşı kesin zafer kazanacaklarını raporlarında belirtti. Buna karşın İngiliz Orduları Başkumandanı Korgeneral Harrington ise, bu iyimser görüşlere katılmadı ve Yunanlıların zafer kazanıp kazanmayacaklarını çarpışmaların göstereceğini belirtti. İngiltere Genelkurmayı Başkanlığı ise ne Nairne ve Marden kadar iyimser ne de Harrington kadar kötümserdi. İngiliz Genelkurmayı, Türk ordusu hakkında Yunan ordusu kadar detaylı bilgiye sahip değildi. Bu nedenle Yunan birliklerinin Kemalistleri yenip zafer kazanarak Müttefiklerin istediği koşullarda barış yapılabileceğine inanmamasına rağmen ilk aşamada Yunan birliklerinin başarılı olacağı konusunda inancı tamdı. Bu nedenle Yunan birliklerine malzeme, para yardımı yerine birliklere insan gücü takviyesi yapılmalıydı. Bunun anlamı İngiliz ordusunun da Anadolu'da Kemalistler karşısında Yunan ordusu ile birlikte savaşmasıydı. Fakat İngiltere'nin politikasını askerler değil siyasetçiler özellikle de Başbakan Llyod George ve Dış İşleri Bakanı Lord Curzon belirliyordu. Her iki siyasetçi, I. Dünya Savaşının galibi olan ve her istediği anlaşmayı yenik devletlere kabul ettirmeyi başaran İngiltere'nin Kemalistlere Sevr'i kabul ettirememesini düşünemezdi ki bu İngiltere için büyük prestij kaybı olurdu. Bu açıdan düşünüldüğünde Yunanlıların, Kemalistleri

üçüncü defa saldırı için 10 Temmuz 1921’de genel taarruza başladı.¹⁸ Amaç, Eskişehir’le Afyon’u birleştiren demiryolunu ele geçirmektir. Yunanların taarruz fikrinde İngiltere’nin de payı büyüktü. Bu taarruz sonrası Yunan birlikleri, Kütahya, Eskişehir ve Afyon’u ele geçirdi.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz 1921’de Karacahisar köyünde İsmet Paşa’ya “*Ordu Sakarya’nın doğusuna çekilmelidir. Bunun kamuoyunda yaratacağı sıkıntıyı kazanılacak başarı ile giderebiliriz. Biz askerliğin gereğini yapalım. Diğer sakıncalara dayanırız.*” dedi. Belen’e göre bu direktif Sakarya Savaşı’nın anahtarıydı.²⁰

Türk ordusu daha fazla kayıp vermemek için Mustafa Kemal Paşa’nın emri ile 25 Temmuz akşamına kadar Sakarya nehrinin doğusuna çekildi. Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk’ta bu çekilişin nedenini “*İkinci İnönü Muharebesinden sonra genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından ordumuzdan önemli derecede üstündü. Temmuzda, Yunan ordusu taarruza geçtiği zaman milli hükümetin durumu ve Millî Mücadelenin gelişmesi, bizim genel seferberlik ilan ederek, milletin kaynak ve imkanlarını başka bir şey düşünmeden düşman karşısında toplamaya daha elverişli ve yeterli görülmemiştir.*” diyerek amaçlarının bir an önce seferberlik ilan etmek, orduyu yeniden güçlendirmek için zaman kazanmak ve Yunan taarruzunu durdurmak olduğunu belirtti.²¹ Bu geri çekiliş sonrasında Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Türk ordusu “*muzaffer olamasa da muvaffak olmuştur*” demişti.²² Kütahya-Eskişehir Muharebeleri’nin kaybedilmesi ve geri çekiliş 23 Temmuz-5 Ağustos 1921 tarihleri arasında Ankara’da Meclis’te büyük tartışmaların yaşanmasına neden oldu.²³ Asker kaçakları, cephenin durumu, askerlerin ihtiyaçları, Yunan birliklerine Ankara’nın yolunun açıldığı düşüncesi, en önemlisi de yenilginin sorumlusunun kim olduğu Meclis’te tartışılmaya başlandı. 23 Temmuz 1921’de Meclis’te 3 gizli, 4’te açık oturum yapıldı ve bu oturumlarda yenilginin sorumlusu/sorumluları arandı. 30 Temmuz 1921’de Ankara’ya dönen ve Meclis’te uzun bir konuşma yaparak cephedeki durum ile ilgili milletvekillerini bilgilendiren Fevzi Paşa, “*Yunan birliklerinin Anadolu içlerinde kendi mezarlarına yaklaştıklarını*” söyleyerek, vekillerden gelen bütün soruları cevapladı. Ayrıca yenilginin sorumlusu aranıyorsa her türlü

ezmesi İngilizler için büyük önem taşıyordu. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya’dan İzmir’e 1921-1922**, Bilgi Yay., 1989, Ankara, s. 104-117.

¹⁸ Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir, s. 473; Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2013, s. 158-160.

¹⁹ Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Ayraç Yay., 2002, Ankara, s. 318-319.

²⁰ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014, s. 339.

²¹ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000, s. 413.

²² **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, I. Devre, II, s. 100-101.

²³ Sabahattin Selek, “Sakarya Meydan Muharebesi”, **Sakarya, Savaşınlar Anlatıyor**, Örgün Yay., İstanbul, 2007, s. 15.

sorumluluğu ve verilecek her türlü cezayı kabul edeceğini de belirtti.²⁴Bu tartışmalar sürerken 5 Ağustos 1921’de Rıza Nur ve 8 arkadaşının Başkomutanlık konusunda hazırlamış olduğu kanun teklifi Meclis’te tartışılarak kabul edildi. Meclis, Başkomutanlık Kanunu ile istenilen yetkiyi “*Ordunun maddi ve manevi gücünü arttırmak ve yönetimini güçlendirmek*” biçiminde sınırlandırarak Mustafa Kemal’e devretti. Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutanlığı 44 sayılı kanunla kabul edildi.²⁵

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrasında Türk ordusu büyük kayıplar vermişti. Ordunun erzak ve cephaneye ihtiyaçlarının en kısa sürede karşılanması gerekiyordu.²⁶ Mustafa Kemal, Başkomutanlık Kanunu’nun kendisine tanıdığı yetkileri kullanarak 7-8 Ağustos 1921’de halkı maddi ve manevi bütün kaynakları ile beraber Millî Mücadeleye katılmaya çağırarak Tekâlif-i Millîye emirlerini yayınladı. Ordu’nun her türlü ihtiyacının karşılanması adına yayınlanan bu emirler, Millî Mücadelenin kazanılmasında etkili oldu.²⁷ Mustafa Kemal Paşa konu ile ilgili “*savaş demek, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddi ve manevi güçleriyle, karşı karşıya gelmesi ve birbirleriyle vuruşması demektir. Bundan ötürü Türk milletini cepheye bulunan ordu kadar fiilen bilgilendirmeli idim.*” dedi.

24 Temmuz’da Yunan Kralı Konstantin, Başbakan Gonaris, Savunma Bakanı Teotokis, Genelkurmay Başkanı Dusmanis, askeri müşavir Stratikos, Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas Kütahya toplantısında Ankara’ya kadar ilerleme kararı aldı. Fakat komutan Papulas, Ankara’ya kadar ilerlemenin doğru olmadığını Sakarya’da kalınmasını gerektiğini belirtti.²⁸ 25 Temmuz’da Sakarya nehrinin doğusuna çekilen Türk ordusu durmaksızın hazırlıklarına devam etti. Mustafa Kemal, 12 Ağustos 1921’de Polatlı’daki Cephe Karargahına giderek ordunun başına geçti. Hazırlıklarına devam eden Yunan ordusu da Anadolu’da kesin zafer kazanmak ve Sevr hayalini gerçeğe

²⁴ İhsan Güneş, “Sakarya Savaşı Sırasında Türkiye Büyük Millet Meclis”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay Haz: Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2015, s.76; Sabahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1973, s. 617.

²⁵ Fahri Belen, **a.g.e.**, s.345; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne**, II, Bilgi Yay., Ankara, 2012, s. 250.

²⁶ Kütahya Eskişehir Muharebelerini başladığında de 15.692.000piyade, 34.879 top mühimmatı bulunmaktadır. Muharebeleri sonucunda ordu Sakarya nehrinin doğusuna çekildiğinde topçu mühimmatı 5.400piyade 3.186.000’di. Tüfek sayısı 57.000’den 25.000’ne, makine tüfek 588’den 553’e, top sayısı 145’den 127’ye düşmüştü. Ordunun hem asker hem de mühimmat eksiyi yeni bir saldırı için mutlaka giderilmeliydi. Süleyman Beyoğlu, Sakarya Savaşı Öncesi Yapılan Hazırlıklar”, **Sakarya Zaferi ve HaymanaII**, Yay Haz: Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2015, s. 62-63.

²⁷ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2013, s. 456-457.

²⁸ Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 346-47-48-49.

dönüştürmek istiyordu ki bu İngiltere açısından da büyük önem taşımaktaydı. Yunan ordusu, 14 Ağustos 1921’de harekate başladı ve 17 Ağustos’ta Türk ordusu ile karşılaştı. Öncü Türk birliklerinin görevi Yunan ordusunu oyalamaktı. Cephenin doğudan batıya doğru uzanması ve bu durumda da Ankara yolunun Yunan birliklerine açık halde gelmesi başta Halide Edip olmak üzere bazı komutanları endişelendirmişti. Başkomutan Mustafa Kemal bu endişeler karşısında “*İyi yolculuklar dilerim. Arkalarından vurarak onları Anadolu boşluğunda mahvederim.*” dedi. Bu durumu fark ederek Ankara’ya yönelmeyen Yunan birlikleri, 23 Ağustos’ta Türk ordusunun sol kanadına karşı taarruza geçti.²⁹ Yunan Kralı Konstantin, Başbakan Dimitrios Gaunaris³⁰ ve Küçük Asya Ordusu Kumandanı General Papulas zafer sonrası yapılacak kutlamalar için İngiliz subaylarını şimdiden davet etmişti. Türk ve Yunan ordusu arasında 22 gün gece-gündüz aralıksız süren muharebeler, 13 Eylül’de Yunan ordusunun Sakarya’nın batısına çekilmesi ile son buldu. Türkler, kendi kaderlerini değiştirecek büyük bir başarıya imza attı.³¹ Sakarya’da kazanılan başarı Türk Milletinin ve ordusunun moralini yükseltti, Mustafa Kemal olan güveni ve bağlılığı arttırdı.

Türklerin bu büyük zaferi sonrasında Yunan ordusunun saldırı gücü kırıldı ve morali bozuldu. Yunanistan’da büyük bir hayal kırıklığı başladı halk barış, askerde terhis olmak istedi.³² Müttefiklerin de Yunan ordusuna karşı güvenleri kalmamıştı. Fransa Başbakanı Briand, Yunanlıların Türkler ile hemen bir barış anlaşması yapması gerektiğini vurgularken, İngiliz Başbakan Llyod George Yunanlılara, Türklere karşı bir başka askeri yenilgiye uğramamalarını öğütledi ve ekonomik yardım yapamayacağını da bildirdi. Koloniler Bakanı Churchill ise, Kemalistlerin Yunan ordusuna saldıracak henüz güçleri olmadığına buna karşın Musul konusunda İngiltere’yi güç duruma sokabilecekleri konusuna dikkat çekti.³³

²⁹ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 484.

³⁰ D. Gaunaris, 1867 yılında Patra doğdu. Atina Hukuk Fakültesinden mezun oldu. 1909 Goudi Darbesi sonrasında Venizelos karşıtı harekette yer aldı. 1917 yılında Fransızlar tarafından tutuklanarak Korsika’ya sürüldü. 1918 yılında firar etti. 1920 seçimlerinde muhalefet liderliğine soyunarak adaylığını açıkladı. Çağla D. Tağmat, “Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris -Metaksas Görüşmeleri”, **Sakarya ve Haymana II**, Haz: Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2015, s. 29.

³¹ **Kurtuluş Savaşı’nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2007, s.75; Yasemin Doğaner, “Anılarda Sakarya Meydan Muharebesi”, **Sakarya Zaferi ve HaymanaIV**, Haz: Temuçin Faik Ertan, Meryem Oraqçı, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2016, s. 108.

³² Fahri Belen, “Yunanlılar Ankara Yolunda”, **Sakarya, Savaşanlar Anlatıyor**, Örgün Yay., İstanbul, 2007, s. 440.

³³ Ergün Aybars, **a.g.e.**, s. 487.

Lloyd George'un politikasını destekleyen, Mayıs 1919'da Yunan ordularının Anadolu'ya geçmesini onaylayan ve Mondros'tan beri Helen rüyasının gerçekleşmesi için çabalayan The Times gazetesi de 14 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesinin bittiğini "Eski Frig krallarının ülkesi Sakarya havzasında 18.000 kişi yitirdikten sonra Kral Konstantin'in ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı. Bu ters yüz dönüşün Kral Konstantin'in durumunu nasıl etkileyeceğini kestirmek güçtür. Ama Elen Yarımadasında ve Ege Adalarında birçok kimse şimdi şöyle düşünüyor olmalı: yüzyıllardan beri Türk yurdu olan Ana Tanrıçanın bilinmeyen ülkesi Anadolu'da büyük maceraya atılmak yerine, Yunanistan'a yakın yerlerde küçük başarılarla yetinmek daha uygun olurdu. Mustafa Kemal'in ordusu kayıp vermiş olmakla birlikte boyun eğmemiştir ve kış içerisinde gücünü yeniden toparlayabilecektir. Yunan başarısızlığı sonucu, Türk milliyetçi önderinin Doğu'daki saygınlığı artmıştır. Bunlar, müttefiklerin hesaba katmak zorunda oldukları soğuk gerçeklerdir. Müttefikler şimdi acıklı bir çıkmazla karşı karşıya bulunmaktadır. Geçmişin hataları ve oyalanmaları şimdi hissedilmektedir. Herhalde yakın doğu konusunda müttefiklerin yeni bir politika saptamalarının zamanı gelmiştir. Yunanlılar, asla taşımayacakları yükü taşımaya artık teşvik edilmemelidir. Anadolu'nun bağına karşı bu hamle bir felaketle sonuçlanmazsa şükür edilmelidir." satırlarıyla bildirdi. 28 Eylül 1921 tarihli The Mornington Post gazetesi de Müttefiklere boyun eğeceği, orduyu dağıtarak gerilla savaşı yapacağı düşünülen Mustafa Kemal'in her geçen gün saygınlığının arttığını ve Türk milleti tarafından kendisine "Gazilik" unvanı verildiğini duyurdu. İngiltere özellikle Ortadoğu ile ilgili yeni bir politika belirlemek zorundaydı ve kesinlikle Yunanlıların Anadolu ile ilgili heveslendirilmeleri bu politikanın bir parçası olmamalıydı.³⁴

Sakarya'da Türklerin kazandıkları zafer, sadece Yunanistan'ın geleceğini değil, İngiltere'nin Ortadoğu'daki diplomatik ve ekonomik çıkarlarını da tehdit etmekteydi. Türklerin Sakarya'da yazdıkları destan karşısında Llyod George Hükümeti içinden muhalif sesler yükselmeye başladı. Bu seslerden biri Koloniler Bakanı W. Churchill'di. Churchill, Yunanistan'ın tamamen çökmesinin önüne geçilmesi ve Türk ordusunun Musul'u tehdit etmesinin önlenmesi gerektiğini belirten bir rapor hazırladı ve hükümete sundu. Bu iki duruma kesinlikle son verilmeliydi ki Churchill'in burada bir önerisi de vardı. Bu öneri ile Türk- Yunan savaşı duracak ve Müttefikler devletler, Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanacak barış koşullarını saptayarak kabul edilmesini sağlayacaktı. Barış planının gerçekleşmesi için atılacak en önemli adım her iki ülkenin tehdit edilmesiydi. Sakarya zaferi öncesi sadece Türkiye'ye yapılan baskı ve tehdit, Türklerin

³⁴ Bilal N. Şimşir, a.g.e., s. 174.

zaferi sonrası Yunanistan'a da yapılmalıydı. Yunanistan'a silah ve teçhizat yardımı yapılarak Türkleri baskı altına almak artık olanaksızdı.³⁵

Muhafiz seslerden bir diğeri de Bağdat İngiliz Yüksek Komiseri Percy Cox'du. Cox, bölgede Kral Faysal'ın durumunu güçlendirmek ve Mustafa Kemal'in Irak'a yönelerek bölgedeki İngiliz varlığını tehdit etmesini önlemek adına içinde önerilerinin bulunduğu 28 Eylül, 7 Ekim ve 11 Ekim 1921 tarihinde üç telgrafi İngiliz Hükümetine gönderdi. 28 Eylül 1921 tarihli telgrafında “*parlak stratejisi ve büyük taktikleri ile Mustafa Kemal, Yunan saldırısını ezdi*” demektedir. Yunanlıları ezen Mustafa Kemal, Enver Paşa'yı gözden düşürmüştü ki o Mustafa Kemal, Cox'a göre Yunanlılara İngilizlerin yardım ettiğini unutmamıştı. Bu nedenle İngiltere'nin Irak'ı yönetmesini istemeyecek ve baskı yapacaktı. Cox'un buradaki ilk önerisi Mustafa Kemal'in Musul'u ve bölgedeki İngiliz çıkarlarını tehdit etmesini önlemek için Kral Faysal ile Mustafa Kemal'in görüşmesini sağlamaktır. Bu görüşme ile Faysal'ın İslam dünyasında ki saygınlığı artacak ve Faysal'ın Mustafa Kemal korkusu gidecekti. Cox, 7 Ekim 1921 tarihli telgrafında Faysal'ın Mustafa Kemal korkusu üzerinde ısrarla durdu ve Faysal'ın Mustafa Kemal ile anlaşarak komşuluk anlaşması yapmak istediğini belirtti. Cox, Londra'ya üçüncü telgrafını 11 Ekim'de gönderdi. Bu telgrafında ısrarla bir an önce Mustafa Kemal ve Faysal'ın görüşmeleri gerektiği, Ankara'da Türklerin Fransa ile yaptıkları görüşmelerde İngiltere'nin dışarıda kalmaması, bunun için de Türklerle yapılan görüşmelerde Faysal'ın İngiltere'yi temsil ettiğinin unutulmaması gerektiğini belirtti. Her üç telgrafta da dikkat çeken ortak konu Mustafa Kemal ile en kısa sürede görüşülmesi ve anlaşma yapılmasıydı.³⁶ İngiliz Dışişleri görevlilerinden Forbes Adams, Irak yüksek komiseri Cox'un önerilerine karşı çıkararak Kral Faysal'ın Mustafa Kemal ile görüşmesinin sakıncalı olduğunu, en iyi yolun arabuluculuk olduğunu belirtti.³⁷

İngiltere Harbiye Bakanlığı'nın da “*Irak'ta Durum*” başlığı ile Hükümete sunduğu raporunda Irak'ın her an bir saldırı ile karşı karşıya kalabileceği, en kuvvetli ve tehlikeli düşmanın İngiltere karşıtlığı ile de bilinen Kemalistler olduğu belirtildi. Kemalistler, Fransa ile yakınlaşmaktaydı. Bu durumu İngiltere hem Kemalistler hem de Fransa açısından değerlendirmeliydi. Fransa, Faysal'ı Irak kralı olarak tanımadığı gibi, Kemalistler de İngiltere'nin Irak'taki çıkarlarına zarar vermek istiyordu. Raporun sonunda “*düşman olabilecekler arasında en güçlü olasılık milliyetçi Türkiye'dir. Türkiye'nin saldırısına fırsat verirsek belki de bir felaketle, ya da kesin bir prestij kaybı*

³⁵ Davis Walder, **Çanakkale Olayı**, Milliyet Yay., s.173; Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 379; Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 176.

³⁶ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 177-178.

³⁷ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1996, s. 108.

tehlikesiyle karşılaşacağız. Irak'ta harcamış olduğumuz bütün emekleri heba edeceğimizi hiç anlamıyoruz. Bunun tek çıkar yolu, Ankara'nın Irak'a saldırmasını önlemektir ve bu amaca giden tek yolu ise bir bütün olarak Türkiye ile tez elden dostluk kurmaktır.” denildi.³⁸ Harbiye Bakanı Sir L. W. Evans, bu dostluğun derhal kurulmasını istedi.³⁹

Sakarya zaferi öncesinde İngiliz Hükümeti içinde muhalif bir ses olan Hindistan İşleri Bakanı Montagu, zafer sonrasında sesini daha da yükseltti⁴⁰. 26 Eylül'de Hükümete gönderdiği telgrafında, Fransa ve İtalya'nın Ankara ile temas halinde olması karşısında İngiltere'nin Ankara'da temsil edilmemesinin büyük bir felaketle sonuçlanabileceğini bildirdi. Montagu, Türkiye ile gayri resmi ya da yarı resmi ilişkilerin kurulmasını ve Ankara'da İngiltere'nin temsil edilmesini gerekli gördüğünü hükümete bildirdi. Montagu, Llyod George ve Lord Curzon'un Kemalistlere karşı politikasının İngiltere açısından Hindistan ve Afganistan'da sıkıntılara yol açtığını bildirdi. Ayrıca Hindistan Genel Valiliğinden gelen telgrafta da “İngiltere Hükümeti ileri bir adım atabilir ve barış koşullarının, özellikle Trakya ve İzmir'e ilişkin koşulların yumuşatılmasında Türkiye'ye yardım edebilir. Bunun Hindistan'da sonucu görülecektir. Dışarıda özellikle Afganistan'da da Bolşevizm'e en etkili bir darbe olacaktır.” dendi.⁴¹ Hindistan İçişleri Bakanı'nın İngiltere'nin Ankara'da temsil edilmesi yolundaki isteğine, 3 Ekim 1921'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı karşı çıktı ve bu konuda hazırlanan raporda ise Ankara'ya daha fazla iltimas sağlanmasının doğru olmayacağı belirtildi. 9 Mart 1922'de Montagu görevinden istifa etti.⁴²

Sakarya zaferi üzerine İngiliz Gizli Haber Alma Servisi de konu ile ilgili raporlar hazırladı. 15 Ekim 1921 ve 22 Ekim 1921 tarihinde Haber Alma Servisi'nden Dış İşleri Bakanlığına sunulan raporda özellikle Sakarya zaferinden sonra Anadolu'da Türk milliyetçiliğinin şahlandığı, bu son zaferin Mustafa Kemal'i BMM'de güçlendirdiği ve Türklerin Misak-ı Millîden ödün vermeyecekleri yer alan bilgiler arasındaydı. Raporda özellikle Fransa ve İtalya ile Kemalistlerin görüştüğü, amaçlarının İngiltere'yi bu ülkelerden ayırmak olduğu belirtildi. Ayrıca raporda İstanbul Hükümetinin, Yunanistan ile anlaşma konusunda İngiltere'nin arabuluculuğunu istediği, fakat Kemalistlerin bunu şiddetle red ettiği bilgisi de mevcuttu.⁴³

İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'dan Lord Curzon'a gelen raporlarda bir an önce Kemalistlerin ve Yunanlıların anlaşması ve özellikle de

³⁸ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 181.

³⁹ Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s. 83.

⁴⁰ Fahri Belen, **a.g.e.**, s.379-380; Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s. 75.

⁴¹ Bilal N.Şimşir, **a.g.e.**, s. 185.

⁴² Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s. 87; Fahri Belen, **a.g.e.**, s. 380.

⁴³ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 188.

bu anlaşmanın kış gelmeden yapılması istenmekteydi. Rumbold, Lord Curzon'a "Anadolu Ajansına göre ayın 19'unda Meclis'te yaptığı bir konuşmada, Mustafa Kemal, sözlerine ilaveten şunları da deklare ettiği bildirilmiştir: "Yunanların kendileri tarafından işgal edilen topraklarda nüfus çoğunluğunu teşkil ettikleri şeklindeki iddialar doğru değildir. Bu konuda, Londra Konferansı'nda savaş bölgelerinde bir soruşturma yapılması teklif edildiğinde Türk delegesi bu teklifi kabul etmişti ama Yunanlar -sonucun kendi tezleri açısından olumsuz olacağını anlayarak- böylesi bir soruşturmanın yapılmasına karşı çıkmıştır." Mustafa Kemal, Lloyd George'un Avam Kamarası'nda 15 Ağustos'ta yaptığı ve kendisini askeri başarı kazanan ülkeyi -ki bu ülke artık Türkiye'dir- destekleme tarafında konumlandığı konuşmasından geri adım atmayacağını umduğunu beyan etmiştir. Sözlerini tamamlarken Mustafa Kemal Paşa ordunun -ulusal sınırlarında bir tane bile Yunan askeri varken- silahlarını bırakmayacağını da vurgulamıştır. Bu bağlamda, Yunanların, Ankara'yı işgal etme niyetlerinden vazgeçmiş olmaları nedeniyle, ilk fırsatta Türk Dış İşleri Bakanlığı'nın bir konuşmada Kemalistler tarafından kazanılan başarının Yunanlıları barış anlaşmasını imzalamak için daha itaatkâr ve meyilli kılacağını belirttiğini söylemek isterim. Ancak ne İzzet Paşa ne de Tefik Paşa kabinesinin herhangi bir üyesi -ki bunlarla konuşmalar yaptım- şu anki çatışmaları durduracak koşullara dair makul ve pratik öneriler ortaya koymamışlardır. Hepsi de çevre bölgeleri ile birlikte İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye verilmesi ve ekonomik bağımsızlık ve kapitülasyonların kaldırılması görüşünü -olmazsa olmaz olarak- beyan ettiler. Muhalefet Grupları da İzmir Bölgesi'nin ve Trakya'nın Türkiye'ye verilmesi görüşünü savunmaktadırlar. Şu an muhalefette olan ve bir önceki İç İşleri Bakanı olan Raşit Bey konuştuğum ve temas kurduğum herhangi bir Türk'ten daha ileriye gitti ve Trakya'nın Sultan'ın hükümranlığı altında özerk bir il olabileceğini ama İzmir Bölgesinin tamamen Türkiye'ye verilmesi görüşünü belirtti. Buradaki yabancı görüşler şöyle temayül göstermektedir, barış şartları Büyük Güçler tarafından her iki savaştan devlete de dayatılmak zorunda olacaktır -ya direk müdahale ile ya da temsilcilerle yapılacak bir konferanstan sonra bir aracı vasıtası ile bu gerçekleştirilmelidir" dedi.⁴⁴

Sakarya zaferi sonrası izlenecek İngiliz politikasını belirleyen Dış İşleri Bakanı Lord Curzon, Llyod George başkanlığındaki hükümete iki farklı görüş içeren rapor sundu. İlk görüşün yer aldığı rapor "Ankara ve Irak" başlığını taşımaktaydı. Bu raporda Kral Faysal ve Mustafa Kemal'in müzakerelerini destekleyen görüş, gerekçeleri ile eleştirilmekte ve red edilmekteydi. Bu öneri ile görüşmeler Avrupa'dan Asya'ya taşınıyordu ki bu doğru değildi. İngiltere bu durumda inisiyatifi kaybedebilirdi. Ayrıca Irak bağımsız bir devlet değildi.

⁴⁴FO (Foreign Office), 286/757, September 28, 1921, s. 1-2-3.

Görüşmeleri Faysal İngiltere adına gerçekleştirecekti. İngiltere’yi temsil eden Kral Faysal, dar bir sınır anlaşması yaparak İngiltere’yi dar bir alana hapsedebilirdi. Curzon’a göre Irak sorunun bir parçasıydı ve barış görüşmelerini Müttefikler yapmalıydı. Curzon’un raporlarında yer alan diğer görüşü ise; Müttefiklerin aracılığı ile anlaşmanın yapılmasıydı. Müttefikler ilk önce kendi aralarında Anadolu’da siyasi ve ekonomik yönden atılacak adımlara karar verecekler ve daha sonra aldıkları kararları Yunanlılara ve Kemalistlere kabul ettireceklerdi.⁴⁵

Türkiye ile dostluk nasıl kurulacaktı? Cox’un önerdiği gibi ikili anlaşma ile mi yoksa Churchill’in önerdiği gibi genel bir anlaşma imzalayarak mı? Görülen o dur ki tüm yetkililer Sakarya zaferinden sonra Kemalistlerin Irak’ı tehdit edebileceği görüşünde birleşti. İngiliz görüşüne göre, Sakarya zaferinden sonra Yunanistan’ın artık Anadolu macerası sona ermişti. Yunanistan’ın hem maddi hem de manevi anlamda Türkler karşısında tekrardan toparlanması ve saldırıya geçerek Sevr hükümlerinde direktmesi mümkün değildi, bu nedenle İngiltere Kemalistler ve Yunanlılar arasında arabuluculuk rolüne soyunmalı ve Yunan makamları da elde ettikleri ile yetinmeliydi.⁴⁶

“Atina baştan başa düş kırıklığına uğramış, büyük bir kötümserliği kapılmıştı.” diyen Atina İngiliz Elçisi Lord Granville, Lord Curzon’a *“Yunanistan’ın yenilgisi İngiltere açısından çok önemli görülmektedir. Kemalist kuvvetlerin yeni Yunan cephesini ciddi olarak tehdit etmeleri olasılığı belirir belirmez, İngiltere Hükümeti’nin Yunanlılara maddi ve manevi yardımda bulunması ve onların ezilmelerine meydan vermemesi gerektiğini”* belirtti. Yunanistan Sakarya’da hayallerine veda ederken Yunan Başbakan Gounaris’de karamsarlık içinde İngiltere’den destek bekledi. Buna karşılık yurtdışında bulunan Venizelos, Gounaris Hükümetini sert dile eleştirdi ve Yunanistan’ın Müttefiklerin desteği olmadan savaşı sürdüremeyeceğini de iddia etti. İngiltere Dış İşlerinden E. Crowe tarafından kaleme alınan diplomatik yazıda (memorandum) M. Venizelos’un Amerika’ya seyahate gitmeden önce kendisine hoşçakal demeye geldiğini, dostane bir sohbet sırasında doğal olarak Küçük Asya’daki durumundan bahsedildiğini ve gerçekten gereksiz olan Yunan operasyonlarından her zaman pişmanlık duyduğunu, Türk karşıtı operasyonlar olmaksızın Kral Konstantin’in tahtında güvenli bir şekilde kalamayacağını belirtti ve Crowe, Venizelos’un konuşması ile ilgili *“Durumun bütününe bakmaktan bahsetti, zira olaylar kendini şimdi ortaya koymaktaydı. Yunanistan için en büyük tehlike Türklerin bir ya da birkaç*

⁴⁵ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 189-192.

⁴⁶ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 182.

İttifak üyesinin sempatisini kazanma becerisinde ve hatta bir İttifak üyesini diğeri ile birbirine düşürme becerisinde yattığını görmüş olduğunu anlattı. Esasında, İngiltere ile Fransa arasında Yunanistan politikalarına dair kesin bir anlaşma olmadığı müddetçe, ülkesinin tatminkâr bir huzura kavuşma şansının olmadığını söyledi. Bu nedenle, öncelikle arzu edilen şey, Yunanistan konusunda bir Anglo-Fransız mutabakatının istenmesiydi.

M. Venizelos geçenlerde Paris'e gitmişti ve Fransa Başbakanı Briand'ın kendisinin Yunanistan için kişisel tutkusu/arzusu ne olursa olsun Fransız Hükümetinin Fransa'daki kamu hissiyatı tarafından onaylanmayan bir çizgideki politikayı yürütmesinin imkânsız olduğunu temin eden- dostane bir sohbet yapmıştı. Fransız fikirleri, Kral Konstantin'in inkilerle kesinlikle zıt bir durumdaydı. Briand, Kral Konstantin'in İmparator William'dan daha çok nefret edildiğini söyleyecek kadar ileriye gitti. Konstantin tahta olduğu müddetçe, Yunanistan ile dostluk söz konusu olamazdı. Öte yandan, Briand, Yunanistan'ın Konstantin'den kurtulduğu anda Fransız politikasının hızlı ve radikal bir şekilde değişeceği konusunda teminat verdiğini söyledi ki Venizelos'un istediği şeydi.

Mevzu böyle iken, M. Venizelos son sözünü tamamladı ve İngiltere'nin iyi bilenen dostane duygularını gerçekleştirebilmesi için, Kral Konstantin hakkında Fransa ile bir fikir birliğine varması gerektiğini söyledi; yani İngiltere'nin Konstantin'e kesinlikle karşı olduğunu ilan ederek, Fransa ile beraber olma onuru için fedakârlık yapmaya rıza göstermesi gerekiyordu. Venizelos, bu adımı atmak için bir fırsatın yakında kendini gösterebileceğine inanyordu; yakın gelecekte M. Gounaris İngiltere'ye gelecekti ve M. Venizelos onun Paris'e de gideceğini biliyordu. İngiltere Hükümetinin, M. Gounaris'e Fransız ihtiyaçlarını da hesaba katması gerekliliğini anlatmalı ve Fransa ile tam bir mutabakata varmasını tavsiye etmeliydi. Muhtemelen, geçmişte Britanya Hükümeti ve M. Briand, M. Gounaris'in Fransız desteği ve iyi niyetinin zorunlu bir şartı olarak, Konstantin'in çekilmesini açık bir şekilde talep etmesi gerektiği konusunda anlaşmışlardı. Bu durumda, eğer İngiltere kendisini Fransız ittifakından koparmak istemediği hususunda netleştirirse; mesaj alınacaktı ve M. Venizelos da Konstantin'in ortadan kalkmasıyla birlikte Yunanların İttifak güçlerinin dostane yardımı ile Türklerle tatminkâr bir anlaşmaya varabileceğine inanyor görünmekteydi. M. Venizelos'a Yunanistan'ın Sevr Anlaşması uyarınca İzmir taleplerinin tamamını koruyabileceğini hala düşünüp düşünmediğini sordum. Bu soruya, bu konuda hiçbir tavizin söz konusu olmadığı cevabını verdi. Ve hatta İzmir'de Yunan pozisyonundaki herhangi bir zayıflamanın İzmir'deki Fransız pozisyonunda yıkımsal bir hasar yaratacağı konusunda Fransızları ikna edebileceğini önerdi. Dostane bir şekilde, Venizelos'u şu konuda uyardım artık Türkler de söz konusuydu. Yine de İttifakın uygulayabileceği etkinin Ankara'ya,

Yunanların İzmir üzerindeki iddialarını kabul etmeye zorlayacağı kesin miydi? Venizelos, Batılı Güçlere karşı olan Türk ve Müslüman düşmanlığına bir son vermek için -sadece Fransa'da değil İngiltere'de bile- Ankara ile bir uzlaşmaya varmayı destekleyen önemli bir güç hareketinin var olduğunu bilmeliydi ve şu ana dek Mustafa Kemal'in İzmir'in kurtuluşu konusundaki fikirlerinden vazgeçmeye kendisini mecbur hissedeceğine dair hiçbir emare almadığımızı anlamalıydı. M. Venizelos; durumun her iki gerçek tehlikenin ve taviz verme yanlısı olan Paris'te ve buradaki duyguların farkında olduğunu söyledi. Ancak, yine de konunun ele alınmasının büyük bir sağduyu sağlayacağını umuyordu. Türklerin, Batılı Güçlere karşı olan düşmanlığının, Yunanistan üzerinden verdikleri tavizler ile hiçbir şekilde yatışmayacağına ikna olmuştu. Öte yandan, Mustafa Kemal'e boyun eğmenin ve ona taviz vermenin Hıristiyan Güçler hakkındaki Türk kibrini/nefretini/saygısızlığını arttırma eğilimi göstereceğine inanıyordu.”⁴⁷

15 Ekim 1921'de Gounaris Hükümeti, Yunan Meclis'inden güvenoyu istedi ve aldı. Güven oyu alan Gounaris, Dış İşleri Bakanı Baltazzi ile Müttefiklerin arabuluculuğunu istemek üzere Paris ve Londra'ya gitti. Başbakan Gounaris, *“Haziran ayında Müttefikler Anadolu savaşına son verilmesi için Yunan Hükümetine arabuluculuk teklif etmişlerdi ama Yunan Hükümeti bu teklifi reddetmişti. Halbuki şimdi Müttefiklerden arabuluculuk istemek için onların ayağına gidiyordu.”*⁴⁸ 20 Ekim'de Paris'e varan Yunan heyeti, 21 Ekim'de Fransa Başbakanı Briand ile görüştü. Yunanistan Başbakanı Gounaris, Yunanistan'ın Anadolu üzerindeki hayallerinden ve bu topraklar üzerinde kurmak istedikleri Yunan sivil idaresinden bahsetti. Bunun Yunanistan için büyük bir felaket olduğunu dile getiren Briand, Yunan heyetine Müttefikler aracılığı ile ya da doğrudan doğruya Türklerle anlaşıp barış yapmasını tavsiye etti. Sevr Anlaşmasının İzmir ve Trakya ile ilgili hükümlerinin Türklerin de onaylayacağı şekilde değiştirilmesinin gerekliliğini Fransa'nın görüşü olarak belirtti.⁴⁹ Hem 21 Ekim hem de 26 Ekim'de Yunan heyeti, Paris'te Kemalistlere Fransa'nın erzak ve cephane vermesi konusunu gündeme getirdi. Bu görüşme hakkında Londra'ya sunulmak üzere hazırlanan raporda Gounaris, *“Bu sabah Bay Briand'ı gördük. Ona Kral Hükümetinin bildiğimiz görüşlerini açıkladık. Bundan başka, Mustafa Kemal'e erzak ve mühimmat gönderilmesi işine bir son verilmesi konusunu da belirttik.”* dediğini, ayrıca barış önerilerine açık olduklarını ve bu önerilerin Mustafa Kemal tarafından da kabul edileceğinin kesin olmasını, *“Yunan milletinin yaptığı özveriye karşılayacak bu önerilerin aynı zamanda*

⁴⁷ FO 286/757, “Hostalities Between Greeks and Kemalists”, October 13, 1921.

⁴⁸ Bilal N. Şimşir, a.g.e., s. 194.

⁴⁹ İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yanan Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 2006, s. 105-106.

Sevr Anlaşmasını imzalayan ve Yunanistan'ın Küçük Asya'daki işgalini bugüne kadar izleyenlere de mukayyet olmalarının yeterli olacağını" belirtti. Gounaris'in en dikkat çeken cümlesi ise Briand'a karşı "*uzlaşmaz bir tavır*" takındıkları konusundaydı. Briand ise yapılan iki görüşme de Yunan Başbakanına "*... Mustafa Kemal'e cephane gönderilmesine engel olmak için kişisel olarak çalışacağı*" sözünü verdi. Ayrıca barışın kesin olarak yapılmasının gerektiğini bildirdi. Gounaris, Briand'ın bu görüşme esnasında Sevr Anlaşmasını yok sayıyor gibi gözüktüğünü de raporuna ekledi.⁵⁰ Gounaris, Kemalistlere sadece Fransızların değil, Bolşeviklerinde silah ve cephane yardımı yaptıkları düşünmekteydi. İngiliz Haber Alma Örgütü'ne göre Kemalistler, Bolşeviklere kuşku ile yaklaşmaktaydı. Lord Curzon, Kemalistlerin İzmir konusu haricinde anlaşmaya daha yatkın olduklarını raporunda belirtti.⁵¹ Türklerle işbirliği yapılmalı fakat görüşmelerden Yunanistan, en az kayıpla çıkmalıydı. Türkler, İzmir'in boşaltılması konusunda kararlıydı bu nedenle Yunanlıların taviz vermesi sağlanmalıydı.⁵² Trakya konusunda da Türkler taviz vermeli, Yunan kayıpları Trakya'da bertaraf edilmeliydi. "*Değnekli diplomasi*"den vazgeçen Curzon, Sakarya zaferi sonrasında artık tehdit ve baskı yöntemlerine başvurmadı.⁵³

Yunan Başbakan Gounaris, Paris'ten Londra'ya geçti. 27 Ekim 1921 saat: 12'de Lord Curzon'un odasında gerçekleştirilen toplantıya Lord Curzon, Gounaris, Baltazzis ve Rangabe katıldı. Toplantı da Gounaris, Küçük Asya'da 100.000 kilometrekare alanın ve 3.000.000 yaşıyanın Yunan kontrolü altına alındığını söyledi ve son taarruz sonuçlarını anlatan bir açıklama ile söze başladı. Paris'te Fransa Başbakanı M. Briand ile yaptığı görüşmede, M. Briand'a bölgeyi işgal ettikleri müddetçe bölgeyi Yunanlıların organize etmek zorunda olduklarını ancak bunun ağır yükler yarattığını söylediğini açıkladı. M. Briand'dan yollarına hiçbir engelin çıkarılmamasını, Türklerle hiçbir mühimmatın ve levazımın gönderilmemesini istediğini, fakat Fransız ve İtalyanların bunu yaptıklarına inanmadığını ifade etti. M. Gounaris, ayrıca, arama yapma hakkı da istedi. M. Briand, bütün bu iddiaları ret etti ve kaçakçıları durdurmak için elinden geleni yapacağını söyledi ilettili. M. Briand, barış isteği hakkında konuştu fakat M. Gounaris, M. Briand'ın barış ile neyi kastettiğini anlamaya çalıştığını ancak M. Briand'ın sözlerinin oldukça belirsiz/muğlak olduğunu ifade etti. Lord Curzon, Gounaris'in yapacak herhangi somut bir teklifi olup olmadığını sordu ve bu soru karşısında

⁵⁰ İzzet Öztoprak, **a.g.e.**, s.105-109. 21-26 Ekim 1921 tarihinde Paris'te Gounaris ile Briand arasında yapılan görüşmelerin özetidir.

⁵¹ Michael, Llewellyn Smith, **a.g.e.**, s. 344-345.

⁵² 24 Eylül 1921 tarihinde İngiliz Haber Alma Örgütü'ne göre Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti'nin "*barış görüşmelerinin zamanı değildir. Anadolu'yu ve Trakya'yı tamamen boşalttıracak güçteyiz.*" diye haber saldı. Zeki Sarıhan, **a.g.e.**, s. 73.

⁵³ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 191.

Gounaris, Yunan Hükümetinin önerileri tartışmayı hiçbir zaman ret etmediğini ancak bunları şimdi tartışmak için inisiyatif almasının Yunan Hükümeti için kolay olmadığını anlattı. Yunan Hükümetinin kendi pozisyonunu güvence altına almak isteğini ve somut önerileri kabul etmeye hazır olduğunu belirtti. M. Briand'a göre Türkler, şu an için anlaşmaya varmaya ve konuşmaya daha yatkındı. Bunun kanıtı da Franklin-Boulion müzakereleriydi. M. Baltazzis'e göre bu müzakerelerde Türkleri daha az istekli yapabilecek ciddi bir husus vardı ki o da Fransız-Türk dostluğu idi. M. Baltazzis, M. Briand'a, Fransızların Trakya ve İzmir konusunda Türklerle herhangi bir angajman/anlaşma yapıp yapmadıklarına dair desorular sordu ve bu sorulara M. Briand "Hayır, bu ihanet olurdu." cevabını verdi.

İngiliz Dış İşleri Bakanlığı tarafından görüşmelerle ilgili düzenlenen kayıtlarda Lord Curzon'un, Yunan Hükümeti'ne başından sonuna dost ve anlayışlı davrandığı belirtilmekteydi. Görüşmeler esnasında M. Gounaris, ana konuya gelmeden önce bir iki önemsiz konudan daha bahsetti. Fethedilen toprakların yönetimi ve Yunan Hükümetinin daimî işgali. M. Gounaris, M. Briand'a ilhakın düşünülmediğini söyledi. Atılan adımlar, finansal yükü rahatlatmak ile ilgiliydi. Diğer konu ise arama hakkı ile ilgiliydi ve Briand'ın bu konu hakkındaki tavrı kesin ve kati idi. Esas konu ise barıştı. Bu konu herkes için oldukça önemliydi. Yunanistan açısından, yerleşmek ve finansal kaynaklar üzerindeki baskıyı rahatlatmak gerekliliğinden dolayı önem taşımaktaydı. İngiltere için de önemliydi çünkü Avrupa barışı ve Sevr Anlaşmasının veya muadilinin kabulünü istiyordu. Ayrıca, İngiltere için Türklerle barış tüm Doğu'da –özellikle de Hindistan'da- yarattığı zorlukları aşmak içinde önem taşımaktaydı. İngiltere'ye göre Türklerle bir barış anlaşması yapmalıydı ve Yunanistan için emperyalist çıkarlarından vazgeçmeliydi. İngiltere izleyeceği politikayı etraflıca düşünerek karar vermeliydi. Lord Curzon, Yunanlıların önerilen soruşturma komisyonlarını ret ederek ve taarruzu yeniden başlatarak hata yaptıklarını düşünüyordu. Yunanlıların ikinci taarruz sonrasında geri çekilmesi de Doğu'da kamuoyu nezdinde hiç şüphesiz etki yarattı. Barışa doğru bir başka çaba/gayret göstermek adına, Paris'te Haziran'da başka bir toplantı oldu. Yunan Hükümeti'ne barış yapılması ile ilgili bir telgraf gönderildi. Bu öneri ret edildi ve bu da önemli bir hataydı. Düşünülen, ikinci taarruzdan sonra hiçbir tarafın taarruz başlatmak için yeterince güçlü olmadığı şeklindeydi. İki taraf da sayıca eşitti, hatta Türkler biraz fazla idi ve hem silahlanmaları hem de moralleri iyiydi. Eğer Yunan ordusu şu anki konumunda belirsiz bir şekilde kalacaksa, Yunan finansalları üzerindeki baskı ağır olacaktı. Barış için, kış boyunca beklenene miydi yoksa yeni adımları mı denenecekti? Yunanlılar ve Türkler için İzmir düğüm noktasıydı; Trakya ikincil derecede önemliydi. Ankara'dan gelen bilgilere göre yapılacak olan barış anlaşmasında Türkler hiçbir şekilde İzmir'i bırakmayacaktı. İngiltere Haziran'da yapılan düzenlemelere benzer

şekilde İzmir bölgesi için ısrar etmeliydi ki bu, barış için en uygun olanı idi. Trakya konusunda ise, İngiltere, Sevr Anlaşmasına bağlı kalmak için elinden geleni yapacaktı.

İngiltere, Yunanlıların tavrının ne olacağını ve daha büyük bir hattı ele geçirebileceklerine olan inançlarını/morallerinin düzeyini merak ediyordu. Müzakerelere başlama olasılığı hakkında artık üçüncü bir reddi kabul edilemezdi ve eğer Yunan Hükümetinin tavrı böyle bir şey olacaksa, İngiltere öneri yapmayacaktı. İttifak güçlerinin de hem fikir olması gerekliydi ve söz konusu olan iki tarafın kendilerini İttifak güçlerinin eline bırakması gerekliliği idi ve eğer İttifak güçleri hem fikir olursa, bu durumda iki taraftan birisinin reddi, kabul etmeyen tarafı yanlış bir konuma koyacaktı. Acaba Yunanlar müzakereler için hangi koşulları öne sürecekti? Eğer M. Gounaris, Sevr Anlaşmasının tamamını hatta Sevr Anlaşmasından daha fazlasını alabileceklerini düşünüyorsa, muhtemelen yapılacak bir şey yoktu. Yunanların İzmir için yapılan önerileri kabul etmeleri ve İngiliz Hükümetine de Trakya konusunda güvenmeleri gerekliydi ki İngiltere Yunanistan'ın en iyi dostuydu. Lord Curzon toplantıda Türklerinde yapılan önerileri kabul edip etmeyeceklerini bilmediğini söyledi. İngiltere'ye göre her durumda, müzakerelere yönelik ilk adım atmak konusunda Yunanlılar istekliliği olmalıydı.⁵⁴

27 Ekim'de sabah yapılan toplantıdan sonra saat 16.00'da ikinci toplantıya geçildi. Lord Curzon, sabah toplantısının sonucuna dair Yunan temsilcilerinin herhangi bir sorusu olup olmadığını sordu. Yunanistan Dışişleri Bakanı M. Baltazzis, Sevr Anlaşması ile ilgili konuştu. Hem Fransa hem de İtalya'nın bu anlaşmayı onaylamadığını ve artık onaylamasının da mümkün olmadığını ifade etti. Lord Curzon, Llyog Geoge'un Sevr Anlaşmasının yırtıldığını söylediğini hatırlatarak eskisini temel alacak yeni bir anlaşmanın yapılmasının gerektiğini ifade etti. Sevr Anlaşmasının onayı ile ilgili konuyu M. Briand'ın onayladığını M. Baltazzis belirtti. Lord Curzon sözlerine "*Yeni bir anlaşma gerekli ve başlangıç aşamasında her iki tarafın kendilerini, yeni bir anlaşma tasarlayabilecek olan Güçlülerin eline bırakmalı ancak bu da tüm anlaşmanın yırtılıp atılması demek değildi. Yeni anlaşma, eski anlaşmanın temelleri üzerine inşa edilecekti.*" diyerek devam etti. Toplantıda yapılacak olan yeni anlaşmanın önceden Müttefikler tarafından hazırlanıp Yunan ve Türk tarafına sonradan sunulup/sunulmayacağı ya da Yunanistan anlaşma koşullarını Türklerden önce görüp/göremeyeceği konusu da tartışıldı. Lord Curzon, Yunanistan'ın kendi davasını Müttefiklerin eline bırakmaya razı olması gerektiğini söyledi. M. Gounaris, kendi hükümetinin davasını İngiltere'nin eline bırakmayı tercih

⁵⁴ FO 256/757, Minutes of Meeting Between Lord Curzon and M. Gounaris, Baltazzis and Rangabe, October, 27, 1921.

edebileceğini ifade etti. Türklere de kendi davalarını Müttefiklerin eline bırakıp bırakmayacakları sorulmalıdır denildi. Daha sonra, yeni taslak anlaşma hazırlanabilirdi ve Türk ve Yunan temsilcileri bu anlaşmayı kabul etmeye davet edilebilirdi. Bu prosedür hem Yunan hem de Türk Hükümetlerinin kabul etmesini kolay hale getirebilirdi yoksa yeni bir anlaşma her iki taraf için de tamamen makul değildi. Lord Curzon, Yunan Hükümetinin Haziran'da yapmayı ret ettikleri görüşmeyi yapmaları gerektiğini ve Yunanlıların Müttefiklerin arabuluculuğunu kabul etmeye hazır olduklarını bilmelerinin yeterli olduğunu toplantıda ifade etti. M. Baltazzis ise Yunanistan'daki halkın eğilimi nedeni ile Yunan davasını İngiltere'nin eline bırakmayı kabul edebileceğini söyledi. M. Gounaris'in, İngiltere'ye güvendiklerini fakat Fransa ve İtalya konusunda aynı şeyi söylemeyeceğini belirtmesi üzerine, Lord Curzon finansal nedenlerden dolayı bu ülkelerin Anadolu'daki (Küçük Asya) birliklerinin sayılarını azaltmak ve bir kısmını da çekmek zorunda kaldıklarını söyledi. Curzon, İtalya ve Fransa'nın niyetleri hakkında tamamen ve doğru biçimde bilgilendirilmiş olmadıklarını bu nedenle yeni anlaşmaların imzalandığını söyledi. Yunan Hükümetine verilecek en iyi tavsiyenin Fransız ve İtalyan Hükümetlerini yanına çekmek olduğunu belirtti. Bu toplantıda Lord Curzon, Londra Konferansının kararlarını kabul etmemekle Yunanistan'ı suçladı. Ayrıca Yunanistan, Müttefiklerin arabuluculuk teklifini de kabul etmemişti ve Temmuz'da saldırıya geçmişti.⁵⁵

III. toplantı 29 Ekim 1921 saat, 11.30'da Lord Curzon'un odasında gerçekleştirildi ve toplantıya Lord Curzon ve M. Gounaris, M. Baltazzis ve Rangabe katıldı. M. Gounaris, Yunan temsilcilerinin yapılan iki toplantının tutanaklarını incelediklerini ve üzerinde düşündüklerini, İngiltere'nin tavrından müteşekkir olduklarını söyledi. M. Gounaris, iki toplantının tutanaklarının Atina'ya gönderildiğini, kendisinin ve M. Baltazzis'nin, İngiltere'nin önerileri doğrultusunda görüş bildirdiklerini de ilave etti. Bu arada, M. Gounaris konuşmalarının gizli kalmasını ve başına sızdırılmamasını M. Briand'ın da kendisi gibi düşündüğünü söyledi. Lord Curzon da hem fikir olduğunu fakat Müttefikler arasında zorunlu ortak eylem gerektiğini bir önceki toplantıda kararlaştırılanların Roma ve Paris'e iletilmesini ve aynı şekilde M. Briand'ın da kendisine Yunan Bakanlarla yaptığı iki görüşmenin kısa bir metnini vermesini önerdi. Sorun, son çare olarak, eğer tek bir İttifak politikası olursa çözülecekti. Ancak ne var ki -bunun yerine- şimdiye dek birden fazla İttifak politikası ortaya çıkmıştı.⁵⁶

⁵⁵FO 256/757, Minutes of a Second Meeting Between Lord Curzon and M. Gounaris, Baltazzis and Rangabe, October, 27, 1921.

⁵⁶FO 256/757, Minutes of a Third Meeting Between Lord Curzon and M. Gounaris, Baltazzis and Rangabe, October, 29, 1921.

Lord Curzon ve M. Gounaris arasında dördüncü toplantı 2 Kasım'da, beşinci toplantı da 19 Kasım'da gerçekleşti. M. Gounaris, dördüncü toplantı da Yunanistan'ın kendini Müttefiklerin eline bıraktığını İngiltere'nin arabuluculuğunu kabul ettiğini bildirdi. İzmir konusunda temel ilkeler değiştirilmeyecekti. İzmir'de Yunan askerleri bulunacak ve Türkler bu duruma saygı gösterecekler, Türk olmayan nüfus Yunan askerleri tarafından korunacaktı. Ayrıca azınlıklarda düşünölmeli bu konuda Müttefikler özel tedbirler almalıydı. Beşinci toplantıda Yunan etkinlik sahasının Marmara Denizi'ne kadar genişletilmesi, İzmir'de kurulacak rejimde bölgenin Yunan askerlerince korunması istendi. Yunanistan, kendini Müttefiklerin eline bırakmıştı fakat Türklerin bu şartları kabul edip/kabul etmeyecekleri belli değildi. Türklerin kış geldiğinde saldırıp/saldırmayacakları konferansın toplanıp/toplanmayacağını belirleyecekti.⁵⁷ İtalya ve Fransa'da Yunanistan'ın isteklerini aşırı bulduğunu açıkladı.

Atina, Londra arasında gerçekleşen bu görüşmelerin sonuçları önemli gelişmeler doğurdu. Fransız temsilci Franklin Bouillon Haziran başında iki hükümet arasında anlaşma yapmak için Ankara'ya geldi. Fakat bu anlaşma Sakarya'daki Türk zaferinden sonra imzalandı. 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi ile Fransa, Hatay dışında güneyde bugünkü sınırı kabul etti. Fransa, Anadolu'da işgal ettikleri bölgelerden çekilerek Müttefikler arasındaki ittifakı çatlatan ilk devlet oldu. Sakarya zaferinden sonra yaklaşık bir yıl barış arayışları içinde geçti. İtalyanların ve Fransızların, Ankara Hükümeti ile ılımlı ilişkileri de bunu gösterdi. Sakarya zaferini Yunan ve İngiliz Hükümetleri açısından da değerlendirdiğimizde her iki hükümetinde hayal kırıklığına uğradığı görölmektedir. Atina ile Londra arasında yapılan görüşmelerden de anlaşılacağı üzere Atina'yı barış görüşmelerinde İngiltere temsil edecekti. Ayrıca Londra da büyük hayal kırıklığına uğradı. İngiltere Başbakanı Llyod George, 1920 yılının Temmuz ayında "*artık bundan sonra Türkiye'den bahsetmek mümkün değil*" dedikten yaklaşık iki yıl sonra İngiltere'de 1922 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerde başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldı. En önemlisi de Londra'nın Anadolu'da Atina'ya karşı güveni azaldı.

⁵⁷ Bilal N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 198-199.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

FO(Foreign Office), **256/757**, Minutes of Meeting Between Lord Curzon and M. Gounaris, Batazzis and Rangabe, October, 27, 1921.

FO 256/757, Minutes of a Third Meeting Between Lord Curzon and M. Gounaris, Baltazzis and Rangabe, October, 29, 1921.

FO 286/757, September 28, 1921.

FO 286/757, “Hostalities Between Greeks and Kemalists”, October 13, 1921.

Kitap ve Makaleler

AKŞİN Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2007.

ATATÜRK Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Haz: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2000.

AYBARS Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yay., İzmir.

BELEN Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014.

BELEN Fahri, **“Yunanlılar Ankara Yolunda”, Sakarya, Savaşın Anlatıyor**, Örgün Yay., İstanbul, 2007.

BEYOĞLU Süleyman, “Sakarya Savaşı Öncesi Yapılan Hazırlıklar”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay Haz: Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2015.

DOĞANER Yasemin, “Anılarda Sakarya Meydan Muharebesi”, **Sakarya Zaferi ve Haymana IV**, Haz: Temuçin Faik Ertan, Meryem Orakçı, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2016.

ERDEM Nilüfer, “Yunanlıların Gözüyle Sakarya Savaşı (Ankara Harekâtı)”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz: Hakan Uzun, Necdet Aysal, Ankara, 2012.

EROĞLU Hamza, **Türk İnkılap Tarihi**, Savaş Yay., Ankara, 1990.

GÜNEŞ İhsan, “Sakarya Savaşı Sırasında Türkiye Büyük Millet Meclis”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay Haz: Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2015.

HATİPOĞLU, Murat **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara, 1988.

Kurtuluş Savaşı'nda Sakarya Meydan Muharebesi, Anıtlar ve Şehitlikleri, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2007.

MÜDERRİSOĞLU Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2013.

ÖZTOPRAK İzzet, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yanan Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Yay., Ankara, 2006.

SARIHAN Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, IV, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1996.

SELEK Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, İstanbul, 1973.

SELEK Sabahattin, **“Sakarya Meydan Muharebesi”, Sakarya, Savaşanlar Anlatıyor**, Örgün Yay., İstanbul, 2007.

SMİTH Michael Llewellyn, **Yunan Düşü**, Ayraç Yay., 2002, Ankara.

ŞİMŞİR Bilal, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922**, Bilgi Yay., 1989, Ankara.

TAĞMAT Çağla D., **“Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris -Metaksas Görüşmeleri”, Sakarya ve Haymana II**, Haz: Temuçin Faik Ertan, Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 2015.

TURAN Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, II, Bilgi Yay., Ankara, 2012.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, I. Devre, II.

Türk-Yunan İlişkileri ve Megola İdea, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1985.

DÂHİLİYE VEKİLİ ALİ FETHİ BEY'İN (OKYAR) LONDRA MİSYONU ÖRNEĞİNDE MİLLİ MÜCADELE'NİN İKİLİ DİPLOMASİ BOYUTU

Resul BABAÖĞLU*

Giriş

1919-1923 yılları arasında yaşanan Kurtuluş Savaşı süresince Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Anadolu Hareketi İngiltere ile doğrudan karşı karşıya gelmemiş olmasına rağmen, bu süreçte merkezinde İngiltere'nin olduğu bazı gelişmeler Anadolu'daki Kurtuluş hareketine ivme kazandırmıştır. Bunlardan ilki, Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkarması iken, ikincisi de Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Misakı Milli'nin kabulünden sonra başını İngilizlerin çektiği İtilaf güçlerinin İstanbul'u resmen işgal etmeleridir. İngilizlerin Damat Ferit Paşa hükümetiyle Anadolu'daki Kurtuluş mücadelesini her fırsatta ezmeye çalışmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın bu ülkeye yaklaşımı her defasında ihtiyatlı ve ince diplomasi kurallarına göre şekillenmiştir.⁵⁸

Oldukça zorlu geçen bu dönemde bağımsızlığın sağlanabilmesi için silahlı direnişin yanında diplomatik girişimlerin de zaruretini ayırdında olan Mustafa Kemal Paşa gerek hukuka olan bağlılığını dünyaya kanıtlamak gerekse de sorunları güç kullanmak yerine barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturma noktasındaki kararlılığından ileri gelen nedenlerle diplomasinin tüm ince ayar oyunlarını kullanmaktan geri durmamıştır.⁵⁹ Kaldı ki, uluslararası ilişkiler teorisyenlerine göre diplomasinin tıkandığı noktada devreye giren askeri çözüm yöntemleri diplomasinin bir devamı şeklinde

* Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, babaogluresul@hotmail.com

⁵⁸ İlhan Uzgöl, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 143.

⁵⁹ Hakan Uzun, "Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, (Yay. Haz.) Hakan Uzun-Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 354, Ankara, 2012, s. 298.

değerlendirilirken, her iki koşulda da temel amaç mücadele halindeki muarızların karşıtlarını istedikleri noktaya getirmek ve istedikleri şartları dikte etmektir.⁶⁰ Bu noktada, Ankara hükümetinin diplomasi ve savaş gibi dış politikanın iki aracını son derece etkin bir şekilde kullandığı tespiti yapılabilir. 2 Mayıs 1920 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin oluşturulmasıyla birlikte kurumsal bir düzeye erişen Ankara hükümetinin dış politika yöntemi, müttefikler arası çelişkilerden faydalanmak suretiyle sonuç almaya dönük ve askeri güç kartının hazır bulundurulması yönüyle de zorlayıcı diplomasinin bir örneği olarak öne çıkmaktadır.⁶¹

I. Kurtuluş Savaşı'nın Diplomatik Safhasına Geçiş: Büyük Taarruz Öncesi Politik Temaslar

Anadolu'daki Milli Mücadele sürecinde Yunan kuvvetlerine karşı askeri bir direniş yürütülürken aynı zamanda Müttefik devletlerle de diplomatik alanda temaslar devam etmiş, bir anlamda Yunanistan'ın hamisi konumunda olan İngiltere ve Fransa ile savaş hali (state of war) devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa öncülüğündeki bu mücadelede düşmana karşı üstünlük elde edebilmek için her türlü yola başvurulmuştur. Özellikle işgalci Yunan ordusuna karşı elde edilen askeri başarıların hemen ardından girilen diplomatik temaslar neticesinde alınan olumlu sonuçlar, Misak-ı Milli hedefinin hayata geçirilmesinde önemli kazanımlar olarak kayda geçmiştir. Bu süreçte Sovyet Rusya ile kurulan ilişkiler de bu bağlamda değerlendirilebilir. İngiltere, Anadolu Hareketi'nin Sovyetlerle kurduğu bu ilişkiyi hoş karşılamamış, Türk-Sovyet yakınlaşması İngiltere'yi aynı zamanda ideolojik kaygılara da sevk etmiştir (İngiltere Kemalist hareketi pro-Sovyet bir yapıda görüyordu).

Anadolu Hareketi'nin Sovyet Rusya ile olan ilişkilerinde azami dikkatle hareket etmesi ve 1921'de kazanılan önemli askeri başarılarından sonra bu ilişkiyi ideolojik zeminden tamamen koparması İngiltere'nin Mustafa Kemal liderliğindeki milliyetçi harekete karşı yumuşamaya gitmesine zemin hazırlamış ve İngiltere ile diyalog kapılarını açmıştır.⁶² Bu durum siyasal

⁶⁰ Carl Von Clausewitz, **On War**, Vol. I, Translated By J.J. (Col.) Graham, The Floating Press, (y.y.), 2010, s. 45.

⁶¹ Fahri Yetim, "Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 8, S 3, (2006), s. 208; Hüseyin Sert, "Diplomasi Cephesinin Neferleri: TBMM Hükümetleri Döneminde Hariciye Vekâleti", **100. Yılında 19 Mayıs ve Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu**, Samsun, 11-14 Haziran 2019, (Yayımlanmamış Bildiri).

⁶² Ömer Kürkçüoğlu, "Turco-British Relations Since the 1920's", in **Four Centuries of Turco-British Relations, Studies in Diplomatic Cultural Affairs**, (ed. William Hale&Ali İhsan Bağış), The Eothen Press, North Yorkshire, 1984, s. 83.

koşullara yön veren gelişmelerin bir yönünü teşkil ederken, daha da önemli gelişmeler ise Düzenli Ordu birliklerinin Yunan güçlerine karşı kazandıkları zaferlerden sonra ortaya çıkacaktır. 1921 yılının yaz aylarında yaşanan Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonucunda Türk ordusunun taarruz gücü elde etmesi Fransa'nın keskin bir politika değişikliğine gitmesinin önünü açmıştır. Nitekim 20 Ekim 1921 tarihinde Franklin Bouillon ile Bekir Sami Bey arasında imzalanan Ankara Antlaşması Fransa ve TBMM Hükümeti arasındaki savaş durumuna son veriyordu.⁶³ Haliyle bu gelişme Müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarını daha da derinleştirmiştir. Düzenli Ordu karşısında geri çekilmek zorunda kalan Yunanistan'ın yardım istekleri, özellikle İtalya ve Fransa tarafından olumsuz karşılanmış ve bu iki ülke Anadolu'daki Kemalist Hareket karşısındaki yumuşak tavırlarıyla İngiltere'den farklılaşmıştır.⁶⁴ Aslına bakılırsa Kurtuluş Savaşı'nın Yunan ordusunun aleyhine gelişen aşamalarına bağlı olarak İngiltere'nin bazı yönetim kademelerinde de tavır değişikliği gözlemlemek olasıdır. Zira İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Horace Rumbold, Londra'ya gönderdiği telgraflarda Kemalist güçlerin ilerleyişi karşısında bir çıkış yolu bulmak amacıyla Anadolu Hareketi'nin daha ılımlı liderlerinden Hüseyin Rauf ve Kazım Karabekir gibi isimlerle temas edilmesi gibi öneriler sunmuştur.⁶⁵

1920 yılından itibaren barış ve ittifak temelinde seyreden Türk-Sovyet ilişkilerinin Milli Mücadele'nin diplomasi boyutuna sağladığı avantajlar, Sakarya Zaferi'nden sonra Fransa ile kurulan diplomatik ilişkiler ve İtalya ile geliştirilen diyalog sayesinde daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Dolayısıyla 1922 senesine gelindiğinde Sovyet Rusya, Fransa ve İtalya Misak-ı Milli'yi kabul etme aşamasına gelmişlerdir. Bu koşullarda TBMM Hükümeti için yapılacak yegâne iş İngiltere'yi Misak-ı Millî'yi kabul etmeye razı etmek için elinde kalan son kozu olan Yunan ordusunu ortadan kaldırmaktır. Bu dönemde Müttefikler, temelde Yunanistan'ın Anadolu'yu tahliye etmesinde hemfikirdiler. Ancak İngiltere'nin amacı Türk ordusunun taarruzunu geciktirmek ve bu süreçte Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir komplo ile onu iktidardan düşürmektir.⁶⁶ Bu noktada denilebilir ki, İngiltere'nin Anadolu'daki Milli Mücadele karşısında bir türlü ılımlı bir çizgiye çekilmemesinin en önemli dayanak noktası Anadolu'daki gelişmeleri en nihayetinde kendi kontrolüne alabileceğine yönelik kesin inancıydı. Bu nedenle, İstanbul'daki

⁶³ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 145.

⁶⁴ Bkz. Uzun, **a.g.m.**, s. 299.

⁶⁵ Stephen F. Evans, **The Slow Reapprochement, Britain and Turkey in the Age of Kemal Atatürk 1919-38**, The Eothen Press, Oxford 1982, s. 49.

⁶⁶ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 106.

İngiliz temsilcisi General Harrington'un bilgisi dâhilinde İnebolu'da Refet Paşa ile görüşen Binbaşı J. Douglas Henry'nin arabuluculuk girişimlerine sert bir şekilde tepki gösterilmiştir. Bu görüşmelerin Ekim ayındaki Türk-Fransız Antlaşmasından önce gerçekleşmiş olduğundan yola çıkılarak TBMM Hükümeti'nin Müttefikler arasında çatlaklar yaratma girişimlerinin ilk önce İngilizler nezdinde başlatıldığı ileri sürülebilir. Ancak Lord Curzon'un müdahalesiyle Binbaşı Henry'nin görüşme yetkisi elinden alınmış ve Harrington sert bir şekilde uyarılmıştır.⁶⁷

İngiliz Genelkurmayı'nın Sakarya Savaşı'ndan sonra askeri ve stratejik üstünlüğün Türk tarafına geçtiği yönündeki saptamalarına karşın, Dışişleri Bakanlığı bu gerçeği kabullenmekte zorlanıyordu. Lord Curzon'a göre, Sakarya Savaşı'nın galibi henüz belli değildir. Türklerin Yunan ordusunu Anadolu'dan çıkarmaları olanaksızdır. Ancak bu görüşe rağmen Lord Curzon Mustafa Kemal ile görüşmek için her türlü imkâna sahip olduklarını belirterek bir yandan da açık kapı bırakıyordu.⁶⁸ Müttefiklerin Ocak 1922'de Cannes'da ve daha sonra Genova'da düzenledikleri konferanslara Yunan Başbakanını davet etmelerine rağmen TBMM'ye davet göndermemeleri Türk tarafında büyük tepkiyle karşılanmış ve askeri harekât için başlatılan hazırlıklara hız verilmiştir.⁶⁹ Bir yandan da TBMM Hükümeti'nin barıştan yana olduğunu Avrupa kamuoyuna göstermek ve Müttefiklerin barış konusundaki tutumunu anlayabilmek amacıyla Vekiller Heyeti, Hariciye Vekil Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'ya gönderilmesine karar vermiştir.⁷⁰ Bu kararın TBMM'de görüşülmesi ve Yusuf Kemal Bey'e itimatname beyanında bulunulması için 4 Şubat 1922 tarihinde konu meclis gündemine alınmıştır. Meclis'te genel olarak taraftar bulan bu ziyareti bazı mebuslar ise *Avrupa'dan barış dilenmek* gibi bir anlama geldiği için eleştirmişlerdir.⁷¹ Nihayetinde TBMM'nin de onayını alan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Avrupa kamuoyunun nabzını tutmak ve siyasi aktörlerle görüşebilmek umuduyla Avrupa seyahati için yola çıkmıştır.⁷²

Yusuf Kemal Bey'in heyeti 7 Mart 1922'de Marsilya'ya ulaşmıştır. Heyet, daha sonra Paris'e geçmiş ve 13 Mart'ta General Gouraud ve 14 Mart'ta da

⁶⁷ Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1989, s. 227.

⁶⁸ **X. Milli Egemenlik Sempozyumu, Büyük Taarruz ve Sonuçları**, Afyon, 7 Mayıs 1996, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No. 82, s. 39.

⁶⁹ **X. Milli Egemenlik Sempozyumu, Büyük Taarruz ve Sonuçları**, Afyon, 7 Mayıs 1996, s. 41.

⁷⁰ Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 190, s. 146.

⁷¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. 16, İçtima Senesi 2, 4 Şubat 1922, s. 211.

⁷² Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1919-11 Ekim 1922)**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 174.

Raymond Poincare ile görüştüktan sonra Londra'ya giderek Lord Curzon ile bir mülakat gerçekleştirmiştir.⁷³ Bu arada 22 Mart'ta Yusuf Kemal Bey'in Paris'e döndüğü gün aynı kentte toplantı halinde olan Müttefik devletlerin dışişleri bakanları Yunanistan ve TBMM hükümetlerine mütareke teklifinde bulunmuşlardır.⁷⁴ Esasen, Paris Konferansı müttefikler arasındaki görüş ayrılıklarını gidermeye dönük bir girişimdi. Yunanistan'ın Anadolu'da gerçekleştirmekte olduğu harekâtın durumu ve TBMM'ye önerilecek barış taslağının oluşturulması için Fransa ve İtalya'nın İngiltere ile ters düşen yaklaşımlarının uyumlu bir noktaya getirilmesi bu konferansın temel amacıydı. Ancak konferans sırasında Lord Curzon'un bazı görüşleri, mevkiidışı Poincare'in muhalefetine takılmıştır. Lord Curzon'un İzmir'e özerklik tanınıp bölgedeki Rumlara özel statü getirecek düzenlemelere ilişkin teklifi ve Doğu Anadolu'da Ermenilere toprak verilmesi gibi uç istekleri konferansta müttefiklerin ayrıldıkları noktalardır.⁷⁵ Sonuç olarak Türkiye ve Yunan kuvvetlerinin aralarında 10 kilometrelik bir tarafsız bölge teklifini içeren ateşkes teklifi TBMM Hükümeti tarafından şartlı olarak kabul edilmiştir.⁷⁶ Mustafa Kemal, Yunanistan'ın bu ateşkes antlaşmasını fırsat bilip taarruz kabiliyeti kazanmasını engellemek için 5 Nisan 1922'de verdiği cevapta dört aylık bir mütareke yapılmasını teklif etmiş ve Yunanlıların derhal Anadolu'yu tahliyeye başlamaları ve bu ameliyeyi mütareke süresi sonuna kadar tamamlamaları şartını ileri sürmüştür.⁷⁷ Bu şartlı tekliften istifade eden Müttefik devletler 15 Nisan'da verdikleri notada olumsuz tavır sergilemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, bir yandan barış görüşmelerinin kendisi tarafından kesildiği algısının önüne geçmek için sorumluluğu bertaraf etmeye çabalarken diğer taraftan da 1922 Nisan'ında Cenova'da gerçekleştirilecek Milletlerarası İktisat Konferansı'na Ankara Hükümeti'nin davet edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak bilindiği gibi TBMM Hükümeti'nin bu isteği destek görmemiştir.⁷⁸

II. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey Avrupa'ya Neden Gönderildi?

Ankara hükümeti, Yusuf Kemal Bey'in aracılığıyla yürüttüğü barış görüşmelerinden bir sonuç alamayınca son bir defa daha Müttefik devletler nezdinde diplomatik bir girişime karar vererek Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'i

⁷³ Uzun, **a.g.m.**, s. 300.

⁷⁴ Mustafa Bıyıklı, **Kaynakçalı Türk Dış Politikası Kronolojisi (1919-1938)**, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2013, s. 75.

⁷⁵ Şimşir, **a.g.e.**, s. 262.

⁷⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s. 281.

⁷⁷ Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 2013, s. 44.

⁷⁸ Gönübol-Sar, **a.g.e.**, s. 45.

Avrupa'ya göndermiştir.⁷⁹ Bu ziyaretin hangi şartlarda ve hangi amaca matuf olarak gerçekleştirildiği konusuna eğilen eserlerde tam bir mutabakat söz konusu değildir. Konuyu ele alan kaynaklar sathi bir incelemeye tabi tutulduğunda, bu konuyla ilgili oluşan literatürü üç gruba ayırmak mümkündür. İlk gruba giren ve en yaygın olan görüşe göre; Ankara Hükümeti'nin Avrupa kamuoyuna barıştan yana olduğunu göstermek ve yakın bir zaman sonra başlatılacak olan taarruza dair planların gizli tutulmak istenmesinin bu ziyaretin arkasında yatan temel gerekçe olduğuna yer verilmiştir.⁸⁰ Bu iddianın yanında, Fethi Bey'in Paris ve Londra ziyaretlerini Mustafa Kemal Paşa'nın barış şartlarını görüşmek ve nabız yoklamak arzusu gibi nispeten daha diplomatik gerekçelere bağlayan eserler de literatürde yer almaktadır.⁸¹ Üçüncü gruba giren eserlerde ise daha temkinli ifadelerle bu ziyaretin yorumlanmaya çalışıldığı görülür. Gotthard Jaeschke'ye göre; Dâhiliye Vekili Fethi Bey'in Avrupa'ya gerçekleştirdiği ziyaret, Türkiye'deki arşivlerde konu ile ilgili dosyaların açılmamış vaziyette olduğundan bilinmezliklerle ve karanlıklarla dolu bir ziyarettir.⁸² Jaeschke'nin bu kitabının Türkçeye tercüme edildiği 1971 yılı için geçerli olan bu iddia, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin tasnif aşamasında olduğu ve Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde (ATASE) söz konusu gelişmeler ile ilgili herhangi bir evraka rastlanmamış olması nedeniyle günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Durum böyle olunca, Fethi Bey'in Paris ve özellikle Londra'da gerçekleştirdiği diplomatik temaslar dış basın ve İngiliz diplomatik yazışmaları ile aydınlatılmaya çalışılmış, bu da araştırmaya konu olan tarihsel olayın yalnızca İngiliz bakış açısıyla çözümlenmesi sonucunu doğurmuştur. Fethi Bey'in bu misyonunun gizli tutulması nedeniyle dönemin Türk basınında yer alan değerlendirmelerin ise olayın niteliğini anlamaktan uzak olduğu bilinmektedir.⁸³ Selahattin Tansel de konu ile ilgili belgelerin henüz yayınlanmadığı için Fethi Bey'in bu ziyaretinin aydınlatılamayacağı sonucuna varmaktadır.⁸⁴ Görüldüğü gibi, incelenen eserlerde yer alan bulgular belirli bir

⁷⁹ Uzun, **a.g.m.**, s. 322.

⁸⁰ İhsan Sabri Balkaya, "Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S.57, (Kasım 2003), s. 1118; Sadi Borak, "Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 17, (Mart 1990), ss. 381-389.

⁸¹ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **a.g.e.**, s. 45; Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

⁸² Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri III**, Çev. Cemal Köprülü, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2001, s. 56.

⁸³ Fethi Bey'in hastalığı nedeniyle yurtdışına gittiği ya da o sırada Avrupa'da bulunan Yusuf Kemal Bey'e talimatlar götürdüğü yönündeki iddialar Türk basınında yer alan haberler arasındadır. Bkz. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 56.

⁸⁴ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV**. Başbakanlık Yayınevi, Ankara, 1974, s. 157.

kesinlikten yoksun ve resmin bütününe görmek için yetersiz veriler sunmaktadır. Kanımızca bu durumun nedenlerinden biri bu konuyu aydınlatacak belgelerin yetersizliği ise bir diğer neden de bütün bu anlatıların kaynağını oluşturan Fethi Okyar'a ait olduğu kabul edilen *Üç Devirde Bir Adam* adlı hatıra eserinde geçen ifadelerdir. Gerçekten de bu eserde yer alan ve Fethi Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında geçtiği iddia edilen;

*Ağustos ayında Gazi bana şunları söyledi: - Taarruza karar verdim. Hazırlıkları tam gizlilik içinde yürüteceğim. Asıl endişem, düşmanların kuşgulanması... Yusuf Kemal Bey, Paris'te resmi temaslar yaparken, senden Londra'da İngilizler'e sulhu bugünkü şartlarla aradığımız yolunda kanaat verecek temaslar yapmanı, nihayet Eylül ayının ortalarına kadar zaman kazanmanı istiyorum. İcap ederse Paris'e Roma'ya geçerek Londra'nın kuşgulanmamasını temin edeceksin. Gayem şu: Milli Misak esasları üzerinde bir sulhün, bugünkü şartlar içinde mümkün olup olmadığını memlekete ve cihana ispat etmek... Bu mümkün olabilse, kan dökmeden ve zaman kaybetmeden gayemize erişmiş oluruz. Fakat karşımızdakilerin bizi oyaladıklarını, yorup bıktırmak istediklerini, imkânlarımız mahdut olduğundan yeise kapılıp mümkün merteye Sevr'e yakın şartlarla sulh masasına oturtmaya zorlamak peşinde olduklarını biliyorsun. Ama bunu sadece bizlerin bilmesi kâfi gelmiyor. Hasretini çektiğimiz sulh ve huzur ancak Yunan Ordusu'nun mahvolmasıyla mümkün.. Eylül ayının ortasına kadar, bilhassa bir müdahalesinden emin olmam şart. Bunu temin edebilecek misin?*⁸⁵

Şeklindeki ifadeler Fethi Bey'in Avrupa ziyaretinin arkasında yatan asıl neden olarak tartışmasız bir şekilde ve sorgulanmaksızın kabul edilmiştir. Ancak Ali Fethi Okyar'ın hatıraları olarak Cemal Kutay tarafından neşredilen bu eserin sahihliği konusunda şüpheler vardır. Ali Birinci'nin aktardığına göre; Okyar'ın kızı Nermin Kırdar, bu hatıratın sadece Serbest Fırka hakkındaki sayfalarının babasının hatıratına dayandığını, diğer sayfalarının babası ile bir ilgisinin bulunmadığını belirtmiştir.⁸⁶ Tarihçilik açısından vahim bir durumu işaret eden bu tespit, ne yazık ki Fethi Okyar'ın Büyük Taarruz öncesinde Fransa ve İngiltere nezdinde gerçekleştirmiş olduğu diplomatik temasların mahiyeti ile ilgili olarak yaygın kabul gören iddialara mehz teşkil etmiştir. Daha da önemlisi, söz konusu kitapta yer alan değerlendirmeler, bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Ekim 1922 tarihinde Kurtuluş Savaşı ile ilgili yapmış olduğu bir değerlendirmede olaya ilişkin kullandığı ifadelerle çelişmektedir. Atatürk'ün Nutuk adlı eserinde Büyük Taarruz'a gidilen süreçte yaşanan gelişmelerin anlatıldığı bölümde yer verilmeyen Fethi Bey'in

⁸⁵ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1984, s. 301.

⁸⁶ Ali Birinci, *Tarihin Kara Kitabı, Tarihçiliğimizde Usûl ve Ahlâk Meseleleri*, Hitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 38.

diplomatik girişimleri ile ilgili ayrıntılı bir anlatım 2 Ekim 1922 tarihli konuşmada çarpıcı cümlelerle yer bulmuştur. Bu konuşmada yer verilen;

... Fakat bütün milletimizin ve onun hakiki mümessillerinden mürekkep olan Meclisimizin şiarı, kan dökmeden makas-ı milliyemizin istihsaline matuf olduğunu pek güzel anlıyordum. Binaenaleyh efendiler, kuva-yi askeriyemizi istimal etmeden önce kan dökmeye sebebiyet vermeksizin meseleyi müslihane halletmek için teşebbüs yapmak da ayrıca bir vazife idi. Bu vazifeyi ifa etmek için her türlü tedabire tevessül olundu. Bircümle siyasi teşebbüsler icra edildi. Bu cümleden olmak üzere, en kıymetli arkadaşlarımızdan hüsnü tetkikına ve isabeti nazarına fekalade emniyet ve itimat ettiğimiz mühim rical-i hükümetimizden Fethi Beyefendi Hazretlerini Londra'ya kadar göndermiştik. Müşarünileyh, gerek Londra'da ve gerek diğer büyük devletler payitahtlarında bircümle rical-i siyasiye ile görüşmek ve müzakerata girişmek ve tesisi sulh için, her şeyi yapmak için, selahiyet-i kamileye malik bulunuyordu⁸⁷.

Şeklindeki cümleler, Fethi Bey'in samimi bir barış arayışı dâhilinde Avrupa'ya gönderildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Genel kabul gördüğü gibi; Paris ve Londra'daki diplomatik girişimler, bir ölçüde müttefiklerin oyalanması, taarruz planlarının gizli tutulması ya da Ankara Hükümeti'nin barış yanlısı olduğu algısını Avrupa kamuoyuna benimsetmek ise de Fethi Bey'in bu girişimlerinde Misak-ı Milli'ye yakın bir barış taslağının müttefiklere kabul ettirilmesi ya da en azından müttefiklerin barış konusundaki gerçek niyetlerinin açığa çıkarılması gibi amaçların güdüldüğü ileri sürülebilir.

III. Avrupa'da Kurulan Temaslar ve Fethi Bey'in Londra'daki Stratejisi

Ali Fethi Bey, 3 Temmuz 1922 tarihinde TBMM'ye verdiği dilekçede söz konusu Avrupa seyahatini hastalık gibi kişisel bir nedene bağlayarak bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine vermiş olduğu görevi gizli tutmayı tercih etmiştir. Antalya Limanı'ndan hareket ederek İtalya'ya giden Fethi Bey İtalya Dışişleri Bakanı Schanzer ile görüşmüş ve İtalya'daki temaslarını tamamlayarak 18 Temmuz 1922'de Fransa'nın Marsilya Limanı'na varmıştır.⁸⁸ 23 Temmuz günü Raymond Poincare ve Franklin Bouillon ile yapmış olduğu görüşmeden sonra basına yapmış olduğu açıklamada TBMM Hükümeti'nin askeri bir zafer kazanabileceğini, ancak kan dökmekten

⁸⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri** I-III, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s. 266.

⁸⁸ "Angora Ministers Confer With M. Poincare", **The Manchester Guardian**, 24th July, 1922.

çekindikleri için diplomatik bir çözümü arzuladıklarını belirtmiştir.⁸⁹ Paris'teki görüşmelerini tamamlayan Fethi Bey, buradaki İngiltere elçiliği aracılığıyla Londra'ya Musul ve Boğazlar konusunu görüşmek üzere İngiltere'ye gitmek istediğini bildirmiş, bu isteğine olumlu yanıt verilince de 3 Ağustos günü Londra'ya gitmiştir.⁹⁰ Londra'da yerleştiği Savoy Hotel'de Times gazetesine yapmış olduğu beyanatta, Londra'ya gerçekleştirdiği seyahatin resmi bir nitelik taşımadığını belirten Fethi Bey, Çanakkale ve Trakya için önerilerle geldiğini ve Türkiye ile Britanya arasında yeni bir uzlaşma ve iyi bir anlaşma siyaseti amaçladığını vurgulamıştır.⁹¹ Fethi Bey, Londra'da basın yoluyla kamuoyu yaratma konusunda çaba sarf etmiştir. İngiltere'deki kamuoyunun ve siyaset çevrelerinin Anadolu'daki fiili durum konusundaki bölünmüşlüğü'nün farkında olduğu için sık sık gazetelere demeçler vermek suretiyle barış konusunu gündemde tutma yolunu denemiştir. Nitekim bu hususa basında çıkan bazı yorumlarda da işaret edilmiştir.⁹² Fethi Bey'in Londra'da görüştüğü ilk resmi temsilci İngiliz hariciyesinde Robert Vansittart adlı bir görevli olmuştur. Jaescke'nin büyük olasılıkla 4 Ağustos'ta gerçekleştiğini iddia ettiği ancak, Vansittart'ın bu görüşmeyi kaydettiği memorandumda 2 Ağustos tarihini belirtmiş olması kafa karışıklığına neden olmaktadır. Fethi Bey'in Reşat Hikmet Bey ile beraber Foreign Office'a geldiklerini aktaran Vansittart, Yusuf Kemal Bey ile kıyaslandığında Fethi Bey'in daha etkili bir kişiliğe sahip olduğunu belirterek başladığı raporunda kendilerine Lord Balfour'un seyahate çıktığını, Lord Curzon'un ise henüz ülkeye dönmediğini söylediğini aktarmıştır. Ardından, Mr. Lindsay ile görüşmek isteyip istemediğini sorduğunda da Fethi Bey'in cevabı: *Londra'ya İngiltere ile ortak bir anlayış geliştirme şansının olup olmadığını görmek için geldiği* şeklinde olmuştur.⁹³ Öte yandan, Vansittart'ın görüşme sırasında söylemiş olduğu ve müttefikler arasında bir uzlaşma sağlanmadan TBMM hükümeti ile barış taslağı konusunda herhangi bir şekilde anlaşma yoluna gitmeyecekleri yönündeki mesaj, bahse konu olan tarihlerde adeta İngiliz resmi görüşünü yansıtmaktaydı. Vansittart, Fethi Bey'e bu yönde bir beklentiye girmemesi gerektiğini, zira TBMM Hükümeti'nin daha önceki deneyimlerinden bunu anlamış olması gerektiği gibi kibirli bir cevap vermiştir. Gerçekten de ilerleyen günlerde de İngiliz siyasetçilerin sık sık ileri sürecekleri bu görüşün Fethi Bey ile ciddi bir

⁸⁹ Balkaya, **a.g.m.**, s. 1120.

⁹⁰ Uzun, **a.g.m.**, s. 320.

⁹¹ Jaescke, **a.g.e.**, s. 57; "Greece Explains Policy in Levant: Says It Decided To Occupy", **The Christian Science Monitor**, 4th August, 1922.

⁹² "A Kemalist Gamble", **The Manchester Guardian**, 30th August 1922.

⁹³ The National Archive (TNA), Foreign Office (FO) 800/157, Mr. R. Vansittart Conversation With Fethi Bey and Nihad Reshad as to the Possibility of Settlement Between Turkey&Greece, 2nd August, 1922.

görüşme yapılmaması için gösterilen en geçerli neden olduğu söylenebilir. Fethi Bey'in bir taslak üzerinde anlaşma imkânını irdeleyen cümleleri karşısında Vansittart, 22 ve 26 Mart'ta Paris'te yapılan toplantıdan sonra TBMM'ye sunulan barış taslağının kabul edilmemesinin büyük bir talihsizlik olduğunu savunarak TBMM'nin büyük bir şansı kaçırdığını belirtmiştir. Bunun dışında, Fethi Beyin Fransa ve İtalya'nın Londra'ya göre daha ılımlı ve uzlaşılabilir bir pozisyonda olduğunu söyleyince, Vansittart Paris'teki görüşmelerde Fransa ve İtalya'nın hiçbir şekilde böyle bir çizgiyi benimsemeyerek Yunanistan'a baskı kurulmaması konusunda İngiltere ile aynı tavrı benimsedikleri cevabını vererek müttefikler arasında TBMM Hükümeti'nin temenni ettiği ölçüde bir ayrılığın olmadığı mesajını vermiştir.⁹⁴ Sonuç olarak Fethi Bey, bu görüşme boyunca Başbakan Lloyd George ya da Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile mutlak surette görüşmek istediğini gündeme getirerek Londra'ya asıl geliş maksadını belirtmiştir.

Fethi Bey, Lord Curzon ya da Lloyd George gibi İngiltere'nin dış siyasetine yön veren ve Anadolu'daki durumu da belirleme kudretine sahip olan siyasi elitlerle görüşme olanağı elde edemediyse de 11 Ağustos'ta hariciye müsteşarı Lord Long ile görüşme şansına sahip olmuştur. Bu görüşmenin verimli geçtiğini aktaran Lord Long, Fethi Bey'in; Boğazların askerden arındırılması, azınlıkların korunması için yeni bir proje hazırlanması, Edirne'deki Türk-Yunan sınırının Edirne'den Meriç Nehri'ne çekilmesi gibi konularda teklifler sunduğunu belirtmiştir.⁹⁵ Lord Long tarafından görüşmenin ayrıntıları kendisine aktarılan Lord Curzon, Fethi Bey'in Ankara Hükümeti adına konuşma yetkisine sahip olmadığı, kaldı ki Paris'teki İngiliz Büyükelçiliğine pasaport için başvurduğu vakit herhangi bir resmi görüşme yapma arzusunda olduğunu belirtmediğini ileri sürmüştür. Öte yandan, Fethi Bey bu isteğini belirtmiş olsa bile İngiltere'nin Şark Sulhu için kendi müttefikleri ile müzakerede olduğundan ayıca Türklerle müzakerata girişemeyeceğinin kendisine söylenmiş olacağı ilan edilmekte idi. Görüldüğü gibi, Vansittart'ın benimsediği argüman Lord Curzon'un da Fethi Bey'in görüşme talebini reddetmesinde temel dayanak olarak ileri sürülmüştür. Bayur'a göre, Curzon'un bu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Ankara Hükümeti'nin Paris Temsilcisi Ferit Bey, Fethi Bey'in Hariciye Vekili ile görüşmek istediğini bildirmişti. Dahası, Fethi Bey Dışişleri yetkilisi Vansittart ile yapmış olduğu görüşmede Lord Curzon ile mutlaka görüşmek istediğini belirtmiştir.⁹⁶

⁹⁴ TNA, FO 800/157, Mr. R. Vansittart Conversation With Fethi Bey and Nihad Reshad as to the Possibility of Settlement Between Turkey&Greece, 2nd August, 1922.

⁹⁵ Balkaya, **a.g.m.**, s.1120.

⁹⁶ Bayur, **a.g.e.**, s. 114.

Fethi Bey'in Londra ziyareti, İngiliz siyasal elitlerince bir ölçüde ciddiye alınıp düşük düzeyli yetkililer Fethi Bey ile görüşmek için görevlendirildiyse de Başbakan Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon Fethi Bey'i kabul etmeme konusunda kararlı bir tutum sergilemişlerdir. Bu durumun emarelerini basında da görmek mümkündür. 10 Ağustos günü yayınlanan *Manchester Guardian*'da çıkan bir haberde; *Anlaşıldığına göre hükümet Fethi Bey ile görüşme yapma niyetinde değil. Yusuf Kemal'in daha önceki ziyaretinde de benzer bir sonuç vardı. İngiliz Hükümeti barış girişimlerinin her aşamasında bütün müttefiklerin yer alması gerektiğini düşünmektedir.* Bunun yanında haberde, yaklaşık 10 ay önce Franklin Bouillon'un Mustafa Kemal'le yaptığı görüşmeden müttefiklerin haberinin olmadığı belirtilerek tepki konulmuş ve Fransa'ya üstü kapalı mesaj verilmiştir. Dolayısıyla, İngiliz prosedürlerinin değişmesi de mümkün olmadığından ve bir referansının da olmadığına göre Fethi Bey'in ziyareti hoş karşılanmamıştır. Fethi Bey ile bir görüşme yapılsa bile resmi olmayan görüş alışverişleri diplomasi dışı temaslar olacaktır, ancak böyle bir girişimin her iki tarafın bakış açısını yakalamak adına önemli olduğu yorumu yapılarak muhtemel bir görüşmenin yapılabileceği nedeniyle temkinli bir yorum getirilmiştir.⁹⁷ Ancak, bu gazetede yer alan tahminleri doğrularcasına İngiliz siyasal karar alıcılarının Fethi Bey ile görüşme yapmayacakları, Erkan-ı Harbiye Vekâlet'inin 14 Ağustos 1922 tarihli bir istihbarat raporunda *Ankara hükümeti tarafından memuriyet-i mahsusa ile Londra'ya azim buyrulan Dâhiliye Vekili Fethi Bey Efendi'nin Londra'da mehafil ve rical-i siyasiyeden hüsn-ü kabul görmediği ve hatta mülakatı için vaki müracaatının red edildiği...* ifadeleriyle yer almıştır.⁹⁸

Fethi Bey ile görüşme talebini belirtilen gerekçelerle olumsuz yanıtlayan Lord Curzon, dışişleri yetkililerinden Lindsay ve Tyrell'e görüşme yapma yetkisi vererek Fethi Bey'in tekliflerini öğrenme yoluna gitmiştir. 14 Ağustos'ta gerçekleşen bu görüşmede Fethi Bey, "Boğaz'daki istihkâmların kaldırılması, Boğazlara yakın olan karayollarının askerden arındırılması, Boğazların uluslararası teftiş sistemine tabi olmasını kabul edeceklerini, ancak Marmara Denizi'ne yakın herhangi bir yerde Yunan etkinliğinin sürdürülmesinin asla kabul edilmeyeceğini; ayrıca Irak bölgesinde meydana gelen herhangi bir sorunu çözüme bağlamak konusunda bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu sözlerine ekliyor; barışın ivedilikle kurulmasını destekleyen tüm güçlüklerin Londra'da yaratıldığı izleniminin Ankara'da egemen olduğunu; kendisinin Londra'da bulunuşunun bu engellerin hiç olmazsa bazılarının ortadan kaldırılmasına yardımcı olmasını umut ettiğini"

⁹⁷ "Our London Correspondence: Is It A Break?", *The Manchester Guardian*, 10th August, 1922.

⁹⁸ **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)**, Kutu: 47, G: 11, B:117-1001, 14 Ağustos 1338.

bildiriyordu.⁹⁹ Gerek İngiliz yetkililerle yaptığı görüşmeler gerekse de basın muhabirlerine vermiş olduğu demeçler sayesinde Fethi Bey'in Londra ziyareti basında sıklıkla yer almıştır. Denilebilir ki, Ankara Hükümeti'nin resmi görüşünün İngiliz basınında yer almasıyla birlikte İngiltere'de siyaset çevreleri ve kamuoyunun gündemi bir süreliğine de olsa değişmiş, bu yönüyle bakıldığında da Fethi Bey, Londra ziyaretinden amaçladığı bazı sonuçları elde etmiştir. Özellikle, Lindsay ve Tyrell görüşmesinden sonra Fethi Bey basında daha sık yer almaya başlamıştır. Bir yoruma göre Fethi Bey, İngilizlerden daha önce davranarak Yakın Doğu için planlar ortaya atmış ve Yunan işgali altındaki Anadolu'nun boşaltılması için müttefik subaylar gözetiminde bir komisyon kurulmasını önermiştir.¹⁰⁰

Londra'daki temaslarında Fethi Bey'i en çok zorlayan konu, İngiliz kamuoyunda Anadolu Hareketi'ne karşı körüklenmeye çalışılan karşıtlıktı. İngiliz parlamentosunda ve basın organlarında sık sık Kemalistlerin Anadolu'da Rumları ve Ermenileri kıyımdan geçirdikleri iddiası gündeme getirilmiştir. Fethi Bey'in Londra'ya gelişinin ertesi günü parlamentoda yaptığı konuşmada bu iddiaları tekrarlayan Lloyd George, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkileri tarihsel bir yorumla açıklayarak İngiltere'nin geçmişte iki kez Osmanlı Devleti'ni düşmanlarına karşı savunduğunu (Burada Kırım Harbi ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'ni kastediyor) buna karşılık Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında zor durumda olan İngiltere'nin yanında olması gerekirken diğer düşman ülkelerin yapabileceğinden daha büyük bir kötülüğü yaparak savaşa Almanya'nın yanında girdiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra, Yunan ordusunun Anadolu'daki varlığı ve Yunan askerlerinin sivillere yönelik başvurdukları zulüm ve işkencelerin sorulması üzerine söz alan Lloyd George, Karadeniz bölgesinde Pontus Rumlarına karşı ciddi bir kıyım olduğundan bahsetmiş Yunan ordusunun bir güvence verilmeden arkasında en az 500.000 soydaşını bırakıp Anadolu'yu terk edemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁰¹ Lloyd George'un bu konuşması iki açıdan Fethi Bey'in tepkisini çekmiştir. Fethi Bey, Türk-İngiliz Cemiyeti temsilcisine yapmış olduğu açıklamada Lloyd George'un açıklamalarının gerçekte bağdaşmadığını, kendisinin Londra'daki varlığının başlı başına Ankara Hükümeti'nin barış konusundaki iradesini ortaya koyduğunu belirtmiştir. Öte yandan, Lloyd George'un konuşmasında Anadolu'daki Rumları ve İstanbul'daki Saltanat çevrelerini Kemalistlere karşı koruyacakları yönündeki ifadeleri de Fethi Bey'in eleştirisine konu olmuştur.¹⁰²

⁹⁹ Sonyel, **a.g.e.**, s. 264; Balkaya, **a.g.m.**, s. 1127.

¹⁰⁰ "Angora's Envoy in London With New Peace Proposals", **The Christian Science Monitor**, 16th August, 1922.

¹⁰¹ https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/aug/04/near-east#S5CV0157P0_19220804_HOC_127 Erişim: 12.12.2019.

¹⁰² "Turks Perturbed: The Premier's Policy", **The Times of India**, 11th August, 1922.

Aslına bakılırsa İngiltere’de son birkaç aydır Anadolu’daki Hristiyan azınlıkların bilinçli bir yok edilme ile karşı karşıya kaldıkları iddiası tekrar edilmekteydi. Haziran ayında gazetelerde yer alan bir haberde; “Atina’daki yarı resmi kaynaklardan aldığımız bilgilere göre, Türklerin özel imha timi Anadolu’daki Rumları mezalime uğratmaktadır. Karadeniz kıyılarından kaçıp Midye’ye gelen 21 Rum, işkenceden kaçtuklarını ifade etmişlerdir”¹⁰³ cümleleri, Hristiyan azınlıklar üzerinden bir Türk karşıtlığı oluşturulma amacına dönüktür. Karadeniz’in kıyı bölgelerindeki karışıklıklar Amerikan basınında yer almıştır. Temelde Türk tarafını suçlayıcı bir dille aktarılan haberlerde Samsun ve Bafra’daki Rumlara karşı şiddeti çarpışmaların yaşandığına yer verilerek¹⁰⁴ Dâhiliye Vekili Fethi Bey’in bu olaylarda sorumluluk taşıdığı belirtilmiştir.¹⁰⁵

Anadolu’daki azınlıklar konusu, Fethi Bey’in Arnold Toynbee’ye 11 Ağustos’ta verdiği röportajın da temel konusuydu. Toynbee’nin Fethi Bey’e yönelttiği; *Anadolu’da milletler ve dinler arasında fark gözetmeyen bir yapı kurmak konusunda istekli misiniz?* sorusuna karşılık verdiği cevapta nüfus mübadelesi kartını öne sürmüştür. Fethi Bey’e göre; *Türk milletinin esas isteği diğer milletler ve devletlerarasında eşit statüde olmaktır. Türkiye, isteği hilafına kendisine dayatılan bir yönetim anlayışından yeterince acı çekti. Diğer milletlerin kendi devletlerinde tadını çıkardıkları yönetimlerden türk insanı da tat almak istiyor.*¹⁰⁶ Ancak aldığı cevap karısında tatmin olmayan Toynbee; *Türkiye bağımsızlığın ve özgür bir şekilde yaşayacağı toprakların mücadelesini veriyor, tıpkı bunun gibi Ermeniler de aynı istekleri için uğraşıyorlaryorumunu yaparak Ankara Hükümeti’nin azınlıklar konusunda uzlaşmaz bir noktada olduğu kanısına varmıştır.*¹⁰⁷ Bu durum, Fethi Bey’in Londra ziyaretini zora sokan bir diğer husustu.

IV. Londra Temaslarının Sonu ve İngiltere’de Alevlenen Tartışmalar

Londra ziyareti kapsamında İngiliz hariciyesinin bazı orta düzey yetkilileriyle görüşen Fethi Bey, Lord Curzon ya da Lloyd George gibi siyasete yön veren aktörlerle görüşme şansı bulamamıştır. Ancak İngiliz basınına kararlı bir şekilde beyanatlar veren Fethi Bey, ilk bakışta talihsizlik gibi görünen bu durumu, tersine çevirmeyi başaramıştır. Fethi Bey’in bu

¹⁰³ “Massacre and Torture of Greeks”, **The Manchester Guardian**, 1st June, 1922.

¹⁰⁴ “Turks Hem in Greeks”, **New York Times**, 11th March, 1922.

¹⁰⁵ “Turks Attack Greeks: Losses of Each Severe”, **The Washington Post**, 11th March, 1922.

¹⁰⁶ A. J. Toynbee, “Turks and the Problem of Minorities”, **The Manchester Guardian**, 11th August, 1922.

¹⁰⁷ A. J. Toynbee, “Turks and the Problem of Minorities”, **The Manchester Guardian**, 11th August, 1922.

konudaki çabalarından rahatsızlık duyan İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Londra'daki varlığından rahatsız olduklarını bildirerek Fethi Bey'i İngiltere'de daha fazla alıkoyamayacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine 20 Ağustos günü Nihad Reşat Bey ile birlikte Paris'e geçen Fethi Bey, böylelikle Londra'daki temaslarını bitirmiş oluyordu.¹⁰⁸

Fethi Bey'in Londra'dan ayrılmasından sonra 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz ile Yunan ordusunun yenilgiye uğratılması İngiltere'de ateşli tartışmaları başlatmıştır. Eylül ve Ekim ayları boyunca gündemi meşgul eden bu tartışmalar temelde Fethi Bey ile görüşmeye yanaşmayan İngiltere Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın bu tutumlarının İngiliz halkına pahalıya mal olduğu yönündeydi. Paris'teki temaslarından sonra Roma 'ya giden Fethi Bey'in Kemalist kadronun içinde en ılımlı isimlerden biri olduğu dolayısıyla İngiltere'nin bu isimle görüşmeyerek büyük bir fırsatı teptiği düşüncesi ortaya atılmıştır.¹⁰⁹ İngiltere'de Fethi Bey'in ziyareti üzerinden hükümeti yıpratma amacını güden yayınlar karşısında hükümet yanlısı gazeteler de boş durmayarak karşı argümanlar geliştirmişlerdir. Fethi Bey'in dışişlerinde tahkir edici bir muameleye tabi tutulduğu yönündeki haberlerin yalanlandığı bir gazetede, ayrıca Fethi Bey'in Anadolu'daki azınlıklar sorunu konusunda da mübadele önerisinin Ankara Hükümeti'nin resmi görüşünü yansıttığı bilgisi aktarılmıştır. Öte yandan, Fethi Bey'in dışişlerinde nezaketle karşılandığı bilgisi paylaşılmıştır.¹¹⁰ Bundan anlaşıldığına göre İngiltere hükümeti suçluluk duygusuyla hareket etmekte ve gelişmeleri tevil etme yoluna gitmektedir. Nitekim İngiliz basınında Fethi Bey tartışmaları yüksek yoğunlukta tartışılmaya devam edecektir.

Fethi Bey'in Londra'da karşılaştığı muamelenin ayrıntıları ile ilgili söylenti kabilinden bazı bilgiler Amerikan basınına da sızramıştır. Bu yönde yapılan bir haberin ayrıntıları şu şekildedir:

Yunan ordusuna karşı bir harekâtın mesajını alttan alta vermişti. Fethi Bey, Londra'ya Başbakan Lloyd George'a barış teklifi vermek üzere gelmişti. Reddedilmişti ve Yakındoğu işleri bürosuna refere edilmişti. Söylendiğine göre; Fethi Bey'in barış bir an önce sağlanmazsa Yunan ordusunu Anadolu'dan atacıklarını söylemesi üzerine dışişleri bakanlığı yetkilileri kahkahayla cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Kemalist diplomat, şu sözlerle aklı başında bir cevap vermiştir: "... gülmenize üzüldüm. Türkiye savaşlarda 2 milyon insanını yitirdi ve bir o kadar da yetim varken yeni bir savaşı göze almak...asıl gülünç olan budur bizim için. Çok üzgün hissediyorum."

¹⁰⁸İleri, 20 Ağustos 1922.

¹⁰⁹ "Fethi Bey in Rome", **The Observer**, 3rd September, 1922.

¹¹⁰ "Fethi Bey Seeks Impartial Investigation Into Atrocities", **The Christian Science Monitor**, 14th September, 1922.

Fethi Bey'in Londra'da tabi tutulduğu muamele The Times'ın editörü üzerinden yürütülen bir polemige konu olmuştur. Arnold Toynbee ve muhalif siyasetçilerden Aubrey Herbert'in ortaya atmış oldukları bazı iddialar, Lord Curzon'un görevlendirmesiyle Fethi Bey ile görüşen Lindsay ve Tyrell tarafından yalanlanmıştır. 11 Ağustos 1922 tarihli *The Times*'ta editöre mektup başlığıyla yayınlanan ve Toynbee'ye ait olan yazıda Fethi Bey'in Londra'ya gayet makul bir teklifle geldiği, Trakya ve boğazlar ile ilgili sunmuş olduğu planların gayet kabul edilebilir olmasına rağmen Lloyd George'un bu önerileri hiçe saydığını, en azından kendisiyle görüşülebileceği gibi suçlayıcı ifadeler yer almıştır.¹¹¹ 12 ve 13 Ağustos tarihli *The Times* nüshalarında da bu konu ile ilgili tartışmalar devam etmiştir. Gazeteye bir cevap yazısı gönderen Sir William Tyrell, Lord Curzon'un kendisini dışişleri bakanlığı müsteşarı sıfatıyla Lindsay ile birlikte Fethi Bey ile görüşme yapmaları için görevlendirdiğini belirtmiştir. Öte yandan, *Morning Post*'taki makalesinde bu konuyu uzun uzadıya anlattığını belirten Tyrell, Fethi Bey'in boğazlar konusundaki önerilerinin boğazları tehlikeye düşürdüğünü belirtmiştir. Ertesi gün yayınlanan *The Times*'ta konu ile ilgili düşüncelerini ifade eden muhalif kanattaki siyasetçilerden Aubrey Herbert; Lord Curzon hasta olsa bile başka bir bakanın bu iş için görevlendirilebileceğini belirtmiştir. Öte yandan, Eğer söz konusu ziyareti Yunanistan'dan bir bakanın gerçekleştirmesi halinde Downing Street 10 Numarada bütün kapıların kendisine açılacağı iddiasında bulunmuştur. Bu arada geline nokta, Fethi Bey'in önerilerini dikkate almayan Lloyd George hükümetinin ortaya çıkan sorunların faturasını vergisini ödeyen İngiliz vatandaşlarına ödediği de dile getirilen konular arasındadır.¹¹² İngiltere'de siyasal muhalefeti de ayağa kaldıran Fethi Bey'in Londra seyahatinde yaşanan gelişmeler, Lloyd George hükümetini zorlu bir sürece sokmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Kurtuluş Savaşı'nın yoğun bir şekilde cereyan eden mücadele alanlarından biri de diplomasiydi. Ankara'nın Milli Mücadele'nin merkezi haline getirildiği ilk günlerden itibaren diplomatik ilişkilerin yürütüleceği bir merkezin teşkili ve bu alanda faaliyet yürütecek olan kadronun oluşturulması için vakit kaybetmeden çalışmalara başlanmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, yetişmiş hariciye bürokratlarından yoksun bir şekilde yürütülen diplomasi bir açıdan olumlu sonuçlar doğurmuştur. Kararlı bir bağımsızlık mücadelesi programının hayata geçirilebilmesi adına elde edilen askeri başarılar, diplomatik alanda avantaj olarak kullanılmış ve bu dönemde

¹¹¹The Times, 11th October, 1922.

¹¹²The Times, 13th October, 1922.

diplomasi adeta askeri mücadelenin başka bir şekilde devamı görünümündedir. Özellikle Sakarya Zaferi'ni takip eden dönemde Fransa ile başlatılan temaslar Müttefik cephede ciddi bir kırılmayı beraberinde getirmiştir. Müttefikler açısından İstanbul'un kaderinin ne olacağı, Trakya ve boğazların statüsü gibi öncelikli konular ile Anadolu'daki Hristiyan azınlıkların durumu gibi tali meselelerin çözümü noktasında İngiltere ve Fransa arasında baş gösteren kriz büyük ölçüde Kemalist Hareket'in Yunan ordusuna karşı elde ettiği askeri başarıları izleyen diplomatik kazanımlardı. Görüldüğü gibi, Milli Mücadele'yi yürüten kadro salt kaba askeri güçten ileri gelen avantajlarla hareket etmekle yetinmemiş, yeri geldiğinde de diplomasinin ince ayar oyunlarını maharetle oynamıştır.

Sakarya Zaferi'nden sonra Müttefikler nezdinde gittikçe yoğunluğu artan diplomatik temaslar İtalya ve Fransa'nın Misak-ı Milli çizgisine yakın bir pozisyona çekilmesi sonucun doğurmuştur. Ancak İngiltere, bu iki ülkeyle kıyaslandığında Yunan ordusundan ümidini son dakikaya kadar kesmemiş ve Anadolu'da her an Kemalist Hareket'in sekteye uğrayacağına dönük naif beklentilerini değiştirmemiştir. Bir açıdan değerlendirildiğinde boğazlar ve İstanbul'un statüsü ile Anadolu'daki azınlıklar konusunda geri adım atmaktan imtina eden İngiltere'nin bu katı politikalarının en önemli dayanağı Lloyd George hükümeti ve bu iktidarın dış politikasına yön veren Lord Curzon'un bir geri adım atılmasının İngiliz prestijine darbe vuracağı konusundaki kesin inancıydı. Bu nedenle, Büyük Taarruz öncesi mevcut siyasal ortamda İngiltere'nin bu tavrının yumuşatılması, Anadolu Hareketi'nin son bir girişimle barış imkânını yoklaması ya da TBMM Hükümeti'nin barış ile ilgili kırmızı çizgilerinin Avrupa kamuoyuna idrak ettirilmesi açısından yararlı olacağı düşünülen Fethi Bey'in Londra ziyaretinin muhtemel sebepleri üzerine ortaya atılan iddialar genel itibarıyla Cemal Kutay tarafından neşredilen Fethi Okyar'ın anılarına dayanmaktadır. İngiltere'nin Büyük Taarruz konusunda yanıtılması ve saldırı harekâtı ile ilgili hazırlıkların gizli tutulması gibi amaçlara matuf olduğu iddia edilen Fethi Bey'in Londra ziyareti, oluşturduğu etki itibarıyla düşünüldüğünde Kurtuluş Savaşı tarihi literatüründe sıklıkla tekrar edilen gerekçeleri aşan bir planın hayata geçirilmesi ile karşılaşılır. Büyük Taarruz öncesinde yapılan bu ziyarette Ankara Hükümeti'nin barış konusundaki temel argümanlarının müttefiklere en üst düzeyde deklare edilmesi, Avrupa kamuoyunun bir ölçüde Anadolu hareketine yönelik sempati duymasının sağlanması ve İngiltere'de sorgusuz bir şekilde Yunan yanlısı bir dış politika takip eden iktidar elitlerin kamuoyunda sorgulanmaya başlaması Fethi Bey'in bu ziyareti sayesinde mümkün olmuştur. Hatta, Kemalist Hareket'in Yunan ordusuna karşı elde ettiği kesin başarılarla rağmen İngiltere'nin 26 Mart 1922'de Ankara Hükümeti'ne sunmuş olduğu barış taslağındaki maksimalist talepler de düşünüldüğünde, Fethi Bey'in Londra ziyaretinin en önemli sonucunun müttefikleri kabul edilebilir bir barış sürecine hazırlamış olduğu söylenebilir.

Öncesi ve sonrasıyla değerlendirildiğinde Fethi Bey'in Londra temaslarını zorlayıcı diplomasiye müşahhas bir örnek olarak göstermek abartılı bir yaklaşım olmayacaktır. Fethi Bey, Londra'da kaldığı süre boyunca bir yandan üst düzey siyasal karar alıcılarla görüşmenin imkânını elde etmeye çalışırken aynı zamanda da basın yoluyla kamuoyuna direkt mesajlar verme yoluna gitmiştir. Bu şekilde yürütülen etkili diplomasi sayesinde, İngiliz siyasal elitlerinin merkezinde olduğu Kemalist Hareket karşıtı propaganda ile istismar edilen kamuoyunun sempatisi kazanılmaya çalışılmıştır. Fethi Bey'in görünürde sonuç elde edemeden Londra'dan ayrılarak Paris'e geçmesi ve bu zaman zarfında Büyük Taarruz'un başarılı bir şekilde uygulanması sonrasında Lloyd George tarafından görüşme isteğiyle tekrardan Londra'ya davet edilmesi, başta İngiliz siyasetinde yaratacağı kriz olmak üzere TBMM Hükümeti'nin diplomatik kabiliyet ve kudretini arttıracak birtakım gelişmeleri doğuracaktır.

Kaynakça

I. Arşiv ve Resmi Yayınlar

The National Archive (TNA), Foreign Office (FO)

TNA FO, 800/157, Mr. R. Vansittart Conversation With Fethi Bey and Nihad Reshad as to the Possibility of Settlement Between Turkey&Greece, 2nd August, 1922.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE),

Kutu: 47, G: 11, B:117-1001, 14 Ağustos 1338.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 16, İçtima Senesi 2, 4 Şubat 1922, s. 211.

House of Commons Hansard Archives

https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1922/aug/04/near-east#S5CV0157P0_19220804_HOC_127 Erişim: 12.12.2019.

II. Süreli Yayınlar

İleri

The Times

The Observer

The Manchester Guardian

New York Times

The Christian Science Monitor

The Washington Post

The Times of India

III. Araştırma Eserleri

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.
- BALKAYA, İhsan Sabri, “Büyük Taarruz Öncesi İngiltere Nezdinde Barış Girişimleri ve Türk Bağımsızlık Mücadelesinin Avrupa Kamuoyuna Duyurulması”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIX, S.57, (Kasım 2003), ss. 1115-1131.
- BAYTOK, Taner, **İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1990.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- BIYIKLI, Mustafa, **Kaynakçalı Türk Dış Politikası Kronolojisi (1919-1938)**, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2013.
- BİRİNCİ, Ali, **Tarihin Kara Kitabı, Tarihçiliğimizde Usûl ve Ahlâk Meseleleri**, Hitabevi Yayınları, Ankara 2014.
- BORAK, Sadi, “Mustafa Kemal Büyük Taarruz Gününü Bütün Dünyadan Nasıl Gizli Tuttu?”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S. 17, (Mart 1990), ss. 381-389.
- CLAUSEWITZ, Carl Von, **On War**, Vol. I, Translated By J.J. (Col.) Graham, The Floating Press, (y.y.), 2010.
- EVANS, Stephen F., **The Slow Reapprochement, Britain and Turkey in the Age of Kemal Atatürk 1919-38**, The Eothen Press, Oxford 1982.
- GÖNLÜBOL, Mehmet -Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 2013.
- JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri III**, Çev. Cemal Köprülü, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2001.
- JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1919-11 Ekim 1922)**, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Turco-British Relations Since the 1920's”, in **Four Centuries of Turco-British Relations**, Studies in Diplomatic Cultural Affairs, (ed. William Hale&Ali İhsan Bağış), The Eothen Press, North Yorkshire, 1984, ss. 80-103.
- OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1984.
- SERT, Hüseyin, “Diplomasi Cephesinin Neferleri: TBMM Hükümetleri Döneminde Hariciye Vekâleti”, **100. Yılında 19 Mayıs ve Milli**

Mücadele Uluslararası Sempozyumu, Samsun, 11-14 Haziran 2019, (Yayımlanmamış Bildiri).

SONYEL, Salahi R, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

ŞİMŞİR, Bilal N, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1989.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV**. Başbakanlık Yayınevi, Ankara, 1974.

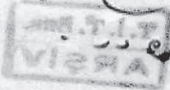
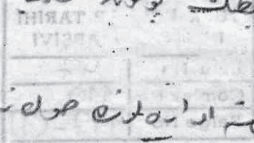
UZGEL, İlhan, "Batı Avrupa'yla İlişkiler", Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C. I İletişim Yayınları, İstanbul 2002, ss. 139-154.

UZUN, Hakan, "Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, (Yay. Haz.) Hakan Uzun-Necdet Aysal), Ankara Üniversitesi Yayınları, No: 354, Ankara, 2012, ss. 295-332.

X. Milli Egemenlik Sempozyumu, Büyük Taarruz ve Sonuçları", Afyon, 7 Mayıs 1996, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No. 82.

YAVUZ, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

YETİM, Fahri, "Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 8, S 3, (2006), ss. 203-226.

مقدر اید که در غایت شایسته جیبانه نامیده بارش درون
 اراده می آید بولند چه در یک به هر دو اسامینک
 هر دو له ایتم برین خبر در کس در .
 ۳ - آنچه علوی طافنده مودینه مودینه مودینه مودینه
 افغان بویرون داخله و کلمه قوی یک اخذینک لوند
 محافل در حال جیبانه در همه قوه کور مودینه رهتی مودان
 اجماع واقع راجعینک در اید لیدین ارکانه جیب محافلین
 نظیرت سوینیک در . بوجادینک منک صدور
 به رهجه (رایانه) ک باز نگاه بیدر . حیت رانلان
 فردینان رایای زیارت اید به خارجیت . معادیه ایسه
 احسانه که مودال طافنده تقیما بانه اید لیدین و بونک
 ادنیه زندک فونده لنداره باصناع عقداه بیهه مقدرانه
 اتخاذ اید کله ده علاوه اید لیدین در

 ۴ - ارکانه جیبانه در بولون ایراد زینه ماحضه مودان
 ده بولون مقدر و غیر مقدر اسونک فوندریک ایرتیم هم
 دقتوله تقیه اوله ایسه صانطک بولونه نظیر اید لیدین
 خبر در کس در

 ۵ - آنچه علوی فکری بیهه بولون ایراد بولون مودان